

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

4(2)/2026

4(2)/2026

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2026, № 4, aprel

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Bezdudnaya A. G., Sankt-Peterburg davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Razumovskiy V. M., Sankt-Peterburg davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Zahidov A. A., Texas universiteti professori, fizika-matematika fanlari doktori

Kovalev I. V., Sibir Federal universiteti professori, texnika fanlari doktori

Ibrayeva K. T., Tyumen davlat universiteti, Ekologiya va qishloq xo'jaligi biologiyasi instituti, texnika fanlari nomzodi

Tursunjon M., Shinjon Uyg'ur Avtonom Rayoni Qishloq xo'jaligi fanlari akademiyasi, Paxta ilmiy-tadqiqot instituti professori, qishloq xo'jalik fanlari doktori

Ai Syan Tao, Shinjon Universiteti Aqlli qishloq xo'jaligi instituti direktori, qishloq xo'jalik fanlari doktori, professor

Tursunov D.A., O'sh davlat universiteti professori, fizika-matematika fanlari doktori

Zagdkhorol Bayasgalan, Mongolian University of Science and Technology professori, fizika-matematika fanlari doktori

Gumerov Renat, Qozon federal universiteti professori, fizika-matematika fanlari doktori

Babayeva F. Sh., Ozarbayjon milliy fanlar akademiyasi professori, falsafa fanlari doktori

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To'lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qahhorov Otabek Siddiqovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Jamilova Bashorat Sattorovna, filologiya fanlari doktori, professor

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Norboyeva Umida Toshtemirovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Yuldosheva Dilorom Nigmatovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Sharipov M. Z., fizika-matematika fanlari doktori, professor

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Raupov Soyib Saidovich, tarix fanlari nomzodi, professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, professor

Qurbonova Manzila Bakiyevna, tarix fanlari nomzodi, professor

Ochilov Alisher To'lis o'g'li, tarix fanlari doktori, professor

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybullayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

O'rinova Bozorgul Zokirovna, tarix fanlari doktori, dotsent

SERIYA: TILSHUNOSLIK

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Xazratqulova F.T.	Flora konsepti asosida shakllangan frazeologizmlar: semantika, madaniy kod va tarjima masalalari	3
Xujakulova M.X.	Badiiy film nomlari tanlashdagi me'yoriy talablar (ingliz, o'zbek va rus tillari kesimida)	7
Yarashova Sh.A.	Buxoro viloyati mikrotoponimlarida flora va fauna motivlari	12
Барноева М.А.	Образ отца как объект психолингвистического анализа в английском и узбекском кинотексте (на материале фильмов "The pursuit of happiness", "Interstellar", «Ота», «Mahallada duv-duv gap»)	16
Зарипова М.К.	Раскрытие эмоционального слоя пейоративности на лингвопрагматической основе	20
Музаффарова Ч.Ф.	Сложноподчинённые предложения с расчленённой структурой (на примере произведений Л.Толстого и И.Тургенева)	24
Abduraxmanova M.U.	Yong'in sharoitida tibbiy diskursning lingvopragmatik xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari misolida)	28
Akhmedova G.A.	A pragmatic analysis of speech acts in political discourse	32
Abduraxmonov X.A.	Raqamli diskurs va uning zamonaviy o'zbek tili taraqqiyotiga ta'siri	36
Akhmedova S.Kh., Rakhmatova A.K.	Linguacultural analysis of toponymic units in Bukhara region	41
Arifjanova N.M.	Ecological terminology and its issues in translation studies	47
Azimova M.P.	Hozirgi zamon tilshunosligida qiyosiy stilistika masalasi	52
Boboqulova N.X.	Ingliz va o'zbek xalq maqollarida somatik birliklar ifodalagan konseptlarning o'xshash va farqli jihatlari	56
Djalilova D.	Olamning frazeologik manzarasini lingvomadaniy aspektda tadqiq etishning nazariy asoslari	60
Vaxidova F.S., Faxriyeva D.O.	Turizm yo'nalishlarining o'zaro aloqadorligi va ularning tilshunoslikdagi ifodalanishi	65
Rasulov Z.I., G'ayratova O.O'.	"Code-switching"ning ijtimoiy maqomni konstruksiya qilishdagi roli: ta'lim va "start-up" e'lonlari misolida	73
Husanova Sh.Z.	Ingliz publitsistik matnlarida konnotatsiya va baholovchi birliklarning o'zbek tiliga tarjimasini	78
Ibrohimova M.	Nemis tilida inkorning semantik va konstruktiv xususiyatlari	81
Ilazarova Sh.S.	Linguopragmatic features of verbalization of intertextuality in the English and Uzbek languages	85

Karimjonova Sh.R.	O‘zbek tilida vizual kognitiv fe’llarning sintaktik xususiyatlari	89
Lutfullayev A.T.	Qiyoslov tushunchasi talqini va uning lingvistik tavsifi	93
Meyliyev M.H.	Polimer terminlarining morfologik va sintaktik tuzilishi (ingliz va o‘zbek tillari misolida)	97
Muratova M.I.	Ingliz va o‘zbek tillaridagi ba’zi nutqiy faoliyat fe’llarining funksional-semantik maydonda ifodalanishi	102
Murodova M.A.	Qisqartmalar va internet slenglarning struktur-semantik tahlili hamda o‘zbek yoshlari muloqotiga ta’siri	106
Mustakimov Y.M.	Scientific approaches to linguistic methodology: descriptive, comparative, and functional models	110
Musurmonova D.U.	O‘zbek va ingliz tillarida mehnat haqidagi maqollarning semantik-qiyosiy tahlili	117
Nasimova S.Y.	Suffiksatsiya va uning tilshunoslikdagi o‘rni	122
Nematova S.F.	Realialarni tilshunoslik ilmida o‘rganilishi hamda tadqiqotlar tadriji	126
Qobilova N.E., Samadova I.A.	Bolalar nutqida sintaktik birliklarning ontogenetik shakllanishi	130
Qurbonova N.M.	Muloqot tizimida semiotikaning o‘rni va belgilar nazariyasining ilmiy asoslari	134
Rahmatova Z.M.	Tibbiyot oliy ta’lim bitiruvchi talabalarining bemorlar bilan muloqotida notiqlik mahorati	138
Saidova X.F.	Zamonaviy o‘zbek tilida o‘zlashma terminlarning shakllanishi	143
Sobirova D.A., Samigjonova M.A.	The notion of discourse in modern linguistic studies: a theoretical overview	147
Shodiqulova A.Z.	Mediamatn tuzilishida “yaxlit–qism” munosabatidagi metonimlar ishtiroki	151
Tagayeva X.I.	Nemischa va o‘zbekcha metaforalarning madaniy konnotatsiyasi	156
Toirova G.I., Taxirova M.O., Muzaffarova R.B.	Ergash Qilichev mualliflik korpusida intellektual tahlil usullari	160
Tolipova Sh.Sh.	Pragmatic and linguistic study of gastronomy in English and Uzbek languages	166
Хушмуродова К.Б.	Семантические особенности названий транспортных средств в русском и узбекском языках	170
Mustakimov Y.M.	The concept of methodology in linguistics: evolution and modern perspectives	174
Saidov S.S.	Cognitive and emotional peripeteia in literary discourse from a psycholinguistic perspective	182

FLORA KONSEPTI ASOSIDA SHAKLLANGAN FRAZEOLOGIZMLAR: SEMANTIKA, MADANIY KOD VA TARJIMA MASALALARI

*Xazratqulova Feruza Turdimurod qizi,
O‘zbekiston Milliy universiteti doktoranti
feruza_khazratkulovaa@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘simliklar olami (flora) konsepti asosida shakllangan frazeologizmlarning semantik-tuzilmaviy xususiyatlarini, ularning milliy-madaniy kod bilan aloqasini hamda tarjimada yuzaga keladigan muammolarni yoritadi. Kognitiv yondashuv asosida “HAYOT — O‘SIMLIK”, “G‘OYA — URUG‘/ILDIZ” kabi konseptual metaforalar xaritalari tahlil qilinadi; o‘shish–yashnash–meva berish yo‘li bilan jarayon va natijaga yo‘naltirilgan semantik maydonlar ko‘rsatiladi. O‘zbek va ingliz tillari misollarida to‘liq ekvivalent, funksional analog va izohli tarjima strategiyalari qiyoslanadi. Natijalar flora obrazlari til va madaniyat kesishmasida barqaror model rolini o‘ynashini ko‘rsatadi; tarjimada kollokatsion odatlar va kontekst muhimligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, flora, konseptual metafora, milliy-madaniy kod, ekvivalentlik, tarjima strategiyalari, kollokatsiya, kognitiv lingvistika.

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, СФОРМИРОВАННЫЕ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПТА «ФЛОРА»:
СЕМАНТИКА, КУЛЬТУРНЫЙ КОД И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА**

Аннотация. В данной статье рассматриваются семантико-структурные особенности фразеологизмов, сформированных на основе концепта растительного мира (флоры), их связь с национально-культурным кодом, а также проблемы, возникающие при их переводе. На основе когнитивного подхода анализируются карты таких концептуальных метафор, как «ЖИЗНЬ — ЭТО РАСТЕНИЕ» и «ИДЕЯ — ЭТО СЕМЯ/КОРЕНЬ»; выявляются семантические поля, ориентированные на процесс и результат через этапы роста, цветения и плодоношения. На примерах из узбекского и английского языков сопоставляются стратегии полного эквивалента, функционального аналога и описательного перевода. Результаты показывают, что образы флоры играют роль устойчивой модели на пересечении языка и культуры, а также подчёркивают важность учёта коллокационных норм и контекста при переводе.

Ключевые слова: фразеологизм, флора, концептуальная метафора, национально-культурный код, эквивалентность, стратегии перевода, коллокация, когнитивная лингвистика.

**PHRASEOLOGISMS FORMED ON THE BASIS OF THE FLORA CONCEPT: SEMANTICS,
CULTURAL CODE, AND TRANSLATION ISSUES**

Abstract. This article illuminates the semantic-structural features of phraseological units formed on the basis of the plant world (flora) concept, their connection with the national-cultural code, and the problems that arise in translation. Based on a cognitive approach, conceptual metaphor maps such as «LIFE IS A PLANT» and «AN IDEA IS A SEED/ROOT» are analyzed; semantic fields oriented toward process and result are demonstrated through the path of growth, flourishing, and fruition. Using examples from the Uzbek and English languages, strategies of full equivalence, functional analogy, and descriptive translation are compared. The results show that images of flora play the role of a stable model at the intersection of language and culture and emphasize the importance of collocational norms and context in translation.

Keywords: phraseology, flora, conceptual metaphor, national-cultural code, equivalence, translation strategies, collocation, cognitive linguistics.

Kirish. Frazеologizmlar til tizimidagi barqaror, ko‘p komponentli va yuqori darajada ixchamlangan birliklar bo‘lib, ularning semantikati ko‘pincha idiomatik va ko‘chma tusga ega; shu bois ular nafaqat nominativ, balki kognitiv va madaniy funksiyani ham bajaradi. Bunday birliklar tarkibida tarixiy tajriba, kollektiv xotira va aksiologik qadriyatlar “obraz”lar orqali kodlanadi hamda kommunikativ tejamkorlikni ta’minlaydi [1]. Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan frazeologizmlar konseptual sxemalar va metaforik xaritalashlar yordamida tashkil topadi; ularning ma’nosi tildagi tayyor qo‘liqlar va kollokatsion me’yorlar bilan mustahkamlangan bo‘ladi [1].

Shu kontekstda flora konsepti — urug‘, ildiz, shox, yaproq, gul va meva kabi elementlardan iborat tizimli obrazlar majmui — ko‘plab tillarda hayot aylanishi, rivojlanish va natijadorlikni ifodalovchi markaziy metaforik manba sifatida alohida produktivlik kasb etadi. Konseptual metafora nazariyasi doirasida “HAYOT — O‘SIMLIK” yoki “FAOLIYAT/GO‘YA — URUG‘/ILDIZ” kabi xaritalashlar orqali biologik jarayonlarning (o‘shish, gullash, hosil berish) ijtimoiy, intellektual va institutsional jarayonlarga ko‘chirilishi kuzatiladi [3], [4]. Bu mexanizm natijaga yo‘naltirilgan semantik maydonni shakllantiradi va baholovchi–pragmatik effektlarni (yashnash, mustahkamlanish, samaraga erishish) diskursga olib kiradi [3], [4].

O‘zbek tilidagi gullab-yashnamoq, ildiz otmoq, meva bermoq kabi birliklar ana shu konseptual chiziq — jarayondan natijaga tomon harakatni ixcham ifodalasa, ingliz tilidagi to blossom, to put down roots, to bear fruit frazeologizmlari mazkur semantik sohaga funksional jihatdan mos keladi. Mazkur parallelliklar til va madaniyat chorrahasida bir xil metaforik qoliplarning turlicha kollokatsion odatlar va uslubiy cheklovlar orqali hayotga tatbiq etilishini ko‘rsatadi; bu esa frazeologizmlarni tahlil qilishda konseptual xaritalash, kollokatsion profil va kontekstning ajralmas o‘rnini ta’kidlaydi [1], [3], [4]. Shu asosda ushbu tadqiqot flora konsepti asosidagi frazeologizmlarning semantika–pragmatika bog‘lanishlarini aniqlash, ular orqali madaniy kodning tilga tatbiqini ko‘rsatish hamda tarjima strategiyalarida yuzaga keladigan muvofiqlik va tafovutlarni izohlashni maqsad qiladi [3], [4].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Frazeologizmning nazariy talqinlari, avvalo, kognitiv-semantik yondashuvlar va leksik-semantika doirasida shakllangan paradigmalarga tayangan holda izohlanadi. Kognitiv lingvistika frazeologik birliklarni “tayyor qolip” sifatida emas, balki konseptual bilimlarning til tizimidagi ifodasi sifatida ko‘radi; bunda ma’no obrazli xaritalash (mapping), ssenariy va ramkalar orqali tashkil topadi [1], [2]. Leksik-semantik yondashuv esa frazeologizmlarni ko‘p komponentli birliklar sifatida ularning polisemiyaga moyilligi, idiomatik darajasi, kollokatsion cheklovlari va paradigmatic-sintagmatik aloqalari bilan birga o‘rganadi [2]. Mazkur ikki rakursni birlashtirgan tadqiqotlar frazeologizmlarning nominativ vazifasi bilan bir qatorda ularning kognitiv (dunyo manzarasini modellashtirish) va madaniy (aksiyologik kodlarni uzatish) funksiyalarini alohida ta’kidlaydi [1], [2].

Konseptual metafora nazariyasi (KMN) frazeologik obrazlarning mexanizmini izohlashda markaziy metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. KMNga ko‘ra, kundalik tajriba sohalaridan (manba domen) murakkab mavhum tushunchalarga (nishon domen) muntazam xaritalashlar amalga oshadi; bu jarayon til birliklari, xususan, barqaror birikmalar tarkibida stereotipik tarzda mustahkamlanadi [3], [4]. Flora konsepti (urug‘, ildiz, shox, yaproq, gul, meva) shu ma’nodagi o‘shish, rivojlanish, mustahkamlanish va natijadorlik semantik maydonlarini faollashtiradigan yuqori produktiv manbadir. “HAYOT — O‘SIMLIK”, “FAOLIYAT/GO‘YA — URUG‘/ILDIZ” kabi xaritalashlar til va madaniyat kesishmasida izchil kuzatiladi; ular ijtimoiy-institutsional jarayonlarga “gullash”, “ildiz otish”, “meva berish” kabi biologik ssenariylarni ko‘chiradi [3], [4]. Bunday metaforik naqshlar idiomatik birliklar darajasida kodlanib, baholovchi-pragmatik effektlarni (yuksalish, barqarorlashuv, samaradorlik) diskursga olib kiradi [3], [4].

Frazeologik birliklarning korpusga tayangan tavsifi, ayniqsa, ularning barqarorligi, o‘zgarish chegaralari va kollokatsion profillarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Korpus-lingvistik tadqiqotlar barqaror ifodalar tarkibiy “qattiqligi” (fixedness), variativligi va uslubiy chegaralanishini empirik ko‘rsatkichlar orqali namoyon qiladi [6]. Idiom va barqaror birikmalar bo‘yicha lug‘aviy-korpus manbalari ham, bir tomondan, qo‘llanish chastotalari va tipik sherik so‘zlarni (collocates) qayd etadi, ikkinchi tomondan esa ekvivalent va funksional o‘rinbosarlarni aniqlashda tarjimashunoslikka tayanch beradi [6], [7]. Shu nuqtada paremiologik manbalar (maqol-matallar, madaniy alluziyalar) flora obrazlarining intertekstual “yod kodlari”ni, ya’ni an’anaviy ramzlar va ularning mentalitetdagi izchilligini tushunishga yordam beradi [5].

Milliy til materialida — xususan, o‘zbek tilida — frazeologik birliklar izohli va frazeologik lug‘atlar orqali tiplashtirilgan va normativlashtirilgan bo‘lib, mazkur manbalar semantik soyalar, uslubiy bo‘yoqlar va qo‘llanish holatlari (stilistik registr) haqida aniq ma’lumot beradi [8], [9]. Ushbu lug‘aviy bazaga tayanib, flora konsepti asosida shakllangan o‘zbek frazeologizmlarining (masalan, gullab-yashnamoq, ildiz otmoq, meva bermoq) paradigmasi va ularning kollokatsion odatlari tahlil qilinadi; bu esa keyingi qiyosiy izlanishlarga metodik tayanch yaratadi [8], [9]. Ingliz tili bo‘yicha amaliy-lug‘aviy manbalar esa (idiom lug‘atlari) tarjimada to‘la ekvivalentlar bilan bir qatorda funksional analoglar va izohli yechimlarni tanlash mezonlarini ko‘rsatadi [7], [10].

Tarjimashunoslik rakursida flora obrazlarining interlingval ko‘chirishdagi muammolari ikki yo‘nalishda ko‘zga tashlanadi. Birinchisi — semantik yadroning saqlanishi: ekvivalent birlik mavjud bo‘lganda (“to bear fruit” ↔ meva bermoq), to‘g‘ridan to‘g‘ri ekvivalentlik mantiqan afzal [7]. Ikkinchisi — madaniy-ramziylik gradienti kuchli bo‘lgan holatlarda funksional analoglar (“to put down roots” ↔ ildiz otmoq) yoki izohli tarjima (madaniy gloss) zarur bo‘lishi [7], [10]. Tanlov kollokatsion me’yorlar, janr-

uslub, adresat kompetensiyasi va intertekstual fondga bogʻliq boʻlib, bu omillar koʻpincha lugʻaviy manbalarda tavsiya etiladigan variantlar bilan qoʻllanilish chastotalari oʻrtasidagi muvofiqlikni tekshirishni ham talab qiladi [6], [7], [10].

Yuqoridagi yondashuvlar shuni koʻrsatadiki, flora konsepti boʻyicha frazeologizmlarni oʻrganishda uch qatlam — (i) konseptual metafora va kognitiv modellashtirish [1], [3], [4], (ii) korpus-kollokatsion tavsif va idiomatik barqarorlik [6], [7], hamda (iii) milliy-madaniy kod va intertekstual ramzlar [5], [8], [9] — oʻzaro integratsiyada koʻrilishi kerak. Ayniqsa, oʻzbek va ingliz tillari materialida oʻsish–hosil metaforasining diskurslararo (pedagogik, siyosiy-iqtisodiy, ommabop) realizatsiyasi hamda tarjima strategiyalarining (toʻliq ekvivalent, funksional analog, izohli yechim) mezonlari yanada tizimli ravishda tekshirilishi lozim [7], [10]. Shu bilan birga, mavjud ishlanmalar koʻproq umumiy nazariy tavsif va lugʻaviy resurslarga tayanadi; flora konsepti doirasida frazeologik birliklarning kontekstga xos semantik siljishlari, kollokatsion profilidagi uslubiy gradient va janrga bogʻliq variativlikning empirik-korpus darajasida batafsil xaritalanishi hozircha yetarli darajada tizimlashtirilmagan koʻrinadi [1], [6], [7], [8], [9]. Mazkur boʻshliq ushbu tadqiqotning metodik asosini belgilaydi va izlanishlar yoʻnalishini aniqlaydi.

Tadqiqot obyekti va qoʻllangan metodlar. Maqola oʻzbek va ingliz tillarida flora konsepti (urugʻ, ildiz, shox, yaproq, gul, meva va h.k.) asosida shakllangan frazeologik birliklarning (FB) semantik-pragmatik xususiyatlari, kollokatsion profili va tarjimada ekvivalentlashuv mexanizmlarini qiyosiy tahlil qiladi. Konseptual talqin kognitiv lingvistika va konseptual metafora nazariyasi doirasida olib boriladi [1], [3]; amaliy material esa nufuzli idiom lugʻatlari va oʻzbek tilidagi izohli/frazeologik lugʻatlar hamda matn namunalari bilan taʼminlanadi [7]–[9]. Flora-FB larni ajratish uchun ikki kanalli strategiya qoʻllanildi: (i) leksik urugʻ roʻyxati asosida (urugʻ, ildiz, shox, gul, meva va ularning derivatsiyalari) korpusdan/majmualardan avtomatik chiqarish; (ii) lugʻatlardagi tayyor birliklarni qoʻlda tekshirib, roʻyxatga qoʻshish [7]–[9]. Kiritish shartlari: kamida ikki komponentli barqaror birlik; koʻchma/idiomatik maʼno; kontekstdagi literal talqindan mustaqil barqaror foydalanish. Literal qoʻllanmalar, tasodifiy metaforik gaplar va mavzu bilan bevosita bogʻliq boʻlmagan flora leksikalari chiqarib tashlandi. Konseptual xaritalash “HAYOT/FAOLIYAT — OʻSIMLIK” oʻqi boʻyicha operatsionallashtirildi [1], [3]. Har bir birlikka konseptual teglash berildi: oʻsish/gullash/hosil (natija), barqarorlik/identitet (ildiz), ogʻriq/zidiyat (tikan), noziklik (yaproq) kabi semantik maydonlar belgilandi. Xaritalash jarayonida manba va nishon domenlar, shuningdek, baholovchi komponent (aksiyologik boʻyoq) ajratildi [1], [3]. Birliklar atrofida ± 4 soʻzli oynada sherik-soʻzlar kuzatildi; kollokatsion kuch va barqarorlikni tavsiflash uchun chastota chegaralari va standart assotsiativ koʻrsatkichlardan (masalan, t-score, MI/MI3, logDice kabi) foydalanildi; minimal kuzatuv soni past birliklar alohida belgilandi. Barqarorlik va variantlilik (lemmatizatsiya, affiksial oʻzgarishlar, determinativlar) normallashtirish bosqichida birlashtirildi. Idiomlugʻlar va izohli lugʻatlar bilan kross-tekshiruv barqaror qoliplarni verifikatsiya qilishda qoʻllandi [7]–[9]. Oʻzbek–ingliz juftliklari boʻyicha struktur-semantik moslik xaritasi tuzildi: komponent muvofiqligi, sintaktik qolip (V+N, N+N, Adj+N), baholovchi-pragmatik effekt va funksional domenlar qiyoslandi. Kognitiv darajada umumiy metaforik naqshlar va ularning tilga xos kollokatsion “odati” farqlari ajratildi [1], [3], [7]. Har bir oʻzbek FB uchun inglizcha nomzodlar tanlandi va uch toifaga tasnif qilindi: (i) toʻliq ekvivalent (semantik yadro va pragmatik effekt mos); (ii) funksional analog (obraz qisman oʻzgaradi, ammo nutqiy taʼsir saqlanadi); (iii) izohli tarjima (madaniy ramz kuchli boʻlganda qisqacha gloss bilan) [7]–[9]. Tanlovda idiomatik lugʻatlardagi (ingliz) va izohli/frazeologik (oʻzbek) manbalardagi tavsiyalar, shuningdek, kontekstual moslashuv mezonlari hisobga olindi [7]–[9]. Zarur hollarda orqa-tarjima (back-translation) orqali pragmatik taʼsirning saqlanishi tekshirildi. Ikki mustaqil annotator konseptual teglash va tarjima toifalarini belgiladi; kelishmovchiliklar muhokama orqali bartaraf etildi, yakuniy konsensus versiyasi qabul qilindi. Annotatsion qoʻllanma, namuna mezonlari va istisno holatlar (ambiguitet, koʻpmaʼnolilik) alohida protokollarda qayd etildi (qayta ishlab boʻladigan uslubiy paket sifatida). Urugʻ roʻyxati, teglash sxemasi, kollokatsion chiqarish skriptlari va namuna roʻyxati ochiq qayta ishlashga mos formatda tayyorlandi. Lugʻatlar normativ xarakterga ega boʻlgani, korpus domenlarining (publitsistika/badiiy/ilmiy) muvozanati natijalarni ogʻdirishi va literal–idiomatik chegara baʼzi kontekstlarda xiralashishi mumkinligi metodik cheklov sifatida qayd etildi [7]–[9]. Natijalar kognitiv-metaforik tahlil (model darajasi) bilan kollokatsion dalillar (empirik daraja)ni integratsiya qilish orqali talqin qilindi [1], [3], [7]–[9].

Natijalar. Jarayon–natija chizigʻi: urugʻ → oʻsish → gullash → meva modeli ijtimoiy va institutsional rivojlanishni metaforik tarzda kodlaydi (kurtak yozmoq, gullab-yashnamoq, meva bermoq; Eng. green shoots, to blossom, to bear fruit) [3], [7].

Barqarorlik va identitet: ildiz semantikasi genealogiya va ijtimoiy joylashuvni bildiradi; shox-shabba — tarmoqlanish/koʻpayish tasviri [2].

Og'riq–ziddiyat: tikan modeli ruhiy diskomfort va doimiy noqulaylikni kuchaytiradi (Uz. tikan ustida o'tirganday; Eng. a thorn in one's side) [4], [7].

Noziklik–o'tkinchilik: yaproqdek titramoq qo'rquv/jo'shqin holatni sahnalashtiradi; guldek baholovchi–estetik bo'yoq beradi [6], [7].

Tinchlik–kelishuv: zaytun shoxi ramzi intertekstdan kuch olgan universal belgi sifatida ishlaydi [5], [7].

Muhokama. Frazelogizmlar kollokatsion odatlar bilan cheklangan: meva bermoq, ildiz otmoq kabi birikmalarda fe'l–ot bog'lanishi qat'iy, bu esa barqarorlikni ta'minlaydi [6]. Tarjimada uch yondashuv samarali:

To'liq ekvivalent: ildiz otmoq → to put down roots, meva bermoq → to bear fruit [7].

Funksional analog: tikan ustida o'tirganday → on pins and needles (obraz o'zgaradi, pragmatik ta'sir saqlanadi) [7].

Izohli tarjima: kuchli madaniy yadrolarda qisqa gloss bilan to'ldirish (zaytun shoxi — yarashuv ramzi) [5].

Shu bilan birga, kontekst (janr, uslub), intertekst va o'quvchi madaniy kompetensiyasi tarjima tanlovini belgilaydi [1], [2], [3].

Xulosa. Ushbu tadqiqot flora obrazlarining til–madaniyat chorrahasida jarayonlar, munosabatlar va baholarni yaxlit metaforik modellarga birlashtirishini empirik va nazariy dalillar bilan tasdiqladi. O'zbek–ingliz materiallari bo'yicha qiyosiy tahlil natijaga yo'naltirilgan “o'sish–hosil” konseptual chizig'ining ustuvorligini ko'rsatdi; bunda biologik ssenariyalar (o'sish → gullash → meva) ijtimoiy va intellektual faoliyat jarayonlariga muntazam xaritalanishi konseptual metafora nazariyasi bilan mos keladi [3]. Shu mantik doirasida ildiz (barqarorlik/identitet), tikan (ziddiyat/og'riq), yaproq (noziklik) kabi semantik tugunlar diskursdagi baholovchi komponentlarni ham izchil faollashtiradi [3].

Tarjimaning amaliy jihatida qat'iy formaviy ekvivalentdan ko'ra funksional moslik va kollokatsion mos yozuvlar ko'proq kommunikativ natija berishi aniqlandi. Idiomatic birliklarning barqarorligi va ularning tipik sherik-so'zlari bilan bog'lanish kuchi tarjima qarorlarida hal qiluvchi omil bo'lib chiqadi; bu holat barqaror ifodalarning kollokatsion profili va “qattiqligi/variativligi” haqidagi kuzatishlar bilan hamohangdir [6], [7]. Mos ravishda, to'liq ekvivalent mavjud bo'lmaganda, funksional analog va izohli tarjima strategiyalari ma'no yadro va pragmatik effekti saqlanishini ta'minlaydi [7].

ADABIYOTLAR:

1. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. London: Routledge, 2006.
2. Geeraerts D. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. Westport, CT: Greenwood Press, 2004.
6. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
7. *Oxford Dictionary of Idioms*. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020.
8. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, n.d.
9. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jild. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.
10. Spears R. A. *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs*. 2nd ed. New York: McGraw-Hill, 2005.

BADIIY FILM NOMLARI TANLASHDAGI ME‘YORIY TALABLAR (INGLIZ, O‘ZBEK VA RUS TILLARI KESIMIDA)

Xujakulova Maryam Xakimjonovna,
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti
maryamkhujakulova97@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy film nomlarini tanlashdagi me‘yoriy talablar ingliz, o‘zbek va rus tillari kesimida tadqiq qilinadi. Film nomlari audiovizual matnning muhim komponenti sifatida film mazmunini ifodalab, lingvomadaniy xususiyatlarni ham aks ettirishda katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot jarayonida kino olamida badiiy filmlarning o‘rni va o‘ziga xosligi, film nomlarini yaratishda va tarjima qilishda qo‘llaniladigan asosiy me‘yoriy tamoyillar: semantik moslik, funksional adekvatlik, estetik ifodalilik hamda kommunikativ samaradorlik tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari film nomlari lingvistikasi va audiovizual tarjima nazariyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: film nomi, film nomlanishi, lingvomadaniyat, kino tili, badiiy film nomlari, tarjima strategiyalari.

НОРМАТИВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ВЫБОРУ НАЗВАНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФИЛЬМОВ (НА АНГЛИЙСКОМ, УЗБЕКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ)

Аннотация. В данной статье рассматриваются нормативные требования к выбору названий художественных фильмов на английском, узбекском и русском языках. Названия фильмов, как важная составляющая аудиовизуального текста, имеют большое значение для выражения содержания фильма и отражения лингвокультурологических особенностей. В ходе исследования проанализированы роль и уникальность художественных фильмов в мире кинематографии, основные нормативные принципы, используемые при создании и переводе названий фильмов: семантическая совместимость, функциональная адекватность, эстетическая привлекательность и коммуникативная эффективность. Результаты исследования служат развитию лингвистики названий фильмов и теории аудиовизуального перевода.

Ключевые слова: название фильма, наименование фильмов, язык кино, названия художественных фильмов, стратегии перевода.

FEATURE FILM NAMING CONVENTIONS (IN THE ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES)

Abstract. This article examines the conventions for the selection of feature film titles in English, Uzbek and Russian. Film titles, as an important component of an audiovisual text, are of great importance in expressing the content of the film and reflecting linguocultural characteristics. In the course of the research, the role and uniqueness of feature films in the world of cinema, the main normative principles used in the creation and translation of film titles: semantic compatibility, functional adequacy, aesthetic appeal and communicative effectiveness, were analyzed. The results of the research serve to develop the linguistics of film titles and the theory of audiovisual translation.

Keywords: film title, film naming, linguoculturology, film language, feature film titles, translation strategies.

Kirish. Zamonaviy kino sanoatida badiiy filmlar muhim o‘rin tutgan. Kinematografiya tarkibidan badiiy filmlar bilan bir qatorda hujjatli, multiplikatsion filmlar va seriallar joy olgan. Ingliz tilida ko‘pincha “badiiy (fiction)” va “badiiy bo‘lmagan (non-fiction) toifalari o‘zaro qarama-qarshi qo‘yiladi, rus tilida esa “badiiy (художественный/игровой) va “hujjatli (документальный)” atamalaridan foydalanish odatiy holdir. A.Y.Yakimovga ko‘ra, rus tilida “badiiy (художественный/игровой) atamasi “o‘yin (игра)” tushunchasining konnotativ mazmuni bilan bog‘liq holda ishlatiladi”, ya’ni badiiy filmlarda aktyorlar o‘yini, yorug‘lik, montaj kabi kino tilining muhim elementlari bilan manipulyatsiya qilish yoki o‘ynash orqali badiiy film vujudga kelishi nazarda tutiladi [12, 27]. Hujjatli filmlar esa mazmunan badiiy filmlarga teskari qo‘yiladi. Badiiy filmlar rejissyor va ssenariynavis tasavvur olamining to‘liq yoki qisman mahsuli bo‘lishi mumkin. Demakki, unda to‘qima obrazlar, hodisalar va vaziyatlar mavjud bo‘lib, real hayotdan ancha farq

qilishi mumkin. Hujjatli filmlarda esa, aksincha, barcha tafsilotlar asliga mos, dalillar (rasmlar, intervyular, rasmiy hujjatlar)ga asoslangan bo'lishi bilan kinematografiyaning boshqa janrlaridan ajralib turadi.

Multiplikatsion yoki animatsion filmlar – multfilmlar – va ayniqsa seriallar bugungi kunda son jihatdan yuqoridagi ikki turdan ustunlik qilayotgan guruh sifatida kino olamida jadal rivojlanib bormoqda. Biroq, amalda bu turlar doim ham “sof” ko‘rinishda uchramaydi; badiiy filmlarda ham multiplikatsion obrazlar uchrashi, yoki hujjatli filmlarga badiiy filmning elementlari integratsiya qilinishi, seriallarning har bir epizodi boshqa turlarni o‘zida mujassamlashtirishi kabi holatlar kuzatiladi. Bundan tashqari, film davomiyligiga bog‘liq ravishda barcha kinofilm turlari qisqa metrajli (50 daqiqadan oshmagan) va to‘liq metrajli (50 daqiqadan ortiq) bo‘lishi bilan birga, janrlar asosida ham ajratiladi [9]. Asosiy janrlarga drama, komediya, melodrama, tarixiy, triller va daxshatli filmlar, fantastika/fentezi, sarguzasht filmlar, biografiya, detektiv kabilarni kiritish mumkin. San‘atshunos Z.Ahmadov ta’kidlashicha, “kinoning barcha turlari janrlarining boy bo‘lishi kinematograflarning yangi-yangi mavzularni, syujetlarni, hayotiy materiallarni o‘zlashtirishlari bilan bog‘liq” [1, 70]. Shu sababli ham janrlar makro (drama) va mikro (tarixiy drama, psixologik drama, harbiy drama) kabi ko‘lamlarga ajratilib, tobora kengayib bormoqda.

Ushbu maqolada to‘liq metrajli badiiy filmlar nomlari tadqiqotimiz obyekt sifatida tanlanib, ularni kompozitsion shakllantirishda har uchala til (ingliz, o‘zbek va rus) kesimida me‘yoriy talablar mavjudligi va lingvomadaniy jihatdan qanday farq qilinishi tahlil qilinadi va tanlangan mavzu bugungi kunda tilshunoslik, tarjimashunoslik, lingvomadaniyatshunoslik fanlarining dolzarb masalalarini aks ettiradi.

Maqolaning nazariy asosini rus tilshunoslari O.I.Aleksandrovaning kinofilmlar nomlarining asli va tarjimasini qiyoslashga bag‘ishlangan ilmiy ishlari, Y.A.Krasina, Y.S.Ribinok va A.Moktarning “Film nomlanishi: kitob sarlavhalari va film sarlavhalari” mavzusidagi qiyosiy-tahliliy maqolalar tashkil etdi. Bundan tashqari, internetda ommaviy mulk ko‘rinishida taqdim etilgan film nomlari bo‘yicha o‘quv materiallari va ma’lumotnomalar bazasi ham tahlil qilindi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda badiiy film nomlarini kompozitsion shakllantirishda qo‘llaniladigan til me‘yorlarini aniqlash maqsadida bir nechta lingvistik metodlardan foydalanildi.

Qiyosiy lingvistik tahlil yordamida uch til tizimidagi badiiy film nomlarining grammatik va kompozitsion tuzilishi o‘zaro solishtirilib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. *Semantik tahlil* badiiy film nomlarining mazmuniy tuzilishini aniqlashga xizmat qilib, film nomlarining syujet, obraz yoki voqea joyi bilan bog‘liq semantik xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, *lingvomadaniy tahlil* film nomlarida milliy madaniyat va dunyoqarashlarning aks etishini aniqlashga yordam berdi. Bu metod orqali turli tillardagi film nomlarining madaniy konnotatsiyalari o‘rganildi. *Diskurs tahlili* esa film nomlarini kino diskursining muhim elementi sifatida ko‘rib, ularning kommunikativ va ta’sirchanlik funksiyalarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi to‘liq metrajli badiiy filmlar nomlari tanlab olindi. Tanlangan film nomlari lingvistik jihatdan tahlil qilinib, ularning kompozitsion tuzilishi, semantik mazmuni hamda madaniy xususiyatlari o‘rganildi.

Adabiyotlar tahlili va muhokama. Badiiy film boshqa san‘at asarlaridan o‘zida aks ettiradigan muallif yoki ssenariynavis tasavvur olamining syujet, badiiy tasvirlar va obrazlari rejissyorning nuqtayi nazaridan inson hissiyot olamini jumbushga keltiruvchi musiqa, yorug‘lik, vizual elementlar, aktyorlarning mahorati sababli yanada boyitilishi yoki soddalashtirilishi bilan ajralib turadi. O.I.Aleksandrova bejizga film nomlarini murakkab “polikodlik” xususiyatga ega lingvistik birlik sifatida alohida ta’kidlab o‘tmagan. Olimaning kinofilm nomlarini “syujet ketma-ketligi, g‘oyaviy-falsafiy mazmun, janr xususiyatlari, vizual va tovush elementlarini va boshqa bir qancha omillarni birlashtirgan polikodli matnning majoziy va semantik markazi” sifatida qayd etib, film sarlavhalari “muallifning asosiy bilimlari va potentsial tomoshabinning assotsiativ bilimlari asosida shakllantiriladi” deb bilgan [2, 1191]. Chindan ham, amaliyotda bu holat o‘z isbotini ko‘p marotaba topgan. Masalan, dunyoga mashhur klassik asarlarning (ing. “*The Great Gatsby*”, o‘zb. “*Buyuk Getsbi*”, rus. “*Великий Гэтсби*”), zamonaviy kassabop asarlarning (ing. “*The Notebook*”, o‘zb. “*Xotira kundaligi*”, rus. “*Дневник памяти*”) film adaptatsiyalari, mashhur shaxslar shaxslarga bag‘ishlangan biografik film nomlari (ing. “*The Prophet. The Story of Alexander Pushkin*”, o‘zb. “*Payg‘ambar. Aleksandr Pushkinning hikoyasi*”, rus. “*Пророк. История Александра Пушкина*”), tarixiy film nomlari (ing. “*300: Rise of an Empire*”, o‘zb. “*300 Spartalik 2: Imperiyaning yuksalishi*”, rus. “*300 спартапцев: Расцвет империи*”), komikslarga asoslangan filmlar (ing. “*The Fantastic Four: First Steps*”, o‘zb. “*Fantastik to‘rtlik: Ilk qadamlar*”, rus. “*Фантастическая четвёрка: Первые шаги*”), mashhur bo‘lib ulgurgan filmlarning davomi (ing. “*Avatar: Fire and Ash*”, o‘zb. “*Avatar 3: Olov va kul*”, rus. “*Аватар: Пламя и пепел*”), eski filmlarning remeyki yoki yangi versiyasi (ing. “*West Side Story*”, o‘zb. “*Vest Sayd tarixi/ G‘arbiy tomon hikoyasi*”, rus. “*Вестсайдская история*”), mashhur mulplikatsion filmlar asosida ishlangan yangicha filmlar (ing. “*Mulan*”, o‘zb. “*Mulan*”, rus. “*Мулан*”), kompyuter o‘yinlari va

mobil ilova nomlari takrorlangan film nomlari (ing. “*Warcraft*”, o‘zb. “*Varkraft*”, rus. “*Варкрафт*”) kabi tomoshabinda kognitiv-assotsiativ bog‘liqlik uyg‘ota olishi sababli bunday film nomlari filmlar muvaffaqiyatini oldindan ta‘minlaydi. Demakki, ko‘plab film nomlari aynan shu “pretsedentlik hodisasi” asosida shakllanadi. S.H.Yakubova ushbu hodisaga quyidagicha ta‘rif beradi: “pretsedent birlik ma‘lum lingvomadaniy jamiyat vakillariga yaxshi tanish, ularning orasida keng ommalashgan, jamiyat hayoti va tarixi bilan bog‘liq, o‘xshash hodisalarni ifodalash uchun xizmat qiladigan barqaror namunaviy asosdir” [11, 82]. Ushbu izohdan kelib chiqib, film nomlari ham lingvomadaniy birlik sifatida ko‘rilib, madaniy kodlar tashuvchisi ekanligi guvohi bo‘lamiz.

Badiiy film nomlari mustaqil semantik birlik bo‘lish bilan birga film mazmuni bilan bevosita bog‘liqdir. Biroq, shuni ham ta‘kidlab o‘tish joizki, doim ham mavjud asar nomi ostida film nomining chiqishi uning muvaffaqiyatini belgilamaydi. Ko‘p hollarda tarjimon taklifi va marketologlar taqdim etadigan xorijiy filmlar nomlarining tarjimalari o‘rtasidagi tafovut, ba‘zi hollarda leksik ekvivalentlardagi cheklovlar, “muallif – san‘at asari – auditoriya” uchligining sinxronlashuv jarayoniga putur yetkazadi. Masalan, jahon klassik adabiyotining eng yorqin durdonalaridan biri sanalgan ing. “*Pride and Prejudice*”, o‘zb. “*Andisha va g‘urur*”, rus. “*Гордость и предубеждение*” film adaptatsiyasining aynan ona tilimizga tarjimasi bir qancha savollar tug‘dirishi tabiiy. Nega tarjimada asar mazmunini yoritib beruvchi ikki muhim kalit so‘zlar tartibi tarjimada almashib qolgan? Nega ingliz tilidagi “prejudice” so‘zi tarjimada “andisha” so‘zi bilan berilgan? Ushbu asar o‘zbek tiliga bir qancha nashriyotlar tomonidan tarjima qilingan lekin eng ommalashgan variant aynan 2016-yil M.Ismoilova tomonidan berilgan. Aytib o‘tish joizki, adibaning asarning har ikkala (ingliz va rus) tillardagi matn ustida sitqidildan ishlagani sabab, aynan shu muallifning tarjimalari o‘zbek kitobxonlari orasida ommalashgan. Boshqa tomondan, nashriyot muharriri, filologiya fanlari doktori N. Jumaxo‘ja ham bu asar adibaning yirik asarlar tarjimasi ustidagi ilk tajribasi ekanligi, tarjimadagi kamchiliklar “tarjimonning badiiy uslubi va mahorati tobora sayqal topishi” bilan bartaraf etilishini qayd etib o‘tgan [3, 5-6].

Afsuski birinchi savolimizga aniq javobni olishimiz amri mahol. Biroq ikkinchi savolni tahlil qilib ko‘rishimiz mumkin. Avvalombor, “andisha” so‘zining lug‘aviy ma‘nolariga to‘xtaladigan bo‘lsak, o‘zbek tili izohli lug‘atida eng keng qo‘llaniladigan ma‘nosi – “sharm-hayo, or-nomusga amal hissi” bilan bir qatorda, “ketini, oqibatini o‘ylab yoki yuz-xotir qilib yuritilgan mulohaza” kabi ma‘nolarini ham uchratishimiz mumkin [5]. Ingliz tilidagi “prejudice” so‘zi esa ingliz tili izohli lug‘atida – ma‘lum bir masala, holat yoki kishi borasida yetarlicha bilim va ma‘lumotga ega bo‘lmay turib shakllangan adolatsiz va asossiz fikr yoki tuyg‘u” deb tarjima qilinadi [4]. Ushbu ikki so‘zni qiyoslashda semantik tafovut yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu ikki so‘z har qancha urinmaylik sinonimik maydonda bir-biriga yaqin ham turmaydi.

Albatta, bu so‘z tarjimasiga nisbatan ko‘plab e‘tirozlar bildirilgani ma‘lum, va hattoki yangicha tarjima - o‘zb. “*G‘urur va taassub*” tarjimasi taklif etilgan. Afsuski, bu tarjima qisman ma‘qullangan bo‘lsada, oxir-oqibat ommalashmadi. Balkim sababi o‘sha o‘sha semantik nomuvofiqlikdadir. Yana bir bor ona tilimizning izohli lug‘atiga murojaat qilsak, taassub – arab tilidan olingan bo‘lib, “biror kimsa yoki narsaga taqlid qilish, ergashish” va “e‘tiqod, maslak va shu kabilarga ko‘r-ko‘rona berilish, fanatizm” kabi ma‘nolarni keltirib chiqadi [5]. Taqqoslaganda yana leksik nomutanosiblik holati guvohi bo‘lamiz. Ingliz - o‘zbek tillaridagi lug‘atlarda esa “prejudice” so‘zining tarjimasi sifatida bid‘at, xurofot (“diniy e‘tiqod, urf-odatlar, irimlarni soxtalashtiruvchi ijtimoiy-psixologik hodisa”) kabi tarjimalarni kuzatish mumkin [5]. Afsuski, aynan shu leksik cheklov tufayli hali hanuz ing. “prejudice” so‘zining muqobil varianti taklif qilinmagan. Natijada, filmni to‘liq ko‘rib bo‘lib ham, asarning asl mohiyati tomoshabin ongiga atroflicha singmasligi mumkin. Bu esa o‘z navbatida tomoshabinda asar syujeti va nomi o‘rtasidagi bog‘liqlik hissiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq, tanganing ikkinchi tomoni bo‘lgani kabi, bu kabi tushunmovchilik ayrim hollarda, tomoshabinni asarning aslini ham o‘qish yoki tomosha qilish orqali hosil bo‘lgan bo‘shliqni to‘ldirishga undaydi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida film nomini tanlash va shakllantirishdagi bir qator amaliyotlar aniqlandi. Film nomlarini kompozitsion shakllantirish jarayoni tilning leksik, grammatik hamda stilistik me‘yorlariga asoslanadi. Bu jarayonda nomning qisqalik, semantik aniqlik, estetik ifodalilik hamda kommunikativ samaradorlik kabi xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilar Y.A.Krasina, Y.S.Ribinok va A.Moktar film nomlarini madaniy obyektlarni nomlash tizimining muhim elementi sifatida baholab, ularning kitob nomlari bilan umumiy nominativ xususiyatlarga ega ekanligini ta‘kidlaydi. Ularning fikricha, film nomlari muayyan madaniy kontekstni aks ettiruvchi ideonimik birliklar bo‘lib, ular kommunikativ makonda identifikatsiya funksiyasini bajaradi [4, 330].

Film nomlarini tanlashda birinchi navbatda semantik moslik talabi muhim hisoblanadi. Film nomi film mazmuni bilan bevosita yoki bilvosita bog‘liq bo‘lishi lozim. Masalan, ing. “*My Father’s Shadow*”, o‘zb. “*Otamning soyasi*”, rus. “*Тень моего отца*” filmi nomi syujet markazida turuvchi ota va uning o‘g‘illari

erkak kishi sifatida psixologik shakllanishiga ta'siri bilan bog'liq dramatik mazmuni aks ettiradi. Bir tomondan metaforik tuyulsa-da, boshqa tomondan film nomi chin ma'noda o'g'illarning hayotida otasining jismonan yo'qligi, biroq ularda otasidan o'tgan xislatlarning namoyon bo'lishi, oiladagi murakkab munosabatlar, jamiyatdagi siyosiy notinchlik davrida o'g'illarning otasiga bo'lgan jismoniy va emotsional ehtiyojini mujassamlashtirgan. Natijada, tomoshabin hali filmni ko'rmay turib ham, asosiy qahramonlar va filmning mohiyati haqida qisqacha ma'lumotga ega bo'lishi mumkin.

Ikkinchi muhim talab kompozitsion ixchamlik hisoblanadi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, aksariyat film nomlari qisqa va esda qolarli shaklda tuziladi. Masalan, ing. *“Macbeth”*, ing. *“Bird”*, ing. *“Odyssey”*, ing. *“Tornado”* kabi bir so'zli nomlar qisqa bo'lishiga qaramay, semantik jihatdan kuchli obrazni ifodalaydi. Shuningdek, ikki yoki uch komponentli nomlar ham keng qo'llanadi. Masalan, ing. *“The Quiet Ones”* yoki ing. *“Deep Cover”* kabi nomlar qisqa bo'lishiga qaramay, filmning umumiy mazmuni haqida muayyan tasavvur beradi. Qisqa nomlar tomoshabinning e'tiborini tez jalb qilishi va marketing nuqtai nazaridan samarali bo'lishi bilan ajralib turadi.

Film nomlarining yana bir muhim xususiyati ularning estetik ifodaliligi bilan bog'liqdir. Ko'plab film nomlari metaforik yoki ramziy obrazlar asosida yaratiladi. Masalan, ing. *“Crown of Shadows”*, o'zb. *“Soylalar toji”*, rus. *“Корона теней”* nomi hokimiyat, sir va zulmat ramzlari orqali badiiy obraz hosil qiladi. Xuddi shuningdek, ing. *“The World Will Tremble”*, o'zb. *“Dunyo larzaga keladi”*, rus. *“Мир содрогнется”* nomi metaforik tarzda global yoki dramatik voqealarga ishora qilib, tomoshabinida kuchli emotsional taassurot uyg'otadi. Bunday nomlar filmning badiiy konsepsiyasini yanada chuqurroq ifodalashga xizmat qiladi.

Film nomlarini yaratishda lingvomadaniy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Har bir til va madaniyat tizimida muayyan realiyalar mavjud bo'lib, ular aynan shu lingvomadaniy doirada dolzarblashadi. Masalan, o'zb. *“Kazbek. Osiyo arsloni”*, ing. *“Kazbek: The Asian Lion”*, rus. *“Казбек. Азиатский лев”* nomi urush davrida fashistlarga qarshi ayovsiz kurashgan va sobiq ittifoq armiyasida shu laqab ostida tanilgan o'zbek qahramoni haqida so'zlab, tarixiy-madaniy konnotatsiyalarni o'zida mujassam etadi. Shuningdek, ing. *“Captain Hook: The Cursed Tides”*, o'zb. *“Kapitan Kryuk: La'natlangan sohillar”*, rus. *“Капитан Крюк: Проклятые берега”* nomi ingliz adabiy an'anasidagi mashhur qahramon obraziga murojaat qilib, tomoshabinning madaniy fon bilimlariga tayanadi.

Albatta, kino tili ham umumiy adabiy til tizimining bir qismi bo'lib, unda leksik, grammatik va punktuatsion me'yorlar saqlanishi zarur. Har bir til o'zining sintaktik qurilishi va yozuv qoidalariga ega bo'lib, film nomlari ham shu me'yorlar asosida tuziladi. Ingliz tilida film nomlari odatda **Title Case** qoidasi asosida yoziladi, ya'ni asosiy leksik birliklar (ot, fe'l, sifat, ravish) bosh harf bilan boshlanadi, yordamchi so'zlar esa kichik harf bilan yozilishi mumkin. Masalan, ing. *“The Woman in Cabin 10”* kabi nomlar ingliz tilining grammatik va stilistik qoidalariga muvofiq tuzilgan. O'zbek va rus tillarida esa **Sentence Case** – faqat xat boshi katta harfda boshlanib, gapdagi qolgan so'zlar asosiy yoki yordamchi leksik birliklar bo'lishidan qat'iy nazar kichik harfda beriladi. Masalan, ing. *“The Woman in Cabin 10”*, o'zb. *“10/O'ninchi kabinadagi qiz”*, rus. *“Девушка из каюты №10”*.

Rus tilida film nomlari odatda qo'shtirnoq ichida berilib, gap tarkibida kelganda grammatik jihatdan mos holda turlanishi mumkinligi ta'kidlanadi. Bu holat rus tilining normativ yozuv qoidalariga mos ravishda qo'llanadi. M.Sh.Shirinova ta'kidlaganidek, kino tilida leksik me'yorlarning buzilishi kommunikativ samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbek tilida ham film nomlarini yozishda adabiy til me'yorlari, so'z tartibi hamda punktuatsiya qoidalariga amal qilish muhimdir. Bundan tashqari, film nomlarida ikki nuqta, tire yoki qo'shtirnoq kabi punktuatsion belgilar qo'llanishi ham kompozitsion tuzilmani aniqlashtirishga xizmat qiladi. Masalan, ing. *“Mission: Impossible – The Final Reckoning”*, o'zb. *“Uddalab bo'lmas topshiriq 8: Yakuniy hisob”*, rus. *“Миссия невыполнима: Финальная расплата”* nomida ikki nuqta va tire belgilarining qo'llanishi asosiy nom va uning izoh qismi o'rtasidagi semantik bog'lanishni ifodalaydi. Shu tariqa grammatik va punktuatsion me'yorlar film nomlarining to'g'ri yozilishi, aniq o'qilishi hamda kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi.

Kino sanoatida film nomlari marketing vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Film nomi tomoshabinning qiziqishini uyg'otishi va uni film tomosha qilishga undashi kerak. Shu bilan bir qatorda, janr xususiyatlariga ham ishora qilishi muhim. Masalan, rus. *“Кто-то должен умереть”*, ing. *“Someone has to die”*, o'zb. *“Kimdir o'lishi kerak”* nomi film syujetiga bog'liq holda triller janriga mansubligiga belgi beradi. Shu bilan birga bir qator filmlar nomi hazil-mutoyibali ohangda bo'lib, masalan, rus. *“Лысый нянь”*, ing. *“Bald Nanny”*, o'zb. *“Kal enaga”*, bunday filmlar komediya janriga mos ravishda shakllantirilgan. “Badiiy va tijorat diskursining kesishuvi aynan film tarjimasini va uning nomida eng ko'p seziladi, bunda film nomi filmning mazmuni va muallifning niyatiga mos kelishidan ham ko'ra, janrga mosligi va maqsadli

auditoriyaga yo‘naltirilganligi muhimroq bo‘lishi mumkin” [2, 1191]. Va, bu holat nafaqat tarjimada, balki film nomlarini yaratishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, badiiy film nomlarini tanlash va kompozitsion shakllantirish tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik va kino san‘ati o‘zaro kesishgan murakkab jarayon hisoblanadi. Film nomlari nafaqat film mazmunini qisqa va obrazli shaklda ifodalovchi birlik, balki tomoshabin e‘tiborini jalb etuvchi muhim kommunikativ vosita hamdir. Ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi film nomlari tahlilida semantik moslik, kompozitsion ixchamlik, estetik ifodalilik hamda kommunikativ samaradorlik kabi me‘yoriy talablar asosiy mezon sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, film nomlari lingvomadaniy birlik sifatida muayyan xalqning madaniy qadriyatlarini, tarixiy tajribasi va dunyoqarashini aks ettiradi. Turli tillarda film nomlarini yaratish va tarjima qilish jarayonida leksik, grammatik hamda punktuatsion me‘yorlarga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, zamonaviy kino sanoatida film nomlari marketing va reklama vositasi sifatida ham xizmat qilib, filmning muvaffaqiyatiga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi. Demak, badiiy film nomlarini kompozitsion shakllantirishda til me‘yorlari, lingvomadaniy omillar hamda kommunikativ maqsadlarning uyg‘unligi film nomining samaradorligini ta‘minlaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov Z. *Kino san‘atining janrlari va kino san‘atining badiiy asoslari* // *Oriental Art and Culture ilmiy-metodik jurnali*. – 2020. – № 5. – B. 68–75.
2. Александрова О.И. *Оригинальные и переводные названия кинофильмов как особые функциональные единицы* // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. – 2017. – Т. 8. – № 4. – С. 1191–1199.
3. Andisha va g‘urur. *Rus tilidan Muhabbat Ismoilova tarjimasi. Mas‘ul muharrir Nusratullo Jumaxo‘ja*. – T.: *Yangi asr avlodi*, 2016. – 404 bet.
4. *Cambridge Dictionary* // *Cambridge University Press*. – URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (accessed: 05.03.2026).
5. *Imlo.uz* // *O‘zbek tilining imlo lug‘ati*. – URL: <https://imlo.uz/> (murojaat qilingan sana: 05.03.2026).
6. Krasina E.A., Rybinok E.S., Moktar A. *Film Naming: Book Titles and Film Titles* // *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics* – 2020. – Vol. 11, № 2. – P. 330–340.
7. *Movie Titles Examples & Style Guide: How to Write a Movie Title in an Essay* // *Study.com: educational resource*. <https://study.com/learn/lesson/movie-titles-examples-style-guide-write-essay.html> (accessed: 05.03.2026).
8. *Названия фильмов* // *Gramota.ru: справочно-информационный портал русского языка*. <https://gramota.ru/> (murojaat qilingan sana: 05.03.2026).
9. Первуин В. *Чем отличается короткометражный фильм от полнометражного?* – 2020. – URL: https://aif.by/dontknows/chem_otlichaetsya_korotkometrazhnyy_film_ot_polnometrazhnogo (dama obraçeniya: 04.03.2026).
10. Shirinova M.Sh. *Kino tili va leksik me‘yor munosabati* // *Scientific Reports of Bukhara State University*. – 2024. – № 2 (107). – B. 101–108.
11. Yakubova S.H. *Precedent birlik va precedent nom, ularning o‘zbek lingvomadaniy jamiyatida qo‘llanishi* // *Eurasian Journal of Technology and Innovation*. – 2024. – Vol. 2. – Issue 1. – Part 2. – P. 81–86. – ISSN 2181-2020.
12. Якимов А.Е. *Особенности разграничения кинематографа на документальный и игровой в контексте проблемы репрезентации повседневности* // *Общество: философия, история, культура*. – 2021. – № 9. – С. 26–32.

BUXORO VILOYATI MIKROTOPONIMLARIDA FLORA VA FAUNA MOTIVLARI

*Yarashova Shahrizoda Alisher qizi,
Buxoro davlat universiteti Lingvistika
(o'zbek tili) 2-kurs tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro viloyatida uchraydigan flora va fauna motivli mikrotoponimlar semantik va etimologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda hududdagi joy nomlari tarkibida o'simlik va hayvon nomlari asosida shakllangan toponimlarning kelib chiqishi, semantik motivatsiyasi hamda tarixiy-madaniy kontekstdagi o'rni yoritiladi. Toponimlarning shakllanishida tabiiy muhit, xo'jalik faoliyati va etnik-madaniy omillar muhim rol o'ynashi aniqlangan. Tadqiqot jarayonida semantik tahlil, etimologik tahlil, taqqoshlama-tarixiy metod hamda lingvogeografik yondashuvlardan foydalanildi. Mazkur metodlar orqali toponimlarning kelib chiqishi, ularning semantik motivatsiyasi va hududiy tarqalishi o'rganildi.

Kalit so'zlar: toponimika, mikrotoponim, fitotoponim, zootoponim, etimologiya, semantika, turkiy toponimlar, Buxoro viloyati.

ФЛОРИСТИЧЕСКИЕ И ФАУНИСТИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В МИКРОТОПОНИМАХ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В данной статье проводится семантический и этимологический анализ микротопонимов Бухарской области, сформированных на основе мотивов флоры и фауны. В исследовании рассматривается происхождение топонимов, образованных на основе названий растений и животных, входящих в состав местных географических названий, а также их семантическая мотивация и роль в историко-культурном контексте региона. Установлено, что важную роль в формировании данных топонимов играют природная среда, хозяйственная деятельность населения и этнокультурные факторы. В ходе исследования использованы методы семантического и этимологического анализа, сравнительно-исторический метод, а также лингвогеографический подход. С помощью данных методов изучены происхождение топонимов, их семантическая мотивация и территориальное распространение.

Ключевые слова: топонимика, микротопоним, фитотопоним, зоотопоним, этимология, семантика, тюркские топонимы, Бухарская область.

FLORA AND FAUNA MOTIFS IN THE MICROTOPONYMS OF THE BUKHARA REGION

Abstract. This article provides a semantic and etymological analysis of microtoponyms in the Bukhara region that are formed on the basis of flora and fauna motifs. The study examines the origin of place names derived from the names of plants and animals found in the composition of local toponyms, as well as their semantic motivation and their role in the historical and cultural context of the region. The research reveals that natural environment, economic activities of the population, and ethnocultural factors play an important role in the formation of these toponyms. The study employs semantic and etymological analysis, the comparative-historical method, and a linguo-geographical approach. Through these methods, the origin of the toponyms, their semantic motivation, and their territorial distribution are analyzed.

Keywords: toponymy, microtoponym, phytotoponym, zootoponym, etymology, semantics, Turkic toponyms, Bukhara region.

Kirish. Toponimlar xalqning tarixiy xotirasi, tabiiy muhiti va xo'jalik faoliyatini aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi. Ayniqsa mikrotoponimlar muayyan hududning tabiiy-geografik sharoiti hamda mahalliy aholi turmush tarzini aks ettiradi. Buxoro viloyati hududida shakllangan ko'plab joy nomlari tabiiy muhit bilan bog'liq bo'lib, ularning muhim qismi o'simlik va hayvon nomlari asosida yuzaga kelgan. Tilshunoslikda o'simlik nomlari asosida shakllangan toponimlar fitotoponimlar, hayvon nomlari asosida shakllangan toponimlar esa zoontoponimlar deb yuritiladi. Bunday toponimlar hududning ekologik xususiyatlari, xo'jalik faoliyati va etnomadaniy an'analar bilan chambarchas bog'liqdir. Buxoro viloyati mikrotoponimlarida flora va fauna motivlari bilan bog'liq nomlarning shakllanishi hududning tabiiy-geografik sharoiti, tarixiy xo'jalik faoliyati hamda etnomadaniy qarashlari bilan bevosita bog'liq holda

yuzaga kelgan. O‘simlik va hayvon nomlari asosida shakllangan mikrotoponimlar nafaqat joyni nomlash vositasi, balki muayyan hududning ekologik xususiyatlari, qadimgi landshaft ko‘rinishi va aholi turmush tarzining til birliklarida saqlanib qolgan tarixiy aksidir. Shu sababli fitotoponimlar va zootoponimlarni tahlil qilish hududning tabiiy muhitini rekonstruksiya qilish hamda tarixiy-etnografik jarayonlarni aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Buxoro viloyati hududi asosan cho‘l va yarim cho‘l zonalariga mansub bo‘lishiga qaramay, sug‘oriladigan vohalar, daryo bo‘ylari hamda sun‘iy irrigatsiya tizimlari mavjudligi sababli ayrim o‘simlik turlarining keng tarqalishi kuzatilgan. Bu holat toponimik tizimda ham aks etib, tut, qamish, yantoq kabi o‘simlik nomlari bilan bog‘liq mikrotoponimlarning ko‘pligi bilan izohlanadi. Masalan, tut motivli nomlar ipakchilik bilan bog‘liq xo‘jalik faoliyati rivojlangan hududlarda uchrashi tabiiydir. Tut daraxti ipak qurti parvarishida asosiy ozuqa bo‘lganligi sababli, tutzorlar mavjud bo‘lgan joylar ko‘pincha aholi tomonidan alohida nom bilan atalgan va bu nomlar keyinchalik mikrotoponim sifatida mustahkamlangan. Shuningdek, qamish va yantoq kabi o‘simliklar suvga yaqin yoki sho‘rxok yerlarda o‘ishi sababli, ushbu nomlar bilan bog‘liq toponimlar hududning gidrologik sharoiti haqida ham ma‘lumot beradi.

Fauna motivlari bilan bog‘liq mikrotoponimlar ham hududning tarixiy tabiiy muhitini aks ettiruvchi muhim lingvistik manba hisoblanadi. Bo‘ri, burgut, ilon, tuya kabi hayvon nomlari bilan shakllangan joy nomlari o‘tmishda ushbu hududlarda mazkur hayvonlarning uchraganini yoki ular bilan bog‘liq voqealar sodir bo‘lganini bildiradi. Masalan, bo‘ri yoki burgut nomi bilan atalgan tepalik yoki buloq nomlari ko‘pincha yovvoyi hayvonlar yashagan hududlarni anglatadi. Tuya motivli toponimlar esa karvon yo‘llari, chorvachilik yoki savdo faoliyati bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu kabi nomlar qadimgi savdo yo‘llari, quduqlar, karvonsaroylar yoki yaylovlar mavjud bo‘lgan joylarni aniqlashda ham muhim dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Mikrotoponimlarning morfologik tarkibi ham ularning semantik xususiyatlarini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Odatda flora va fauna motivli toponimlarda -li, -zor, -tepa, -buloq, -quduq kabi affiksalar keng qo‘llanadi. “-li” qo‘shimchasi muayyan belgi yoki xususiyatning mavjudligini bildirsa, “-zor” ko‘pincha o‘simliklarning ko‘p o‘sadigan joyini anglatadi. “-tepa” komponenti relyef shaklini, “-buloq” va “-quduq” esa suv manbalarini ifodalaydi. Shu jihatdan qaralganda, mikrotoponimlarning tarkibiy tuzilishi hududning tabiiy-geografik holatini til vositasida aniq ifodalab beradi. Bu esa toponimlarni faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki geografik va ekologik axborot manbai sifatida ham o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Flora va fauna motivlarining toponimlarda saqlanib qolishi mahalliy aholining tabiat bilan uzviy bog‘liq turmush tarzini ham ko‘rsatadi. Chorvachilik, dehqonchilik, ovchilik va savdo yo‘llari bilan bog‘liq faoliyatlar ko‘pincha joy nomlarida aks etgan. Ayrim hollarda hayvon nomlari totemik yoki ramziy ma‘noga ega bo‘lishi ham mumkin. Qadimgi turkiy an‘analarda bo‘ri, burgut kabi hayvonlar kuch, himoya yoki erkinlik timsoli sifatida qaralgan. Shu sababli ayrim mikrotoponimlar nafaqat real tabiiy belgi, balki ma‘naviy tasavvur mahsuli sifatida ham shakllangan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Toponimik materiallarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ayrim nomlar bugungi kunda mavjud bo‘lmagan o‘simlik yoki hayvon turlarining tarixda keng tarqalganini ham bildirishi mumkin. Bu esa mikrotoponimlarni ekologik tarixni o‘rganishda muhim manba sifatida qarash imkonini beradi. Agar ma‘lum bir hudud nomida muayyan o‘simlik yoki hayvon nomi saqlanib qolgan bo‘lsa, bu o‘tmishda ushbu tur shu joyda mavjud bo‘lganini taxmin qilishga asos bo‘ladi. Shu jihatdan mikrotoponimlar biologik xilma-xillikning tarixiy holatini aniqlashda qo‘shimcha dalil vazifasini bajaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi davrda ayrim mikrotoponimlarning unutilib borayotgani yoki rasmiy xaritalarda qayd etilmayotgani kuzatiladi. Bu esa toponimik merosni saqlash zarurligini ko‘rsatadi. Mahalliy aholining og‘zaki nutqida saqlanib qolgan joy nomlarini to‘plash, ularni kartografik materiallarga kiritish hamda ilmiy jihatdan izohlash muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa flora va fauna bilan bog‘liq mikrotoponimlar ekologik va tarixiy ma‘lumotlarni o‘zida mujassam etgani sababli, ularni tizimli ravishda o‘rganish kelajakdagi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Flora motivli toponimlar.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Buxoro viloyati toponimik tizimida o‘simlik nomlari asosida shakllangan joy nomlari muhim qatlamni tashkil etadi. Bunday toponimlar hududda ma‘lum o‘simlik turining keng tarqalganligi yoki tarixiy xo‘jalik faoliyati bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan. Masalan, Bodomcha toponimi bodom daraxtining hududda ko‘p bo‘lganligini bildiradi. Behizor toponimi esa “behi daraxtlari ko‘p bo‘lgan bog‘” ma‘nosini anglatadi. Tutli yoki Tutzor kabi toponimlar ipakchilik bilan bog‘liq xo‘jalik faoliyati bilan aloqador bo‘lishi mumkin. Quyida ularning har birini ma‘nosi bilan izohlab ketamiz.

1. Tutli – Romitan tumani

Etimologiyasi: *tut* + *-li*.

Ma'nosi: tut daraxtlari ko'p o'sadigan hudud.

2. Tutzor – Shofirkon tumani

Etimologiyasi: *tut* + *zor*.

Ma'nosi: tut daraxtlari ko'p o'sadigan joy.

3. Jiydali – Peshku tumani

Etimologiyasi: *jiyda* + *-li*.

Ma'nosi: jiyda daraxtlari ko'p o'sadigan hudud.

4. Jiydazor – Qorako'l tumani

Etimologiyasi: *jiyda* + *zor*.

Ma'nosi: jiyda daraxtlari ko'p joy.

5. Andizli – G'ijduvon tumani

Etimologiyasi: *andiz* + *-li*.

Ma'nosi: andiz o'simligi o'sadigan hudud.

6. Qamishli – Olot tumani

Etimologiyasi: *qamish* + *-li*.

Ma'nosi: qamish ko'p o'sadigan joy.

7. Qamishzor – Qorovulbozor tumani

Etimologiyasi: *qamish* + *zor*.

Ma'nosi: qamish ko'p o'sadigan hudud.

8. Yantoqli – Qorako'l tumani

Etimologiyasi: *yantoq* + *-li*.

Ma'nosi: yantoq o'sadigan hudud.

Fauna motivli toponimlar. Hayvon nomlari asosida shakllangan toponimlar ham hudud toponimik tizimining muhim qismini tashkil etadi. Masalan, Bo'ri komponenti qatnashgan toponimlar qadimgi turkiy mifologiya va totemik tasavvurlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuningdek ayrim joy nomlari chorvachilik faoliyati bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Quyida ushbu turga mansub toponimlardan misollar keltiramiz.

1. Bo'ribuloq – Peshku tumani.

Etimologiyasi: *bo'ri* + *buloq*.

Ma'nosi: bo'rilar uchraydigan hududdagi buloq.

2. Qulontepa – Olot tumani.

Etimologiyasi: *qulon* + *tepa*.

Ma'nosi: qulonlar yashagan hudud.

3. Tuyaquduq – Peshku tumani.

Etimologiyasi: *tuya* + *quduq*.

Ma'nosi: karvon yo'lidagi quduq.

4. Ilontepa – Romitan tumani.

Etimologiyasi: *ilon* + *tepa*.

Ma'nosi: ilonlar yashagan tepalik.

5. Burguttepa – Vobkent tumani.

Etimologiyasi: *burgut* + *tepa*.

Ma'nosi: burgutlar uya qilgan tepalik.

6. Qarg'ali – Buxoro tumani.

Etimologiyasi: *qarg'a* + *-li*.

Ma'nosi: qarg'alar ko'p bo'lgan hudud.

7. Baliqko'l – Qorako'l tumani.

Etimologiyasi: *baliq* + *ko'l*.

Ma'nosi: baliq ko'p bo'lgan ko'l.

Xulosa. Buxoro viloyati toponimik tizimida flora va fauna motivli mikrotoponimlar muhim o'rin egallaydi. Ular hududning tabiiy sharoiti, xo'jalik faoliyati va tarixiy-madaniy jarayonlari bilan uzviy bog'liq. Fitonim va zoonim asosidagi joy nomlari, asosan, **deskriptiv (tasvirlovchi) semantik motivatsiya** asosida shakllangan bo'lib, ular hududning ekologik xususiyatlarini aks ettiradi. Bunday toponimlar morfologik jihatdan ko'pincha **-li, -zor, -tepa, -qir, -buloq, -quduq** kabi toponimik affikslar yordamida hosil bo'ladi. Bu affikslar o'zbek tilining toponimik tizimida mahsuldor hisoblanadi va ko'pincha joyning tabiiy yoki xo'jalik xususiyatlarini ifodalaydi.

Buxoro viloyati mikrotoponimlarida flora va fauna motivlari hududning tabiiy sharoiti, xo'jalik faoliyati va etnomadaniy qarashlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ushbu nomlar lingvistik,

geografik va tarixiy ma'lumotlarni birlashtirgan noyob manba bo'lib, ularni kompleks yondashuv asosida o'rganish toponimika, etnografiya va ekologiya fanlari uchun muhim ilmiy natijalar berishi mumkin. Shu sababli mikrotoponimlarni yig'ish, tasniflash va ilmiy tahlil qilish ishlari izchil davom ettirilishi zarur.

ADABIYOTLAR:

1. *Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – 320 b.*
2. *Superanskaya A.V. Obshchaya toponimika. – Moskva: Nauka, 1973. – 366 s.*
3. *Begmatov E., Ne'matov H. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Fan, 2007. – 480 b.*
4. *Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – 600 b.*
5. *Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 1988. – 240 b.*
6. *Adizov B., Adizova N. Buxoro tumani toponimlarining lingvistik tasnifi // Zamonaviy lingvistik tadqiqotlari. – Buxoro, 2019.*
7. *Adizova N. Buxoro viloyati mikrotoponimlarining tasnifi // Filologiya masalalari. – 2022.*
8. *Mirakmalov M., Avezov M. O'zbekiston toponimlarining fizik-geografik xususiyatlari // Geografiya va toponimika tadqiqotlari. – 2021.*
9. *Karayev S. O'zbekiston toponimlari. – Toshkent: Fan, 1991. – 224 b.*
10. *Nikonov V.A. Vvedeniye v toponimiku. – Moskva: Nauka, 1965. – 180 s.*
11. *Hojimuhamedov A. O'zbek tilining leksikologiyasi va frazeologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – 256 b.*
12. *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1–12 jildlar. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2000–2006.*

**ОБРАЗ ОТЦА КАК ОБЪЕКТ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В
АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ КИНОТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ФИЛЬМОВ “THE
PURSUIT OF HAPPYNESS”, “INTERSTELLAR”, «ОТА», «MAHALLADA DUV-DUV GAP»)**

*Барноева Мадинабону Акбаровна,
преподаватель Бухарского государственного университета
m.a.barnoyeva@buxdu.uz*

***Аннотация.** Статья посвящена сопоставлению психолингвистических характеристик образа отца в англоязычном и узбекоязычном кинодискурсе. На материале четырёх фильмов – “The Pursuit of Happiness”, “Interstellar”, «Ota» и «Mahallada duv-duv gap» – анализируются речевые акты отцов в диалогах с детьми, формы обращения, эмоциональная окраска высказываний и распределение коммуникативных стратегий. Показано, что в американских фильмах закрепляется модель эмоционально вовлечённого и вербально поддерживающего отца, тогда как в классическом узбекском кинодискурсе преобладает авторитарно-директивный тип речевого поведения при минимальной вербализации чувств. Современный узбекский фильм «Ota» демонстрирует переходную модель, сочетающую традиционный авторитет отца с ростом роли эмоциональной эмпатии и диалогичности. Выделены как культурно-специфические, так и универсальные черты отцовского дискурса, связанные с мотивом жертвенности и ответственности за будущее детей.*

***Ключевые слова:** образ отца, кинодискурс, психолингвистика, речевые акты, эмоциональная поддержка, директивность, английский язык, узбекский язык.*

**THE FATHER IMAGE AS AN OBJECT OF PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS IN
ENGLISH AND UZBEK FILM TEXTS (BASED ON THE FILMS “THE PURSUIT OF
HAPPYNESS,” “INTERSTELLAR,” “OTA,” AND “MAHALLADA DUV-DUV GAP”)**

***Abstract.** The article compares the psycholinguistic characteristics of the father's image in English-language and Uzbek-language film discourse. Based on four films – «The Pursuit of Happiness», «Interstellar», «Ota», and «Mahallada duv-duv gap» - the study analyzes fathers' speech acts in dialogues with children, forms of address, emotional coloring of utterances, and distribution of communicative strategies. It demonstrates that American films reinforce the model of an emotionally engaged and verbally supportive father, while in classical Uzbek film discourse, an authoritarian-directive type of speech behavior prevails with minimal verbalization of feelings. The modern Uzbek film "Ota" presents a transitional model that combines the traditional authority of the father with the growing role of emotional empathy and dialogic interaction. The article highlights both culture-specific and universal features of paternal discourse related to the motif of sacrifice and responsibility for children's future.*

***Keywords:** father image, film discourse, psycholinguistics, speech acts, emotional support, directiveness, English language, Uzbek language.*

**INGLIZ VA O‘ZBEK KINOFILMLAR MATNIDA OTA OBRAZI PSIXOLINGVISTIK
TAHLIL OBYEKTI SIFATIDA (“THE PURSUIT OF HAPPYNESS”, “INTERSTELLAR”, “OTA”,
“MAHALLADA DUV-DUV GAP” FILMLARI MATERIALLARI ASOSIDA)**

***Annotatsiya.** Maqola ingliz va o‘zbek kinodiskursida ota obrazining psixolingvistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. “The Pursuit of Happiness”, “Interstellar”, «Ota» va «Mahallada duv-duv gap» filmlari materiali asosida otalarning farzandlar bilan bo‘lgan dialoglaridagi nutqiy aktlar, murojaat shakllari, bayonotlarning emotsional bo‘yoqdorligi hamda kommunikativ strategiyalarning taqsimlanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, amerika filmlarida emotsional jihatdan faol va verbal qo‘llab-quvvatlovchi ota modeli ustuvor bo‘lsa, klassik o‘zbek kinodiskursida his-tuyg‘ularni minimal darajada verbalizatsiya qiluvchi avtoritar-direktiv nutqiy xulq-atvor tipi yetakchi o‘rinni egallaydi. Zamonaviy o‘zbek filmi «Ota» esa an’anaviy otalik avtoritetini saqlagan holda emotsional empatiya va dialogiklikning ortib borishi bilan tavsiflanadigan o‘tish modelini namoyon etadi. Tadqiqotda farzandlar kelajagi uchun fidoyilik va mas’uliyat motivi bilan bog‘liq bo‘lgan, madaniy jihatdan xos hamda universal xususiyatlar aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: ota obrazi, kinodiskurs, psixolingvistika, nutqiy aktlar, emotsional qo‘llab-quvvatlash, direktivlik, ingliz tili, o‘zbek tili.

Введение. Образ отца в кино выполняет функцию культурного индикатора представлений общества о мужской родительской роли, допустимых границах власти и эмоциональной близости в семье. Через то, какие слова и интонации использует персонаж-отец в общении с ребёнком, в кинодискурсе закрепляются устойчивые сценарии отцовства: строгий наставник, эмоционально вовлечённый партнёр, дистанцированный кормилец и др. Психолингвистический подход позволяет описывать этот образ в терминах типов речевых актов, прагматических стратегий и эмоциональной окраски высказываний, а также сопоставлять разные культурные модели.

Для англоязычного кинематографа начала XXI века характерно усиление модели «нового отца» – вовлечённого, поддерживающего, способного к вербальной экспрессии любви и уязвимости. Узбекская культурная традиция опирается на патриархальный стереотип отца как главы семьи, носителя авторитета и дисциплинарной функции; эмоциональная теплота в такой модели часто проявляется косвенно. Наблюдаемые в обществе изменения (урбанизация, трансформация семейных ролей, влияние глобальных медиа) отражаются и в кино, формируя смешанные модели.

Цель данной статьи – определить психолингвистические сходства и различия в репрезентации образа отца в английском и узбекском кинодискурсе на материале четырёх фильмов и описать динамику перехода от авторитарной к более диалогичной модели отцовства в современном узбекском кино.

Материал и методы. Эмпирической базой послужили четыре художественных фильма:

- “*The Pursuit of Happiness*” (Columbia Pictures, 2006);
- “*Interstellar*” (Paramount/Warner Bros., 2014);
- «*Mahallada div-div gap*» (Узбекфильм, 1960);
- «*Ota*» (Uzbekfilm, 2012).

Первые два представляют американский кинодискурс рубежа XX–XXI вв. и фокусируются на отношениях отца и ребёнка как на сюжетном ядре. Два узбекских фильма репрезентируют классическую советско-узбекскую модель и её современную трансформацию.

На основе сценариев и субтитров были составлены транскрипты ключевых сцен взаимодействия «отец – ребёнок». В анализ включались:

- диалоги, в которых отец прямо обращается к ребёнку или отвечает на его реплики;
- краткие монологи отца, эксплицитно адресованные детям.

Минимальной единицей анализа являлась реплика отца. Для каждой реплики определялась доминирующая коммуникативная функция; далее осуществлялось частотное распределение по выделенным категориям.

Система категорий включала:

1. *Эмоциональная поддержка и выражение любви (признания, похвала, ободрение, заверения в помощи, извинения перед ребёнком).*
2. *Наставление и совет (объяснение норм, мораль, передача жизненного опыта без жёсткого приказа).*
3. *Директивы и дисциплинарные высказывания (приказы, запреты, резкие замечания, упрёки).*
4. *Эмоциональные реакции (вербализация страха, гнева, тоски, отчаяния, не сводимая к воспитательному воздействию).*
5. *Юмористические и игровые реплики (шутки, поддразнивание, языковая игра с ребёнком).*

Дополнительно фиксировались:

1. формы обращения к ребёнку (имя, уменьшительно-ласкательные варианты, родственные апеллятивы – «son», «honeu», «болам», «қизим», «ўғлим» и др.);
2. степень коммуникативной дистанции (симметричность/асимметричность общения, наличие уважительных форм);
3. лексические маркеры эмоциональности (слова любви, поддержки, ругательные слова, афористические и пословичные формулы).

Методологически работа сочетает качественный дискурс-анализ (интерпретация контекста, коммуникативных намерений и интонационного рисунка) и количественный контент-анализ с подсчётом долей основных категорий в общем объёме речи отца.

Результаты и обсуждение. *Американский кинодискурс: модель эмоционально вовлечённого отца.* В “*The Pursuit of Happiness*” реплики Криса Гарднера, обращённые к сыну, преимущественно относятся к категории эмоциональной поддержки и любви. Отец регулярно вербализует

привязанность, выражает гордость и веру в способности ребёнка, строит мотивирующие высказывания, где подчёркивается право сына на мечту и самостоятельный выбор. Ключевая сцена с фразой о том, что нельзя позволять другим людям отговаривать от мечты, закрепляет образ отца как эмоционально поддерживающего наставника, а не просто дисциплинарного контролёра.

Купер в “Interstellar” также представлен как глубоко вовлечённый отец, прежде всего по отношению к дочери. В их диалогах сочетаются нежные обращения и сочувствующие реплики с эпизодами жёстких решений, связанных с вынужденным отлётом. Отец способен проговаривать собственные чувства, признавать боль расставания и говорить «I love you» не только в финале, но и в конфликтных ситуациях. Ряд сцен построен на контрасте между директивным содержанием («нужно уехать») и эмоционально тёплой формой (успокаивающие и поддерживающие реплики).

Частотный анализ показывает, что в обоих американских фильмах доля эмоционально поддерживающих высказываний и вербальных проявлений любви достигает примерно 40–45 % всех реплик отца. Наставления и советы занимают значительную, но вторую по объёму долю. Директивы и жёсткие дисциплинарные акты встречаются реже и чаще мотивируются заботой о безопасности ребёнка. Юмор и игра используются как средство снижения тревоги и укрепления близости.

С прагматической точки зрения важна система обращений: «son», «buddy», «Murph», уменьшительные формы и прозвища формируют стиль общения «на короткой дистанции». При этом ребёнку предоставляется право на несогласие, вопросы и выражение негативных эмоций, а отец принимает участие в этом диалоге, не обрывая его авторитарно.

Узбекский классический кинодискурс: авторитарно-директивная модель

В фильме «Mahallada duv-duv gar» образ отца строится по иному принципу. Здесь преобладают директивы, запреты, резкие замечания и назидательные монологи. Отец выступает как фигура безусловного авторитета, контролирующая поведение детей и охраняющая традиционные нормы махалли.

Доля эмоционально поддерживающих реплик в речи отца минимальна. Ласковые обращения практически отсутствуют, вербализация любви к детям не звучит. Позитивные высказывания, если и появляются, связаны не с признанием чувств, а с одобрением правильного поведения. Юмор, присутствующий в фильме, главным образом направлен на разыгрывание противоречий между поколениями и комизм консервативности старших, а не на создание интимного пространства «отец – ребёнок».

Формы обращения «ўғлим», «болам» выполняют преимущественно функцию маркирования семейной иерархии. Тон и контекст таких обращений подчёркивают дистанцию, а не эмоциональную близость. Дети, в свою очередь, выстраивают речь в подчёркнуто уважительном ключе, избегают прямых возражений и открытого выражения недовольства.

Современный узбекский кинодискурс: переходная модель. Фильм «Ота» демонстрирует смягчение классического паттерна. Отец сохраняет статус старшего, от которого ожидают ответственности и дисциплины, но его речь содержит больше вербальных маркеров сочувствия и заботы. В ключевых сценах персонаж проговаривает тревогу за детей, сожалеет о конфликтах, иногда прямо заявляет о своей любви и страхе их потерять.

По распределению речевых актов «Ота» занимает промежуточную позицию: директивы и наставления всё ещё значимы, но доля эмоционально поддерживающих высказываний возрастает примерно до трети речевого объёма отца. Появляется больше диалогов, в которых отец пытается объяснить мотивы своих действий, а не просто отдаёт указания.

Сохраняются традиционные формы обращений «ота», «отажон», «болам», однако они чаще сопровождаются эмпатийными по содержанию репликами. Дети, вероятно, продолжают обращаться к отцу в уважительном ключе, но взаимодействие становится более двусторонним: звучат вопросы, просьбы, попытки договориться.

Универсальные и культурно-специфические черты. Сопоставление четырёх фильмов позволяет выделить два уровня. На **универсальном** уровне во всех случаях присутствует мотив отцовской жертвенности и ответственности за будущее ребёнка: отец готов идти на лишения, рисковать собой, выбирать тяжёлые решения ради детей. Это содержание реализуется в разных культурных упаковках, но остаётся устойчивым.

На **культурно-специфическом** уровне различаются стратегии вербализации чувств и способы сочетания авторитета и эмоциональной близости. Американский кинодискурс нормализует открытое выражение эмоций и готовность отца признавать свою уязвимость, узбекский классический образец фиксирует сдержанность и приоритет дисциплинарной функции. Современный узбекский фильм

демонстрирует движение к большему балансу: уважительная иерархия сохраняется, но эмоциональная открытость постепенно становится приемлемой.

Заключение. Проведённый сопоставительный психолингвистический анализ показал, что кинодискурс эффективно отражает и транслирует культурные модели отцовства. Американские фильмы “The Pursuit of Happyness” и “Interstellar” конструируют образ отца как эмоционально доступного и вербально поддерживающего, склонного к диалогу с ребёнком и признанию его субъективности. Узбекский классический фильм «Mahallada duv-duv gap» закрепляет авторитарно-директивную модель, где вербальная экспрессия чувств минимальна, а главным ресурсом выступает власть и дисциплина.

Современный узбекский фильм «Ота» иллюстрирует трансформацию: традиционный авторитет отца сохраняется, но в систему речевого поведения включаются элементы эмпатии, сочувствия и более открытого выражения заботы. Это свидетельствует о постепенном пересмотре границ допустимой эмоциональности в отцовской роли при сохранении культурно значимой идеи уважения к старшему поколению.

Практическая значимость работы заключается в том, что анализ кинодискурса позволяет лучше понимать, какие модели отцовства нормализуются в массовом сознании. Для дальнейших исследований перспективно расширение корпуса за счёт других жанров и временных периодов, а также включение данных о зрительском восприятии экранных образов отцов в разных культурах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Gardner C. *The Pursuit of Happyness*. – Film, Columbia Pictures, USA, 2006. (Сценарий: Steve Conrad).
2. Nolan C. *Interstellar*. – Film, Paramount / Warner Bros., USA/UK, 2014. (Сценарий: Jonathan Nolan, Christopher Nolan).
3. Аббасов Ш. *Махаллада дув-дув гап (Об этом говорит вся махалля)*. – Художественный фильм, Узбекфильм, 1960.
4. «Ота». – Художественный фильм, Uzbekfilm, 2012. (Продюсер Дилишод Ризаев; режиссёр Дильмурод Маслаидов).
5. Vorel J. *Interstellar at 10: Nolan’s ode to fatherhood*. – (анализ отцовской линии в фильме «Интерстеллар»).
6. GradesFixer Essay. *Comparison of The Pursuit of Happyness and other fatherhood-themed films*. – (онлайн-эссе о образе отца и ответственности за ребёнка).

РАСКРЫТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СЛОЯ ПЕЙОРАТИВНОСТИ НА
ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ

Зарипова Матлуба Кулфидиновна,
доцент кафедры Русского языкознания
Термезского государственного университета
matluba.zaripova@gmail.com
Orcid: 0009-0003-7086-6475

Аннотация. В статье всесторонне анализируется эмоциональный слой пейоративности как один из ключевых и системообразующих компонентов лингвопрагматической структуры языка. Особое внимание уделяется комплексному взаимодействию эмоциональных, когнитивных и прагматических факторов, которые в совокупности определяют способы и механизмы выражения отрицательной оценки в различных типах дискурса — художественном, публицистическом, разговорном и институциональном. Автор рассматривает пейоративность не только как средство передачи негативного отношения или оценки, но и как важный элемент культурно и социально обусловленной модели коммуникации, отражающей ценностные ориентиры и нормы речевого поведения конкретного языкового сообщества. В исследовании подробно анализируется соотношение эмоциональной экспрессии и прагматического намерения говорящего, выявляются условия, при которых пейоративные единицы выполняют функции воздействия, манипуляции или социальной маркировки. Значительное внимание уделено роли метафорических и концептуальных моделей в формировании пейоративного значения, а также их влиянию на интерпретацию высказывания адресатом. В сравнительно-сопоставительном аспекте рассматриваются национально-специфические особенности эмоционального восприятия и вербализации отрицательной оценки в русском и узбекском языках, что позволяет выявить как универсальные, так и культурно детерминированные черты пейоративной семантики. Полученные выводы имеют существенное значение для дальнейшего развития лингвопрагматики, лингвокультурологии, дискурс-анализа и теории межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: пейоративность, эмоция, лингвопрагматика, оценочность, негативная коннотация, дискурс, метафора, культурная специфика.

PEYORATIVLIKNING EMOTSIONAL QATLAMINI LINGVOPRAGMATIK ASOSDA
OCHIB BERISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada peyorativlikning emotsional qatlami tilning lingvopragmatik tizimidagi eng muhim va tizim hosil qiluvchi komponentlardan biri sifatida har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotda salbiy bahoni ifodalash jarayonini belgilovchi emotsional, kognitiv va pragmatik omillarning o'zaro uzviy bog'liqligi yoritilib, ularning badiiy, publitsistik, og'zaki va institutsional diskurs turlarida namoyon bo'lish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Muallif peyorativlikni faqat salbiy munosabatni ifodalovchi vosita sifatida emas, balki muayyan til jamoasiga xos bo'lgan madaniy va ijtimoiy jihatdan shakllangan kommunikativ modelning muhim unsuri sifatida talqin qiladi. Maqolada so'zlovchining emotsional ekspressiyasi va uning pragmatik niyati o'rtasidagi nisbat batafsil tahlil qilinib, peyorativ birliklarning ta'sir o'tkazish, baholash va ijtimoiy markirovka funksiyalarini bajarish shartlari aniqlanadi. Shuningdek, salbiy bahoning shakllanishida metaforik va konseptual modellarining o'rni, ularning adresat tomonidan idrok etilishiga ta'siri alohida e'tiborga olinadi. Qiyosiy tahlil asosida rus va o'zbek tillarida emotsional idrok va salbiy bahoni ifodalashning milliy-o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, peyorativ semantikaning universal va madaniy jihatdan shartlangan tomonlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari lingvopragmatika, lingvomadaniyatshunoslik, diskurs tahlili va madaniyatlararo muloqot nazariyasi uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: peyorativlik, emotsiya, lingvopragmatika, baholash, salbiy konnotatsiya, nutq, metafora, madaniy xususiyat.

REVEALING THE EMOTIONAL LAYER OF PEJORATIVITY ON A
LINGUOPRAGMATIC BASIS

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the emotional layer of pejorativity as one of the most significant and system-forming components of the linguopragmatic structure of language. The study focuses on the complex interaction of emotional, cognitive, and pragmatic factors that jointly

determine the expression of negative evaluation across different types of discourse, including literary, journalistic, conversational, and institutional discourse. Pejorativity is interpreted not merely as a means of expressing negative attitude or evaluation, but as an integral element of a culturally and socially conditioned model of communication that reflects the values and norms of a particular linguistic community. Special attention is given to the relationship between emotional expression and the speaker's pragmatic intention, revealing the conditions under which pejorative units perform persuasive, evaluative, and socially marking functions. The article also examines the role of metaphorical and conceptual models in shaping pejorative meaning and their influence on the addressee's interpretation of discourse. Within a comparative framework, the study identifies national and culture-specific features of emotional perception and the verbalization of negative evaluation in Russian and Uzbek, allowing for the distinction between universal and culturally determined aspects of pejorative semantics. The findings contribute significantly to the development of linguopragmatics, linguocultural studies, discourse analysis, and theories of intercultural communication.

Keywords: *pejoration, emotion, linguo-pragmatics, evaluation, negative connotation, discourse, metaphor, cultural specificity.*

Введение. Актуальность исследования эмоционального слоя пейоративности в языке определяется его важной ролью в межличностной и межкультурной коммуникации. Пейоративные единицы служат не только для выражения негативной оценки, но и выполняют функции социальной маркировки, эмоционального воздействия и культурно обусловленной регуляции общения. Несмотря на значительное количество работ по лексической и семантической стороне пейоративности, вопросы взаимодействия эмоционального, когнитивного и прагматического компонентов остаются недостаточно изученными. Цель настоящей статьи заключается в комплексном анализе эмоционального измерения пейоративности на основе лингвопрагматического подхода, выявлении закономерностей его функционирования в различных типах дискурса, а также в сопоставлении национально-специфических особенностей выражения негативной оценки в русском и узбекском языках. В работе рассматриваются ключевые вопросы: соотношение эмоциональной экспрессии и прагматического намерения говорящего, роль метафорических моделей, влияние культурного контекста на интерпретацию пейоративного значения. Методологической основой исследования являются принципы лингвопрагматики, теории эмоциональной семантики и сравнительно-культурного анализа. Используемый корпус данных включает тексты художественного, публицистического и разговорного стиля, что позволяет всесторонне оценить функциональные особенности пейоративности и её эмоциональную составляющую.

Проблема пейоративности в языке сегодня приобретает особую актуальность в связи с расширением исследовательских интересов в области антропоцентрической лингвистики. Пейоративность как категория негативной оценки отражает не только отношение субъекта к объекту высказывания, но и сложный комплекс эмоциональных, когнитивных и прагматических факторов, определяющих интенцию говорящего. Эмоциональный слой пейоративности – это не просто внешнее проявление отрицательного чувства, а глубинная часть лингвистического сознания, формирующая культурные модели восприятия, оценку и интерпретацию действительности. Понимание пейоративности как эмоционально-оценочной категории требует обращения к лингвопрагматической теории речевого акта. С точки зрения прагматики любое высказывание является действием, направленным на достижение определённого коммуникативного эффекта. В пейоративных контекстах этот эффект выражается в стремлении дискредитировать, унижить, подчеркнуть несовершенство или вызвать негативную реакцию адресата. Однако эмоция в данном случае не является лишь следствием отрицательной оценки – она выступает как движущая сила коммуникации.

Эмоциональная составляющая пейоративности проявляется в интонации, выборе лексических средств, грамматической структуре и даже в невербальных маркерах, сопровождающих высказывание. Например, в выражениях *тупица, жалкий тип, неуч, недоумок* наблюдается не только оценка интеллектуального уровня, но и эмоциональный импульс презрения, раздражения или агрессии. В узбекском языке подобные оттенки передаются словами *ahmoq, nodon, tentak*, где также присутствует прагматическая установка на унижение адресата. Таким образом, пейоративность функционирует как эмоционально-когнитивный маркер границы между «своим» и «чужим», «нормой» и «отклонением».

На лингвопрагматическом уровне пейоративные единицы выполняют несколько функций. Во-первых, это функция экспрессии, позволяющая говорящему эмоционально разгрузиться и выразить внутреннее состояние через речевое действие. Во-вторых, это функция оценки, когда высказывание

служит инструментом социальной категоризации. В-третьих, это функция воздействия – через отрицательную эмоцию говорящий стремится изменить поведение или позицию адресата. Эти три аспекта тесно переплетаются и создают многослойную структуру эмоционального воздействия [1].

Анализ литературы и методология. Эмоциональный слой пейоративности в языке тесно связан с культурным контекстом. Исследователи (Крысин, Баранов, Чернышова, Мадрахимова, Сафаров и др.) подчёркивают, что негативная оценка имеет национально-специфические формы проявления. Например, в русском языке выражения типа *руки не из того места растут, совсем без царя в голове* несут оттенок иронии, который смягчает пейоративный эффект. В узбекском языке аналогичные конструкции (*qo'li teskari, boshida aqli yo'q*) чаще воспринимаются как прямолинейные и более эмоционально заряженные. Это указывает на то, что эмоциональный слой пейоративности отражает не только индивидуальные чувства, но и коллективные культурные нормы оценки.

С точки зрения когнитивной лингвистики эмоциональная пейоративность формируется через метафорические модели. Так, метафора «интеллект – свет» позволяет создать негативные выражения вроде *тёмная голова, тьма невежества, мозгов не хватило*. Подобные метафоры, укоренённые в языковом сознании, обеспечивают устойчивость и узнаваемость пейоративных оценок. В узбекской лингвокультуре аналогичные модели основаны на оппозициях «toza – iflos» (чистый – грязный), «baland – past» (высокий – низкий), которые также используются для метафоризации нравственных и интеллектуальных качеств [2].

Эмоциональный слой пейоративности невозможно рассматривать вне социопрагматического контекста. В каждом социуме существуют нормы допустимости выражения негативных эмоций. В официальной, академической или дипломатической речи пейоративность, как правило, смягчается с помощью эвфемизмов или косвенных форм. Например, вместо *глупый* употребляется *недостаточно компетентный*, вместо *лжец – человек, не всегда придерживающийся правды*. В разговорной и особенно в интернет-коммуникации эмоциональная пейоративность, напротив, усиливается: спонтанность, анонимность и отсутствие институциональных ограничений стимулируют агрессивные формы выражения, вплоть до хейта и троллинга.

Лингвопрагматический анализ показывает, что в пейоративных речевых актах важен баланс между эксплицитной и имплицитной информацией. Говорящий нередко использует намёк, сарказм, иронию как способ скрыть прямую агрессию, но сохранить эмоциональный эффект. Так, выражение *ну ты гений!* в определённой интонации превращается из похвалы в язвительное замечание. Эмоциональный слой при этом трансформирует прагматическую направленность высказывания – положительная форма приобретает отрицательное содержание [3].

Обсуждение и результаты. Особое значение имеет соотношение пейоративности и эмпатии. Несмотря на то, что эти категории противоположны, они могут сосуществовать в одном коммуникативном акте. Так, выражения сочувственной укоризны типа *бедняжка, опять облажался* содержат одновременно отрицательную оценку и эмоциональное участие. Это доказывает, что пейоративность не сводится к агрессии — она может быть формой эмоциональной коммуникации, выражающей социальное сопереживание через мягкую иронию или юмор.

В художественной речи эмоциональный слой пейоративности выполняет эстетическую функцию. Авторы используют пейоративные выражения для создания психологической характеристики персонажа, выявления социального конфликта или стилистического контраста. Например, у Достоевского обилие пейоративных эпитетов (*ничтожество, подлец, мерзавец*) помогает раскрыть внутреннюю борьбу героев и обостряет драматизм повествования. В узбекской литературе аналогичную роль выполняют выражения типа *bechoragina, nodon, g'arib bandalik*, где негативная оценка смягчается через культурно обусловленную жалостливость [4].

Эмоциональная пейоративность также проявляется на уровне фразеологии. Устойчивые выражения фиксируют коллективный опыт эмоциональных реакций, превращая индивидуальные чувства в культурный код. Так, пословицы *дурной пример заразителен, скупой платит дважды, ўз қўли билан ўзини уради* не только передают моральную оценку, но и выражают эмоциональное отношение сообщества к нарушителям норм. Прагматический эффект таких единиц заключается в том, что они действуют как инструмент социальной регуляции, при этом эмоциональное воздействие нередко сильнее рационального аргумента.

Таким образом, раскрытие эмоционального слоя пейоративности на лингвопрагматической основе позволяет понять механизмы речевого воздействия, структуру оценочного сознания и культурные основания коммуникации. Пейоративность предстаёт как многомерное явление, соединяющее эмоцию, оценку и действие. Она функционирует как средство выражения

субъективного отношения, как маркер социальной идентичности и как инструмент речевого влияния [5].

Современные исследования показывают, что эмоциональная пейоративность становится особенно заметной в медиапространстве. Языковые средства оскорбления, насмешки и дискредитации активно используются в политическом и рекламном дискурсе, где эмоциональный слой становится ключом к воздействию на массовое сознание. Анализ таких текстов с лингвопрагматической позиции помогает выявить стратегии манипуляции и оценить этическую ответственность коммуникации.

В заключение следует отметить, что эмоциональный слой пейоративности не является лишь стилистическим элементом языка. Это сложная система отражения человеческих эмоций и социокультурных норм, где лингвистические формы служат каналом проявления внутреннего мира личности. Лингвопрагматический подход позволяет рассматривать пейоративность не только как отрицательную оценку, но и как форму эмоционального взаимодействия, в которой переплетаются чувства, ценности и коммуникативные намерения. Раскрытие этого слоя способствует более глубокому пониманию языковой картины мира и эмоциональной природы. Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что эмоциональный слой пейоративности представляет собой сложное многокомпонентное явление, интегрирующее когнитивные, культурные и прагматические аспекты языковой деятельности. Эмоция в структуре пейоративности не сводится к простой реакции субъекта на внешний раздражитель – она является системообразующим фактором, определяющим выбор языковых средств и коммуникативных стратегий.

На лингвопрагматическом уровне пейоративность функционирует как инструмент выражения субъективного отношения, регуляции межличностного взаимодействия и маркирования социальных ролей. Её эмоциональный слой придаёт высказыванию экспрессивность, усиливает воздействие и обеспечивает интерпретационную глубину [6]. Сопоставительный анализ русского и узбекского языков показывает, что национально-культурные особенности существенно влияют на способы выражения пейоративных значений. Если в русском языке эмоциональность нередко проявляется через иронию и метафору, то в узбекском дискурсе преобладает прямолинейность и открытая экспрессия, отражающие коллективистскую модель восприятия.

Заключение. Таким образом, пейоративность предстает не только как лингвистическая категория отрицательной оценки, но и как отражение эмоциональной и ценностной структуры сознания. Её изучение на лингвопрагматической основе способствует более глубокому пониманию механизмов эмоциональной коммуникации, национальной ментальности и прагматики человеческого взаимодействия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Kulfidinovna Z. M. *Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish nazariyasi. Academic research in educational sciences* 2.10. 2021. – B.98-987.
2. Kulfidinovna Z. M. *Definition of The Concept Of Wealth In Russian And Uzbek Phraseology and Paremias. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.02. 2025. – P. 15-17.
3. Kulfidinovna Z. M. *The Content and Manifestations of Pedagogical Innovative Activity of the Future Teacher. JournalNX* 7.10 2023. – P.296-300.
4. Kulfidinovna Z. M. *The Content and Manifestations of Pedagogical Innovative Activity of the Future Teacher. JournalNX* 7.10 2023. – P.296-300.
5. *Safarov Sh. D. Nutq pragmatikasi va baholash kategoriyasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 186 b.*
6. *Xidirova I. Peyorative, Degorative Vocabulary in Family Speech. – InLibrary.uz, 2023.*
7. *Zaripova M.K. Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonlarini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish: Ped.fan. fal. dok. (PhD) diss... – Termiz, 2022. – 154 b.*
8. *Баранов А. Н. Фразеология в контексте культуры и коммуникации. – М.: Наука, 2018. – 312 с.*
9. *Крысин Л. П. Современный русский язык: социолингвистический аспект. – М.: Языки славянской культуры, 2015. – 280 с.*
10. *Мадрохимова Г. Б. Til va tafakkurda peyorativlik: lingvopragmatik tahlil. – Toshkent: Fan, 2021. – 220 b.*
11. *Узгенович Ё. А. Linguocultural Studies of Russian and Uzbek Predication. – Western European Studies Journal, 2024. – № 3. – С. 112–128.*
12. *Чернышова, Т. В. Лингвокультурные аспекты негативной оценки в русском языке. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2019. – 254 с.*

СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С РАСЧЛЕНЁННОЙ СТРУКТУРОЙ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Л.ТОЛСТОГО И И.ТУРГЕНЕВА)

Музаффарова Чарос Фаррух кизи,

магистрантка 2 курса

Навоийского государственного университета

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются сложноподчинённые предложения с расчленённой структурой как особый тип синтаксических конструкций современного русского языка. Основное внимание уделяется выявлению их структурно-семантических признаков и функциональных особенностей в художественном тексте. На материале произведений Л.Н.Толстого и И.С.Тургенева проводится сопоставительный анализ использования данных конструкций, что позволяет определить их роль в организации текста и реализации авторского замысла. Установлено, что расчленённые структуры выступают важным средством выражения причинно-следственных, временных и условных отношений, а также выполняют значимые стилистические функции. Результаты исследования подтверждают, что данные синтаксические конструкции способствуют углублению смысловой структуры текста и отражают индивидуально-авторские особенности художественной речи.*

***Ключевые слова:** сложноподчинённое предложение, расчленённая структура, синтаксис, художественный текст, функциональный синтаксис, Л.Н.Толстой, И.С.Тургенев, придаточное предложение, семантика, структура предложения.*

**COMPLEX SENTENCES WITH A SEGMENTED STRUCTURE
(ON THE EXAMPLE OF THE WORKS OF L. TOLSTOY AND I. TURGENEV)**

***Abstract.** This article examines complex sentences with a dismembered structure as a specific type of syntactic construction in modern Russian. The primary focus is on identifying their structural-semantic characteristics and functional peculiarities in literary texts. Based on the works of L.N. Tolstoy and I.S. Turgenev, a comparative analysis of the use of these constructions is conducted, which helps to determine their role in textual organization and the realization of authorial intent. It has been established that dismembered structures serve as an important means of expressing cause-and-effect, temporal, and conditional relations, and also perform significant stylistic functions. The research findings confirm that these syntactic constructions contribute to deepening the semantic structure of the text and reflect the individual authorial features of literary language.*

***Keywords:** complex sentence, dismembered structure, syntax, literary text, functional syntax, L.N. Tolstoy, I.S. Turgenev, subordinate clause, semantics, sentence structure.*

**AJRATILGAN BO'LAKLI MURAKKAB QO'SHMA ERGASH GAPLAR
(L. TOLSTOY VA I. TURGENEV ASARLARI MISOLIDA)**

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada bo'laklangan tuzilishga ega ergash gapli qo'shma gaplar zamonaviy rus tilining o'ziga xos sintaktik qurilmasi sifatida tahlil qilinadi. Unda asosiy e'tibor ushbu qurilmalarning badiiy matndagi tarkibiy-semantik belgilari va funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. L. N. Tolstoy va I. S. Turgenev asarlari misolida mazkur qurilmalarning qo'llanilishi qiyosiy tahlil qilinib, ularning matni tashkil etishdagi va muallif niyatini ifodalashdagi o'rni aniqlanadi. Tadqiqotda bo'laklangan tuzilmalar sabab-oqibat, payt va shart munosabatlarini ifodalovchi muhim vosita ekani hamda ahamiyatli uslubiy vazifalarni bajarishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, bu sintaktik qurilmalar matnning ma'no-mazmunini chuqurlashtirishga yordam beradi va badiiy nutqning individual-mualliflik xususiyatlarini aks ettiradi.*

***Kalit so'zlar:** ergash gapli qo'shma gap, bo'laklangan tuzilma, sintaksis, badiiy matn, funksional sintaksis, L. N. Tolstoy, I. S. Turgenev, ergash gap, semantika, gap tuzilishi.*

Введение. В системе современного синтаксиса русского языка особое место занимают сложноподчинённые предложения, отражающие многоуровневую организацию мысли и позволяющие передавать тончайшие смысловые и логико-семантические отношения. Среди них

сложноподчинённые предложения с расчленённой структурой представляют собой один из наиболее интересных и в то же время недостаточно однозначно трактуемых типов синтаксических конструкций. Их специфика заключается в том, что придаточная часть соотносится не с отдельным словом главной части, а с её предикативной основой в целом, что обуславливает особую смысловую и интонационную организацию высказывания.

Актуальность настоящего исследования определяется возрастающим интересом к функционально-семантическим аспектам синтаксиса, а также необходимостью более глубокого осмысления структурных особенностей сложноподчинённых предложений в художественном тексте. Несмотря на наличие значительного числа работ, посвящённых различным типам сложных предложений, расчленённые конструкции остаются в центре научных дискуссий, что связано с их пограничным положением между структурной и семантической классификацией.

Особую ценность для анализа подобных синтаксических явлений представляют художественные тексты русской классической литературы, в которых языковые средства функционируют в наиболее выразительной и разнообразной форме. В этом отношении произведения Л.Н.Толстого и И.С.Тургенева являются богатейшим материалом для исследования, поскольку в них наблюдается широкое использование сложноподчинённых предложений, отличающихся высокой степенью структурной вариативности и семантической насыщенности.

Целью данной работы является выявление структурно-семантических особенностей сложноподчинённых предложений с расчленённой структурой на материале произведений Л.Н.Толстого и И.С.Тургенева. Для достижения поставленной цели предполагается решить следующие задачи: определить основные признаки расчленённой структуры, охарактеризовать её функциональные особенности в художественном тексте, а также выявить индивидуально-авторские особенности употребления данных конструкций в произведениях указанных писателей.

Обзор литературы. Проблема изучения сложноподчинённых предложений, в том числе конструкций с расчленённой структурой, в современной лингвистике рассматривается в русле структурно-семантического и функционального синтаксиса. На современном этапе наблюдается усиление интереса к данным конструкциям как к средствам организации текста и выражения сложных логико-смысловых отношений [1].

Современные исследования опираются на классические синтаксические концепции, однако развивают их в направлении функционально-коммуникативного анализа. Так, в работах представителей современной синтаксической школы подчёркивается необходимость разграничения структурного и коммуникативного аспектов предложения, что восходит к идеям И.П.Распопова, оказавшим влияние на последующие исследования синтаксической организации высказывания [2]. Данное направление получило развитие в трудах современных исследователей, анализирующих сложноподчинённые конструкции как многоуровневые образования.

Значительный вклад в изучение структурно-семантических характеристик сложноподчинённых предложений внесли Е.Б.Волкова и В.Л.Коротун, которые рассматривают взаимодействие расчленённых и нерасчленённых структур в рамках одного высказывания, акцентируя внимание на их синтаксической и семантической взаимосвязи [1]. Их исследования демонстрируют, что расчленённость структуры тесно связана с выражением условных и причинно-следственных отношений.

В работах В.М.Мирзоевой анализируются позиционные особенности придаточных частей в составе сложноподчинённых предложений, включая интерпозицию, что позволяет уточнить механизмы синтаксической организации расчленённых конструкций. Автор подчёркивает, что расположение придаточной части влияет на смысловую акцентуацию высказывания и его коммуникативную направленность [3].

Отдельного внимания заслуживают исследования, посвящённые функциональному аспекту сложноподчинённых предложений. В ряде работ (например, исследования, представленные на материалах преподавания русского языка как иностранного) подчёркивается роль расчленённых конструкций в выражении временных отношений и формировании связности текста. Это свидетельствует о том, что данные синтаксические структуры активно функционируют не только в художественной, но и в учебной и научной речи.

В более широком контексте синтаксических исследований современные учёные обращаются к анализу причинных, условных и целевых придаточных как компонентов сложноподчинённых предложений, что позволяет глубже понять природу расчленённости как категории, отражающей сложные логико-семантические отношения [4]. Эти работы подтверждают, что расчленённая

структура тесно связана с категорией обусловленности и является важным средством выражения причинно-следственных связей в языке.

Таким образом, анализ современной научной литературы показывает, что, несмотря на наличие значительного количества исследований, посвящённых сложноподчинённым предложениям, проблема расчленённой структуры остаётся актуальной. Современные работы характеризуются стремлением к комплексному описанию данных конструкций с учётом их структурных, семантических и функциональных особенностей, что создаёт теоретическую базу для дальнейших исследований, в том числе на материале художественных текстов Л.Н.Толстого и И.С.Тургенева.

Методология исследования. Сложноподчинённые предложения с расчленённой структурой представляют собой особый тип синтаксических конструкций, в которых придаточная часть соотносится не с отдельным компонентом главной части, а с её содержанием в целом. Это определяет их семантическую ёмкость и функциональную гибкость, особенно в условиях художественного текста, где важна передача сложных логико-психологических связей [5;6].

Одним из ключевых признаков расчленённой структуры является относительная смысловая самостоятельность придаточной части. В отличие от нерасчленённых конструкций, где придаточное предложение тесно связано с отдельным словом главного (чаще всего — с определяемым существительным или глаголом), в расчленённых структурах придаточная часть раскрывает, уточняет или комментирует всю предикативную основу главного предложения. Наиболее типичными являются придаточные причины, условия, уступки, следствия и времени, оформляемые союзами потому что, если, хотя, так что, когда и др.

Анализ полученных результатов. Анализ произведений Л.Н.Толстого показывает, что расчленённые сложноподчинённые предложения занимают важное место в его синтаксической системе. Для Толстого характерно стремление к развёрнутому, логически последовательному изложению, что обуславливает активное использование конструкций с причинно-следственными и временными отношениями. Например, в повествовательных фрагментах часто встречаются предложения, в которых придаточная часть поясняет мотивы поступков героев или внутренние состояния: придаточное предложение в таких случаях не столько дополняет, сколько интерпретирует содержание главной части. Это придаёт высказыванию аналитический характер и способствует углублению психологической характеристики персонажей.

Особенностью синтаксиса Толстого является также тенденция к усложнению структуры предложения за счёт включения нескольких придаточных, которые могут образовывать разветвлённые цепочки. При этом расчленённость структуры усиливается, поскольку каждое последующее придаточное расширяет смысловое пространство высказывания, создавая эффект постепенного развёртывания мысли. Такая организация синтаксиса тесно связана с реалистической манерой письма писателя и его стремлением к детализированному изображению действительности [7; 8].

В произведениях И.С.Тургенева наблюдается иная тенденция использования сложноподчинённых предложений с расчленённой структурой. В отличие от Толстого, Тургенев чаще прибегает к более компактным и ритмически уравновешенным конструкциям. Однако и в его текстах расчленённые структуры играют важную роль, особенно в описательных и лирических фрагментах. Придаточные предложения в таких случаях нередко выполняют функцию уточнения временных или условных обстоятельств, создавая плавное, мелодичное развитие высказывания.

Характерной чертой синтаксиса Тургенева является гармоничное сочетание простоты и выразительности. Расчленённые конструкции у него редко перегружают предложение, но при этом позволяют передать тонкие оттенки смысла. Например, придаточные времени или условия часто вводят дополнительный смысловой план, который помогает раскрыть эмоциональное состояние героя или атмосферу описываемой сцены. Таким образом, расчленённость здесь служит средством художественной выразительности, а не только логической организации текста.

Сопоставительный анализ показывает, что, несмотря на общую принадлежность к одному типу синтаксических конструкций, расчленённые сложноподчинённые предложения в произведениях Толстого и Тургенева выполняют различные функции. У Толстого они чаще связаны с аналитическим, рассуждающим типом речи, тогда как у Тургенева — с описательным и эмоционально-экспрессивным. Это различие обусловлено особенностями идиостиля каждого автора и их художественными задачами.

Заключение. Проведённое исследование показало, что сложноподчинённые предложения с расчленённой структурой занимают важное место в системе синтаксических средств русского языка и обладают значительным функционально-семантическим потенциалом. Их специфика заключается в

соотнесённости придаточной части с содержанием главного предложения в целом, что обеспечивает возможность передачи сложных логических, временных, причинно-следственных и условных отношений.

Анализ художественных текстов Л.Н.Толстого и И.С.Тургенева позволил установить, что данные конструкции активно используются обоими авторами, однако их функциональная нагрузка и стилистическая роль варьируются в зависимости от особенностей индивидуального авторского стиля. В произведениях Толстого расчленённые сложноподчинённые предложения выступают преимущественно как средство логического развёртывания мысли, углубления психологического анализа и детализированного описания причинно-следственных связей. Для синтаксиса Тургенева, напротив, характерно более сдержанное и гармоничное использование подобных конструкций, направленное на создание выразительности, плавности повествования и передачи эмоционально-образного содержания.

Сопоставительный подход позволил выявить, что расчленённая структура не является лишь формальной характеристикой сложноподчинённого предложения, а выступает как важный инструмент текстообразования, обеспечивающий связность и целостность художественного высказывания. Она способствует более точной организации информации, акцентуации смысловых компонентов и реализации коммуникативных намерений автора.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что сложноподчинённые предложения с расчленённой структурой играют значимую роль в формировании синтаксической и стилистической организации художественного текста. Перспективы дальнейших исследований могут быть связаны с более детальным анализом данных конструкций в рамках когнитивной и дискурсивной лингвистики, а также с их сопоставлением в произведениях других авторов и функциональных стилях русского языка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Волкова Е. Б., Коротун В. Л. Структурно-семантические особенности сложноподчинённых предложений в современном русском языке // Вестник Костромского государственного университета. – 2023. – №1. – С. 45–50.
2. Распопов И. П. Строение сложного предложения в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1970. – 248 с.
3. Мирзоева В. М. Сложноподчинённые предложения с интерпозитивной придаточной частью в текстах различных стилей // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2019. – №7. – С. 112–116.
4. Цховребов А. С. Причинно-следственные отношения в системе сложноподчинённого предложения // Вестник современной науки. – 2021. – №4. – С. 78–83.
5. Коротун В.Л. Функционально-семантические особенности придаточных частей в структуре сложного предложения // Филологические науки. – 2020. – №5. – С. 64–69.
6. Волкова Е.Б. Типология сложноподчинённых предложений в современном русском языке: функциональный аспект. – М.: Наука, 2022. – 156 с.
7. Мирзоева В.М. Синтаксическая организация сложного предложения в современном русском языке. – СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2018. – 142 с.
8. Цховребов А.С. Сложноподчинённые предложения в аспекте функциональной грамматики. – Владикавказ: СОГУ, 2021. – 134 с.

**YONG'IN SHAROITIDA TIBBIY DISKURSNING LINGVOPRAGMATIK
XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)**

*Abduraxmanova Madina Ulugbekovna,
Andijon davlat chet tillari instituti doktoranti*

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada yong'in sharoitida shakllanuvchi tibbiy diskursning lingvopragmatik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida favqulodda vaziyatlarda qo'llaniladigan kommunikativ strategiyalar va taktikalar, terminologik birliklar hamda umumqo'llaniladigan leksikaning o'zaro nisbatlari aniqlanadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, yong'in vaziyatida tibbiy diskursning asosiy strategiyasi ko'rsatma berish (instruktaj) taktikasiga asoslanadi. Ingliz tilida qisqartmalar va standartlashgan terminlar ustunlik qilsa, o'zbek tilida buyruq maylidagi konstruksiyalar va rasmiy-aniq ifodalar faol qo'llaniladi. Tadqiqot natijalari favqulodda vaziyatlarda samarali kommunikatsiyani ta'minlash mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.*

***Kalit so'zlar:** tibbiy diskurs, lingvopragmatika, favqulodda vaziyat, yong'in, kommunikativ strategiya, terminologiya, ko'rsatma berish taktikasi, ingliz tili, o'zbek tili.*

**ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕДИЦИНСКОГО ДИСКУРСА В
УСЛОВИЯХ ПОЖАРА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)**

***Аннотация.** В данной статье проводится сопоставительный анализ лингвопрагматических особенностей медицинского дискурса, формирующегося в условиях пожара, на материале английского и узбекского языков. В ходе исследования выявляются коммуникативные стратегии и тактики, применяемые в чрезвычайных ситуациях, а также соотношение терминологических единиц и общеупотребительной лексики.*

Результаты анализа показывают, что основной стратегией медицинского дискурса в условиях пожара является тактика инструктирования. В английском языке преобладают аббревиатуры и стандартизированная терминология, тогда как в узбекском языке активно используются конструкции повелительного наклонения и официально-точные формулировки. Полученные результаты способствуют выявлению механизмов обеспечения эффективной коммуникации в чрезвычайных ситуациях.

***Ключевые слова:** медицинский дискурс, лингвопрагматика, чрезвычайная ситуация, пожар, коммуникативная стратегия, терминология, тактика инструктирования, английский язык, узбекский язык.*

**LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF MEDICAL DISCOURSE IN FIRE EMERGENCY
SITUATIONS (A CASE STUDY OF THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)**

***Abstract.** This article presents a comparative analysis of the linguopragmatic features of medical discourse formed in fire emergency situations based on materials from the English and Uzbek languages. The study identifies communicative strategies and tactics employed in emergency contexts, as well as the correlation between terminological units and general vocabulary.*

The results of the analysis demonstrate that the principal strategy of medical discourse in fire situations is based on the tactic of instruction (briefing). While abbreviations and standardized terminology prevail in English, imperative constructions and formally precise expressions are more actively used in Uzbek. The findings contribute to identifying the mechanisms that ensure effective communication in emergency situations.

***Keywords:** medical discourse, linguopragmatics, emergency situation, fire, communicative strategy, terminology, instruction tactic, English language, Uzbek language.*

***Kirish.** Zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlarida nutqiy jarayonlarni o'rganish, xususan, diskurs tahlili mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, izchil nazariy asos va tadqiq usullariga ega bo'ldi. Diskurs hodisasi nafaqat til birliklarining qo'llanishini, balki ularning ijtimoiy muhit, vaziyat, maqsad va ishtirokchilar bilan o'zaro bog'liqligini ham qamrab oladi. Shu jihatdan, muayyan sharoitda yuzaga keladigan rasmiy va xizmatga oid nutqiy almashinuvlar institutsional diskurs doirasida talqin etiladi.*

Favqulodda vaziyatlarda shakllanadigan bunday nutqiy jarayon, ayniqsa, yong‘in sharoitidagi tibbiy muloqot jamiyat osoyishtaligi va inson hayotini asrash bilan chambarchas bog‘liqdir. Yong‘in qisqa fursatda kengayib, katta talafot yetkazishi mumkin bo‘lgan, yuqori xavf darajasiga ega ofatdir. Bunday holatda voqelikning keskinligi, vaqtning cheklanganligi hamda ruhiy bosimning kuchayishi nutqiy jarayonning o‘ziga xos tarzda tashkil etilishini taqozo etadi.

Mazkur vaziyatda so‘zning ravshanligi, ifodaning lo‘ndaligi va ma‘noning bir xilligi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Har bir ko‘rsatma, ogohlantirish yoki tavsiya shubha uyg‘otmaydigan, ikki xil talqinga yo‘l qo‘ymaydigan tarzda bayon etilishi lozim. Chunki nutqdagi noaniqlik yoki sustkashlik inson hayoti va salomatligiga bevosita xavf tug‘dirishi mumkin. Shunday ekan, yong‘in sharoitidagi tibbiy diskursni lingvistik va nutqshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi va metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi yong‘in sharoitida ingliz va o‘zbek tillarida shakllangan tibbiy diskursning lingvopragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularning mazmuniy-tuzilmaviy belgilari hamda kommunikativ yo‘naltirilganlik darajasini qiyosiy jihatdan tahlil etishdan iboratdir. Ushbu maqsad doirasida favqulodda vaziyatlarda yuzaga keladigan nutqiy almashinuvning vazifaviy yuklamasi, ifoda shakllari, buyruq va ko‘rsatma mazmunidagi konstruksiyalar, terminologik qatlamning faolligi hamda umumqo‘llaniladigan leksika bilan o‘zaro nisbatlari o‘rganildi.

Tadqiqot metodologik jihatdan zamonaviy tilshunoslikning antropotsentrik va diskursiv yondashuvlariga tayanadi. Ish jarayonida bir necha ilmiy usullar uyg‘un holda qo‘llanildi. Xususan, diskursiv tahlil usuli orqali yong‘in vaziyatidagi tibbiy muloqotning vaziyatga bog‘liqligi, maqsadga yo‘naltirilganligi hamda ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlar tizimi aniqlashtirildi. Qiyosiy-tipologik metod yordamida ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘xshash va farqli jihatlar, ayniqsa, buyruq mayli, qisqartmalar va barqaror birikmalar qo‘llanishidagi tafovutlar belgilandi.

Semantik tahlil vositasida terminlar va umumqo‘llaniladigan birliklarning ma‘no tarkibi, ularning vaziyatga mos ravishda torayishi yoki kengayishi o‘rganildi.

Tadqiqot materiali sifatida favqulodda vaziyatlar, xususan, yong‘in holatlariga doir rasmiy ko‘rsatmalar, tibbiy yo‘riqnomalar, ogohlantiruvchi matnlar hamda sog‘liqni saqlash tizimiga oid axborot manbalari tanlab olindi. Tanlov jarayonida matnlarning rasmiyligi, amaliy yo‘naltirilganligi va keng jamoatchilikka mo‘ljallanganligi mezon sifatida olindi. Bu esa o‘rganilayotgan diskursning real kommunikativ muhitdagi namunasini tahlil qilish imkonini berdi.

Shu tariqa, qo‘llanilgan metodlar majmui tadqiqot obyektini har tomonlama yoritish, lingvopragmatik xususiyatlarni izchil va asosli tarzda ochib berish imkonini yaratdi.

Natijalar va tahlil. Ingliz tilidagi tibbiy diskurs yong‘in sharoitida qisqa, ravshan va buyruq uslubidagi muloqotga asoslanadi. Shifokorlar va yordamchilar oddiy va tushunarli atamalar, qisqartmalar hamda standart frazalardan foydalanadi. Masalan, “CPR”, “airway”, “evacuation” kabi so‘zlar xalqaro miqyosda tez va aniq tushuniladi, bu esa ko‘p millatli jamoalarda samarali hamkorlikka xizmat qiladi. Yong‘in vaqtida amalga oshiriladigan tibbiy yordam ko‘plab ingliz tilidagi protokollar va ko‘rsatmalarga tayanadi: bemorning holatini baholash, jarohatlarni aniqlash va tezkor evakuatsiya jarayonlari standartlarga muvofiq olib boriladi. Telemeditsina va masofaviy konsultatsiyalar esa ingliz tilidagi aniq, ixcham va oson qo‘llaniladigan kommunikativ vositalarning ahamiyatini oshiradi.

Bundan tashqari, o‘zbek tibbiy diskursida ham yong‘in va boshqa favqulodda vaziyatlarda o‘ziga xos kommunikativ strategiyalar shakllangan. O‘zbek tilida tibbiy muloqot ko‘pincha an‘anaviy va rasmiy tilda kechadi, bunda og‘zaki va yozma shakllar o‘zaro uyg‘unlikda ishlatiladi. Yong‘in sharoitida tezkorlik va aniq ifodalilik talab qilinadigan vaziyatlarda o‘zbek tibbiy diskursida ham buyruq va ko‘rsatma shakllari ustunlik qiladi. Masalan, “Darhol evakuatsiya qiling!”, “Nafas olishni tekshiring!”, “Shifokorga xabar bering!” kabi qisqa va aniq iboralar bemor va yordamchi o‘rtasida samarali muloqotni ta‘minlaydi.

O‘zbek tibbiy terminologiyasida yong‘in sharoitiga mos keluvchi maxsus atamalar va iboralar ham mavjud. Bu atamalar ko‘pincha xalqaro tibbiy so‘zlar (masalan, “evakuatsiya”, “reanimatsiya”, “jarohat”) bilan uyg‘unlashib, tibbiy xodimlar orasida tushunishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, o‘zbek tilida rasmiy bayonotlar, ko‘rsatmalar va ogohlantirishlarda davlat tili o‘z o‘rnini mustahkamlagan va bu orqali mamlakatdagi favqulodda vaziyatlarga mos tiliy me‘yorlar shakllanmoqda.

Shuningdek, O‘zbekistonda yong‘in favqulodda vaziyatlarida favqulodda yordam xizmatlari va tibbiy xodimlar o‘rtasidagi muloqotda ham texnologiyalarning roli oshib bormoqda. Masalan, mobil ilovalar, qisqa matnli xabarlar va onlayn platformalar orqali tezkor va aniq axborot almashinuvi amalga oshirilmoqda. Bu texnologiyalar o‘zbek tibbiy diskursini yanada interaktiv va samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yong‘in sharoitida tibbiy diskursning ingliz va o‘zbek tillaridagi kommunikativ strategiyalari va taktikalari o‘ziga xos va bir-birini to‘ldiruvchi elementlardan tashkil topgan. Ingliz tili ko‘p

millatli jamoalar va xalqaro standartlar uchun asos bo'lsa, o'zbek tili mahalliy sharoitda aniq va tushunarli muloqotni ta'minlaydi. Ikkala til diskursining samarali uyg'unligi yong'in favqulodda vaziyatlarida tibbiy yordam ko'rsatishda hayotiy ahamiyatga ega.

Yong'in sharoitida asosiy davolovchi taktikalardan biri bo'lgan ko'rsatma berish (instruktaj) usuli muhim ahamiyat kasb etadi, masalan:

“Call 9-1-1”[1] jumlasini lo'ndaligi bilan ajralib turadi, u bevosita harakatga yo'naltirilgan ko'rsatmani ifodalaydi, noto'g'ri yoki ikki ma'noli talqinga yo'l qo'ymaydi, bu esa yong'in sharoitida xavfsizlik talablariga to'liq mos keladi.

Give first aid where needed; cool and cover burns to reduce the chance of further injury or infection [1] (Zarur bo'lgan joyda birinchi yordam ko'rsating; kuygan joylarni sovutib va yopib qo'ying – bu keyingi jarohat yoki infeksiyani oldini olishga yordam beradi) – strategiyani amalga oshirish jarayonida umumiy qo'llaniladigan leksik birliklar va tibbiy terminlardan foydalaniladi. Taktikaning amalga oshirilishi zarurat tug'ilganda birinchi yordam ko'rsatishga chaqirishga qaratilgan.

Ko'rsatma berish taktikasini amalga oshirish jarayonida umumiy qo'llaniladigan leksik birliklar bilan bir qatorda tibbiy atamalar ham qo'llaniladi. Bu yondashuv aholi uchun tushunarli bo'lish bilan birga, zarur hollarda aniq va ishonchli tibbiy ma'lumotni yetkazishga xizmat qiladi.

Masalan, “consultation” (maslahat) tibbiy amaliyot nomi bo'lishiga qaramay, umumiy qo'llaniladigan leksema hisoblanadi. Bu so'zning etimologiyasi lotin tilidagi “consulere” fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab “puxta o'ylab ko'rish”, keyinchalik esa birgalikda muhokama qilish va qaror qabul qilish ma'nolarini anglatgan [2]. Birinchi denotat – ya'ni “puxta o'ylab ko'rish” – bugungi kunda eskirgan, ikkinchi denotat – “birgalikda muhokama qilish va qaror qabul qilish” – esa mavjudligini saqlab qolgan. Hozirgi zamonda “consultation” ko'p ma'noli so'z sifatida qaraladi va uning semantik tarkibida quyidagi asosiy ma'nolar ajratiladi: Muayyan masala yoki ish yuzasidan mutaxassislar yig'ilishi, maslahatlashuvi; Mutaxassis tomonidan berilgan maslahat yoki tavsiya; Bunday maslahatlarni beruvchi muassasa yoki tashkilot; O'quvchilarga fanlarni o'zlashtirishda yordam beruvchi o'qituvchi maslahatlari, pedagogik yordam [3].

Masalan, ingliz tilidagi GP (general practitioner) atamasi umumiy amaliyot shifokorini anglatadi. O'zbekiston sharoitida bu lavozim “uchastka terapevti” yoki “oilaviy shifokor” tushunchasiga mos keladi. Ular aholiga birlamchi tibbiy yordam ko'rsatadi, keng tarqalgan kasalliklarni aniqlaydi va zarur hollarda ixtisoslashgan shifokorlarga yo'naltiradi.

Ayni vaqtda, ingliz tilida “therapist” so'zi ko'pincha “psixologik yordam ko'rsatuvchi mutaxassis” – masalan, psixoterapevt yoki maslahat beruvchi psixolog [2] ma'nosida ishlatiladi. Bu esa tibbiy terminologiyada lingvomadaniy tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, O'zbekistonda terapevt asosan jismoniy salomatlik bilan shug'ullansa, ingliz tilida so'zlashuvchi madaniyatda bu atama ruhiy salomatlik bilan bog'liq kontekstda qo'llanilishi mumkin. Bu holat tibbiy diskursning madaniy xususiyatlar asosida shakllanishi va har bir til hamda jamiyatda turlicha semantik yuklamaga ega bo'lishini tasdiqlaydi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yong'in sharoitida shakllanadigan tibbiy diskurs o'zining mazmuniy va vazifaviy jihatidan nihoyatda amaliy yo'naltirilgan nutqiy tizim hisoblanadi. U, avvalo, axborot yetkazishdan ko'ra, aniq harakat tartibini belgilash, vaziyatni boshqarish va inson salomatligini muhofaza qilishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Bunday diskursda nutq birliklari voqelikning keskinligi va vaqtning cheklanganligi sharoitida shakllanadi hamda har bir ifoda bevosita amaliy natijaga yo'naltiriladi.

Yong'in vaziyatidagi tibbiy muloqotda harakatlar ketma-ketligini belgilovchi ko'rsatmalar, ogohlantirishlar va tavsiyalar ustuvor o'rin egallaydi. Shu bois mazkur diskurs turida pragmatik omil, ya'ni nutqning maqsadga qaratilganligi, lo'ndaligi va bir ma'noliligi asosiy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Har bir gapning tuzilishi, tanlangan so'z va iboralarning ma'nosi ikki xil talqinga yo'l qo'ymasligi bilan ahamiyatlidir.

Qiyosiy tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi tibbiy diskurs o'rtasida muayyan uslubiy va tuzilmaviy tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi. Ingliz tilida standartlashgan terminologiya, xalqaro miqyosda qabul qilingan qisqartmalar hamda barqaror iboralar faol qo'llanilishi kuzatiladi. Bu holat axborotni ixcham va tezkor yetkazish, shuningdek, ko'p millatli muhitda bir xillikni ta'minlash zarurati bilan izohlanadi. O'zbek tilida esa rasmiy-aniiq buyruq shaklidagi gaplar, to'liq nomlash birliklari hamda tushunarli ifoda vositalari ustunlik qiladi. Bu esa mahalliy nutqiy an'ana va rasmiy til me'yorlari bilan bog'liqdir.

Shunga qaramay, har ikki til diskursining tub maqsadi va vazifasi mushtarakdir. Ular, eng avvalo, inson hayoti va salomatligini asrash, talafotni kamaytirish hamda favqulodda vaziyatda tezkor va to'g'ri harakatni ta'minlashga xizmat qiladi. Demak, yong'in sharoitidagi tibbiy diskurs til tizimining amaliy kuchini namoyon etuvchi, ijtimoiy ahamiyati yuksak bo'lgan nutqiy hodisa sifatida baholanishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. *Recovering After a Fire. Learn how to begin cleaning up and recovering after a home fire// American Red Cross. [Elektron resurs]. URL: https://www.redcross.org/get-help/how-to-prepare-for-emergencies/types-of-emergencies/fire/home-fire-recovery.html?srsid=AfmBOopiGWd_0Ne4SEybHQScsV3nsZSWbkn5KS6OP_JP25xVzVIMXE4l (murojaat qilingan sana: 2025.07.08.)*
  2. *Online Etymology Dictionary. [Elektron resurs]. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=consultation> (murojaat qilingan sana: 2025.07.08.)*
  3. *Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Ок. 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений/ Под. ред. проф. Л. И. Скворцова. – 28-е изд., перераб. – Москва: Мир и образование, 2019. – 1376 с. – С. 445.*
  4. *Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, 2002.*
  5. *Fairclough N. Discourse and Social Change. – Cambridge: Polity Press, 1992.*
  6. *van Dijk T.A. Discourse and Context. – Cambridge University Press, 2008.*
  7. *Wodak R. The Discourse of Politics in Action. – Palgrave Macmillan, 2009.*
-

A PRAGMATIC ANALYSIS OF SPEECH ACTS IN POLITICAL DISCOURSE

Akhmedova Gulbakhor Abduvali kizi,
National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek Faculty of Foreign Philology,
assistant teacher of foreign language and literature department
axmedova_g@nuu.uz

Abstract. This article explores the pragmatic features of speech acts in political discourse, focusing on how politicians use language to achieve specific communicative goals. Drawing on Austin's and Searle's speech act theory, the study examines the use of assertives, directives, commissives, expressives, and declarations in political speeches. By analyzing political speeches, the paper highlights how pragmatic strategies are employed to persuade, inform, and mobilize audiences. The findings reveal that effective political communication relies heavily on the speaker's ability to manage illocutionary and perlocutionary effects.

Keywords: speech act theory, political discourse, assertives, directives, commissives, expressives, declarations.

SIYOSIY DISKURSDA NUTQ AKTLARINING PRAGMATIK TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada siyosiy diskursdagi nutq aktlarining pragmatik xususiyatlari tadqiq etilib, unda siyosatchilarning muayyan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun tildan qay tarzda foydalanishiga e'tibor qaratiladi. J. Ostin va J. Serlning nutq akti nazariyasiga tayanib, tadqiqotda siyosiy nutqlarda assertiv, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativlarning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Siyosiy nutqlarni tahlil qilish orqali maqolada tinglovchilarni ishontirish, xabardor qilish va safarbar etishda pragmatik strategiyalardan qanday foydalanilishi yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, samarali siyosiy muloqot ko'p jihatdan notiqning illokutiv va perlokutiv ta'sirlarni boshqara olish mahoratiga bog'liqdir.

Kalit so'zlar: nutq akti nazariyasi, siyosiy diskurs, assertivlar, direktivlar, komissivlar, ekspressivlar, deklarativlar.

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются прагматические особенности речевых актов в политическом дискурсе и анализируется, каким образом политики используют язык для достижения конкретных коммуникативных целей. На основе теории речевых актов Остина и Сёрля в исследовании изучается использование ассертивов, директивов, комиссивов, экспрессивов и деклараций в речах политиков. Анализ политических выступлений показывает, как прагматические стратегии применяются для убеждения, информирования и мобилизации аудитории. Результаты исследования свидетельствуют о том, что эффективность политической коммуникации в значительной степени зависит от способности оратора управлять иллокутивными и перлокутивными эффектами.

Ключевые слова: теория речевых актов, политический дискурс, ассертивы, директивы, комиссивы, экспрессивы, декларации.

Introduction. Political discourse represents one of the most influential forms of public communication, as it shapes ideologies, persuades audiences, and constructs social realities through strategically chosen language. From a pragmatic perspective, political speeches do not merely convey information, they perform actions that influence people's beliefs and behaviours. Speech Act Theory, first proposed by J.L. Austin and further expanded by J.R.Searle, provides a theoretical foundation for analysing how politicians use language to issue promises, create commitments, justify decisions, or mobilize citizens.

Literature review. Different perspectives of linguists and pragmatics scholars on speech acts in political discourse were examined during the process of analysis and clarification of the article's main content. The theoretical frameworks and opinions of classic speech act theorists such as J. L. Austin and J. R.

Searle, as well as applied studies by political discourse analysts like Thomas J., Wilson, J. and Fairclough N., Uzbek linguists, Hakimov M., Safarov Sh.S. and other theories were analyzed.

Furthermore, studies of political speeches from cultural and political contexts, including Uzbek political discourse, were reviewed to identify patterns in the use of assertives, directives, commissives, expressives, and declarations. This review highlights how speech act theory has been interpreted and applied to understand persuasive strategies, communicative goals, and audience engagement in political communication.

Results and their analysis. Political discourse heavily relies on various types of speech acts to fulfil persuasive and ideological functions. Politicians utilize speech acts to persuade, motivate, and establish credibility. According to J.L. Austin, Speech act theory divides utterances into three levels:

- Locutionary acts are the propositional content of political speeches, what is actually said. For example:

“We will build new schools.” → literal meaning: the government will construct educational buildings.

“Unemployment has decreased.” → literal informational statement.

Locutionary acts provide factual claims, descriptions, policy explanations, and lexical content of political messages.

Illocutionary acts allow leaders to persuade, justify decisions, promise reforms, direct public behavior, establish political legitimacy. Together with this, Austin classified five classes of illocutionary acts:

1. Verdictives – involving judgements, assessments or evaluations;
2. Exercitives – exercise of power, authority or decision-making including, appointing, voting, ordering, urging, advising, warning, etc.
3. Commissives – committing the speaker to some future action;
4. Behabitives – expressing social attitudes, courtesy, or reactions;
5. Expositives – explaining, clarifying or organizing discourse – how language is used in political context in arguments or explanations.

In political discourse, perlocutionary acts are crucial because political leaders aim to influence, shape attitudes, and motivate social or political action. Politicians do not only inform or promise, they try to produce reactions in citizens. For instance, “*Our economic plan will secure your family’s future.*” → Intended effect - citizens feel confidence and support the policy.

In addition, Austin’s framework demonstrates that political discourse is not merely a vehicle for conveying information but a powerful performative tool through which leaders construct, negotiate, and transform social and institutional reality. It clarifies how political authority is enacted through language and how speech functions as a strategic instrument for governance and persuasion. Therefore, Austin’s classification is essential for analyzing the pragmatic structure of political communication, revealing the dynamic interplay between linguistic form, political intention, and societal effect.

J.R. Searle categorizes speech acts into five types: *assertive acts*, *directive acts*, *expressive acts*, *commissive acts*, *declarative acts*.

Assertive acts are frequently used to establish political viewpoints as factual or inevitable. For instance, when a political leader declares, “*Our nation stands stronger than ever,*” the utterance performs an *assertive act* aimed at constructing unity and confidence among citizens. J.R. Searle emphasizes that such assertives commit the speaker to the truthfulness of the proposition, shaping shared assumptions within a political community.

Directive acts also play a central role in political communication. Politicians routinely issue instructions, calls to action, and warnings designed to influence public behaviour. Whether urging citizens to vote, support a policy, or adopt specific behaviours, directives carry an illocutionary force shaped by authority and context. J.L. Austin notes that the strength of a directive depends not only on linguistic form but also on institutional power, making directive acts especially impactful in political discourse.

Expressive acts allow political speakers to signal emotions such as gratitude, sympathy, pride, or solidarity. These utterances serve to humanize leaders and create affective bonds with audiences. For example, public condolences or statements of national pride function pragmatically to reinforce shared identity and maintain social cohesion.

Commissive acts, including promises, pledges, and commitments, are among the most prominent features of electoral rhetoric. When a politician states, “*We will ensure economic stability,*” the utterance performs a commissive act that binds the speaker to future action and creates expectations among citizens. J.R. Searle explains that commissives operate beyond the moment of speaking, projecting obligations into the future and shaping political accountability. Declarative acts in political discourse are especially

powerful because political figures, presidents, ministers, parliament members, governors, have the institutional authority to create or change social reality through language. In political communication studies, declaratives demonstrate:

- the performative power of political authority;
- the relationship between language and institutional power;
- how political realities (laws, statuses, policies) are constructed through speech

Collectively, these speech acts demonstrate that political discourse is inherently performative. Each political utterance aims not only to inform but to influence, persuade, and construct social meaning. Pragmatic analysis reveals how politicians employ illocutionary strategies to affect public judgement, guide decision-making, and maintain power relations.

Politicians often use indirect speech acts, hedging, politeness strategies, and metaphorical language to enhance persuasive impact. For example:

- Indirect speech acts soften commands: “*It would be great if citizens participated in the census*” instead of a direct “*Participate in the census.*”

-Hedging reduces the risk of contradiction: “*We believe this policy may improve healthcare outcomes.*”

-Metaphors frame complex issues: “*The war on poverty*” or “*building bridges between communities*” creates vivid mental images to influence perception.

These strategies reflect the intersection of pragmatics and rhetoric, emphasizing both the linguistic form and the socio-political context.

Based on Speech act taxonomy, the President Sh.M.Mirziyoyev speech at the 2025 “Samarkand Climate Forum” is analyzed:

Mirziyoyev states factual observations about global climate change and its consequences, e.g. rising global temperatures, melting glaciers, expanding desertification, environmental degradation. These *assertive* statements function to share knowledge, highlight urgency, and frame climate change as a shared reality requiring international cooperation. He proposes concrete commitments: establishing a regional initiative (e.g. “Green Belt of Central Asia”), launching joint reforestation and climate-adaptation programs, forming a Secretariat for water, energy, climate cooperation, and promoting renewable energy and “green” development models. These *commissives* signal Uzbekistan’s readiness to take responsibility, both nationally and regionally, for climate action and sustainable development.

Implicit and explicit calls for cooperation: he addresses international partners, urging cooperation on climate, resource-saving development, technology transfer, and shared responsibility. Such *directive acts* aim to mobilize multiple states and institutions toward collective environmental initiatives - bridging domestic leadership with international cooperation.

His speech appeals to shared responsibility for future generations, global solidarity, and environmental stewardship; he frames climate protection as moral-ethical duty toward humanity and the planet. By doing so, he not only presents pragmatic policies as *expressives* but also evokes ethical solidarity which can strengthen legitimacy and public support beyond mere policy language.

Through the speech, Mirziyoyev declares Uzbekistan’s commitment to sustainable development and green economy, effectively “declaring” a shift in national/regional development ideology: toward ecology, cooperation, and future-oriented growth. This *declarative* dimension helps to recast not only policy, but national and regional identity: from traditional development toward “green,” globally-responsible future.

All in all, Mirziyoyev’s 2025 climate-forum speech blends factual assertion about climate issues, commitments and concrete policy pledges - green initiatives, calls for cooperation as directives, moral-ethical value appeals as expressives, and symbolic declarations including new developmental vision.

Conclusion. The analysis of speech acts within political discourse demonstrates that political language is fundamentally performative, strategic, and action-oriented. Drawing on the theoretical foundations established by J.L. Austin and J.R. Searle, it becomes clear that political utterances perform far more than informational functions, they actively construct social realities, negotiate power relations, and shape collective decision-making. Political leaders rely on a wide range of illocutionary forces to influence public perception, justify policy decisions, mobilize support, and establish institutional authority. Through promises, warnings, declarations, appeals, and ideological framing, political actors convert linguistic expressions into tools of governance and persuasion.

Furthermore, the perlocutionary dimension of speech acts highlights the deeper socio-psychological impact of political rhetoric. Speeches delivered by political leaders can inspire trust, generate fear, build hope, intensify nationalism, or provoke resistance. These effects demonstrate that political discourse functions not merely as a channel for transmitting ideas but as an apparatus for shaping emotions, attitudes,

and behaviors within society. By producing concrete perlocutionary outcomes, such as voting behavior, public compliance, civic engagement, or social protest political speech acts directly influence the dynamics of democratic participation and public opinion formation.

Ultimately, the role of speech acts in political discourse underscores the intimate relationship between language and political power. Political communication is not a neutral exchange of information, it is an instrument through which authority is legitimized, ideologies are reinforced, and collective realities are constructed. Understanding the pragmatic mechanisms of speech acts therefore provides critical insights into how political actors craft persuasive messages, how they manipulate or guide public sentiment, and how language becomes a central force in the maintenance and transformation of political systems. As contemporary politics increasingly relies on mediated communication, the study of speech acts remains essential for interpreting the intentions, strategies, and societal consequences embedded in political discourse.

REFERENCES:

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962, 94 - 108 pp.
2. Chilton P. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge, 2004, 45-67 pp.
3. Fairclough, N. *New Labour, New Language?* Routledge, 2000, 21-48 pp.
4. Searle J. R. *A Classification of Illocutionary Acts*. *Language in Society*, 1976. 5(1), 1-23.
5. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, 1969
6. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, 1969, 22–40 pp.
7. Wilson J. *Political Discourse*. Blackwell Publishing, 2003, 72–95 pp.
8. Wodak, R. *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Palgrave Macmillan, 2009, 59-82 pp.
9. Hakimov M. *O‘zbek pragmalolingvistika asoslari*. – Toshkent: “Akademnashr”, 2013.
10. Safarov Sh.S. *Pragmalolingvistika*. – T., 2008.

**RAQAMLI DISKURS VA UNING ZAMONAVIY O'ZBEK TILI TARAQQIYOTIGA
TA'SIRI**

*Abduraxmonov Xudoynazar Abdirayimovich,
Qarshi davlat texnika universiteti
Xorijiy tillar kafedrası dotsenti, PhD
suhatabdurahmonov120@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli diskursning nazariy asoslari, uning lingvistik mohiyati hamda zamonaviy o'zbek tili taraqqiyotiga ko'rsatayotgan ta'siri tahlil qilinadi. Diskurs tushunchasining turli fan sohalarida talqin qilinishi, uning tilshunoslikdagi o'rni va diskurs tahlilining metodologik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, internet va raqamli texnologiyalar muhitida shakllanayotgan muloqotning o'ziga xos belgilariga — tezkorlik, interfaollik, multimodallik, kreativlik kabi omillarga alohida e'tibor qaratiladi. Raqamli diskursda milliy til birliklarining qo'llanishi, yangi leksik birliklarning yuzaga kelishi hamda kommunikativ me'yorlarning o'zgarishi ilmiy asosda tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari raqamli muhitning til tizimi va nutqiy jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli diskurs, diskurs tahlili, mediadiskurs, internet muloqoti, multimodallik, lingvopragmatika, kommunikativ jarayon, milliy til birliklari, leksik yangilanish, raqamli tilshunoslik.

**ЦИФРОВОЙ ДИСКУРС И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА**

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы цифрового дискурса, его лингвистическая сущность и влияние на развитие современного узбекского языка. Выделяется интерпретация понятия дискурса в различных научных областях, его роль в лингвистике и методологические особенности дискурс-анализа. Особое внимание уделяется также специфике коммуникации, происходящей в среде Интернета и цифровых технологий, — таким факторам, как скорость, интерактивность, мультимодальность, креативность. В научном аспекте анализируется использование единиц национального языка в цифровом дискурсе, появление новых лексических единиц и изменения коммуникативных норм. Результаты исследования показывают, что цифровая среда оказывает существенное влияние на языковую систему и речевые процессы.

Ключевые слова: цифровой дискурс, дискурс-анализ, медиадискурс, интернет-коммуникация, мультимодальность, лингвопрагматика, коммуникативный процесс, национальные языковые единицы, лексическое обновление, цифровая лингвистика.

**DIGITAL DISCOURSE AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE
MODERN UZBEK LANGUAGE**

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of digital discourse, its linguistic essence and its impact on the development of the modern Uzbek language. The interpretation of the concept of discourse in various scientific fields, its role in linguistics and the methodological features of discourse analysis are highlighted. Special attention is also paid to the specific features of communication taking place in the environment of the Internet and digital technologies - such factors as speed, interactivity, multimodality, creativity. The use of national language units in digital discourse, the emergence of new lexical units and changes in communicative norms are analyzed on a scientific basis. The results of the study show that the digital environment has a significant impact on the language system and speech processes.

Key words: digital discourse, discourse analysis, media discourse, internet communication, multimodality, linguopragmatics, communicative process, national language units, lexical renewal, digital linguistics.

Kirish. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida insoniyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Xususan, internet va raqamli platformalarning keng ommalashuvi muloqot shakllarini yangilab, tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirdi. An'anaviy og'zaki va yozma nutq bilan bir qatorda, elektron makonda shakllanayotgan yangi kommunikativ muhit —

raqamli diskurs vujudga keldi. Mazkur diskurs o'zining tezkorligi, interfaoligi, multimodalligi hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali keng auditoriyani qamrab olishi bilan ajralib turadi.

Raqamli diskurs nafaqat yangi leksik birliklarning yuzaga kelishiga, balki mavjud til vositalarining funksional-semantik jihatdan qayta talqin etilishiga ham sabab bo'lmoqda. Shu bois uni lingvistik, pragmatik va sotsiokulturologik nuqtayi nazardan o'rganish dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Ayniqsa, raqamli muloqotning zamonaviy o'zbek tili taraqqiyotiga ko'rsatayotgan ta'sirini aniqlash, milliy til birliklarining internet makonidagi namoyon bo'lish xususiyatlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda raqamli diskursni o'rganishda kompleks va tizimli yondashuv tamoyiliga asoslanildi. Ish jarayonida bir qator umumilmiy va maxsus lingvistik metodlardan foydalanildi. Avvalo, tavsifiy (deskriptiv) metod asosida raqamli muloqotga xos lingvistik birliklar — qisqartmalar, neologizmlar, emojilar, xeshteglar hamda multimodal unsurlar tahlil qilindi. Qiyosiy metod yordamida an'anaviy diskurs va raqamli diskurs o'rtasidagi o'xshash hamda farqli jihatlar aniqlashtirildi. Diskurs tahlili metodi asosida internet matnlari kontekstual, pragmatik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda o'rganildi.

Shuningdek, lingvopragmatik yondashuv asosida nutq subyektlarining kommunikativ maqsadi, ijtimoiy mavqeyi va auditoriyaga ta'sir mexanizmlari tahlil etildi. Tadqiqot materiali sifatida ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va messenjer platformalaridagi matn namunalari tanlab olindi hamda ularning struktur-semantik xususiyatlari o'rganildi. Natijada raqamli diskursning lingvistik va ijtimoiy xususiyatlarini aniqlash hamda uning zamonaviy o'zbek tili rivojiga ta'sirini ilmiy asosda yoritish maqsad qilindi.

Natijalar va ularning muhokamasi. Har bir tilning gapiruvchilari o'z milliy madaniyati, an'analari, qadriyatlar va tafakkur uslubini ifodalovchi unsurlar mavjud bo'lib, tilshunoslar tomonidan milliy identitlikka ega til birliklarining masalasi o'tgan asrning boshlaridan boshlab chuqur ilmiy izlanishlarga olib keldi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar bilan bog'liq nutq va ommaviy axborot vositalaridagi matnlarni tadqiq etish sohasida ham ushbu til birliklari nazariy asosda o'rganilgan. Zamonaviy tilshunoslikda internetdagi muloqot dolzarb masalalar sifatida qaralmoqda. U nafaqat mahalliy tilshunoslar, balki xorijiy mutaxassislar tomonidan ham o'rganilmoqda. Elektron muloqot ijtimoiy tarmoqlar hamda virtual olamda shaxslarning o'zaro munosabatlarida qo'llanadi. "Elektron muloqot", "elektron diskurs" yoki "raqamli diskurs" atamaları elektron makondagi nutqiy faoliyat va vazifalarga nisbatan qo'llanadi [1; b.217]. Hozirgi vaqtda internet-muloqotning keng imkoniyatlari shakllanmoqda. Bu leksikaning muntazam boyib borishiga o'z ta'sirini o'tkazadigan mutlaqo yangi muloqot turidir, deyishimiz mumkin. Keng auditoriyani qamrab olgan, tanish va notanish; turli kasb egalari bo'lgan shaxslar orasidagi muloqot asosida qurilgan raqamli diskurs zamonaviy o'zbek tili taraqqiyotiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi.

Raqamli medianing rivojlanishi shaxslararo muloqotda navbatdagi global inqilobni yuzaga keltirdi. Umuman, tilshunoslikda diskurs tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi: "tinglovchining tasavvurini hosil qiluvchi matn diskurs sifatida baholanadi. Diskurs gaplardan yoki ularning qismlaridan tashkil topadi hamda muayyan asos vazifasini bajaruvchi konsept atrofida quriladi" [2; b.63-67]. Bunda diskurs komponenti sanaladigan alohida gaplarning mantiqiy tarkibi propozitsiya deb nomlanadi. Tabiiyki, bu propozitsiyalar o'zaro mantiqiy bog'lanishlar orqali birlashadi. Mantiqiy bog'lanishlarda konyuksiya (asosan, birlashtiruv bog'lovchilari yordamida hosil qilinadi), dizyunksiya (asosan, ayiruv bog'lovchilari yordamida hosil qilinadi), implikasiya (masalan, shart bog'lovchilari yordamida hosil qilinadi) kabilar muhim o'rin tutadi. Diskursni tushunish jarayonida tinglovchi prepozitsiyalarni umumiy ma'noga jamlaydi. Har bir yangi jumla orqali ifodalanadigan axborotni avvalroq anglashilgan va ayni vaqtgacha to'plangan talqin doirasiga joylashtirib, umumiy ma'noni bosqichma-bosqich shakllantiradi.

Ijtimoiy va gumanitar fanlarda diskurs odatda til vositasida shakllangan va ifodalangan fikrlash uslubi sifatida talqin qilinadi. Bu jamiyatda odamlar, obyektlar va ijtimoiy amaliyotlar haqida o'ylash va gapirishning o'ziga xos yo'li, shuningdek, ushbu uch unsur (odamlar, narsalar va faoliyat) o'rtasidagi munosabatlar tizimidir. Sotsiologiya nuqtayi nazaridan diskurs voqelikka ma'no yuklash va uni tushuntirishning muayyan usuli hisoblanadi. Siyosatshunoslikda esa diskurs ijtimoiy muammolarni hal etish maqsadida rasmiy va mantiqiy fikr almashish jarayoni sifatida ko'riladi. Psixologiyada diskurs tilning shakli va vazifasiga yozma yoki og'zaki shaklda e'tibor qaratadi, chunki bu shakllar insonning ruhiy holati va ruhiy holati bilan chambarchas bog'liq deb hisoblanadi. "Ritorika sohasida diskurs biroz boshqacha ma'noga ega, ya'ni ma'ruzachilar o'z tinglovchilarini voqelikning o'ziga xos idrokiga ishonitirishadi. Ritorik diskurs tinglovchilarni ma'ruzachining maqsadlariga xizmat qiladigan xulosaga kelishga undashga harakat qiladigan markaziy, tartibga soluvchi ovozni – so'zlayotgan yoki hikoya qiluvchi shaxsni o'z ichiga oladi" [3; b.1167-1172]. Keltirilgan bu fikrlar diskursning turli sohalarida qo'llanishini ko'rsatadi.

Tilshunoslikka diskurs terminining kirib kelishi bevosita til hodisalariga sistemaviy yondashuvning shakllanishi bilan bog'liq [4; b.272]. Diskurs shaxsiy maktubdan tortib gazeta xabargacha, oilaviy suhbatdan

siyosiy nutqgacha bo‘lgan barcha turdagi og‘zaki hamda yozma muloqotni qamrab oladi va kommunikativ jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Fikrlar va his-tuyg‘ularning adresatga yetkazilishida tildan foydalanilishi esa bu tushunchaning tilshunoslik bilan zich bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. “Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o‘tgan asrning o‘rtalarida qo‘llanila boshlandi. U dastlab gap yoki nutqda bog‘langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo‘lsa zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda” [5; b.217-220]. Diskurs hozirda aytilayotgan, faol ishlatilayotgan nutqiy harakat, ya‘ni real vaqt rejimida sodir bo‘layotgan suhbat yoki muloqotdir. Matn esa til tizimiga asoslangan yoki shakliylisoniy qoidalarga muvofiq tuzilgan, mavhum grammatik qurilish sifatida qaraladi. Diskurs har doim aniq bir suhbat yoki muloqotni anglatadi. Uning aniqligi esa faqat o‘sha diskurs qo‘llanilayotgan vaziyatga, matnga va muayyan obyektga birdek taalluqlidir. Qisqacha aytganda, diskurs – bu muayyan suhbatning turi yoki shaklidir.

Diskurs tushunchasining tilshunoslikka kirib kelishi amerikalik tilshunos Z.Xarris bilan bog‘lanadi. Olim sintaksisdan yuqori darajada bo‘lgan tizim mavjudligini ta‘kidlab, matn tushunchasi ham aynan shu ta‘rifga mos ekanligini ilgari surgan. Uning nazarida, diskurs tahlili tilning qoliplari va strukturasi alohida gap darajasidan ko‘ra ancha kengroq birliklarda, ya‘ni matn va undan kattaroq tuzilmalarda o‘rganadi. Z.Xarris nutqni quyidagicha ta‘riflagan: “muayyan vaziyatda bir yoki bir necha shaxs tomonidan yozilgan yoki aytilgan bayonotlarning ketma-ketligidir” [6; b.30]. Olimning bunday yondashuvi tilshunoslikni so‘z, jumla, gap kabilardan kengroq birliklarni (butun matn yoki suhbat) o‘rganishi lozimligini bu nutqni shakllantirishda samarali ekanligini ko‘rsatadi. Bu, albatta, tilshunoslikda matndan kichik birliklarni o‘rganishga zarurat yo‘q, degani emas. Chunki matndagi har qanday birlik uning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Umuman, Z.Xarris matnni hosil qiluvchi gaplarni alohida birliklar emas, matnning umumiy mazmuniga ta‘sir qiluvchi mantiqan bog‘liq bo‘lgan tushunchalar sifatida qaraydi. Darhaqiqat, gaplar bir matnda qo‘llanar ekan, ularning o‘zaro mantiqiy bog‘liq ekanligi shubha uyg‘otmaydi. Gaplarning matndan yoki suhbat fragmentidan ko‘zlangan maqsadni yuzaga chiqarishda o‘zaro bog‘liq va tizimli ravishda qo‘llanishi diskursning mohiyati bilan uyg‘un ekanligi ham bildirilgan fikrlarni dalillaydi. Anglashiladiki, diskurs nafaqat og‘zaki muloqot, balki matnga ham aloqador tushuncha hisoblanadi. Shu sababli tilni yaxlit, mazmuniy nuqtayi nazardan o‘rganish boshlangandan keyin diskurs tahlili kun tartibiga chiqdi.

Diskurs terminining tilshunoslikda faol qo‘llanishi diskursiv tahlil tushunchasi mohiyatini to‘liq anglab yetishni talab qiladi. “Diskurs tahlili yozma yoki og‘zaki tilni kontekstga bog‘liq holda o‘rganish uchun tadqiqot usulidir. Bu tilning haqiqiy hayotiy vaziyatlarda qanday ishlatilishini tushunishga qaratilgan. Diskurs tahlili tilning so‘zma-so‘z umumiy ma‘nosidan tashqariga qarashni, kontekstni tushunishni va nima, qachon va nima sababdan va nima maqsadda aytilganini o‘rganishni o‘z ichiga oladi” [7; b.190-192]. Diskurs tahlilining asosiy maqsadi tilning turli vazifalarini, ma‘no qanday shakllanishi va qurilishini, shuningdek, nutqning ijtimoiy, madaniy, siyosiy va tarixiy sharoitlar bilan chambarchas bog‘liqligini chuqur o‘rganishdan iborat. Masalan, agar bir yozuvchining tarixiy asarini tahlil qilmoqchi bo‘lsak, diskurs tahlili quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

ushbu asar yozuvchining ijodiy yo‘nalishi va dunyoqarashining qanday rivojlanishi;

muallifning nutqni aynan shu shaklda taqdim etishga undagan sabab va motivlari;

asar yozilgan davrdagi kontekst (ijtimoiy, madaniy va siyosiy muhit, qahramonlar dunyoqarashi);

mamlakatning o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy tarixi hamda boshqa bir qancha kontekstual omillarni hisobga olishni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, diskurs tahlili matnni faqat ichki tuzilishi bilan emas, balki uni yaratgan va qabul qilgan jamiyatning kengroq sharoitlari ichida ko‘rib chiqishga intiladi.

Diskurs tahlilda asosiy e‘tibor til va u qo‘llanilayotgan kontekst orasidagi o‘zaro bog‘liqlikka qaratiladi. Bu tahlil orqali og‘zaki va yozma nutqning qanday ta‘sir ko‘rsatishi, qanday maqsadlarda qo‘llanishi va qanday natijalarga olib kelishi o‘rganiladi. Nutq konteksti esa quyidagilarni o‘z ichiga oladi: a) ma‘ruzachi (gapiruvchi) va tinglovchi (qabul qiluvchi)ning ijtimoiy mavqei; b) ularning madaniy kelib chiqishi va qadriyat tizimi; d) suhbat yoki matn sodir bo‘layotgan vaziyatning ijtimoiy va madaniy xususiyatlari. Shunday qilib, diskurs tahlili tilni faqat tizim sifatida emas, balki jamiyat ichida faol ishlaydigan, kontekstga bog‘liq hodisa sifatida ko‘rib chiqadi.

Ijtimoiy hayotning rivojlanishi yangi sohalarga oid kontekstlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Jumladan, yaqin-yaqingacha media sohasiga doir diskurs tahlili mutaxassislar uchun yangilik edi. Mediadiskursda, asosan, quyidagilar o‘rganiladi: mediavositallari orqali tildan qanday foydalanilishi; dunyo matbuotida turli qarashlari, tushunchalari va axborotlar qanday taqdim etilishi; mediamatnlarida ishlatiladigan til usullari va rejaları kabi. Bu tahlilning asosiy e‘tibori shundan iboratki: tilning qo‘llanilishi ishtirokchilar (muallif / mediaga egalik qiluvchi va auditoriya / tinglovchi / o‘quvchi) o‘rtasidagi munosabatlarga qanday ta‘sir qiladi, nutqiy vositalar orqali qanday ijtimoiy rollar, ierarxiyalar va qudrat munosabatlari shakllantiriladi yoki mustahkamlanadi, tildan foydalanishning o‘ziga xos ijtimoiy

xususiyatlari (ideologik, jinsiy, sinfiy, madaniy va boshqa farqlar) qanday aks etadi va o'z navbatida jamiyatdagi munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatadi. Qisqacha aytganda, yangi mediadiskurs tahlili ommaviy axborot vositalaridagi til orqali jamiyatdagi dunyoqarashlar, OAV va foydalanuvchilar, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar qanday qurilishi va qayta ishlab chiqarilishini o'rganishdir[8; b.185-193]. Xuddi shuningdek, raqamli diskurs ham o'tgan asrning so'nggi choragidan boshlab shiddat bilan rivojlanib kelmoqda.

Raqamli diskurs internet va raqamli texnologiyalar (ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, messengerlar) muhitida shakllanadigan, o'ziga xos lingvistik, pragmatik va texnik xususiyatlarga ega muloqot shaklidir. U an'anaviy nutqdan tezkorligi, interfaolliigi, matn, tasvir va audio va videolarning uyg'unlashuvi (multimodal xarakterdaligi) hamda emojilar / xeshteglar bilan boyitilganligi bilan ajralib turadi, bu esa yangi muloqot me'yorlarini yaratadi. Raqamli diskurs an'anaviy media bilan solishtirganda, foydalanuvchilarning axborot yaratish va tarqatishdagi ishtirokini kuchaytiradi. Bu muhitda axborot tez tarqaladi va doimiy ravishda yangilanib turadi. Internet va boshqa aloqa vositalari orqali muloqotning ommalashishi, aholining yanada ko'proq qismini qamrab olishi raqamli diskursni tadqiq qilish dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Ilmiy manbalarda "raqamli diskurs" tushunchasi, asosan, internetda yuzaga keladigan muloqotni tavsiflash uchun qo'llangan[9; b.304]. Internet tilga qanday ta'sir qilmoqda va bu ta'sir haqidagi keng tarqalgan xavotirlar asossizmi yoki haqiqatmi degan savollarga javob topishda tilshunos D.Kristalning izlanishlari maqsadi bo'ldi, deyishimiz mumkin. Zero, internet tilning yangi shakllarini ("netspeak") yaratib, nutq va yozuv o'rtasidagi chegaralarni buzib yubordi. Internetdagi muloqot og'zaki va yozma til xususiyatlarini qanday birlashtiradi va farqlashi masalasi ham bunda asosiy muammolardan biri sifatida qaraldi. E-pochta (e-mail) tilida yangi konventsionalar qanday paydo bo'lishi, chatlar va guruhlarda suhbat oqimi, mavzu izchilligi, uning tezda o'zgarishi kabilar odatdagi muloqotdan farqlovchi omillardan edi. Virtual olamda o'zining va suhbatdoshning maqomini belgilash hamda identifikatsiya jarayoni ham til orqali shakllanadi, albatta. Ammo bunda fikr ifodalash vositalari odatdagi muloqotdan birmuncha farqlanadi. Internet veb-sahifalarida tilning grafik va multimodal xususiyatlari (matn + rasm + havolalar) yetakchilik qiladi. Chunki odatdagi muloqotda bunday vositalardan foydalanish mumkin emas.

Internet tilning ijodkorlik va shaxsiy ifoda uchun yangi imkoniyatlar ochayotganligi ham raqamli diskurs tahliliga konseptual yondashishni talab qiladi. Zero, raqamli diskursda muloqot jarayonida kreativlik, ijodiy yondashuv odatdagi standartlarni buzishga sabab bo'lmoqda. Internet orqali tilning globalizatsiyasi va muayyan tilning dominantligi boshqa tillarning mavjudligiga ta'sir qilishi masalasi ham raqamli diskursning o'ziga xos jihatlari o'rganishni taqozo qiladi. Zero, raqamli diskursda milliy til birliklaridan foydalanish, bu orqali tilning globalizatsiyasiga hissa qo'shish tilshunoslar oldida turgan dolzarb muammolardandir. Internet muloqotida tilning tezkor o'zgarishi (qisqartmalar, emojilar, yangi leksik birliklarning faol qo'llanishi) tilning tabiiy evolyutsiyasi darajasini o'zgartirib yubordi, deyishimiz mumkin. Internet tilni standartlashtiradimi yoki aksincha, uning xilma-xilligi va kreativligini kuchaytiradimi, degan savol ham hozirgi kunda dolzarb bo'lib turibdi. Kompyuter vositasidagi muloqotning o'ziga xos xususiyatlari tilni qandaydir darajada o'zgartiradi. Shu sababli XX asr oxiri va XXI asr davomida internet tilshunoslik uchun yangi tadqiqot sohasi sifatida qaralda va uning kelajakdagi rivojlanishi bo'yicha takliflar tayyorlandi. Internetning til hodisalarini o'zgartirishi, jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va psixologik jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Umuman olganda, internet til uchun "lingvistik inqilob" bo'lib, u tilning yangi shakllarini va imkoniyatlarini keltirib chiqarmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli diskurs zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb va serqirra tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Internet va raqamli texnologiyalar muhitida shakllanayotgan muloqot turi tilning leksik boyishi, pragmatik imkoniyatlarining kengayishi hamda uslubiy qatlamlarining yangilanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli diskurs tezkorlik, interfaollik, multimodallik va kreativlik kabi xususiyatlari bilan an'anaviy og'zaki hamda yozma nutqdan farqlanadi va yangi kommunikativ me'yorlarni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, u milliy til birliklarining saqlanishi, transformatsiyasi va global axborot makonida namoyon bo'lish jarayoniga bevosita ta'sir etadi. Raqamli diskursni tizimli va kompleks o'rganish til, tafakkur va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Гайфулина А.Н. Гендерные особенности вербализации концепта мужчина в Интернет-дискурсе: Дисс... канд. филол. наук. – Казань, 2010. – 217 с
2. Вьюркова Е.В. Понятие дискурса в лингвистике: формальный и функциональный подходы // Вестник Удмуртского университета. 2016. №5. – С.63-67.

3. Ablakulova O. *Diskurs tushunchasi va uning tadqiqi // Academic Research in Educational Sciences. Vol.2. Issue 11. 2021. – P.1167-1172.*
4. Fairclough N. *Discourse and Social Change. – Cambridge: Polity Press, 1992. – P.15. – 272 p.*
5. Komilova M. *Diskurs tushunchasi va unga lingvistik yondashuvlar // Scientific progress. Vol.4. Issue 4. 2023. – B.217-220.*
6. Harris S.Z. *Discourse Analysis // Linguistic Society of America. Vol.28. No.1. 1952. – P.1-30.*
7. Kamolova A. *Matnni diskursiv tahlil qilish zarurati // Eurasian Journal of Technology and Innovation. 2024. Vol.2. Issue 1. – P.190-192.*
8. Aminov F. *Media diskurs evolyutsiyasi: raqamli makonda an'anaviy shakllardan multimodal namunalargacha // Actual problems of humanities and social sciences. 2024. №10. – P.185-193.*
9. Crystal D. *Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P.171. – 304 p.*

LINGUACULTURAL ANALYSIS OF TOPONYMIC UNITS IN BUKHARA REGION

Akhmedova Sarvinoz Khikmatovna,

Associate Professor at Bukhara State University, PhD

s.x.axmedova@buxdu.uz

Rakhmatova Aziza Karimovna,

2nd year of master's student at Bukhara State University

raxmatovaaaziza856@gmail.com

Abstract. *Toponyms provide valuable information about earlier historical periods and allow researchers to reconstruct the cultural and linguistic past of a territory. This study explores the linguacultural characteristics of the toponymic system using the Bukhara region as a case study, highlighting their historical, semantic, and cultural importance. Bukhara, as an important Silk Road center, has been influenced by Persian, Arabic, Turkic and Russian languages, and these linguistic influences can be seen in its geographical names. The research classifies the toponyms of Bukhara into several categories, including religious, geographical, economic, and ethnic names, and examines their historical background as well as their linguistic development. The results indicate that Bukhara's toponyms serve as a cultural and historical record, preserving the region's heritage and illustrating the linguistic connections formed through interactions among different civilizations.*

Keywords: *toponymy, linguacultural analysis, toponymic units, Bukhara region, place names, semantics, Uzbek linguistics, persian language.*

BUXORO VILOYATI TOPONIMIK BIRLIKLARINING LINGVOMADANIY TAHLILI

Annotatsiya. *Toponimlar tarixiy davrlar haqida qimmatli ma'lumot beradi va tadqiqotchilarga hududning madaniy va lingvistik o'tmishini qayta qurish imkonini beradi. Ushbu maqolada Buxoro viloyatidan misol tariqasida foydalangan holda toponimik tizimning lingvomadaniy xususiyatlari o'rganilib, ularning tarixiy, semantik va madaniy ahamiyati yoritilgan. Buxoro muhim Ipak yo'li markazi sifatida fors, arab, turkiy va rus tillari ta'sirida bo'lgan va bu til ta'sirlarini uning geografik nomlarida ko'rish mumkin. Tadqiqotda Buxoro toponimlari diniy, jo'g'rofiy, iqtisodiy va etnik nomlar kabi bir necha toifalarga ajratilib, ularning tarixiy kelib chiqishi hamda til taraqqiyoti o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Buxoro toponimlari mintaqa merosini asrab-avaylash, turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllangan til aloqalarini ko'rsatuvchi madaniy-tarixiy yodgorlik vazifasini o'taydi.*

Kalit so'zlar: *toponimiya, lingvokulturologik tahlil, toponimik birliklar, Buxoro vohasi, geografik nomlar, semantik xususiyatlar, o'zbek tilshunosligi, fors tili.*

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. *Топонимы предоставляют ценную информацию о более ранних исторических периодах и позволяют исследователям реконструировать культурное и лингвистическое прошлое территории. Данное исследование рассматривает лингвокультурологические особенности топонимической системы на примере Бухарского региона, подчёркивая их историческое, семантическое и культурное значение. Будучи важным центром Великого Шёлкового пути, Бухара испытала влияние персидского, арабского, тюркского и русского языков, что нашло отражение в её географических названиях. В исследовании топонимы Бухары классифицируются на несколько групп, включая религиозные, географические, экономические и этнические названия, а также анализируются их исторический контекст и лингвистическое развитие. Результаты показывают, что топонимы Бухары служат своеобразным культурно-историческим архивом, сохраняя наследие региона и демонстрируя языковые взаимосвязи, сформировавшиеся в результате взаимодействия различных цивилизаций.*

Ключевые слова: *топонимия, лингвокультурологический анализ, топонимические единицы, Бухарский регион, географические названия, семантика, узбекская лингвистика, персидский язык.*

Introduction. Toponyms, or geographical names, represent an important linguistic layer that reflects the historical, cultural, and social development of a particular region. In linguistics, toponyms are considered valuable units of the lexical system because they preserve information about ancient languages, ethnic groups, economic activities, and political changes that occurred over long periods of time. According to onomastic studies, place names function not only as geographical identifiers but also as cultural signs that encode collective memory and historical experience of a people. Therefore, the analysis of toponyms allows researchers to investigate the interaction between language, culture, and history within a specific territory.

From a linguacultural perspective, toponyms serve as a source of information about the worldview, traditions, and lifestyle of the population that created them. Many geographical names originate from words describing natural features, occupations, tribal names, religious beliefs, or historical events. As noted in modern onomastic research, the semantic structure of toponyms often reflects the dominant language of a particular historical period, while phonetic and morphological changes in these names demonstrate the process of linguistic contact and language evolution. Bukhara, one of the most ancient cities of Central Asia, provides a rich material for linguacultural and toponymic research. For more than two thousand years, the region has been an important center of trade, science, religion, and culture, especially during the period of the Silk Road. Due to its strategic geographical location, Bukhara has been influenced by different civilizations and languages, including Persian, Arabic, Turkic, and later Russian. These influences are clearly reflected in the toponymic system of the region, where many place names contain elements belonging to different linguistic traditions. The toponyms of Bukhara region preserve evidence of historical migrations, ethnic contacts, and socio-political transformations. For example, some place names originate from Persian words related to irrigation and agriculture, while others come from Turkic tribal names or Arabic religious terminology. Russian-period toponyms also illustrate administrative and political changes of the XIX–XX centuries. Such diversity makes the toponymic system of Bukhara an important object for linguacultural analysis. Thus, the study of Bukhara toponyms helps to reveal the relationship between language and culture, shows the historical continuity of the region, and demonstrates how geographical names function as linguistic monuments that preserve the cultural heritage of different epochs. From the point of view of modern linguistics, the investigation of toponyms contributes to the understanding of language contact, semantic development, and the formation of national linguistic identity.

Methodology. The present study applies an interdisciplinary methodological approach combining methods of onomastics, linguacultural analysis, historical linguistics, and semantic interpretation. Since toponyms represent a complex linguistic phenomenon reflecting historical, cultural, and social processes, their investigation requires the use of both linguistic and extralinguistic methods. The research is based on the principles of modern anthropocentric linguistics, according to which language units are studied in close connection with culture, history, and human activity. First, the descriptive method was used to collect and systematize the toponymic units of the Bukhara region. The material for the research was gathered from historical maps, geographical dictionaries, archival documents, and scientific literature related to the toponymy of Central Asia. Works of well-known scholars in the field of onomastics and linguacultural studies such as V.V. Barthold, E.M. Murzaev, A. Mukhtorov, and Uzbek linguists who studied regional toponyms served as theoretical sources for the analysis. The collected place names were grouped according to their semantic, structural, and etymological characteristics.

Second, the etymological method was applied to determine the origin of the toponyms and to identify the languages that influenced their formation. Special attention was given to lexical elements derived from Persian, Arabic, Turkic, and Russian languages, since these languages played a significant role in the historical development of the Bukhara region. Through etymological analysis, the study reveals how linguistic borrowing and language contact contributed to the formation of the regional toponymic system.

Third, the linguacultural method was used to interpret the cultural and historical meanings encoded in geographical names. In linguacultural studies, language is viewed as a reflection of national mentality and cultural experience, therefore each toponym was analyzed not only as a linguistic unit but also as a cultural sign. This method made it possible to identify toponyms related to economic activities, natural conditions, tribal names, religious concepts, and historical events. Such analysis helps to understand how the worldview of the people is reflected in place names. The combination of these methods ensures a comprehensive analysis of the toponyms and allows the research to reveal their linguistic structure, historical origin, and cultural significance. As a result, the methodological framework of the study makes it possible to demonstrate that the toponymic system of the Bukhara region is a valuable source for understanding the interaction between language, culture, and history.

Results. Primarily, historical layers of Bukhara's toponyms are taken into consideration. According to this, linguacultural categories of Bukhara's toponyms can be embodied. Religious and spiritual impacts on

toponyms of Bukhara are paramount as it has been a major Islamic center. For example: “Poyi Kalon” – it means “Great Foundation and foot of the great” in the heart of Bukhara (derived from “Persian”), consists of Kalon Mosque, Minaret and Mir-Arab Madrasah, considered as one of the most iconic Islamic structures in Central Asia.[1] Mir-Arab Madrasah, itself still one of the most prestigious Islamic school. The Minaret nicknamed “Tower of death” as it was historically used for public executions (criminals were thrown from the top). [2] Generally, this complex symbolizes the power of Islam in Central Asia and reflects Bukhara’s role as a major hub on the Silk Road. Let us pay attention to modern place names in Bukhara like the city called “Galaosiyo” which can reveal its cultural, social significance up to now even with its just the history of naming. In the past, the lower branches of the Zarafshan River—the Kangav, Jo‘yzar, and Varvadun canals—were always full of flowing water. Using their strength, intelligence, and ingenuity, our ancestors built numerous mills along these canals. The name "Galaosiyo" originates from this fact. The word "Gala" means "a group", while "osiyo" means "mill". According to elders who have passed this story down for many years, the place was named Galaosiyo because of the large number of mills in the area which were actually important for daily life of local people. In 1927, when the number of mills in the district was recorded, it was noted that only four mills remained in Galaosiyo village. [3] Over the next century, the appearance of Galaosiyo changed significantly, expanding as the district center, with construction and improvement projects increasing. Each year, the city expanded with new buildings, and dozens of organizations, enterprises, and institutions were established and bank, agricultural department, and medical facilities were built.

Another example is “Chor-Bakr” which is derived from Persian, meaning "Four Pure Ones," referring to four Islamic scholars buried there. The Chor-Bakr architectural complex is also located in this district. Situated in the west of Bukhara, in Sumitan village, the complex includes a khanqah (Sufi lodge), mosque, madrasa, and mausoleums (dakhmas). Construction of the complex began in 1559 under Shaybanid ruler Abdullakhan II and was completed over nearly ten years. In the following centuries, additional structures were built, especially mausoleums for the Juybor sheikhs’ descendants, gradually shaping the site into a necropolis. The name "Chor-Bakr" comes from the Tadjik word "Chahor," meaning "four," and refers to "Four Bakrs". [4] During the Soviet period, the complex’s buildings were converted into storage facilities. After Uzbekistan gained independence, the complex was renovated and transformed into a pilgrimage site and tourist destination.

The buried water reservoir and half-ruined mausoleums of the Juybor sheikhs' family were restored, and a garden was established in the area. During the independence years, a collaboration between Uzbek and French scholars resulted in the publication of an album documenting tombstone inscriptions, which was later published in Paris. -talli as suffix can be seen a lot in the source of Bukhara toponyms. For example, the toponyms Talaliyon and Talligandum are associated with specific locations in Bukhara. Talaliyon refers to a hill where descendants of Caliph Ali are believed to have resided while Talligandum can translated to "Wheat Hill" or "Grain Hill," this term describes a hill or elevated area where wheat grows. Specifically, Kichik Talligandum is a street located in the Vobkent district of Bukhara region, Uzbekistan. These names reflect the geographical and cultural characteristics of their respective areas. Talaliyon is a shortened form of "Talli Aliyon."

The name refers to a hill where the descendants of Caliph Ali once lived. Another interpretation suggests that it means "those living on the hill" or "inhabitants of the hill." In both cases, the name originates from the Arabic word "tall," which means hill, elevation, or mound of earth, reflecting the natural geographical features of the area. If the name is derived from the word "talal," it would take on the meaning of "ruins" or "remains of a settlement." Additionally, there is a connection to the word "tala," which refers to a circular trap used for hunting birds. However, the relevance of this hunting device to the place name remains an open question. Talligandum means "Bug'doytepa" (Wheat Hill) or "Dontepa" (Grain Hill). [5] It refers to a hill or elevated land where wheat grows or possibly a hill that resembles a grain shape. The variations of the name Talalion—such as tal, tall, tali, and tala—all indicate elevations, mounds of earth or sand. In ancient times, fortresses, palaces, mansions, and temples that had fallen into ruin were also called "tal".

Another important example of Bukhara toponyms that reflects historical and cultural layers is “Kogon”, the name of a city located near Bukhara. The origin of this toponym is connected with the Persian word *kōh* meaning “mountain” or “high place,” although the region itself is mostly flat. Some researchers explain this as a metaphorical name referring not to natural mountains but to a fortified or elevated settlement. During the period of the Bukhara Emirate and later the Russian Empire, Kogon became an important railway and trade center, which shows how the toponym preserved its historical identity while the function of the place changed. From a linguacultural point of view, the name demonstrates the influence of

Persian administrative terminology and reflects the period when Persian was widely used in official and urban life.

One more example can be seen in the toponym “Romitan”, which is one of the ancient districts of the Bukhara region. The name is believed to originate from Persian elements, where -tan or -stan indicates a place or land, while the first part may be connected with an old tribal or personal name. Historical sources mention that Romitan existed long before the Arab conquest, which proves that the toponym belongs to an early historical layer. The preservation of such names shows that toponyms can survive political and linguistic changes and continue to function in modern language. In linguacultural analysis, Romitan represents the continuity of settlement and reflects the pre-Islamic and early medieval cultural heritage of the region. A significant example of a toponym connected with craft and trade is “Gijduvon”, another well-known district of Bukhara region.

According to etymological interpretations, the name may come from Persian words related to settlement or habitation, while some scholars connect it with ancient tribal names. Gijduvon has been famous for pottery and handicrafts for many centuries, therefore the toponym is often associated with traditional craftsmanship. This example shows that geographical names can preserve information about the economic specialization of a place. From the linguacultural perspective, such toponyms reflect the social structure of the population and the occupations that were important for local people. Toponyms related to water sources are also very common in Bukhara, for example “Shofirkon”. The second part -kon is often found in Persian-origin place names and may be related to words meaning “place,” “mine,” or “source.” Since water has always been extremely important in the desert climate of Bukhara, many settlements were named after canals, wells, or rivers.

Such names demonstrate how natural conditions influenced the linguistic picture of the region. In linguacultural interpretation, hydronym-based toponyms show the dependence of people on irrigation systems and confirm the importance of agriculture in the history of Bukhara oasis.

Another interesting example is “Varakhsha”, the name of an ancient settlement near Bukhara, known from archaeological and historical sources. The origin of the word is connected with Sogdian language, which existed in Central Asia before the spread of Turkic and Persian languages. The presence of Sogdian elements in the toponymy proves that the linguistic history of Bukhara is much older than the Islamic period. Varakhsha was once a royal residence of the rulers of Bukhara oasis, and the name has been preserved until modern times. From the linguacultural point of view, this toponym represents the most ancient cultural layer and shows that the toponymic system of Bukhara includes not only Persian, Arabic, and Turkic elements, but also earlier Iranian and Sogdian components. It is also possible to observe Uzbek-Turkic influence in modern toponyms such as “Yangibozor”, which literally means “new market.”

The word consists of Uzbek elements yangi (new) and bozor (market), showing that new place names continue to be formed according to the needs of society. Such toponyms usually appear during periods of economic development or administrative changes. Linguaculturally, they reflect modern social life and demonstrate that the toponymic system is not static but constantly developing together with the community. These examples show that the toponyms of Bukhara region belong to different historical periods and linguistic traditions, including Sogdian, Persian, Arabic, Turkic, and modern Uzbek layers. Each name carries information about natural conditions, religion, trade, settlement, or political history. Therefore, the study of new and old place names together allows us to understand the complex linguacultural structure of Bukhara and confirms that toponyms function as an important source for investigating the historical and cultural identity of the region.

Analysis and discussion. The dominant languages in religious toponyms are Persian and Arabic, as these languages were closely connected with the spread of Islam and Islamic culture in Central Asia. The presence of honorific components such as Miri (prince, ruler) and Pir (saint, spiritual leader) clearly reflects the strong influence of Islamic traditions and especially Sufi ideology, which played an important role in the spiritual life of the Bukhara region. [6] Such elements usually appear in the names of shrines, mosques, and sacred places, indicating that these toponyms function not only as geographical markers but also as symbols of religious and cultural identity.

Most geographical toponyms, however, are related to natural features of the region. This is particularly typical for Turkic-origin names, since nomadic Turkic tribes traditionally named places according to landscape, water sources, climate, and other visible landmarks that were important for their way of life. For example, Karakul, a Turkic name meaning “black lake,” refers to a dark-colored water reservoir, while Vobkent represents a Persian compound formed from vob (stream, water) and kent (settlement, town), showing the connection between natural conditions and human habitation. Such examples demonstrate that

the toponymic system of Bukhara reflects both the environmental characteristics of the region and the linguistic diversity of its population.

It is also undeniable that Turkic elements dominate many geographical place names, especially those connected with crenpe territories, pastures, and rural settlements. This dominance can be explained by the long historical presence of Turkic-speaking peoples in Central Asia, whose economic activity was closely related to pastoralism and seasonal migration. As a result, many place names describe relief, vegetation, water resources, and directions, which were essential for orientation in open landscapes. At the same time, Persian linguistic elements are frequently found in the final components of place names, particularly the suffix -kent, which usually indicates an urban settlement or developed town. The use of this suffix reflects periods of urbanization and strong Persian cultural influence, especially during the Samanid and later Persian-speaking administrations.

Toponyms of Bukhara also clearly illustrate the region's historical role as one of the main centers of the Silk Road. Many place names are connected with trade, crafts, and market activities, showing the economic importance of the city in different historical periods. For instance, Toqi Zargaron, which in Persian means "Dome of the Jewelers," refers to the traditional market where goldsmiths and jewelers worked, while Tim Abdullakhan denotes a covered bazaar built during the reign of Abdullakhan II, reflecting the architectural and commercial development of the city. [7] The dominance of Persian terminology in trade-related toponyms can be explained by the important role of Persian-speaking merchants, who were actively involved in commerce along the Silk Road and contributed to the formation of urban culture.

In addition, some toponyms preserve evidence of historical migrations and the coexistence of different ethnic groups in the Bukhara region. For example, the name Hazara is directly connected with the Hazara people, who historically lived in certain parts of Central Asia. [8] Such names demonstrate that the toponymic system serves as a linguistic record of demographic processes, including settlement, migration, and ethnic interaction.

The coexistence of Persian, Turkic, and Mongolic elements in place names proves that the territory of Bukhara has long been a zone of cultural contact, where different peoples influenced each other's language and traditions. Therefore, the toponyms of the Bukhara region represent a multilayered linguistic system formed under the influence of various historical epochs. Their semantic structure reflects natural conditions, religious beliefs, economic activities, and ethnic composition of the population. From the linguacultural point of view, these geographical names can be considered as linguistic monuments that preserve the cultural memory of the region and demonstrate the long process of interaction between Persian, Turkic, Arabic, and Mongolic civilizations in Central Asia.

Conclusion. Toponyms act as a linguistic time capsule, preserving traces of historical events, religious transformations, economic relations, and cultural contacts that took place in a particular region over many centuries. In onomastic and linguacultural studies, geographical names are considered stable lexical units that can survive even when the spoken language changes. Because of this stability, toponyms provide valuable information about earlier historical periods and allow researchers to reconstruct the cultural and linguistic past of a territory.

The toponymic system of Bukhara clearly demonstrates such continuity, as many place names still contain elements belonging to ancient Persian, Arabic, and Turkic languages. The fusion of Persian, Arabic, and Turkic components in Bukhara toponyms reflects the multicultural and multilingual identity of the region. Each linguistic layer corresponds to a specific historical stage. Persian elements are often connected with urban culture, administration, and trade, since Persian was widely used as a language of government and literature in Central Asia for many centuries. Arabic elements usually appear in religious and educational toponyms because Arabic entered the region together with Islam and became the language of theology, science, and religious scholarship. Turkic elements, on the other hand, are frequently found in names related to natural objects, settlements, and tribal territories, which reflects the long presence of Turkic-speaking peoples and their close connection with the geographical environment. The coexistence of these linguistic layers shows that the toponymic system of Bukhara developed under conditions of constant cultural interaction.

Political factors have also played a significant role in the formation and transformation of toponyms. During the Soviet period, many traditional geographical names were changed or replaced in accordance with ideological and administrative policies. In numerous cases, historical names connected with religion, local traditions, or national heritage were removed and substituted with names related to political leaders, revolutionary events, or socialist concepts. Such renaming led to the partial loss of historical and cultural information preserved in the original toponyms. From a sociolinguistic point of view, this process illustrates how political power can influence language and reshape the linguistic landscape of a region. At the same

time, modern urbanization and globalization create new challenges for the preservation of traditional toponyms. The expansion of cities, construction of new districts, and introduction of modern infrastructure often lead to the disappearance of old place names that were used by local people for centuries. In some cases, new names are created without considering historical or cultural background, which may result in the gradual loss of valuable linguacultural information. Therefore, the documentation and scientific study of toponyms become especially important in order to preserve them for future generations.

Bukhara's toponyms serve as a clear reflection of the region's diverse historical and cultural influences. Persian, Arabic, Turkic, and Uzbek linguistic elements are closely interwoven in these geographical names, forming a complex system that preserves evidence of migration, trade relations, religious development, and political changes. From the linguacultural perspective, each toponym can be viewed as a cultural text that contains information about the worldview, traditions, and social life of the people who created it. Thus, the study of Bukhara toponyms not only helps to understand the linguistic structure of geographical names but also deepens our knowledge of the historical development of the region. The analysis of place names demonstrates how language and culture interact with each other and how the linguistic landscape reflects the identity of a society. Understanding the toponymic system of Bukhara allows us to better appreciate its role as one of the oldest cultural centers of Central Asia and highlights the importance of linguacultural research in preserving the historical heritage of the region.

REFERENCES:

1. Frye, Richard N. "History of Bukhara"- Cambridge, 1954. – pp. 65-67.
2. Mukhtorov, A. "Toponymy of Central Asia".-Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1995. – pp. 75-77.
3. Barthold, V. V. "Four Studies on the History of Central Asia.", Leiden: Brill, 1963. – P. 115.
4. A'zam Boltayev, "Buxoro toponimikasi", Buxoro: "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona, 2022. – B.45.
5. Salma K.Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli and Andre Raymond, "The city in the Islamic World", Volume 94, Leiden-Boston, 2008. – P.491.
6. A. Gangler, H. Gaube, and A. Petruccioli, "Bukhara- The Eastern Dome of Islam", Stuttgart, London, 2004. – pp. 135-136.
7. Turayev H. Buxoro toponimikasi. -Buxoro: Durdona, 2021. – B.35.
8. Adizova N. Buxoro tumani toponimlari. - Toshkent: Navruz, 2020. – B.27.

ECOLOGICAL TERMINOLOGY AND ITS ISSUES IN TRANSLATION STUDIES

Arifjanova Nilufar Mirsidikovna,
Uzbek State University of World Languages
Orcid: 0009-0008-3621-7793
nen02003@mail.ru

Abstract. *The article examines the role of ecological terminology in translation studies and analyzes the main linguistic and semantic difficulties that arise in translating environmental terms between languages. In recent decades, ecological issues have become a global concern, which has led to the rapid development of environmental science and its terminology. Accurate translation of ecological concepts is essential for international cooperation, environmental policy, and scientific communication. The research highlights the structural and semantic features of ecological terms and identifies the main translation strategies used to render them adequately in different languages.*

Keywords: *ecology, terminology, translation studies, environmental discourse, scientific translation, lexical equivalence, ecological concepts, linguistic analysis, terminology system.*

EKOLOGIK TERMINOLOGIYA VA UNI TARJIMASHUNOSLIKDA O'RGANISH MASALALARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ekologik terminologiyaning tarjimashunoslikdagi o'rni o'rganilgan va ekologik atamalarni tillararo tarjima qilishda yuzaga keladigan asosiy lingvistik hamda semantik qiyinchiliklar tahlil qilingan. So'nggi o'n yilliklarda ekologik muammolar global ahamiyat kasb etdi, bu esa ekologiya fani va uning terminologiyasining jadal rivojlanishiga olib keldi. Ekologik tushunchalarning aniq tarjimasi xalqaro hamkorlik, ekologik siyosat va ilmiy muloqot uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda ekologik atamalarning tarkibiy-semantik xususiyatlari yoritilgan hamda ularni turli tillarda mos tarzda ifodalash uchun qo'llaniladigan asosiy tarjima strategiyalari aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *ekologiya, terminologiya, tarjimashunoslik, ekologik diskurs, ilmiy tarjima, leksik ekvivalentlik, ekologik tushunchalar, lingvistik tahlil, terminologik tizim.*

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ И ПРОБЛЕМЫ ЕЁ ИЗУЧЕНИЯ В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

Аннотация. *В статье рассматривается роль экологической терминологии в переводоведении, и анализируются основные лингвистические и семантические трудности, возникающие при переводе терминов в области экологии. В последние десятилетия экологические проблемы приобрели глобальный характер, что привело к стремительному развитию науки об окружающей среде и её терминологии. Точный перевод экологических понятий имеет решающее значение для международного сотрудничества, природоохранной политики и научной коммуникации. В исследовании освещаются структурные и семантические особенности экологических терминов и определяются основные переводческие стратегии, используемые для их адекватной передачи на других языках.*

Ключевые слова: *экология, терминология, переводоведение, экологический дискурс, научный перевод, лексическая эквивалентность, экологические понятия, лингвистический анализ, терминосистема.*

Introduction. The rapid development of science and technology has led to the emergence of numerous new terms in various fields of knowledge. One of the most dynamically developing areas is ecology. Environmental problems such as climate change, biodiversity loss, and pollution have become global challenges of the modern world. As a result, ecological terminology has significantly expanded and has become an important component of scientific communication.

Translation studies play a crucial role in the dissemination of ecological knowledge across different linguistic and cultural communities. The translation of ecological terms requires not only linguistic competence but also an understanding of the scientific concepts behind the terminology. Therefore, the study of ecological terminology in translation studies has become an актуал and important research direction.

The relevance of the research lies in the growing need for accurate translation of ecological terminology in scientific texts, international environmental agreements, and environmental education materials.

The scientific novelty of the research is determined by the analysis of the structural and semantic characteristics of ecological terminology and the identification of effective translation strategies for conveying ecological concepts across languages.

Literature Review. The study of terminology and scientific translation has attracted the attention of many linguists and translation scholars. Researchers such as Cabré, Newmark, and Vinay and Darbelnet have emphasized the importance of terminological precision in scientific discourse.

Ecological terminology represents a specialized lexical system that reflects the conceptual framework of environmental science. According to Cabré, terminology serves as a bridge between knowledge and language. Ecological terms often originate from various disciplines such as biology, chemistry, geography, and environmental science.

Several studies highlight the importance of accurate translation in environmental communication. Misinterpretation of ecological terms may lead to misunderstandings in international environmental cooperation. Therefore, terminological standardization and proper translation strategies are essential for effective scientific communication.

Methodology. The research is based on descriptive, comparative, and terminological analysis methods. The study examines ecological terms commonly used in English scientific texts and analyzes their equivalents in Uzbek and Russian.

The research methods include:

- linguistic analysis of ecological terminology;
- comparative analysis of translation equivalents;
- contextual analysis of scientific texts;
- classification of translation strategies.

The material for analysis includes scientific articles, ecological reports, and environmental policy documents.

Analysis and Discussion. The analysis of ecological terminology demonstrates that the lexicon of environmental science forms a complex and constantly developing terminological system. Ecological terms reflect scientific knowledge related to natural processes, environmental protection, and sustainable development. Due to globalization and increasing international cooperation in environmental research, these terms are widely used in multilingual scientific communication. Therefore, their correct interpretation and translation become an important task in translation studies.

Ecological terminology includes lexical units that represent scientific concepts related to ecosystems, biodiversity, climate processes, and environmental management. In many cases, these terms originate from interdisciplinary sources such as biology, geography, chemistry, and environmental policy. Consequently, translators often encounter terminological units with complex semantic structures.

Structural Types of Ecological Terms. From a linguistic perspective, ecological terms can be classified according to their structural composition. The most common categories include simple terms, compound terms, and multi-word terminological expressions.

Table 1. Structural classification of ecological terminology

Type of term	Example (English)	Uzbek equivalent	Russian equivalent
Simple term	Ecosystem	Ekotizim	Экосистема
Simple term	Pollution	Ifloslanish	Загрязнение
Compound term	Biodiversity	Biologik xilma-xillik	Биоразнообразие
Compound term	Greenhouse effect	Issiqxona effekti	Парниковый эффект
Terminological phrase	Climate change mitigation	Iqlim o'zgarishini kamaytirish	Смягчение изменения климата
Terminological phrase	Environmental impact assessment	Atrof-muhitga ta'sirni baholash	Оценка воздействия на окружающую среду

The table shows that ecological terminology often consists of compound lexical structures. These structures represent complex scientific concepts that cannot always be translated directly into another

language. Therefore, translators must analyze the semantic components of each term before selecting an equivalent.

Semantic Characteristics of Ecological Terms

The semantic structure of ecological terms reflects specific scientific meanings. Unlike general vocabulary, terminological units are expected to be precise and unambiguous. However, ecological discourse often includes terms that can acquire different meanings depending on the context.

For instance, the term “sustainability” may refer to environmental protection, economic development, or social responsibility depending on the context in which it is used. Such semantic variability can create difficulties for translators.

Another example is the term “resilience”, which in ecology refers to the ability of ecosystems to recover after disturbances. When translated into other languages, it may require descriptive interpretation to convey the full meaning of the concept.

Frequency of Translation Strategies in Ecological Terminology

In translation practice, different strategies are applied to render ecological terms into target languages. The most common strategies include borrowing, calque translation, descriptive translation, and functional equivalence.

Table 2. Translation strategies for ecological terminology

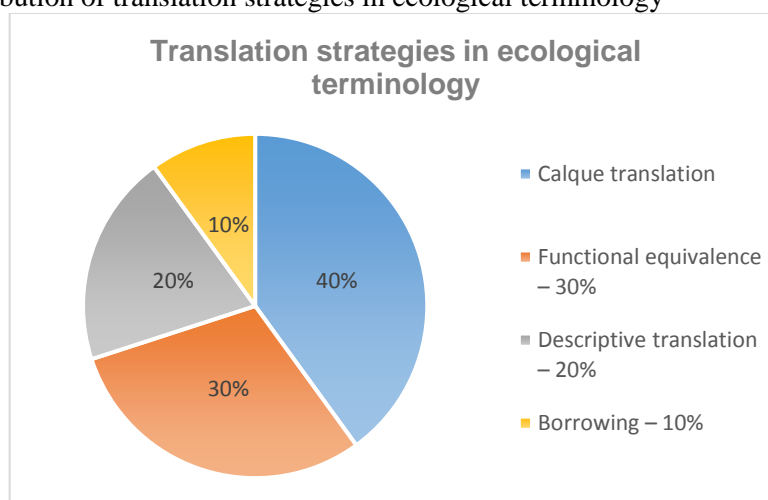
Translation Strategy	Description	Example
Borrowing	Direct adoption of the original term	Monitoring → monitoring
Calque translation	Literal translation of components	Carbon footprint → uglerod izi
Descriptive translation	Explanation of the concept	Biodiversity loss → biologik xilma-xillikning kamayishi
Functional equivalence	Use of an established equivalent	Sustainable development → barqaror rivojlanish

These strategies allow translators to preserve the scientific meaning of ecological concepts while adapting them to the linguistic norms of the target language.

Distribution of Translation Strategies

To illustrate the use of translation strategies in ecological terminology, the following analytical model can be applied.

Diagram 1. Distribution of translation strategies in ecological terminology

The diagram demonstrates that calque translation is the most frequently used strategy. This occurs because many ecological terms consist of international scientific components that can be translated literally without losing meaning.

Functional equivalence also plays a significant role because many ecological concepts have already been standardized in international scientific discourse.

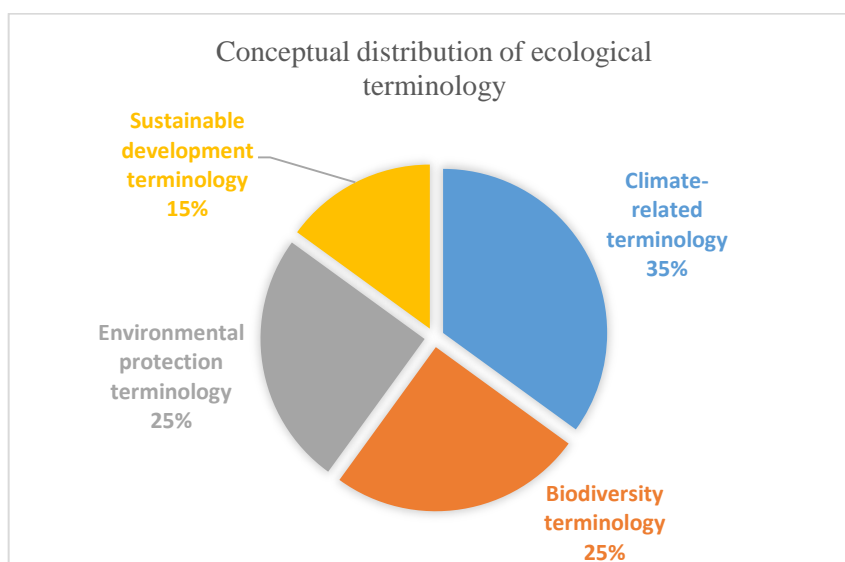
Conceptual Fields of Ecological Terminology

Ecological terms can also be grouped according to conceptual domains. Each domain reflects a specific area of environmental science.

Table 3. Conceptual domains of ecological terminology

Conceptual Field	Examples of Terms
Climate science	Climate change, global warming, carbon emissions
Biodiversity	Species diversity, habitat loss, endangered species
Environmental protection	Waste management, recycling, pollution control
Sustainable development	Green economy, renewable energy, environmental policy

This classification shows that ecological terminology is not limited to a single scientific discipline. Instead, it integrates knowledge from several related fields.

Figure 1. Diagram of Conceptual Distribution

This distribution reflects the dominance of climate-related vocabulary in modern environmental discourse. The growing global concern about climate change has led to the expansion of terminology related to carbon emissions, renewable energy, and environmental policy.

Linguistic Challenges in Translating Ecological Terminology

Despite the existence of translation strategies, several linguistic challenges remain. One of the main difficulties is the absence of direct equivalents for certain ecological terms in the target language. In such cases, translators must rely on descriptive translation or terminological borrowing.

Another challenge involves the rapid development of ecological science. New concepts and technologies frequently appear, leading to the creation of new terminological units. Translators must constantly update their knowledge to ensure the accuracy of translation.

Additionally, cultural and linguistic differences may influence the interpretation of environmental concepts. For example, some ecological terms are closely related to specific environmental policies or regional ecological conditions.

Role of Terminological Standardization

Terminological standardization plays an essential role in ensuring consistency in the translation of ecological texts. International organizations such as environmental agencies and scientific institutions often develop official glossaries to regulate the use of ecological terminology.

Standardization helps translators maintain consistency in scientific communication and prevents misunderstandings in international environmental cooperation.

Furthermore, the development of multilingual ecological dictionaries can significantly improve the quality of translation in environmental discourse. Such resources provide translators with reliable equivalents and detailed explanations of ecological concepts.

Conclusion. Ecological terminology plays a crucial role in modern scientific communication and international environmental cooperation. Accurate translation of ecological terms ensures the effective dissemination of environmental knowledge and contributes to the solution of global ecological problems.

The study shows that ecological terms possess specific structural and semantic characteristics that influence their translation. Translators should apply appropriate strategies such as borrowing, calque, and

descriptive translation to ensure terminological accuracy. The structural analysis of ecological terminology shows that the majority of environmental terms are compound units or multi-word terminological expressions. Such structures allow scientists to represent complex ecological concepts in a concise linguistic form. However, these structural features often create difficulties in translation because equivalent constructions may not exist in the target language. In such situations, translators must rely on semantic analysis and contextual interpretation to reproduce the meaning of the original term. The comparative examination of English, Uzbek, and Russian ecological terminology indicates that many environmental concepts are international in nature. This phenomenon explains the frequent use of calque translation and functional equivalence as the dominant translation strategies. Calque translation enables translators to preserve the semantic structure of the original term, while functional equivalence ensures that the translated term corresponds to the accepted scientific terminology of the target language.

The statistical distribution of translation strategies presented in the diagrams also confirms that literal structural transfer is often effective in ecological discourse. At the same time, descriptive translation plays an important role when the target language lacks a direct equivalent for a specific ecological concept. Such descriptive strategies help translators maintain conceptual accuracy and Overall, the findings of the analysis confirm that ecological terminology presents both linguistic and conceptual challenges in translation studies. The successful translation of environmental terminology requires a combination of linguistic competence, subject knowledge, and familiarity with international terminological standards. Therefore, further research in this field should focus on the development of integrated terminological resources and the improvement of translation methodologies for ecological discourse.

REFERENCES:

1. *Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications.* – Amsterdam: John Benjamins, 1999.
2. *Newmark P. A Textbook of Translation.* – London: Prentice Hall, 1988.
3. *Vinay J. P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English.* – Amsterdam: John Benjamins, 1995.
4. *Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation.* – London: Routledge, 2018.
5. *Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
6. *Richards J., Schmidt R. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics.* – London: Routledge, 2013.
7. *Halliday M. A. K. An Introduction to Functional Grammar.* – London: Routledge, 2014.
8. *Shuttleworth M., Cowie M. Dictionary of Translation Studies.* – London: Routledge, 2014.
9. *O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo‘mitasi. Ekologik terminlar lug‘ati.* – Toshkent, 2020.
10. *UNESCO. Environmental Terminology Guide.* – Paris: UNESCO Publishing, 2021.

HOZIRGI ZAMON TILSHUNOSLIGIDA QIYOSIY STILISTIKA MASALASI

Azimova Muhayyo Pulatjonovna,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

orcid.org/0009-0001-3377-1413

m.azimova@uzswlu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi zamon tilshunosligida qiyosiy stilistikaning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Unda qiyosiy stilistikaning nazariy asoslari, uning lingvostilistik tadqiqotlardagi o'rni hamda turli tillarda stilistik vositalarning qiyosiy o'rganilish tamoyillari yoritiladi. Shuningdek, maqolada badiiy matnlar misolida stilistik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari ochib beriladi va ularning tarjima jarayonidagi muammolari ko'rib chiqiladi. Qiyosiy stilistika til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashda muhim ilmiy yo'nalish sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy stilistika, lingvostilistika, stilistik vositalar, badiiy matn, milliy-madaniy xususiyat, tarjima muammolari, zamonaviy tilshunoslik.

ПРОБЛЕМА СРАВНИТЕЛЬНОЙ СТИЛИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные проблемы сравнительной стилистики в современной лингвистике. Освещаются теоретические основы сравнительной стилистики, её роль в лингвостилистических исследованиях, а также принципы сопоставления стилистических средств в разных языках. На материале художественных текстов раскрываются национально-культурные особенности стилистических единиц, и анализируются трудности их перевода. Сравнительная стилистика оценивается как важное научное направление, изучающее взаимосвязь языка и культуры.

Ключевые слова: сравнительная стилистика, лингвостилистика, стилистические средства, художественный текст, национально-культурные особенности, переводческие трудности, современная лингвистика.

THE ISSUE OF COMPARATIVE STYLISTICS IN MODERN LINGUISTICS

Abstract. This article analyzes the actual issues of comparative stylistics in modern linguistics. It highlights the theoretical foundations of comparative stylistics, its role in linguostylistic research, and the principles of comparing stylistic devices across different languages. The study examines stylistic units in literary texts, revealing their national and cultural characteristics, as well as the challenges that arise in the process of translation. Comparative stylistics is evaluated as an important scientific field that explores the interrelation between language and culture.

Keywords: comparative stylistics, linguostylistics, stylistic devices, literary text, national-cultural features, translation challenges, modern linguistics.

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligida qiyosiy stilistika sohasi tillarning stilistik xususiyatlarini qiyosiy-chog'ishtirma tahlil orqali o'rganadi. Bu yo'nalish bir necha til materiallarini qiyoslab yoki chog'ishtirib, ulardagi stilistik o'xshashlik va farqlarni aniqlashga qaratilgan. Qiyosiy stilistika masalalariga dunyo tilshunosligining turli maktab va yo'nalishlari vakillari alohida e'tibor qaratishgan. Jumladan, german, slavyan va turkiy tillar oilasiga kiruvchi ingliz, amerika, rus va o'zbek tilshunosligida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda stilistik jihatdan qiyosiy tahlil qilish zarurati tug'ilmoqda. Ushbu ishimizda har bir yo'nalishdagi asosiy tadqiqotchilar, ularning qarashlari va erishilgan natijalar tahlil qilinadi. Biz mazkur tadqiqotlarga o'z munosabatimizni bildirib boramiz. Shundan so'ng, kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari hamda sohaga doir dolzarb vazifalar muhokama qilinib, mumkin bo'lgan tavsiyalar va yechimlar taklif etiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ingliz tilshunosligi ko'proq Britaniya akademik an'analardagi stilistika asosan bir til doirasida, xususan, adabiy matnlar uslub tahlili sifatida rivojlangan. Masalan, G. Leech va M. Short kabi olimlar faqat ingliz adabiy matnlarining stilistik tahlili bilan shug'ullanganlar [1]. Shu bois, turli tillarni qiyosiy tahlil qilish an'anaviy ingliz stilistikasi doirasida alohida mustaqil yo'nalish sifatida kech bo'lsa ham shakllandi. Shunga qaramay, 1950-yillardan boshlab tarjima nazariyasi va qiyosiy

tilshunoslikning chambarchas bog'lanishi natijasida ingliz tilshunosligida qiyosiy stilistika masalalariga qiziqish ortib bordi.

Xususan, fransuz va ingliz tillarini qiyosiy o'rgangan Jan-Pol Vine va Jan Darbelne tarjimashunoslikda mashhur bo'lgan "Fransuz va ingliz tillarining qiyosiy stilistikasi" asarini yaratdilar [2]. Ushbu ishlarida mualliflar ikki til materialini chog'ishtirib, tarjima jarayonida uchraydigan stilistik muammolarni tahlil qilib berganlar. Ular bevosita tarjima metodologiyasini ishlab chiqib, qiyosiy stilistik tahlil uchun yettita asosiy yondashuv, ya'ni kalka, frazeologik muqobil topish, to'g'ridan-to'g'ri tarjimani tavsiya qildilar. Natijada ingliz-fransuz tillari misolida turli tillardagi ifoda vositalarini qiyosiy tahlil qilishning ilk ilmiy usullari yaratildi. Vine va Darbelnening xulosasiga ko'ra, ikki tildagi o'xshash ma'noni berish uchun turli stilistik vositalar qo'llanilishi mumkin va tarjima jarayonida muallif uslubiga maksimal yaqin ekvivalent ifoda topish zarurdir [3].

Ingliz tilshunosligida qiyosiy stilistik tadqiqotlarga kirishda yana bir muhim qadam shunday ishlar natijasi edi. Masalan, J. Ketford o'zining "Tarjimada lingvistik nazariya" kitobida tarjima paytida yuzaga keladigan "o'tishlar" mavzusini yoritib, bunda grammatik va leksik o'zgarishlar qatori stilistik o'zgarishlarni ham tillararo qiyosladi. Ketford nazariyasiga ko'ra, tarjima jarayonida ba'zi birliklarni bir tildan ikkinchisiga to'g'ridan-to'g'ri o'girib bo'lmasligi sababli, ma'lum darajada stilistik adaptatsiya qilish zarur bo'ladi [4]. Bu fikr qiyosiy stilistikaning muhim jihatini, ya'ni ma'noni saqlagan holda uslubni moslashtirishni nazariy jihatdan asoslab berdi.

Shuningdek, I.R. Galperinning "*Stilistika*" darsligi rus tilshunosligida muhim o'rin tutadi [5]. Unda Galperin asosan ingliz tili materiallari orqali umumiy stilistika masalalarini yoritgan. Galperin stilistik figura va troplarni tasniflar ekan, qiyosiy tarzda turli tillarda ularning ifodalanish xususiyatlarini ham eslab o'tadi. Masalan, u ingliz va rus tillarida ba'zi troplar o'z tarjimasida saqlanmay, funksional muqobillar bilan berilishini ko'rsatadi. Bunday kuzatuvlar rus tarjimonlari uchun muhim metodik ko'rsatmalar bo'lib, qiyosiy stilistika amaliyotini boyitdi.

Rus tilshunosligida qiyosiy stilistika nazariyasi 2000-yillarda ham rivojini davom ettirdi. N.K.Garbovskiy zamonaviy tarjima nazariyasida qiyosiy stilistik tahlilning o'rini qayta ko'rib chiqib, uni tarjimashunoslikning ajralmas qismi sifatida ta'riflaydi. Garbovskiyning ta'kidlashicha, har qanday tillararo chog'ishtirish *tarjima orqali* amalga oshishi tufayli qiyosiy stilistika va tarjima nazariyasi bir-biriga juda yaqin fan sohalari hisoblanadi [6]. Shu bilan birga, u qiyosiy stilistikaning hali to'la o'z yechimini topmagan jihatlariga e'tibor qaratib, masalan, matnning bog'lanishlilik tizimi yoki nutqiy kommunikatsiya maqsadga muvofiqligi kabi masalalar hali to'liq qiyosiy tahlil etilmaganini qayd etadi.

Biz rus tilshunosligida amalga oshirilgan bu tadqiqotlarni yuqori baholaymiz. Ayniqsa, sobiq sovet davrida yozilgan asarlar qiyosiy stilistikaning nazariy asoslarini mustahkamlab bergan. Ular orqali ma'lum bo'ldiki, tarjima – bu faqatgina so'zlarning emas, balki stilistik tizimning ham uchrashuv nuqtasi. Rus olimlari qiyosiy stilistik tahlil uchun zarur kategoriya va atamalarni ekvivalentlik, kompensatsiya, janr va uslub mosliklari va h.k. kabilarni ishlab chiqdilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Bizningcha, bu yutuqlardan nafaqat rus, balki butun dunyo tilshunosligi foydalanmoqda. Shunday bo'lsa-da, rus tili misolida hali ham qator qiyosiy stilistik masalalar borki, ular chuqurroq tadqiqotga muhtoj. Jumladan, rus tilining o'zga tillar masalan, turkiy yoki yevropa tillari bilan stilistik qiyosi to'la qamrab olinmagan. Kelgusida ushbu yo'nalishlarda rus tadqiqot maktabi o'z an'anaviy kuchli metodologiyasini qo'llagan holda yangi ilmiy ishlanmalar berishi mumkin.

German tillari (ingliz, nemis, golland, skandinav tillari va h.k.) doirasida qiyosiy stilistika tadqiqotlari, asosan, tarjima hamda kontrastiv tilshunoslik doirasida amalga oshirildi. Jumladan, yuqorida qayd etilganidek, A. Malblank tomonidan fransuz va nemis tillarining qiyosiy stilistikasi bo'yicha fundamental asar yaratilgan [8]. Malblank mazkur asari bilan qiyosiy stilistika maktabiga asos soldi va uning rahbarligida "*Bibliothèque de stylistique comparée*" nomli qator izlanishlar yo'lga qo'yildi. Bu izlanishlarda, jumladan, nemis va boshqa tillar o'rtasidagi stilistik qiyoslar ham qamrab olingan.

Nemis tilshunosligida ham tarjima nazariyasi yo'nalishida qiyosiy stilistik qarashlar mavjud. Masalan, nemis tarjimashunos olimlaridan V. Koller *tarjima ekvivalentligi* tushunchasini tahlil qilar ekan, semantik, pragmatik va stilistik ekvivalentlikni ajratib ko'rsatadi [7]. Unga ko'ra, yaxshi tarjima uchun mazmun ekvivalentligi kifoya emas, matnning pragmatik va stilistik ta'siri ham muvofiq bo'lishi darkor. Bunday yondashuv nemis tilidan ingliz tiliga yoki aksincha tarjimalarda nazariy qo'llanilgan va turli stilistik komponentlarning saqlanishi baholangan.

German tillari guruhi bo'yicha qiyosiy stilistika tadqiqotlariga shunga o'xshash misollarni ko'plab keltirish mumkin. Masalan, shved va nemis tillaridagi gazeta janri tilini qiyoslash, ingliz va olmon tillaridagi rasmiy hujjatlarning stilistik ko'rsatkichlarini taqqoslash, hamda golland va ingliz tillarida yumoristik matn tarjimasini tahlil qilish kabi ishlar qayd etilgan. Ularda umumiy tendensiya shuki – german tillari o'zaro

tarixiy yaqin bo'lgani bois, stilistik jihatdan ko'p o'xshashliklarga ega, biroq har bir til o'zining milliy uslub an'alariga ham ega. Masalan, nemis tili rasmiy uslubda ko'proq murojaatga oid grammatik kategoriyalarni (sifat va murojaat shakllarini) talab qilsa, ingliz tilida esa rasmiy uslub ortiqcha murakkablikdan qochishga harakat qiladi. Bunday farqlarni qiyosiy tahlil qilish orqali tarjimonlar va til o'rganuvchilar uchun qimmatli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O'zbek tilshunosligida qiyosiy stilistika muhim, biroq u nisbatan yangi yo'nalish hisoblanadi. Mustaqillikka qadar o'zbek tilining stilistik jihatlari, asosan, sobiq sovet lingvistikasi doirasida, rus tili bilan chog'ishtirilgan holda o'rganilgan. Masalan, o'zbek olimlari rus stilistikasidan tajriba olib, o'zbek adabiy tilining funksional uslublarini tasniflashgan [7]. Lekin haqiqiy ma'noda *qiyosiy stilistika*, ya'ni turli tillarning stilistik tizimlarini chog'ishtirish mustaqil tadqiqot mavzusi sifatida keyingi o'n yillikda ko'proq kuzatilmoqda.

Ayni paytda o'zbek tilshunoslari asosan o'zbek tilini ingliz, rus, nemis, fransuz kabi tillar bilan chog'ishtirib turli ilmiy ishlar olib bormoqdalar. Masalan, I.O'sarov ingliz, rus va o'zbek tillari qiyosiy stilistikasining nazariy asoslari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan va hozirgacha davom etib kelmoqda. Olim o'z ilmiy ishlarida qiyosiy stilistika doirasida va uni qo'llash borasida stilistik vositalarning qo'llash bo'yicha ularni o'rganishga doir mezonlar, tamoyillar va metodiklar ishlab chiqdi [8].

Shuni ham ta'kidlash joizki, u kishi tomonidan stilistika sohasiga oid o'ndan ortiq stilistik terminlar olimlar hukmiga havola etildi. Shu bilan birga u kishining shogirdlari ingliz va o'zbek tillarida stilistik vositalarning chog'ishtirma tadqiqi bo'yicha bir necha dissertatsiyalar tayyorladilar. Yaratilgan ilmiy ishlar ham umumiy ham qiyosiy stilistikani yanada chuqurroq o'rganish uchun muhim po'ydevor yaratdi, deyishimiz mumkin.

Yana bir o'zbek tadqiqotchisi D. Abdujabbarova esa ingliz va o'zbek tillarida leksik-sintaktik stilistika bo'yicha qiyosiy tahlil o'tkazib, ikki tildagi birikmalar va gap qurilishining stilistik xususiyatlarini taqqoslagan [9]. Uning tadqiqotida aniqlanishicha, ingliz va o'zbek tillarida rasmiy uslubda qo'llanadigan ba'zi til birliklari farqli bo'lib, tarjima vaqtida ularni to'g'ridan-to'g'ri emas, balki funksional mutanosib birliklar orqali ifodalash talab etiladi. Bunga misol sifatida, ingliz tilidagi ba'zi rasmiy iboralarning o'zbek tilida bevosita muqobili yo'qligi uchun tavsiflovchi tarjimadan foydalanilishi keltirilgan: masalan, "*blue state*" atamasi o'zbekcha tarjimada "*demokratik partiyaga ovoz beradigan shtat*" tarzida bayon qilinadi.

Shuningdek, o'zbek tadqiqotchilaridan B. Nematov o'zbek va ingliz tillarida rasmiy uslubga xos hujjatlarning stilistik xususiyatlarini chog'ishtirgan [10]. Ushbu tadqiqotda har ikki tilda rasmiy uslubga xos klishe iboralar, qisqartmalar va diplomatik etiket formalari tahlil qilingan. Natijada, masalan, ingliz tilida rasmiy yozishmalarda qo'llanuvchi "*Dear Sir or Madam*" qabilidagi murojaatlar o'zbek tilida "*Hurmatli*" yoki odatiy salomlashuv bilan almashtirilishi ma'lum qilingan. Bu kabi qiyosiy kuzatuvlardan maqsad – ikki til rasmiy nutq madaniyatidagi farqlarni anglab, tarjima yoki ikki tilli muloqotda adekvat ekvivalentlarni qo'llash ekanligini bayon etgan.

O'zbek tilini rus va boshqa turkiy tillar bilan qiyosiy yoki chog'ishtirma stilistik tahlil qilish ishlari ham mavjud. Masalan, o'zbek va qozoq tillaridagi matallar yoki maqollarda badiiy obrazlar qiyosiy o'rganilib, har ikki xalqning stilistik qadriyatlaridagi umumiylik va o'ziga xosliklar aniqlangan (Turdiyev, 2018). Bunda ma'lum bo'ldiki, ikki qardosh tilda ayrim idiomalar bir xil metaforaga ega (masalan, har ikki tilda ham "*ko'ngli keng*" degan ta'bir keng ishlatiladi), ba'zilar esa farqli timsollarga ega. Bu natijalar milliy stilistik an'analarni chog'ishtirishga yordam beradi.

Hozirgi o'zbek tilshunosligida qiyosiy stilistika tadqiqotlari asosan fan nomzodi (PhD) dissertatsiyalari va ilmiy maqolalar shaklida namoyon bo'lmoqda. Ular orasida o'zbek va ingliz tillarida badiiy matnlarning stilistik xususiyatlarini chog'ishtirish, poetik tarjimalarni tahlil qilish, shuningdek, o'zbek tilining tarjima orqali dunyoga targ'ib etilishida uchrayotgan stilistik muammolarni o'rganish kabi yo'nalishlar bor.

Biz o'zbek tilshunosligidagi mazkur tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlagan holda, quyidagi nuqtayi nazarlarni bildirmoqchimiz: hali o'zbek tili bilan boshqa tillarning qiyosiy stilistikasi yetarlicha qamrab olinmagan. Mavjud ishlar, asosan, alohida janr yoki xususiy masalalarga bag'ishlangan. Masalan, faqat badiiy adabiyot tarjimasi yoki faqat rasmiy uslub doirasidagi qiyoslar. Holbuki, keng qamrovli, tizimli qiyosiy stilistika tadqiqotlariga ehtiyoj bor.

Bizning fikrimizcha, kelgusida o'zbek tilining nafaqat ingliz yoki rus, balki boshqa Yevropa va Osiyo tillari bilan stilistik nuqtayi nazardan qiyoslab va chog'ishtirib o'rganish, qolaversa, turkiy tillar oilasi ichida ham o'zaro stilistik tahlillar o'tkazish zarur. Bu o'zbek tilining boy stilistik imkoniyatlarini yorqinroq namoyon etishga va umumiy stilistika nazariyasiga hissa qo'shishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, qiyosiy stilistika – hozirgi zamon tilshunosligida muhim va dolzarb yo'nalish sifatida shakllanib, turli tillarda turfa ko'rinishda rivojlanib keldi. Ushbu faslda dunyo

tilshunosligida qiyosiy stilistika masalalari bo'yicha olib borilgan asosiy tadqiqotlar sharhlandi. Ingliz va Amerika tilshunosligida qiyosiy stilistika, avvalo, tarjima nazariyasi orqali ahamiyat qozongani, rus tilshunosligida esa mustaqil nazariy asoslar yaratilgani ta'kidlandi. O'zbek tilshunosligida bu yo'nalish endi rivojlanib, ilk natijalar berilayotgani ko'rsatib o'tildi. Shuningdek, german, slavyan va turkiy tillar misolida qiyosiy stilistik tahlil sohasidagi mavzular xilma-xilligi va amaliy ahamiyati imkon qadar ochib berildi.

Tahlildan ma'lum bo'ladiki, har bir maktab vakillari qiyosiy stilistikaning muayyan jihatlariga e'tibor qaratgan: kimdir tarjima usullarini rivojlantirgan bo'lsa, yana boshqalar stilistik ekvivalentlik va muloqot masalalarini o'rgangan. Biz ushbu tadqiqotlarni bir-birini boyituvchi manba sifatida ko'rib, o'z ishimizda ularning natijalaridan tanqidiy-foydalanuvchanlik bilan yondoshishini ma'lum qilamiz. Ya'ni mavjud qarashlarni tahlil qilish barobarida, ularga nisbatan o'z pozisiyamizni shakllantiramiz.

Xususan, bizning pozisiyamiz shundan iboratki, qiyosiy stilistika kelgusida faqat tarjima doirasidagina emas, *bevosita tillarning stilistik tizimlarini qiyoslash* sifatida ham taraqqiy etmog'i lozim. Bunda zamonaviy korpus tahlili, kognitiv stilistika, pragmatik tahlil kabi yangi yondashuvlardan foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, fanlararo aloqalarni kuchaytirish – masalan, sosiolingvistika, psixolingvistika yutuqlarini qiyosiy stilistikaga jalb etish – yangi natijalarga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Leech, G., Short, M. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. – London: Longman, 1981. – 402 p.
2. Vinay J.-P., Darbelnet J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier, 1998.
3. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation* (p. 342)
4. Catford J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1965.
5. Гальперин И. П. *Стилистика английского языка*. – М.: Высшая школа, 1977.
6. Гарбовский Н.К. *Теория перевода*. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2004.
7. Koller W. *Äquivalenz in der Übersetzung*. – Stuttgart: Klett, 1999.
8. Mahmudov, N. *Presupposition and a sentence*. – *Uzbek language and literature, Toshkent, 1996*, № 6, С. 28–31. [researchgate.net+1researchgate.net+1](https://www.researchgate.net/publication/319191911)
9. Malblanc A. *Stylistique comparée du français et de l'allemand*. Paris: Didier, 1999
10. Усаров И.К. *Проблемы общей стилистики сложных предложений*, АКД. Тошкент, 2004.
11. Abdujabbarova D. O. *Comparative Analysis of Lexico-Syntactic Stylistics in English and Uzbek*. – Тошкент, 2020.
12. Нематов Б. *Инглиз ва ўзбек расмий услублар қиёсий таҳлили (илмий мақола)*. – Тошкент, 2015.

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA SOMATIK BIRLIKLAR IFODALAGAN KONSEPTLARNING O'XSHASH VA FARQLI JIHLTLARI

*Boboqulova Nilufar Xayrullo qizi,
Termiz davlat pedagogika instituti
Amaliy ingliz tili kafedrasasi o'qituvchisi
boboqulovanilufar237@gmail.com*

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada ingliz va o'zbek xalq maqollarida qo'llanilgan somatik birliklar, ya'ni inson tana a'zolari nomlari orqali ifodalangan konseptlar qiyosiy-lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Inson tana a'zolari bilan bog'liq birliklar tilning eng qadimiy qatlamlaridan biri bo'lib, ular nafaqat biologik tushunchalarni, balki insonning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qarashlari va milliy tafakkurini ham ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois somatik birliklar xalq og'zaki ijodining muhim unsurlaridan biri bo'lgan maqollarda keng qo'llanilib, xalqning hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarda uchraydigan somatik frazeologizmlarning semantik turlari, struktur-grammatik xususiyatlari hamda ularning milliy-madaniy mazmuni atroflicha o'rganiladi. Jumladan, "ko'z", "yurak", "bosh", "qo'l", "til", "oyoq" kabi tana a'zolari ishtirokida shakllangan maqollar semantik guruhlariga ajratilib, ularning ma'no ko'lami, obrazlilik darajasi va metaforik ifoda imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz tilidagi somatik birliklar bilan o'zbek tilidagi mos yoki o'xshash birliklar o'rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlanib, ularning lingvokulturologik xususiyatlari yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** somatizm, frazeologizm, konsept, maqol, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik.*

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ КОНЦЕПТОВ, ВЫРАЖЕННЫХ СОМАТИЧЕСКИМИ ЕДИНИЦАМИ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦАХ

***Аннотация.** В данной статье проводится сравнительно-лингвистический анализ концептов, выраженных через соматические единицы (названия частей тела человека), используемые в английских и узбекских народных пословицах. Единицы, связанные с частями человеческого тела, относятся к одному из древнейших слоёв языка и служат не только для обозначения биологических понятий, но и для выражения духовного состояния человека, его социальных отношений, нравственных взглядов и национального мировоззрения. По этой причине соматические единицы широко используются в пословицах — важном элементе устного народного творчества, в которых отражаются жизненный опыт народа, его мировосприятие и культурные ценности.*

В исследовании подробно рассматриваются семантические типы соматических фразеологизмов, встречающихся в английских и узбекских пословицах, их структурно-грамматические особенности, а также национально-культурное содержание. В частности, пословицы, образованные с участием таких частей тела, как «глаз», «сердце», «голова», «рука», «язык», «нога», классифицируются по семантическим группам, а их смысловой диапазон, образность и метафорические возможности анализируются в сравнительном аспекте. Кроме того, выявляются сходства и различия между соматическими единицами английского и узбекского языков, а также освещаются их лингвокультурологические особенности.

***Ключевые слова:** соматизм, фразеологизм, концепт, пословица, лингвокультурология, сравнительное языкознание.*

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF CONCEPTS EXPRESSED BY SOMATIC UNITS IN ENGLISH AND UZBEK FOLK PROVERBS

***Abstract.** This article presents a comparative linguistic analysis of the concepts expressed through somatic units, that is, the names of human body parts used in English and Uzbek folk proverbs. Units related to parts of the human body belong to one of the most ancient layers of language and serve not only to denote biological notions but also to express a person's emotional state, social relations, moral views, and national worldview. Therefore, somatic units are widely used in proverbs, which are an important element of folklore and reflect the people's life experience, worldview, and cultural values. The study examines in detail the semantic types of somatic phraseological units found in English and Uzbek proverbs, their structural and*

grammatical features, as well as their national and cultural meanings. In particular, proverbs formed with the participation of body parts such as “eye”, “heart”, “head”, “hand”, “tongue”, and “foot” are classified into semantic groups, and their semantic scope, imagery, and metaphorical potential are analyzed comparatively. In addition, similarities and differences between somatic units in English and Uzbek are identified, and their linguocultural characteristics are highlighted.

Keywords: somatism, phraseologism, concept, proverb, linguoculturology, comparative linguistics.

Kirish. Til xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim ijtimoiy hodisa hisoblanadi. U jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllanib, xalqning ma'naviy merosi, tafakkuri va turmush tarzini o'zida mujassam etadi. Har bir xalq tili orqali o'zining tarixiy xotirasini, an'ana va urf-odatlarini, ijtimoiy munosabatlarini hamda madaniy qarashlarini avlodidan-avlodga yetkazib keladi. Shu jihatdan til nafaqat aloqa vositasi, balki milliy o'zlikni ifodalovchi va saqlab qoluvchi muhim madaniy omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalari tilning badiiy va obrazli imkoniyatlarini keng namoyon etib, milliy tafakkur va qadriyatlarining yorqin ifodasini beradi.

Xalq maqollari esa millat tafakkuri, axloqiy qarashlari hamda hayotiy tajribasining umumlashgan ifodasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ular qisqa, lo'nda va mazmunan chuqur bo'lib, asrlar davomida shakllangan ijtimoiy tajriba, axloqiy me'yorlar va hayotiy kuzatishlarni o'zida aks ettiradi. Maqollar orqali xalqning mehnatga munosabati, ijtimoiy qadriyatlari, axloqiy tamoyillari, insoniy fazilatlarini hamda dunyoqarashi ifodalanadi. Shu sababli maqollar tilshunoslik, folklorshunoslik va lingvokulturologiya sohalarida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Turli xalqlarning maqollarini qiyosiy o'rganish esa ularning madaniy o'xshashliklari va o'ziga xos jihatlari aniqlash imkonini beradi.

Maqollarda keng qo'llaniladigan obrazli vositalardan biri somatik birliklar, ya'ni inson tana a'zolari nomlari orqali yaratilgan ifodalardir. “Ko'z”, “yurak”, “bosh”, “qo'l”, “til”, “oyoq” kabi tana a'zolari tilning frazeologik qatlamida faol ishtirok etib, turli ma'no va tushunchalarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Somatik komponentlar yordamida insonning ruhiy holati, xarakter xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlari, hissiyotlari va hayotiy tajribasi metaforik hamda obrazli tarzda ifodalanadi. Masalan, “yurak” jasorat va tuyg'ular bilan, “ko'z” idrok va kuzatuvchanlik bilan, “bosh” esa aql-zakovat bilan bog'liq tushunchalarni ifodalashi mumkin. Bunday obrazli birliklar xalqning tafakkur tarzini, dunyoni qanday qabul qilishini hamda ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi.

Shu sababli ingliz va o'zbek xalq maqollarida somatik birliklarning qo'llanishi hamda ular orqali ifodalangan konseptlarning qiyosiy o'rganilishi lingvokulturologik jihatdan muhim hisoblanadi. Bunday tadqiqotlar turli xalqlarning dunyoqarashi, milliy mentaliteti va madaniy xususiyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ayniqsa, somatik birliklar orqali ifodalangan konseptlarni tahlil qilish ikki til o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash, shuningdek, universallik va milliylikning til tizimida qanday namoyon bo'lishini ko'rsatish imkonini beradi. Natijada somatik birliklar nafaqat tilning frazeologik boyligini namoyon etuvchi vosita, balki xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va milliy tafakkurini aks ettiruvchi muhim lingvistik unsur sifatida namoyon bo'ladi [2].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Somatik birliklar va ularning frazeologik tizimdagi o'rni tilshunoslikda keng o'rganilgan masalalardan biridir. Frazeologiya nazariyasining shakllanishida V.V.Vinogradov frazeologik birliklarning semantik yaxlitligini asoslab bergan bo'lsa, A.V. Kunin ingliz frazeologiyasida somatik komponentlarning struktur-semantik xususiyatlarini tahlil qilgan. Kognitiv tilshunoslik vakillari G. Lakoff va M. Johnson konseptual metafora nazariyasi orqali inson tafakkuri tanaviy tajribaga asoslanishini ko'rsatib, somatik birliklarning mazmunini izohlab berganlar. V.A. Maslova lingvokulturologik yondashuvda frazeologizmlarni milliy madaniyat ifodasi sifatida baholaydi. O'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev hamda folklorshunos olimlar o'zbek maqollarining semantik va madaniy xususiyatlarini tadqiq etganlar. Biroq ingliz va o'zbek xalq maqollaridagi somatik birliklarni konseptual jihatdan qiyosiy o'rganish yetarli darajada yoritilmagan bo'lib, mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi [1].

Tilshunoslikda somatik frazeologizmlar semantik va struktur jihatdan turli guruhlariga ajratiladi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, somatik birliklar qatnashgan frazeologizmlar orasida predmet semantikasiga ega birliklar muhim o'rin egallaydi. Bunday birikmalar ko'pincha adjektiv-substantiv model asosida shakllanadi, ya'ni tana a'zosi nomi grammatik jihatdan asosiy komponent bo'lib, butun frazeologizmga predmetlik ma'nosini beradi, unga bog'langan sifat esa shaxsning muayyan belgisi yoki xususiyatini ifodalaydi. Masalan, rus tilidagi “золотая голова”, “золотые руки” kabi birliklar bilan bir qatorda ingliz tilida *golden hands, kind heart*, o'zbek tilida esa *oltin qo'l, yuragi pok* kabi birikmalar uchraydi. Bu holatda somatik birlik insonni tavsiflovchi markaziy obraz vazifasini bajaradi. Ingliz va o'zbek xalq maqollarida predmet semantikali somatik birliklar insonning ijobiy yoki salbiy sifatlarini ifodalashda faol qo'llanadi.

Masalan, ingliz maqollarida qo‘l mehnat samaradorligi va amaliy faoliyat ramzi sifatida namoyon bo‘lsa, o‘zbek maqollarida qo‘l ko‘proq halol mehnat va hunar bilan bog‘lanadi. *Many hands make light work* maqoli o‘zbek tilidagi *Ko‘p qo‘l — yengil ish* maqoli bilan semantik jihatdan deyarli to‘liq mos keladi. Bu o‘xshashlik insoniyat tajribasining umumiyliigi bilan izohlanadi. Somatik birliklarning yana bir guruhi sifat va holatni ifodalovchi frazeologizmlardan iborat. Bunday birliklar son jihatdan ko‘p emas, ammo insonning psixologik holatini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Ingliz tilidagi *lose one’s head* yoki *keep a cool head* iboralari insonning hissiy nazorati va aqliy barqarorligini anglatadi. O‘zbek tilida ham *boshini yo‘qotmoq* kabi iboralar mavjud bo‘lib, ular ruhiy holatning izdan chiqishini bildiradi. Demak, bosh somatizmi har ikkala madaniyatda aql va ong konsepti bilan chambarchas bog‘langan [3].

Somatik frazeologizmlarning eng katta qismini harakat va jarayon ma‘nosini ifodalovchi birliklar tashkil etadi. Bu holat inson faoliyati tanaviy tajriba bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Ingliz maqollaridagi *stand on your own feet* iborasi mustaqillik va o‘z kuchiga tayanish g‘oyasini ifodalasa, o‘zbek maqolidagi *Ko‘rpangga qarab oyoq uzat* hayotda me‘yorni bilish va ehtiyotkorlik konseptini anglatadi. Har ikkala maqolda oyoq somatizmi harakat va hayotiy yo‘l timsoli sifatida ishlatiladi, ammo ularning madaniy talqini turlicha. Somatik birliklar ba‘zan undov xarakteriga ega bo‘lib, emotsional ta‘sir kuchini oshiradi. Masalan, ingliz tilidagi *Heads up!* yoki *Keep your chin up!* iboralari ruhlantirish vazifasini bajarsa, o‘zbek tilidagi *Boshingni baland tut!* ifodasi ham insonni ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash ma‘nosini beradi. Bu turdagi birliklar son jihatdan kam bo‘lsa-da, kommunikativ ahamiyati yuqori hisoblanadi.

Struktur jihatdan ingliz va o‘zbek maqollaridagi somatik birliklar ikki asosiy shaklda uchraydi: mustaqil gap ko‘rinishidagi maqollar va so‘z birikmasi shaklidagi frazeologik birliklar. Gap shaklidagi maqollar to‘liq fikrni ifodalab, kommunikativ birlik sifatida mustaqil qo‘llanadi, so‘z birikmasi shaklidagi birliklar esa nominativ xarakterga ega bo‘lib, nutq tarkibida ishlatiladi. Bu struktur o‘xshashlik har ikki til frazeologik tizimining umumiy qonuniyatlarga bo‘ysunishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, somatik konseptlarning talqinida milliy-madaniy farqlar ham kuzatiladi. Ingliz maqollarida individualizm, amaliy fikrlash va shaxsiy mas‘uliyat g‘oyalari ustun bo‘lsa, o‘zbek maqollarida jamoaviylik, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar muhim o‘rin egallaydi. Masalan, ingliz tilida yuz somatizmi kamroq ijtimoiy baho bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek madaniyatida yuz obro‘, nomus va jamiyatdagi mavqe timsoli hisoblanadi. Yurak esa har ikkala tilda ham mehr, samimiylik va insoniylik ramzi sifatida universal konseptni ifodalaydi [4].

Har ikki tilda somatik birliklar inson tajribasiga asoslangan universal konseptlarni ifodalaydi. Masalan, yurak somatizmi his-tuyg‘u va samimiylik ramzi sifatida qo‘llanadi. O‘zbek maqolida *“Yuragi toza odam — elga yaqin”* deyilsa, ingliz maqolida *“A kind heart wins friends”* deyiladi. Ikkala holatda ham yurak insonning ichki dunyosi va mehribonligini anglatadi. Bu o‘xshashlik inson psixologiyasining umumiy biologik asosga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ko‘z somatizmi ham ikkala tilda bilish va idrok konsepti bilan bog‘liq. O‘zbek tilidagi *“Ko‘rmagan ko‘z — bilmas”* maqoli ingliz tilidagi *“Out of sight, out of mind”* maqoli bilan ma‘no jihatdan yaqin. Har ikkala xalq tajribani ko‘rish jarayoni orqali anglash mumkinligini ta‘kidlaydi. Qo‘l somatizmi ham universal xarakterga ega bo‘lib, mehnat va faoliyatni bildiradi. Masalan, o‘zbek maqoli *“Ko‘p qo‘l — yengil ish”* ingliz tilidagi *“Many hands make light work”* maqolining to‘liq semantik muqobili hisoblanadi. Bu holat jamoaviy mehnat g‘oyasining turli madaniyatlarda o‘xshash shakllanganini ko‘rsatadi.

Biroq somatik birliklar orqali ifodalangan konseptlarning talqinida muhim farqli jihatlar ham mavjud. Eng avvalo, bosh somatizmi mazmunida sezilarli tafovut kuzatiladi. Ingliz maqollarida bosh asosan aql va ratsional fikrlash ramzi hisoblanadi. Masalan, *“Use your head”* yoki *“Two heads are better than one”* maqollarida aqliy faoliyat va muammo yechimi asosiy g‘oya sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek maqollarida esa bosh ko‘proq hayot, taqdir va omonlik bilan bog‘lanadi: *“Bosh omon bo‘lsa, do‘ppi topilar”* [5].

Bu yerda asosiy urg‘u aqlga emas, balki hayotning davomiyligi va barakasiga qaratilgan. Demak, ingliz tafakkurida individual aql ustuvor bo‘lsa, o‘zbek madaniyatida hayotiy barqarorlik muhimroq hisoblanadi. Yuz somatizmi ham madaniy farqni yaqqol ko‘rsatadi. O‘zbek maqollarida yuz insonning ijtimoiy obro‘si va nomusini ifodalaydi: *“Yuzing yorug‘ bo‘lsin”*. Ingliz maqollarida esa yuz kamroq axloqiy kategoriya sifatida ishlatiladi va ijtimoiy baho bilan kuchli bog‘lanmaydi. Bu Sharq jamiyatlariga xos kollektiv qadriyatlar bilan izohlanadi. Oyoq somatizmi talqinida ham farq mavjud. Ingliz maqolida *“Stand on your own feet”* mustaqillik va shaxsiy mas‘uliyat g‘oyasini bildiradi. O‘zbek maqolida esa *“Ko‘rpangga qarab oyoq uzat”* iqtisodiy ehtiyotkorlik va imkoniyatni hisobga olish zarurligini anglatadi. Ingliz variantida individual erkinlik konsepti ustun bo‘lsa, o‘zbek variantida me‘yor va ijtimoiy muvozanat muhim hisoblanadi. Til (tongue) somatizmi har ikkala madaniyatda nutq kuchi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, baholashda farq seziladi. Ingliz maqoli *“The tongue has no bones but breaks bones”* so‘zning zarar yetkazish kuchini ta‘kidlaydi. O‘zbek maqoli *“Til — balo, til — davo”* esa nutqning ikki tomonlama — ham salbiy, ham ijobiy —

kuchga egaligini ko'rsatadi. Bu o'zbek maqollarida axloqiy muvozanat tushunchasi kuchliroq ekanini bildiradi [6].

Xulosa. Umuman aytganda, ingliz va o'zbek xalq maqollarida somatik birliklar inson tafakkurining antropotsentrik tabiatini yaqqol namoyon etadi. Inson tanasi va uning a'zolari qadimdan insonning o'zini va atrof-muhitni anglashida asosiy mezonlardan biri bo'lib kelgan. Shu sababli ko'plab tillarda bo'lgani kabi ingliz va o'zbek tillarida ham tana a'zolari bilan bog'liq birliklar orqali turli abstrakt tushunchalar, ruhiy holatlar, axloqiy qarashlar hamda ijtimoiy munosabatlar ifodalanadi. Bu esa inson tafakkurining markazida aynan insonning o'zi turishini, ya'ni til va tafakkur antropotsentrik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tana a'zolari orqali abstrakt tushunchalarni ifodalash har ikki til uchun umumiy hodisa bo'lsa-da, ularning konseptual mazmuni milliy madaniyat, mentalitet va ijtimoiy qadriyatlar ta'sirida turlicha shakllanadi. Masalan, "yurak", "ko'z", "bosh", "qo'l" kabi somatik birliklar har ikki tilda ham keng qo'llanilsa-da, ular orqali ifodalanadigan obrazlar, ma'no soyasi va madaniy konnotatsiyalar muayyan darajada farq qiladi. Bu farqlar har bir xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, ma'naviy qadriyatlari hamda dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqdir. Shu bilan birga, ayrim somatik birliklarning ma'nosidagi o'xshashliklar esa insoniyat tafakkurining umumiy, universal xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, somatik frazeologizmlar til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beruvchi muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular nafaqat tilning obrazlilik darajasini oshiradi, balki xalqning ma'naviy merosi, qadriyatlari va milliy tafakkurini ham aks ettiradi. Somatik komponentli maqollar orqali insonning axloqiy fazilatlarini, ijtimoiy munosabatlari, hissiy holatlari va hayotiy tajribasi obrazli va lo'nda shaklda ifodalanadi. Shu jihatdan somatik birliklarni qiyosiy-lingvistik va lingvokulturologik jihatdan o'rganish turli xalqlarning dunyoqarashi va madaniy xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Demak, ingliz va o'zbek xalq maqollaridagi somatik birliklarning tahlili til tizimida universallik va milliylikning o'zaro uyg'un holda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Bunday tadqiqotlar nafaqat frazeologiya va qiyosiy tilshunoslik rivojiga hissa qo'shadi, balki til orqali ifodalangan madaniy qadriyatlar va milliy mentalitetni chuqurroq o'rganishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Cowie A.P. *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 272 p.
2. Jo'rayev M. *O'zbek xalq maqollari*. – Toshkent: Fan, 2005. – 256 b.
3. Kunin A.V. *Курс фразеологии современного английского языка*. – Москва: Высшая школа, 1996. – 381 с.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 256 p.
5. Маслова В.А. *Лингвокультурология*. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.
6. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Westport: Greenwood Press, 2004. – 304 p.
7. *O'zbek xalq maqollari*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2013. – 320 b.
8. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 384 b.
9. Taylor A. *The Proverb*. – Cambridge: Harvard University Press, 1931. – 256 p.
10. Телия В.Н. *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
11. Uralova O.P. *Structural analysis of proverbs with zoocomponents with modal meaning in English and Uzbek // Zamonaviy o'zbek tilining asosiy masalalari va dolzarb muammolari mavzusidagi respublika V ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami*. – Denov, 2024. – P. 52–54.
12. Виноградов В.В. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. – Москва: Высшая школа, 1972. – 614 с.
13. Амосова Н.Н. *Основы английской фразеологии*. – Ленинград: ЛГУ, 1963. – 220 с.
14. Джалилов Х. *Структурно-семантические особенности и синтаксические функции фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке: Автореф. дис. канд. филол. наук*. – Душанбе, 1976. – 52 с.

OLAMNING FRAZEOLOGIK MANZARASINI LINGVOMADANIY ASPEKTDADA TADQIQ ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Djalilova Dilfuza,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
dilfuza.jalilova2024@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada olamning frazeologik manzarasi lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinib, uning nazariy asoslari yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi frazeologik birliklarda mujassamlashgan konseptual va aksiologik komponentlarni aniqlash hamda ularning milliy dunyoqarashni ifodalashdagi o'rnini belgilashdan iborat. Izlanish konseptual va lingvomadaniy tahlil usullari asosida amalga oshirildi. Xulosa sifatida frazeologik birliklar madaniy semantika va milliy mentalitetni ifodalovchi ko'p qatlamli kognitiv model ekani asoslandi.

Kalit so'zlar: olamning frazeologik manzarasi, lingvokulturologiya, konseptual tahlil, aksiologik komponent, madaniy kod.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТИНЫ МИРА В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация. В статье рассматривается фразеологическая картина мира в лингвокультурологическом аспекте, и обосновываются её теоретические основы. Цель исследования заключается в выявлении концептуальных и аксиологических компонентов фразеологических единиц и определении их роли в отражении национального мировидения. Работа выполнена с использованием концептуального и лингвокультурологического анализа. Установлено, что фразеологизмы выступают носителями культурной семантики и формируют многослойную когнитивную модель национального сознания.

Ключевые слова: фразеологическая картина мира, лингвокультурология, концептуальный анализ, аксиологический компонент, культурный код.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STUDYING THE PHRASEOLOGICAL WORLDVIEW IN THE LINGUOCULTURAL ASPECT

Abstract. The article examines the phraseological worldview from a linguocultural perspective and substantiates its theoretical foundations within cognitive linguistics. The study aims to identify the conceptual and axiological components embedded in phraseological units and to determine their role in representing the national worldview. The research is based on conceptual and linguocultural analysis. It is concluded that phraseological units function as carriers of cultural semantics and reflect a multidimensional cognitive model of national mentality.

Keywords: phraseological worldview, linguoculturology, conceptual analysis, axiological component, cultural code.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, lingvomadaniyatshunoslik doirasida til birliklari orqali milliy madaniyat, xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va tarixiy tajribasi qanday aks etishini tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan frazeologik birliklar til tizimida nafaqat barqaror leksik birliklar, balki xalqning milliy-madaniy tajribasini ifodalovchi muhim vosita sifatida qaraladi.

Olamning frazeologik manzarasi tushunchasi esa til orqali shakllangan dunyoqarashning muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tushuncha til birliklari, ayniqsa, frazeologik iboralar orqali insonning borliqni idrok etishi, baholashi va tasvirlashi jarayonini o'z ichiga oladi. Har bir xalqning frazeologik fondi uning tarixiy taraqqiyoti, madaniy an'analari va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat frazeologik birliklarning lingvomadaniy tadqiqotlar uchun muhim manba ekanligini ko'rsatadi.

Lingvomadaniy yondashuv frazeologik birliklarni nafaqat til tizimining elementi sifatida, balki milliy madaniyatning aks etish shakli sifatida ham o'rganishni nazarda tutadi. Bu yondashuv orqali frazeologizmlarning semantik tuzilishi, obrazlilik, ramziy ma'nolari hamda ularning milliy-madaniy

konnotatsiyalari aniqlanadi. Natijada til orqali ifodalangan madaniy axborotni tahlil qilish imkoniyati kengayadi.

Mazkur maqolada olamning frazeologik manzarasini lingvomadaniy aspektida tadqiq etishning nazariy asoslari yoritiladi. Shuningdek, frazeologik birliklarning milliy madaniyatni ifodalashdagi roli, ularning semantik va konseptual xususiyatlari hamda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni ochib berish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning lingvomadaniy mazmunini chuqurroq anglash hamda til orqali ifodalangan milliy dunyoqarashni o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Frazeologiya va madaniyat munosabatini tizimli o'rganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Avvalgi bosqichlarda frazeologik birliklar asosan struktur-semantik va leksikografik jihatdan tadqiq etilgan bo'lsa, keyingi davrda ularning madaniy-kognitiv tabiati ilmiy muhokama markaziga chiqdi. Ayniqsa, tilni milliy ong va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq holda talqin etuvchi yondashuvlar frazeologik qatlamni yangi metodologik asosda o'rganish imkonini berdi.

Til zamonaviy tilshunoslikda ijtimoiy tajriba va madaniy xotirani saqlash hamda uzatishga xizmat qiluvchi semiotik tizim sifatida talqin etiladi. E.S. Kubryakova tilni insonning bilish faoliyati bilan uzviy bog'liq kognitiv mexanizm sifatida izohlab, uni bilimlarni konseptuallashtirish va tizimlashtirish vositasi deb baholaydi [1]. Shu nuqtayi nazardan, til faqat kommunikatsiya quroli emas, balki muayyan etnosning borliqni idrok etish, tasniflash va baholash usullarini ifodalovchi kognitiv-madaniy model hisoblanadi.

“Olam manzarasi” tushunchasi lingvistika va kognitiv fanlarda inson ongida shakllangan va til orqali verballashgan konseptual bilimlar tizimi sifatida ta'riflanadi [2]. Y.S. Stepanov mazkur tushunchani madaniy konstantalar bilan bog'lab, til birliklarida jamiyat uchun ustuvor bo'lgan qadriyatlar mustahkamlanishini ta'kidlaydi [3]. Shu jihatdan, olamning frazeologik manzarasi tilning barqaror obrazli qatlami – frazeologik birliklar tizimi orqali milliy dunyoqarashning lingvistik reprezentatsiyasi sifatida namoyon bo'ladi.

V.N. Teliya frazeologik birliklarni “madaniy semantika” tashuvchisi sifatida tavsiflab, ular tarkibida tarixiy tajriba, etnik stereotip va qadriyatli munosabatlar mujassamlashganini ilmiy asoslaydi [4]. Demak, frazeologik manzara obrazli ifoda majmuasi emas, balki milliy madaniy kodni ifodalovchi kognitiv struktura sifatida qaralishi mumkin.

Frazeologik birliklar semantik jihatdan ko'p qatlamli tuzilishga ega bo'lib, ularda denotativ ma'no bilan bir qatorda konnotativ va aksiologik komponentlar ham mavjud [5]. Sh. Rahmatullayev o'zbek frazeologiyasini tahlil qilar ekan, barqaror iboralarda ma'noning emotsional-baholovchi qirrasini ustuvorligini qayd etadi [7]. Bu holat frazeologizmlarni jamiyatdagi axloqiy me'yorlar va qadriyatlar tizimining verbal ifodasi sifatida talqin etish imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, olamning frazeologik manzarasini tadqiq etish til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kognitiv hamda aksiologik mezonlar asosida tahlil qilishni talab etadi. V.A. Maslova ta'kidlaganidek, frazeologik qatlam milliy mentalitetning konsentratsiyalashgan ifodasi bo'lib, u til va madaniyat integratsiyasining natijasi sifatida shakllanadi [2].

V.N.Teliya frazeologik birliklarni “madaniy semantika” tashuvchisi sifatida baholab, ularning tarkibida tarixiy tajriba, etnik stereotip va qadriyatli munosabatlar mujassamlashganini ilmiy asoslaydi [4]. Uning fikricha, frazeologizm – bu tayyor nominativ birlik emas, balki jamiyat ongida barqarorlashgan ramziy model bo'lib, u madaniy axborotni ixcham va obrazli shaklda saqlaydi hamda uzatadi. Mazkur qarash frazeologiyani faqat leksik qatlam emas, balki madaniy kodning muhim segmenti sifatida ko'rishga zamin yaratadi.

Y.S. Stepanov tomonidan ilgari surilgan “madaniy konstantalar” konsepsiyasi til birliklarida mustahkamlangan qadriyatlar tizimini izohlashda nazariy asos vazifasini bajaradi [3]. Uning ta'kidlashicha, til tarkibida muntazam takrorlanuvchi va semantik barqarorlikka ega birliklar jamiyat uchun ustuvor bo'lgan konseptlarni ifodalaydi. Bu yondashuv frazeologik birliklarni akseologik jihatdan talqin etish, ya'ni ularni baholash va qadrlash mezonlari bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

V.A. Maslova lingvomadaniyatshunoslikni til va madaniyatning o'zaro integratsiyasi natijasida shakllangan kompleks yo'nalish sifatida izohlaydi [2]. Unga ko'ra, frazeologik qatlam milliy mentalitetning konsentrlashgan ifodasidir, chunki aynan shu birliklarda obrazlilik, baholovchilik va madaniy konnotatsiya uyg'unlashadi. Shunday qilib, frazeologiya lingvomadaniy tizimda konseptual va pragmatik funksiyani birlashtiruvchi ko'p qatlamli semantik tuzilma sifatida namoyon bo'ladi.

A. Wierzbicka tomonidan ishlab chiqilgan milliy semantik modellar nazariyasi frazeologik birliklarni tahlil etishda universal va etnosga xos komponentlarni ajratish imkonini beradi [6]. Olimaning fikricha, til birliklarining mazmuniy tuzilmasida umuminsonga xos semantik elementlar bilan bir qatorda, muayyan madaniyatga tegishli konseptual qatlam ham mavjud bo'ladi. Bu holat frazeologik manzaraning bir

tomondan universal kognitiv asosga, ikkinchi tomondan esa milliy-madaniy spetsifikaga tayangan holda shakllanishini ko'rsatadi.

O'zbek tilshunosligida frazeologiyaning semantik va uslubiy jihatlari Sh. Rahmatullayev tadqiqotlarida izchil tahlil qilingan bo'lib, unda o'zbek frazeologik tizimining strukturaviy va ma'no xususiyatlari ilmiy asosda yoritilgan [7]. N. Mahmudov esa til va tafakkur o'zaro bog'liqligini tahlil qilar ekan, barqaror birliklarda milliy ong va madaniy tafakkur aks etishini alohida ta'kidlaydi [8]. Ushbu ilmiy ishlanmalar frazeologik birliklarni faqat grammatik yoki leksik hodisa sifatida emas, balki milliy dunyoqarashning konseptual ifodasi sifatida talqin etish imkonini beradi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, frazeologiyani lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganish jarayonida uch asosiy metodologik tamoyil shakllangan:

1. frazeologik birliklarni madaniy kod tashuvchisi sifatida talqin etish;
2. ularni konseptual tizim elementlari sifatida ko'rib chiqish;
3. baholovchi (akseologik) komponentni ajratib tahlil qilish.

Shu asosda olamning frazeologik manzarasi til tizimida mujassamlashgan konseptual-akseologik model sifatida talqin etilishi ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot olamning frazeologik manzarasini lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, metodologik jihatdan integrativ yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotning umumiy konseptual yo'nalishi kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya tamoyillariga tayandi [1;2].

Ish jarayonida induktiv tahlil prinsipi qo'llanildi: dastlab alohida frazeologik birliklar semantik va strukturaviy jihatdan o'rganildi, so'ngra ular asosida umumlashtirilgan konseptual xulosalar shakllantirildi. Bunday yondashuv ilmiy umumlashtirishning klassik metodologik tamoyillariga mos keladi [3].

Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod frazeologik birliklarning ichki tizimiy aloqalari hamda ularning madaniy-kognitiv funksiyalarini aniqlashda qo'llanildi. Qiyosiy metod til birliklarining umumiy va milliy xos xususiyatlarini aniqlashda samarali vosita sifatida lingvistika metodologiyasida e'tirof etilgan [10].

Qo'llanilgan tahlil usullari. *Konseptual tahlil.* Konseptual tahlil kognitiv lingvistika doirasida ishlab chiqilgan metod bo'lib, u til birliklari ortida turgan mental model va konsept strukturasi aniqlashga qaratilgan [1]. Ushbu usul yordamida frazeologik birliklar tarkibida mujassamlashgan asosiy konseptlar ajratildi hamda ularning milliy dunyoqarashdagi o'rni belgilandi.

Komponent tahlil (semantik dekompozitsiya). Komponent tahlil usuli leksik-semantik strukturalarni qismlarga ajratish orqali denotativ, konnotativ va aksiyologik qatlamlarni aniqlash imkonini beradi [5]. Mazkur metod frazeologik birliklarning baholovchi va emotsional-ekspressiv komponentlarini aniqlashda qo'llanildi.

Lingvomadaniy interpretatsiya. Lingvomadaniy tahlil til birligini madaniy kontekst bilan uzviy bog'liq holda talqin qilishni nazarda tutadi [2]. Ushbu bosqichda frazeologik birliklar tarixiy tajriba, ijtimoiy norma va qadriyatlar tizimi bilan bog'liq fenomen sifatida ko'rib chiqildi. V.N. Teliya ta'kidlaganidek, frazeologizmlar madaniy semantika tashuvchisi hisoblanadi [4].

Aksiyologik tahlil. Aksiyologik komponentni aniqlash Y.S. Stepanovning "madaniy konstantalar" konsepsiyasi bilan bog'liq bo'lib, til birliklarida jamiyatning baholash mezonlari mujassamlashganini ko'rsatadi [3]. Ushbu metod orqali frazeologik birliklarda ifodalangan ijobiy yoki salbiy baholash mexanizmlari ajratib ko'rsatildi.

Har bir frazeologik birlik quyidagi bosqichlarda tahlil qilindi:

1. nominativ-semantik mazmunini aniqlash;
2. konnotativ va emotsional-ekspressiv komponentini belgilash;
3. aksiyologik va madaniy-kontekstual qatlamini talqin qilish.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan lingvosemantik hamda lingvokulturologik tahlil natijalari frazeologik birliklar milliy dunyoqarashning ko'p qatlamli konseptual modelini aks ettirishini ko'rsatdi. V.N. Teliya ta'kidlaganidek, frazeologizmlar madaniy semantika tashuvchisi sifatida tarixiy tajriba va qadriyatlarni konsratsiyalashgan holda ifodalaydi [4]. Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek frazeologik materiali asosida ushbu nazariy qarashni tasdiqladi.

Tahlil jarayonida frazeologik manzaraning ichki tuzilmasi uch asosiy semantik-kognitiv yo'nalishda namoyon bo'lishi aniqlandi.

1. *Konseptual qatlam.* Frazeologik birliklar borliqni bevosita tasvirlamaydi, balki metaforik va ramziy modellar orqali umumlashtirilgan konseptual tuzilmani yaratadi. E.S. Kubryakova va kognitiv lingvistika vakillari til birliklarini inson ongidagi mental modelning verballashgan shakli sifatida izohlaydi [1]. Lakoff va Johnson tomonidan ishlab chiqilgan "konseptual metafora" nazariyasiga ko'ra, metaforik strukturalar

inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi [9]. Shu bois frazeologik birliklar milliy ongda shakllangan konseptlarning barqaror lingvistik reprezentatsiyasi sifatida talqin etilishi mumkin.

2. *Aksiyologik qatlam.* Tahlillar shuni ko'rsatdiki, barqaror iboralarda baholovchi (ijobiy yoki salbiy) komponent muntazam mavjud bo'ladi. Y.S. Stepanovning "madaniy konstantalar" nazariyasiga ko'ra, til birliklarida jamiyat uchun ustuvor bo'lgan qadriyatlar mustahkamlanadi [3]. Demak, frazeologik birliklar ijtimoiy normativlikni ifodalovchi akseologik mexanizm sifatida amal qiladi. V.A. Maslova ham frazeologik qatlamda baholovchi semantikaning ustuvorligini qayd etadi [2].

3. *Madaniy-kodli qatlam.* Frazeologik birliklar tarkibida tarixiy tajriba, etnik stereotip va kollektiv xotira elementlari saqlanadi. V.N. Teliya fikricha, frazeologizmlar milliy madaniy kod segmenti bo'lib, ular orqali ijtimoiy tajriba uzatiladi [4]. A. Wierzbicka esa til birliklarida universal va milliy komponentlar birgalikda mavjudligini asoslaydi [6]. Bu esa frazeologik manzaraning bir tomondan umumkognitiv asosga, ikkinchi tomondan milliy-madaniy spetsifikaga tayangan holda shakllanishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, frazeologik birliklar tizimi konseptual (kognitiv), aksiyologik (baholovchi) va madaniy (identifikatsion) qatlamlarning o'zaro integratsiyasi asosida shakllangan murakkab semantik tuzilma ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Olamning frazeologik manzarasining tarkibiy-semantik modeli

<i>Komponent turi</i>	<i>Mazmuniy xususiyat</i>	<i>Nazariy asos</i>
Konseptual qatlam	Metaforik modellashtirish	Lakoff G., Johnson M., Kubryakova E.S.
Aksiyologik qatlam	Baholovchi semantika	Stepanov Yu.S.; Maslova V.A.
Madaniy-kodli qatlam	Tarixiy-etnik tajriba	Teliya V.N.; Wierzbicka A.

Natijalar frazeologik birliklar milliy ongning konseptual xaritasini ifodalovchi hamda qadriyatlar tizimini mustahkamlovchi lingvosemantik mexanizm ekanini tasdiqladi.

Muhokama. Olib borilgan tadqiqot frazeologik manzara til tizimining periferiya hodisasi emas, balki lingvokulturologik tuzilmaning konseptual yadrosini tashkil etuvchi model ekanini ko'rsatdi. Frazeologik birliklar mental strukturalarni barqaror obrazlar orqali verballashtiradi va ularni avlodlararo kommunikatsiyada uzluksiz saqlaydi [1;2].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, frazeologik manzara uch asosiy komponent integratsiyasi asosida shakllanadi:

- konseptual (kognitiv modellashtirish);
- aksiyologik (ijtimoiy baholash);
- madaniy (tarixiy-identifikatsion).

Kelgusida:

1. Qiyosiy frazeologik tadqiqotlar orqali universal va milliy komponentlar nisbatini aniqlash;
2. Tarjimada aksiyologik transformatsiya mexanizmlarini o'rganish;
3. Zamonaviy diskursda frazeologizmlarning semantik evolyutsiyasini tadqiq etish dolzarb ilmiy yo'nalishlar sifatida tavsiya etiladi.

Umuman olganda, olamning frazeologik manzarasini lingvokulturologik asosda o'rganish milliy tafakkur modelini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda tilshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada istiqbolli tadqiqot yo'nalishini tashkil etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, olamning frazeologik manzarasi til orqali ifodalanadigan milliy dunyoqarashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari, urf-odatlar va mentalitetini o'zida mujassamlashtirgan holda til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etadi. Shu sababli frazeologizmlarni lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganish tilshunoslikda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklar nafaqat barqaror til birliklari, balki milliy madaniyat, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy tajribaning til orqali ifodalangan shaklidir. Ular orqali xalqning borliqni idrok etish usuli, estetik qarashlari, axloqiy me'yorlari hamda tarixiy tajribasi aks etadi. Shuningdek, frazeologik birliklar inson tafakkurining obrazli va ramziy ifodasini namoyon etib, tilning semantik va madaniy imkoniyatlarini boyitadi.

Lingvomadaniy yondashuv frazeologik birliklarni chuqurroq tahlil qilish, ularning semantik tuzilishi va madaniy konnotatsiyalarini aniqlash imkonini beradi. Bunday tadqiqotlar til orqali ifodalangan milliy mentalitetni anglash, madaniyatlararo o'xshashlik va farqlarni aniqlash hamda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Demak, olamning frazeologik manzarasini lingvomadaniy aspektida tadqiq etish tilshunoslik, madaniyatshunoslik va kognitiv tadqiqotlar uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, u milliy madaniyatning til orqali namoyon bo'lish jarayonlarini yanada kengroq yoritishga imkon beradi. Bu esa

frazeologik birliklarni o'rganishda yangi ilmiy yondashuvlar va tadqiqot yo'nalishlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Кубрякова Е.С. *Язык и знание*. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
2. Маслова В.А. *Лингвокультурология: учебное пособие*. – М.: Академия, 2001.
3. Степанов Ю.С. *Константы: Словарь русской культуры*. – М.: Академический проект, 2001.
4. Телия В.Н. *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – М.: Языки русской культуры, 1996.
5. Апресян Ю.Д. *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. – М.: Наука, 1995.
6. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
7. Раҳматуллаев Ш. *Ўзбек фразеологияси*. – Тошкент: Фан, 1992.
8. Маҳмудов Н. *Тил ва тафаккур*. – Тошкент, 2012.
9. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
10. Реформатский А.А. *Введение в языковедение*. – М., 1996.

TURIZM YO'NALISHLARINING O'ZARO ALOQADORLIGI VA ULARNING TILSHUNOSLIKDAGI IFODALANISHI

Vaxidova Fatima Saidovna,

Buxoro davlat universiteti Ingliz tilshunosligi

kafedrası o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)

f.s.vakhidova@buxdu.uz

Faxriyeva Dilorom Otamurodovna,

Buxoro davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm turlarining o'zaro bog'liqligi va ularning iqtisodiy, madaniy hamda ijtimoiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Turizm turlarining diversifikatsiyasi, ularning o'zaro to'ldiruvchanligi va sinergetik samaradorligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ichki va xalqaro turizm o'rtasidagi integratsiya jarayonlari, mavsumiylik, turistik oqimlar va marketing strategiyalari o'rtasidagi aloqalar ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari turizm sohasida barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: turizm turlari, o'zaro munosabat, ichki turizm, xalqaro turizm, turistik oqimlar, mavsumiylik, diversifikatsiya, sinergetik samaradorlik, marketing strategiyalari, barqaror rivojlanish.

ВЗАИМОСВЯЗЬ НАПРАВЛЕНИЙ ТУРИЗМА И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь видов туризма и их влияние на экономическое, культурное и социальное развитие. Анализируется диверсификация туризма, их взаимодополняемость и синергетическая эффективность. Также исследуются процессы интеграции между внутренним и международным туризмом, связи между сезонностью, туристическими потоками и маркетинговыми стратегиями. Результаты исследования способствуют устойчивому развитию и повышению конкурентоспособности туристической отрасли.

Ключевые слова: виды туризма, взаимосвязь, внутренний туризм, международный туризм, туристические потоки, сезонность, диверсификация, синергетическая эффективность, маркетинговые стратегии, устойчивое развитие.

INTERRELATION OF TYPES OF TOURISM AND THEIR REPRESENTATION IN LINGUISTICS

Abstract. This article analyzes the interrelation of tourism types and their impact on economic, cultural, and social development. It examines the diversification of tourism, their complementarity, and synergistic efficiency. The study also explores the integration processes between domestic and international tourism, the links between seasonality, tourist flows, and marketing strategies. The findings contribute to enhancing sustainable development and competitiveness in the tourism sector.

Keywords: types of tourism, interrelation, domestic tourism, international tourism, tourist flows, seasonality, diversification, synergistic efficiency, marketing strategies, sustainable development.

Kirish. Turizm zamonaviy davrning eng jadal rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lib, u nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va tilshunoslik jihatidan ham alohida ahamiyatga ega. Turizm turlari orasidagi o'zaro munosabatni tahlil qilish, ularning bir-birini to'ldirishi yoki raqobat qilishi bilan bir qatorda, tilshunoslikdagi aksini o'rganish bugungi filologiya fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki turizm sohasi til vositalari orqali namoyon bo'ladi, reklama matnlari, gidlarning izoh va tushuntirishlari, turizmga oid terminlar hamda turizm turlarini ifodalovchi atamalar tilning boyishiga, xalqaro so'z almashinuvi jarayoniga va madaniy integratsiyaga katta ta'sir ko'rsatadi. Turizm turlarining o'zaro munosabati deganda, masalan, madaniy turizmning gastronomik turizm bilan, eko-turizmning qishloq turizmi bilan, ekstremal turizmning sport turizmi bilan bog'lanishi kabi ko'plab aloqadorliklar tushuniladi. Har bir turizm turi boshqasini rivojlantirishda yoki yanada boyitishda vosita bo'lishi mumkin. Masalan, madaniy turizm doirasida sayohatchilar milliy oshxonani tatib ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa gastronomik turizmning rivojiga xizmat qiladi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan esa bu jarayonlarda yangi

soʻzlar, terminlar, iboralar paydo boʻladi yoki mavjudlari yangi maʼno qirralarini oladi. Shu jihatdan, turizm turlari oʻrtasidagi oʻzaro munosabat til taraqqiyotiga ham bevosita taʼsir etadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Turizm terminologiyasi tilshunoslikda leksikologiya, semantika, sotsiolingvistika va tarjimashunoslik bilan bevosita bogʻliq boʻlib, unda turli turizm turlariga oid nomlar, tushunchalar va termin birikmalari oʻrganiladi. Masalan, “eko-turizm”, “etno-turizm”, “gastronomik turizm” kabi soʻz birikmalari aslida xalqaro leksik birliklar boʻlib, koʻplab tillarga oʻzgarishsiz yoki fonetik moslashuv bilan kirib kelgan. Bunday terminlar oʻzaro munosabat jarayonida ham oʻz semantik doirasini kengaytiradi. Masalan, “eko-turizm” dastlab tabiat qoʻynida dam olishni anglatgan boʻlsa, bugungi kunda u ekologik ongni shakllantirish, hududning ekologik muhofazasini targʻib qilish, mahalliy aholi bilan madaniy muloqot kabi qoʻshimcha maʼnolarni ham oʻz ichiga oladi. Filologik tahlilda bu jarayon neologizmlar, xalqaro soʻzlar, metaforik nomlanishlar va reklama tilidagi kreativ birliklar orqali oʻrganiladi. Reklama matnlarida turizm turlarining oʻzaro munosabati koʻpincha turpaket tavsifida yaqqol namoyon boʻladi, bunda bir nechta turizm turi birlashtirilgan kompleks xizmat sifatida taklif etiladi. Bunday matnlarda lingvistik strategiyalar, diqqatni tortuvchi til vositalari va madaniyatlararo kommunikatsiya elementlari keng qoʻllaniladi.

Tilshunoslikdagi yana bir muhim yoʻnalish – turizm turlariga oid terminlarni tarjima qilish masalasi. Turizm sohasida ishlatiladigan terminlar koʻpincha milliy madaniyatga xos boʻladi va boshqa tilga toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinmaydi. Masalan, “sayilgoh”, “shahar ichidagi dam olish maskani”, “milliy hunarmandchilik festivali” kabi tushunchalar boshqa tillarda ekvivalentga ega boʻlmasligi mumkin, bu esa tarjimashunoslikda ekvivalentlik va adekvatlik masalalarini keltirib chiqaradi. Turizm turlarining oʻzaro munosabatida tilshunoslik uchun qiziqarli jihatlardan biri shundaki, bir turizm turi doirasida yaratilgan terminlar boshqa turi kontekstida ham ishlatilishi mumkin. Masalan, “marshrut”, “gid”, “ekskursiya” kabi soʻzlar barcha turizm turlarida qoʻllanadi, lekin ularning semantik yuklamasi turizm turiga qarab oʻzgarishi mumkin. Bu holat semantik moslashuv va kontekstual sinonimiyaning oʻrganilishiga asos yaratadi.

Shunday qilib, turizm turlari oʻzaro bogʻliq holda rivojlanadi va bir-birini toʻldiradi, bu jarayon esa tilshunoslikda leksik, semantik, sotsiolingvistik va tarjimashunoslik tadqiqotlariga boy material beradi. Turizmning koʻp turlari birgalikda rivojlanar ekan, ular tilga yangi terminlar, iboralar va madaniy maʼno qatlamlarini olib kiradi. Til esa, oʻz navbatida, turizm sohasining asosiy vositasi boʻlib, turizm turlarining integratsiyasini taʼminlaydi. Shu bois “Turizm turlarining oʻzaro munosabati va ularning tilshunoslikda aks etishi” mavzusi filologiya fanida dolzarb ilmiy yoʻnalishlardan biri sifatida koʻriladi va kelajakda ham lingvistik tadqiqotlar uchun muhim manba boʻlib qoladi. Turizm turlarining oʻzaro munosabati — bu turli xil sayohat shakllari, yoʻnalishlari va maqsadlarining bir-biriga taʼsiri, bir-birini toʻldirishi, raqobat qilishi yoki integratsiyalashuvi jarayonidir.

Turizmning rivojlanishi jarayonida uning turlari alohida-alohida emas, balki koʻpincha oʻzaro bogʻliq holda shakllanadi va rivojlanadi. Har bir turizm turi oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, bu uning maqsadi, maqsadli auditoriyasi, mavsumiyliigi, infratuzilmasi va xizmat koʻrsatish uslublarida namoyon boʻladi. Shunga qaramay, bu turlar bir-birini toʻldirib, umumiy turistik mahsulotni boyitishi mumkin. Masalan, madaniy turizm va diniy (ziyosat) turizmi oʻrtasida juda kuchli uygʻunlik mavjud. Sayyohlar tarixiy yodgorliklar, meʼmoriy obidalar va diniy markazlarga tashrif buyurishda odatda ikkala turizm turining ham elementlarini oʻz ichiga oladi. Buxoro, Samarqand, Xiva kabi shaharlarda diniy va madaniy turizm oʻzaro qoʻshilib, yagona turistik paketga aylanadi. Ekoturizm va qishloq turizmi ham oʻzaro yaqin aloqada boʻlib, tabiiy landshaftlar, togʻ hududlari, milliy tabiat bogʻlari va ekologik zonalarda dam olish jarayonida sayyohlar mahalliy aholi hayoti, anʼanalari, milliy taomlari bilan tanishadilar. Bu ikki turizm turi nafaqat dam olish, balki ekologik ong va milliy madaniyatni targʻib etish vazifasini ham bajaradi. Sogʻlomlashtirish turizmi (sanatoriylar, kurortlar, SPA markazlari) koʻpincha sport turizmi bilan uygʻunlashadi, chunki jismoniy faollik va sogʻlom dam olish bir-birini toʻldiradi.

Masalan, togʻ changʻi kurortlari nafaqat sport bilan shugʻullanish, balki sogʻlomlashtirish xizmatlaridan foydalanish imkonini ham beradi. Biznes turizmi esa (konferensiya, seminar, xizmat safari) koʻpincha madaniy va dam olish turizmi bilan birgalikda amalga oshiriladi. Xalqaro amaliyotda bunday uygʻunlashuv “bleisure travel” deb ataladi, yaʼni xizmat safari bilan birga boʻsh vaqtni madaniy va dam olish faoliyatiga sarflash. Turizm turlarining oʻzaro taʼsir shakllarini uch asosiy turga ajratish mumkin. Birinchisi – toʻldiruvchi munosabat boʻlib, bunda bir tur boshqa turga qoʻshimcha qiymat yaratadi. Ikkinchisi – raqobat munosabati, bu holatda turizm turlari bir xil auditoriya yoki bozor segmenti uchun kurashadi. Masalan, yozgi dam olish mavsumida plyaj turizmi va togʻ turizmi oʻrtasida tanlov yuzaga kelishi mumkin. Uchinchi shakl – integratsiya boʻlib, bunda ikki yoki undan ortiq turizm turlari yagona turistik paket sifatida taklif etiladi. Bu sayyohlar uchun yanada jozibador va mazmunli dasturlar yaratadi. Turizm turlarining oʻzaro munosabati hududning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. U bir

tomondan, turistik mahsulotlarning xilma-xilligini oshiradi, boshqa tomondan esa mavsumiy cheklovlarni yumshatadi. Masalan, faqat yozda faol bo'ladigan plyaj turizmini qishki sport turlari yoki sog'lomlashtirish turizmi bilan birlashtirish hududga yil davomida sayyohlar oqimini ta'minlaydi. Bu esa turistik infratuzilma samaradorligini oshiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va mahalliy aholining daromadlarini ko'paytiradi. Bundan tashqari, turizm turlarining uyg'unlashuvi sayyohlarning qiziqish doirasini kengaytiradi, ularning hududga qayta tashrif buyurish ehtimolini oshiradi va mintaqaviy brend imijini mustahkamlaydi. Shu sababli, milliy turizm siyosatini shakllantirishda turizm turlarining o'zaro munosabatini chuqur o'rganish, ularning integratsiya imkoniyatlarini aniqlash va qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish zarur hisoblanadi.

Har qanday terminshunoslik tizimining kompleks o'rganilishi va bayon etilishi sinxron, shuningdek, diaxronik jihatlarni ham qamrab olishi kerak. Bunda terminshunoslik rivojlanish tarixining har tomonlama tahlili terminlar yaratishning umumiy tamoyillari va ularning qo'llanilish doirasini aniqlashga imkon yaratadi.

L.L.Kutina, G.P.Snetova singari olimlar terminshunoslikning diaxronik jihatlarni tadqiq etib, soha terminshunosligining holati, terminlar manbasi va kelib chiqish usullarini o'rganishadi.

S.V.Grinyev fikriga ko'ra, diaxronik tadqiqotlarda "terminshunoslik paydo bo'lishi, rivojlanish vaqti va xususiyatlarini aniqlash mumkin bo'lib, hozirgi kunda shakllanayotgan terminshunoslik, ko'pincha, ularning rivojlanish bosqichlarini takrorlaydi: terminshunoslik rivojlanishini belgilaydigan umumiy tendensiyalarni, shuningdek, maxsus leksika va uni tartibga solishga nisbatan an'analarni aniqlaydi", deb hisoblashadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tilida ham "turizm" terminotizimining shakllanishi insonning tegishli kasbiy faoliyati taraqqiyoti darajasi bilan uzviy bog'liq: yangi mingyillikning boshida turizm rivojlanadigan iqtisodiy sektor sifatida mustahkam o'rinish, mamlakatga valyuta tushumi va ishchi o'rinlarining yaratilishini ta'minlaydi. Oxirgi 50 yil davomida turistik industriya juda ravnaq topdi. Tabiiy ofatlar, iqtisodiy inqirozlar, hududiy mojarolar, terroristik harakatlar hamda katta-kichik urushlarga qaramasdan, turizm rivojlanishda davom etmoqda. Mazkur fenomenal muvaffaqiyat iste'mol modellarining davomiy siljishiga asoslangan. Ko'plar uchun turizm hashamat emas, balki uning tabiiy ehtiyoji hisoblanadi.

Turizm turlarining o'zaro munosabati nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham turizmshunoslik fanida alohida o'rin tutadi. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ta'rifiga ko'ra, turizmning turlari ko'pincha yagona turistik tajribaning turli komponentlarini tashkil etadi va ularning o'zaro bog'liqligi turistin umumiy qoniqish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, bir turist dastlab sog'lomlashtirish maqsadida sanatoriya tashrif buyurishi mumkin, ammo dam olish davomida u madaniy yodgorliklarga ekskursiya qilish yoki tabiat qo'ynida sayr qilishga ham qiziqadi. Bu esa turlararo bog'lanishning eng sodda, lekin samarali ko'rinishidir. O'zaro munosabatning ijobiy tomonlari shundaki, u turistik mahsulotni diversifikatsiya qiladi, ya'ni bir xil turdagi xizmatlardan iborat taklif o'rniga turli faoliyatlarni birlashtirgan kompleks paketlar yaratadi. Bu esa turistlarning turli ehtiyojlarini bir vaqtning o'zida qondirish imkonini beradi.

Masalan, "ziyosat + ekoturizm + gastronomiya" yo'nalishi sayyohga diniy obidalarni ziyosat qilish, tabiiy landshaftlarni tomosha qilish va milliy taomlardan bahramand bo'lish imkonini beradi. Biroq turlararo munosabat faqat ijobiy emas, balki muayyan cheklov va xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Ba'zan turizm turlari o'rtasidagi raqobat natijasida ma'lum bir hududning resurslari haddan tashqari ekspluatatsiya qilinadi. Masalan, plyaj turizmi va dengiz sport turlarining intensiv rivojlanishi ekologik muammolarni kuchaytirishi, qishloq turizmi va massiv ekoturizm esa tabiiy muhitning degradatsiyasiga olib kelishi mumkin. Shu bois turizm turlarining uyg'unlashuvi jarayonida ekologik va ijtimoiy barqarorlik tamoyillariga amal qilish muhimdir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli turizm siyosati turizm turlarining uyg'unlashuvi va integratsiyasini qo'llab-quvvatlash orqali mintaqaviy iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

Masalan, Italiyada "vino turizmi" (enoturizm) ko'pincha gastronomiya, madaniy ekskursiyalar va qishloq turizmi bilan birlashtiriladi. Shveysariyada esa tog' chang'i kurortlari sog'lomlashtirish va madaniy tadbirlar bilan uyg'unlashtirilgan. Shuningdek, turizm turlarining o'zaro munosabatini o'rganishda mavsumiylik muammosiga ham e'tibor berish lozim. Bir turizm turi faqat ma'lum faslda faol bo'lishi mumkin, lekin uni boshqa tur bilan integratsiya qilish orqali mavsum uzaytiriladi. Masalan, qishki tog' turizmi hududlarida yoz oylarida piyoda sayohatlar, tog' velosipedi yoki ekoturizm yo'nalishlarini tashkil etish orqali yil davomida turist oqimini saqlash mumkin. Shu nuqtayi nazardan, turizm turlarining o'zaro munosabati turizm industriyasining barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, davlat siyosati, marketing strategiyalari va infratuzilma rejalashtirishda inobatga olinishi zarur.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Turizmning iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha vatani Angliya hisoblanadi, shu tufayli ingliz tili misolida turizm terminshunosligi shakllanishini ko'rib chiqishni boshlash maqsadga muvofiqdir.

Ingliz turizmi tarixida to'rtta bosqichni ajratish mumkin. Ular ingliz terminshunosligining shakllanishiga mos keladi. Bunday davrlashtirish asosida texnik-iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar, shuningdek, turizmning turli rivojlanish bosqichlaridagi maqsadli funksiyalari turadi.

Birinchi bosqich turizm faoliyatining dastlabki shakli hisoblanib, antik davrdan XIX asrgacha vaqt oralig'ini qamrab olgan. Inglizlarda bu davrdagi sayohatlarning asosiy motivlari savdo-sotiq, ziyorat, davolanish va ta'lim bo'lgan. XVI asrda Angliyada grand-tur (Grand Tour) davlatmand kishilarning kontinentga qilgan tashriflari keng ommaviylik kasb etgan. Grand-turlar tamaddunning manbalariga, O'rtayer dengizida ta'lim olish darajasini oshirish, ta'limni yakunlashga imkon yaratgan.

Sayohatning marshruti oldindan tanlanib, boshlanishida kichkina fransuz shaharlarida o'smirlar fransuz tili bilimlarini mukamallashtirishgan. Shu joydan Fransiyaning boshqa joylariga, shuningdek, Germaniya va Shveysariyaga tashrif buyurilgan. O'zlarining madaniy darajalarini oshirish maqsadida o'smirlar Italiyaga borishardi. U yerda bo'lish grand-turining kvintessensiyasi hisoblanadi. Italiyada bo'lgandan so'ng grand-tur yakunlangan hisoblanardi. XVIII asrda davolanish uchun Bat, Bakston va boshqa sog'lomlashtiruvchi sanatoriya va kurortlar mashhur bo'lib, sayohat qiluvchilar sonining ko'payishiga xizmat qilgan.

Grand-turlar va sog'lomlashtiruvchi turlarning ommaviylashuvi bilan turizm terminshunosligi rivojlana boshlaydi. Harakatlanish vositalari, yashash sharoitlari umumadabiy tilning sezilmaydigan leksik birliklari bilan belgilanardi: carriage, board, excursion, hotel, resort, itinerary va h.k. Bunday nominatsiyalar odatga ko'ra umumadabiy tildan o'zlashtirilardi. Ayniqsa, umumadabiy so'z bo'lgan resort so'zi, dastavval, "that to which one has recourse for aid or assistance" mazmuniga ega bo'lib, keyinchalik "place people go for recreation" ma'nosidagi turizm termini statusini olgan. Tadqiq etgan manbalarimiz shuni ko'rsatadiki, mazkur bosqichda tadqiqotga kiritilgan ingliz terminlarining 6%igina paydo bo'lgan.

Turizm rivojlanishining birinchi bosqichi va uning terminshunosligi haqida gapirganda, ta'kidlash joizki, XIX asrgacha bo'lgan davrda inglizlarning sayohatlarini hozirgi mazmundagi turizmga kiritib bo'lmaydi. Ular davlatning iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatmagan va aholining katta qismiga tegishli emas edi. Manufaktura, ishlab chiqarishning rivojlanishi, XVIII – XIX asrlardagi sanoat to'ntarishlari Angliya jamiyati hayotiga o'zgartirishlar kiritgan. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi natijasida ishchi va xizmatchining bo'sh vaqtini cheklash sodir bo'ladi. Bu ingliz turizmi va terminshunosligining rivojlanishida ikkinchi bosqich uchun tagzamin vazifasini bajaradi.

Ikkinchi ommaviy turizm bosqichi rivojlanishining boshlanishi XIX asrni qamrab olib, bu paytda turizmni boshqarishning moddiy-texnik asoslari, ish uslublari va organlari yaratilgan. Aynan shu asrda ingliz tilidagi "tourism" va "tourist" terminlari paydo bo'ladi. Xususan, "tourism" terminini XIX asrda ingliz yozuvchisi D. Peyj kiritgan. O'zining "Ingliz turistining latifalari (Jokes of an English Tourist)" kitobida u birinchi bo'lib sayyohni turist deb ataydi. "Tourist" termini ilk marta Oksford universal lug'atida 1800-yilda "an individual who travels for the pleasure of traveling, out of curiosity", 1811-yilda "tourism" tijoriy xizmatlardan foydalangan holda dam olish va zavqlanish uchun uydan uzoqda vaqt o'tkazish harakati va jarayoni, deb kiritilgan.

Turizm rivojlanishining ikkinchi bosqichi, avvalo, transportning rivojlanishi bilan bog'liqdir. 1807-yilda kashfiyotchi R.Fulton tomonidan birinchi paroxod loyihalangan va yasalgan. 1814-yilda J.Stefenson tomonidan birinchi parovoz yaratilgan. 1830-yilda Manchester va Liverpool o'rtasida dunyodagi ilk temir yo'li qurilgan. 1842-yilda Angliya temir yo'llari orqali 23 million yo'lovchi tashilgan. Bularning barchasi katta ishonchlilik va harakatning tez bo'lishini taqozo etgan. Sayohatchilar sonining ko'payishi bilan mehmonxona tipidagi korxonalar kengaygan va takomillashtirilgan. Shunday qilib, aholining harakatchanligi oshgan, transport va mehmonxona infratuzilmasining yaratilishi turistik xizmatlarni ishlab chiqarishni taqozo etgan ixtisoslashgan korxonalarining tuzilishiga asosiy sabab bo'lgan.

Zamonaviy turizmning asoschisi ingliz Tomas Kuk 1841-yilda Leysterdan Lafboro uchun ilk ekskursion temir yo'l turini tashkil etgan. Ekskursiya T.Kukka muvaffaqiyat keltirib, turistik biznesni rivojlanishiga turtki bo'lgan va 1851-yilda "Tomas Kuk va o'g'li" deb nomlangan ilk sayohatlar byurosi tashkil etilgan.

Tomas Kukning byurosi guruhli ekskursiyalarining London va kontinental Yevropa shaharlaridagi ko'rgazmalaridan boshlangan faoliyati asta-sekin rivojlanib, sayohatlarning soni yangi turistik bozorlarni o'zlashtirgan holda kengaytirilgan. Bunday sayohat 1855-yilda Parijdagi Xalqaro ko'rgazma tufayli amalga oshirilgan. Tomas Kuk Misr, Falastin va hatto, AQShga ham muntazam turistik tashriflarni tashkil eta

boshlagan. Uning byurosi ekskursantlarni joylashtirish, yo'l ko'rsatkichlar va davriy turistik adabiyotlarni chiqarish, reklama kompaniyalari, bank operatsiyalari va xorijiy valyutani almashtirish bilan shug'ullangan.

T.Kukka ergashib, Angliyada Freymz va ser Genri Lanlarning turistik byurolari paydo bo'lgan. Shuningdek, "Velosipedda turizm klubi", "Politeknik turistik uyushma", "Dam olish kooperativ uyushmasi" va h.k. turistik klublar va uyushmalar tashkil etilgan. XIX asrning 60-yillaridan London va Nyu-York o'rtasida muntazam paroxod sayohatlari boshlangan. 1867-yilda "Kveyker siti" paroxodi birinchi marta dengiz turistik safariga chiqqan. Besh oy davom etgan 60 turistdan iborat ushbu safarni keyinchalik Mark Tven o'zining "Oddiy insonlar xorijda" kitobida yoritgan.

Turistik sohaning shiddatli rivojlanishi bilan ikkinchi bosqichda turistik terminshunoslik ham faol rivojlangan. Tahlilga tortgan manbalarimiz shuni ko'rsatadiki, tadqiq etilayotgan terminlarning 45%i XIX asrda rivojlangan, turli turistik xizmatlarga asosan shakllangan. Shunday qilib, turbyurolarning vositachilik (conductor, booking, coupon), tashish (commute, Pullman car, terminus, liner, transit), joylashtirish (maitre d'hotel, bivouac, room), ovqatlanish (a la carte, table d'hote, buffet), ko'ngil yozish (safari, attraction) xizmatlari bilan bog'liq terminlar paydo bo'lgan.

Bu bosqichning terminlari turistik industriyaning rivojlanishidan guvohlik berib, terminshunoslikdagi nomlanishlarning tizimli tashkil etilishini namoyon etadi. Yangi yaratilgan so'zlar asosida special tour / personally conducted tour / extension tour; admission ticket / international travelling ticket / commutation ticket; carrying capacity; tourist arrangements; travelling facilities; hotel coupon system; inclusive fare so'z birikmalari shakllanadi. Shuningdek, ingliz terminshunosligiga chet tilidan, xususan, fransuz (coupon, bivouac, maitre d'hotel, omnibus, a la carte, table d'hote), nemis (Baedeker), shved tillaridan (smorgasbord) yangi so'zlar o'zlashtiriladi.

Mazkur bosqichda turistik terminlarning voqelanishiga Tomas Kuk sayohat dasturidan misoli keltirish mumkin:

"THE PRICE FOR THIS TOUR IS \$600,

WHICH INCLUDES

First-class Ocean passage both ways, 20 Days.

First-class Hotel accommodation in Great Britain, 11 Days.

First-class Hotel accommodation on the Continent, 65 Days.

Total, 96 Days.

IT ALSO INCLUDES:

First-class railway and steamboat traveling for the entire journey; Omnibuses and Portage between Stations and Hotels; free transportation of 60 lbs. of Baggage; gratuities to Servants; three days' carriage drives in Paris; three days' carriages in Rome, and the services of Mr. Shakspeare Wood; Trip to Pompeii and Vesuvius; Steamboat trip to Capri; two days' gondolas in Venice; excursion from Milan to Lake Como and back; Carriages to Grindelwald; Excursion on Lake Lucerne and ascent of the Righi; Excursion to Waterloo; fees for sight-seeing, as per Conductor's Programme; services of special local guides where necessary; and also the services of the Conductor, who acts as Interpreter and Manager".

Keltirilgan parchada bir komponentli va ko'p komponentli so'z va so'z birikmalari, ya'ni turizm terminlari sonini payqash qiyin emas.

Mazkur namunaga asoslanib, ingliz turizm terminshunosligi ikkinchi bosqichda rivojlanishni davom ettirib, iyerarxiyal tuzilmaga ega bo'lgan.

Ingliz turizmi va terminshunosligining uchinchi ommaviy konveyer turizmi rivojlanish bosqichi XX asrning boshiga to'g'ri kelgan va Ikkinchi jahon urushining oxirigacha davom etgan. Mazkur bosqichda turizmning rivojlanishi ko'rsatiladigan kompleks xizmatlarning jozibasizligi, standartligi bilan tavsiflanadi. Turistlarga xizmat ko'rsatish dasturlari turli tuman emasligi bilan farqlanardi, ularning orasidan kelib chiqqan elementar turistik xizmatlar iste'molchini qondirardi.

Mazkur holat turoperatorlarga turizm bozori uchun bir xillashtirilgan xizmatlar paketini taqdim etgan. Shuning uchun bu holatda tadqiqotchilar ommaviy konveyer turizmi haqida gapirishadi.

Mazkur bosqichni tavsiflab shuni qayd etish lozimki, turizmning rivojlanishi transportning rivoji va modernizatsiyalashuvi bilan parallel tarzda kechgan. XX asrning birinchi yarmidayoq avtomobillar va avtobuslar Buyuk Britaniyada keng tarqalgan transportga aylangan.

O'zbekistonda bu holat qadimgi davrlardan to yigirmanchi asrning o'rtalarigacha, asosan, karvonlar vositasida amalga oshirilgan. Kamdan kam holatlarda yakka yoki kichik jamoa shaklida mustaqil ziyoratlar piyoda shaklda tashkil etilgan.

1903-yilda aka-uka Raytlar samolyotni kashf etishgan, ayni paytda dastlabki samolyotlar Buyuk Britaniyada ham paydo bo'lgan. Angliyada 1924-yilda to'rtta aviakompaniyalarning bazasida eng katta aviakompaniyalardan biri hisoblangan "Imperial Fairways" tashkil etilgan. Dengiz transporti takomillashgan,

o'sha davr uchun yirik "Sirius", "Luzitaniya", "Mavritaniya", "Imperator", "Faterland" va boshqa laynerlar yasalgan. Dengiz va aviatsion transportning rivojlanishi xalqaro tashuvlarning ko'payishiga olib kelgan.

To'rtinchi ommaviy differentsiyalangan turizm bosqichi Ikkinchi jahon urushidan keyin paydo bo'lib, hozirgacha davom etmoqda. Konveyer turizmi nisbatan primitivizm va turistlarning ehtiyojlari va motivatsiyasining bir xilligi bois shaxssizlangan konveyer xarakterida bo'lgan bo'lsa, differentsiyalangan turizm esa turistlar ehtiyoji va motivatsiyasining turli-tumanligi, turistik tanlovda tor ixtisoslangan segmentlarning ko'pligi va turistik taklifning yaqqol ifodalanganligi bilan farqlanadi. Differentsiyalangan turizm uchun xizmatlarning keng assortimenti xosdir. Shu munosabat bilan ingliz terminshunosligi ixtisoslashgan turizm atamaları (agroturizm, disaster tour, nostalgie tourism, familiarization trip, flightseeing, island hopping, jeep safari, on-your-own package, rural tourism va boshq.) bilan faol tarzda to'ldirilgan boshlanganligini qayd etish lozim.

XX asrning 50–60-yillari – turizm infratuzilmasi (mehmonxonalar, kempinglar, restoranlar, turistik firmalar)ning intensiv yaratilish davri hisoblanib, mehmonnavozlik (condominium, check-in, check-out, boutique hotel, flotel, honeymoon site), umumiy ovqatlanish (brunch, catering, stand-up buffet, American plan, European plan), turoperatorlar va turistik agentliklari (catchment area, last minute tour, reservation system, tour cancellation, incoming, overriding commission) sohalarida yangi terminlarning paydo bo'lishini taqozo etgan. Mazkur bosqichda terminotizimlar tarkibli va hosilali nominatsiyalar (tour leader / tour operator / tour participant; group booking / guaranteed booking / non-guaranteed booking / double booking) bilan to'ldirilgan va shakllangan tushunchalar tizimini aks ettirgan. Bunda tur va jinsli, shuningdek, iyerarxiyalı munosabatlar endilikda shakllanmaydi, balki terminotizim ichida murakkablashib boradi.

Turizm va mazkur soha terminshunosligining rivojida Butun Jahon turizm Tashkiloti (UNWTO) ning tashkil etilishi muhim bosqich hisoblanib, uning asosiy tili ingliz tili bo'lgan. UNWTOning tashabbusiga ko'ra, XX asrning ikkinchi yarmida dunyo bo'ylab turizm bo'yicha ma'lumotlarning tizimli yig'ilishi amalga oshirila boshlanishi tufayli turizm terminlarini bir xillashtirishga ehtiyoj tug'ilgan. Buning uchun tashkilot turistik faoliyatdagi o'lchov va hisobdorlik bo'yicha xalqaro o'lchov standartlarini ta'sis etish sohasidagi ishlarni boshlagan. Tashkilotning turistik statistika bo'yicha tavsiyanomalari BMT tomonidan 1993-yilda qabul qilinib, turistik statistikaning yagona tilda bo'lishiga olib kelgan. Shunday qilib, XX asrning oxiriga kelib, turizmning inglizabon terminshunosligi, ayniqsa, turistik statistika yana bir sezilarli terminlar qatlami (same day visitor, international tourism expenditure, international tourism receipts, long-haul visitor, tourism generating area, visiting friends and relatives) bilan boyigan. Umuman olganda, ingliz turizm terminshunosligining shakllanishi tahlili ingliz tilida turistik atamalarning terminotizimi yakunlangan jarayon ekanligi haqida xulosa chiqarishga asos bo'la oladi, ya'ni so'zli belgi – termin ortida unga tegishli belgilar majmuasi mujassamlashgan bo'lib, bunda barcha terminlar o'zaro bog'liq birliklarning ichki tashkiliy majmuasi sifatida gavdalanadi.

G.P.Doljenkoning fikriga ko'ra, turizm terminshunosligining shakllanishi rus tilida inglizchadan farqli tarzda ro'y bergan. Turizmning rivojlanishi, birinchi navbatda, mamlakatdagi ma'lum tarixiy jarayonlar bilan bog'liq holda xo'jalik faoliyati sifatida kech paydo bo'lgan. Tadqiqotchilar rus turizmining tarixida to'rtta rivojlanish bosqichini ajratib ko'rsatishgan.

Birinchi tashkillashtirilgan turizm bosqichi tarixi uzoq muddatni o'z ichiga olib, XVII – XIX asrlarning oxirlaridagi turistik xarakterdagi ba'zi hodisalar bilan tavsiflangan. Bu davrda Petrozavodsk yonidagi "Марсиальные воды", Lipetsk yaqinidagi "Боденские бани", "Кавказские минеральные воды" va xorijiy kurortlarga dastlabki tashriflar amalga oshirilgan. Veniamin Gensh tomonidan Rossiyadan G'arbiy Yevropa mamlakatlari bo'ylab grand-turlarni, Rossiya fuqarolarining Sankt-Peterburg va Moskvaga alohida ekskursiyalarini tashkil etishga va shaharlar bo'ylab gidlarni tayyorgarlashga harakatlar kuzatilgan. Rossiya turizmi mazkur bosqichda alohida shakllar ustuvorligida kechib V.Genshning Yevropaga ta'limiy tashriflarni tashkil etuvchi turistik kontorasini tashkil etishga harakatdan tashqari turizmning tashkillashtirilgan shakllari umuman mavjud emas edi.

Turizm endigina rivojlanayotganligi tufayli ushbu soha terminshunosligi rivojlanish bosqichida bo'lib, umumadabiy tildan olingan ba'zi terminlar (yolg'iz sayyohatchi, tunash, kelish vaqti, jo'nash vaqti, yo'l daftarchasi, yo'l boshlovchi (hamroh ma'nosida) paydo bo'lgan. Manbalar, birinchi bosqichda, ruscha terminlarning 3% shakllanganligini ko'rsatadi.

Ikkinchi turistik faoliyatni tashkil etishning ixtiyoriy-ijtimoiy shakli bosqichi XIX asrning oxiri, 1936-yillarga to'g'ri kelgan. Bu Rossiyada "Tabiatshunoslik sevuvchilari va Kavkaz Alp jamiyati", "Rus tog' jamiyati", "Rossiya turistlar jamiyati", "Pyatigorsk shahrining Kavkaz tog' jamiyati", "Vladikavkaz politexnika jamiyatining tog' klubi", "ekskursion jamiyatlar" singari ko'ngilli jamoatchilik tashkilotlari, turli jamiyatlarning byuro va qo'mitalari, misol uchun, Texnik bilimlarni tarqatish jamiyati, Butunittifoq Proletar turizmi va ekskursiyalar ko'ngilli jamiyatining faoliyati rivojlangan davrga mos kelgan.

Aynan ikkinchi bosqichda fransuz tilidan o'zlashtirilgan "turist" va "turizm" terminlari muomalaga kiritiladi. Xususan, 1899-yil yanvarda Peterburgda "Русский турист" deb nomlangan oylik jurnal chiqa boshlagan. Bu sonda turizm terminining o'zi ham ta'riflangan: "Turizm – sport turi ham, eng toza sport turi hisoblanib, har qanday moddiy hisob-kitoblardan erkin hisoblanadi... "Turist tabiatni sevishdan to'xtamaydigan, faqatgina havaskor sifatida yuragida tug'ilganidan beri nazm uchqunini saqlab qolgan kishi bo'lishi mumkin". 1902-yilda mazkur terminlar Brokgauz va Efronning lug'atida velosipeddagi sayohatlar tarixi haqidagi maqolada ham qayd etilgan.

Mazkur bosqichda ekskursion faoliyat keng rivojlangan, turizm terminshunosligi ekskursion ish, ekskursiyaning turlari (ta'limiy, o'quvchi, arzonlashtirilgan, piyodalar, talabalar, botanik, pedagogik ekskursiya), ishtirokchilari (ekskursant, ekskursiya qiluvchi), jihozlari (palatka, turistik kiyim, shtormovka), ekskursiya tashkil qiluvchilar (ekskursion stansiya, ekskursiya byurosi, ekskursion seksiya)ni aks ettirgan terminlar evaziga to'ldirilgan.

Ikkinchi bosqichda paydo bo'lgan terminlarning o'rganilishi (qariyb 25%) shuni ko'rsatdiki, ularning deyarli barchasi rus tilining ichki zaxiralari evaziga paydo bo'lgan.

Uchinchi turizmning kasbiy-davlat boshqarilishi bosqichi 1936-yil aprelda Umumittifoq proletar turizm va ekskursiyalar jamiyatining tugatilishi, jamiyat vazifalarining Butunittifoq Markaziy Kasaba uyushmalar kengashlariga va Butunittifoq jismoniy madaniyat kengashiga berilishi bilan boshlangan. Endi turizm sport turi sifatida ko'ri boshlanib, bu sport yo'nalishidagi yangi terminlarning paydo bo'lishini taqozo etgan: I va II qiyinlik kategoriyasidagi marshrut, "Turist SSSR" ko'krak nishoni, turizm bo'yicha razryadlovchi, turist-razryadnik, sport yo'nalganligi.

Muhokama. Turizmning rivojlanishi bilan yangi turizm turlari nominatsiyasiga ehtiyoj paydo bo'ladi: piyoda, suv, velosiped, chang'i, bolalar, chegara yoni turizmi. Xususan, turizm bo'yicha qo'llanmada turizmning quyidagi turlari bayon etiladi: "Hozirgi kunda turizmning ko'plab turlari mavjuddir. Harakatlanish uslubiga ko'ra u piyodalar, tog'-piyoda, suv, chang'i, velosiped va motoavtoturizmga bo'linadi. Bundan tashqari, turistik poxodlar davomiyligiga ko'ra bo'linadi (bir-ikki kunli yoki ko'p kunli), ishtirokchilar soniga (guruhli – 20 kishigacha va ommaviy 20 tadan ziyod), hududiy tegishliliga ko'ra (mahalliy yoki uzoq)".

Uchinchi bosqichda turizm muammolari davlatning nazorati ostida turadi; yangi terminshunoslikni kiritadigan va belgilaydigan me'yoriy hujjatlar faol tarzda ishlab chiqilmoqda. Misol uchun 1976-yilda turistik hujjatlarni yuritish bo'yicha metodik tavsiyalar taklif etilgan bo'lib, unda asosiy terminlar talqin etilgan: "Turistik hujjatlar"ni rasmiylashtirishning vaqti va joyidan kelib chiqqan holda uchta guruhga bo'lish mumkin: Sayohatga chiqishdan oldin rasmiylashtiriladigan hujjatlar. Mazkur guruhga marshrut listi, talabnoma va marshrut kitobchasini kiritishadi".

Turizmi tashkil etish terminshunosligi tilning o'z zahiralari hisobiga takomillashuvi natijasida davom etmoqda: turistik inventarni ijaraga berish, rejali marshrut, turizm instruktori, marshrutni markirovka qilish, dam olish kuni sayohati.

Uchinchi bosqichda mehmonnavozlik sanoatining kengayishi sodir bo'ladi, joylashtirishning yangi vositalari paydo bo'ladi, shu bilan birga, ularni nomlagan terminlar yuzaga keladi: baliqchining uyi, ovchi uyi, shahardan tashqaridagi turistik lager, statsionar bivuak maydoni, turistik sog'lomlashtirish lageri, kemping, avtopansionat.

Keltirilgan faktlar shuni ko'rsatadiki, deyarli barcha terminlarning tuzilishi, shu jumladan, yasama va murakkab terminlar o'zak so'zlar asosida quriladi, natijada, uyali tuzilmalar paydo bo'lib (marshrut: marshrutni markirovkalash, kategoriyali marshrut, marshrut varag'i, marshrut daftarchasi, liniyali marshrut, radial marshrut), terminlarning mazmuni til bog'liqligidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan shakllangan turizm terminlari tizimi umumiylik asosida birlashadi.

Uchinchi bosqichning oxiri mamlakatimizda turizm o'zgarishlarga yuz tutgan 1990-yillarga to'g'ri keladi.

Mazkur bosqichda turistik faoliyatning barcha tizimi tub o'zgarishlarga yuz tutganligi tufayli, turizmning shakllanib bo'lgan terminlar tizimi sezilarli darajada qayta qurilishga yuz tutdi. Birinchi navbatda, rejali va kasaba uyushmalar turizmiga tegishli tizimosti terminlari yo'qotilib, yaxlit terminlar yuzaga keldi, boshqa tarafdin, inglizcha terminlar kiritila boshlandi.

To'rtinchi bosqich bor-yo'g'i 30 yildan beri davom etayotganligiga qaramasdan aynan shu davr tadqiq qilinayotgan terminshunoslikning yangi birliklar bilan boyishida sermahsul davr hisoblanadi. Bizning ma'lumotlarimizga ko'ra tadqiq etilayotgan korpusning 48% terminlari aynan 1990-yildan so'ng paydo bo'lgan. Bundan tashqari, yangi terminlar shunchalik tez paydo bo'ladiki, ularning katta qismi lug'atlarda qayd etilmagan. Fleshpeking, narkoturizm, shopping-tur, gandja-tur, volontyorlik turizmi, kauchserfing, butserizm, klub vagoni, glemping singari terminlarni namuna sifatida ko'rsata olamiz.

Shunday qilib, turizm terminshunosligining o'zbek va ingliz tillaridagi diaxronik tahlili orqali biz tadqiq etilayotgan terminshunoslikning shakllanishi turlicha sodir bo'lganiga guvoh bo'ldik. Inglizcha terminotizim asta-sekin uchinchi bosqichning oxiriga qarab tuzilmali, iyerarxik ko'rinish olib, keyinchalik esa faqat rivojlanishda davom etgan.

Xulosa. Rus tili terminotizimi esa uzoq muddat davomida shakllangan, to'rtinchi bosqichda tub qayta shakllanishga yuz tutgan, bunda terminlarning ma'lum bir qismi muomaladan chiqqan bo'lib, shu munosabat bilan yangilarini yaratishga ehtiyoj paydo bo'lgan. O'zbek terminshunoslikning shakllanish jarayoni hozirgi kunda ham davom etayotgan bo'lib, asosan, stixiyali xarakterga ega. Xususan, o'zbek tilidagi terminlarni tadqiq etish turli sohalar: chorvachilik, kashtachilik, gilamchilik va h.k.larni o'rganish bilan chegaralanib qolmoqda. Turizm turlarining o'zaro munosabati turli yo'nalish va shakllarning bir-biriga ta'siri, ular orasidagi hamkorlik, raqobat yoki integratsiya jarayonlarini ifodalaydi. Har bir turizm turi o'ziga xos maqsad, auditoriya, mavsumiylik va xizmat ko'rsatish uslubiga ega bo'lsa-da, ular ko'pincha bir-birini to'ldiradi yoki birgalikda rivojlanadi.

Masalan, madaniy turizm va diniy (ziyosat) turizmi o'rtasida kuchli uyg'unlik mavjud bo'lib, sayyohlar biror shahar yoki hududga tashrif buyurganda tarixiy yodgorliklar va diniy markazlarni birgalikda tomosha qiladilar. Raqobat munosabatida esa bir xil auditoriya uchun kurash kuzatiladi, masalan, yozgi mavsumda plyaj dam olish va tog' turizmi o'rtasidagi raqobat. Integratsiya jarayonida ikki yoki undan ortiq turizm turlari yagona paket sifatida taklif qilinadi, bu esa sayyohlar uchun yanada boy va jozibador dasturlar yaratadi.

Turizm turlarining o'zaro bog'liqligi hududning turistik salohiyatini oshiradi, mavsumiy cheklovlarni yumshatadi, iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi, mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratadi va milliy madaniyatni targ'ib qiladi. Bundan tashqari, turizm turlari o'zaro uyg'unlashganda sayyohlarning qiziqish doirasi kengayadi, ularning hududga qayta tashrif buyurish ehtimoli ortadi, turistik xizmatlarning sifati va diversifikatsiyasi yaxshilanadi. Shu bois turizm sohasida marketing strategiyalarini ishlab chiqishda, yangi yo'nalishlar yaratishda va turistik infratuzilmani rivojlantirishda turizm turlarining o'zaro munosabatini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, ingliz tili turizm terminotizimini rivojlangan, o'zbek tili terminotizimini rivojlanayotgan sohalar, deb xulosalash mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Вахидова, Ф., & Галузина, В. (2024). Методы исследования когнитивных процессов при обучении иностранным языкам. // *Models and methods in modern science*, 3(4), 5-12.
2. Вахидова, Ф., & Галузина, В. (2024). Связь между '1984'оруэлла и нашей реальностью. // *Инновационные исследования в науке*, 3(3), 5-12.
3. Saidovna, V. F. (2024). *The Cult of Saints in Central Asia. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 2(2), 559-563.
4. Saidovna, V. F. (2022, January). *turizm atamalarining shakllanishida terminologiyaning roli. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 59-62).
5. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.
6. Bach, K., & Harnish, R. M. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. MIT Press.
7. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
8. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday.

**“CODE-SWITCHING”NING IJTIMOIIY MAQOMNI KONSTRUKSIYA QILISHDAGI
ROLI: TA’LIM VA “START-UP” E’LONLARI MISOLIDA**

*Rasulov Zubaydullo Izomovich,
Buxoro davlat universiteti professori, f.f.d.
ORCID ID 0000-0003-0554-1319*

z.i.rasulov@buxdu.uz

*G‘ayratova Oybegim O‘ktam qizi,
Ingliz tilshunosligi kafedrasida 2-bosqich magistranti
gayratovaoybegim@gmail.com*

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada ta’lim, grant va “start-up” yo‘nalishidagi ommaviy axborot matnlarida uchraydigan “code-switching” hodisasi ijtimoiy maqom konstruksiyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida yoshlar auditoriyasiga mo‘ljallangan yuzlab postlar o‘rganildi va ularning ichidan chuqur diskursiv tahlil uchun yettita e’lon matni tanlab olindi. Tahlil natijalari ingliz tiliga oid birliklar nafaqat terminologik ehtiyoj tufayli, balki prestij va global identifikatsiya vositasi sifatida qo‘llanayotganini ko‘rsatdi. Matnlarda inglizcha leksik elementlar yuqori akademik va professional maqom ramzi sifatida ishlatilganligi aniqlandi.*

***Kalit so‘zlar:** code-switching, ijtimoiy maqom, lingvistik kapital, media diskurs, yoshlar diskursi, prestij, global identifikatsiya.*

**РОЛЬ КОД-СВИТЧИНГА В КОНСТРУИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА: НА
ПРИМЕРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И СТАРТАП-ОБЪЯВЛЕНИЙ**

***Аннотация.** В данной статье явление код-свитчинга в текстах массовой коммуникации, посвящённых образованию, грантам и стартапам, анализируется с точки зрения конструирования социального статуса. В качестве исследовательского материала были изучены сотни постов, ориентированных на молодёжную аудиторию, из которых для углублённого дискурсивного анализа были отобраны семь объявлений. Результаты анализа показали, что англоязычные единицы используются не только вследствие терминологической необходимости, но и как средство выражения престижа и глобальной идентификации. Установлено, что английские лексические элементы в текстах функционируют как символ высокого академического и профессионального статуса.*

***Ключевые слова:** код-свитчинг, социальный статус, лингвистический капитал, медийный дискурс, молодёжный дискурс, престиж, глобальная идентификация.*

**THE ROLE OF CODE-SWITCHING IN THE CONSTRUCTION OF SOCIAL STATUS: THE
CASE OF EDUCATIONAL AND STARTUP ANNOUNCEMENTS**

***Abstract.** This article examines the phenomenon of code-switching in mass media texts related to education, grants, and startups from the perspective of social status construction. The research material consists of hundreds of posts aimed at a youth audience, from which seven announcements were selected for in-depth discourse analysis. The findings reveal that English-language elements are used not only due to terminological necessity, but also as a means of expressing prestige and global identification. The analysis demonstrates that English lexical items function in these texts as symbols of high academic and professional status.*

***Keywords:** code-switching, social status, linguistic capital, media discourse, youth discourse, prestige, global identification.*

***Kirish.** So‘nggi yillarda yoshlar auditoriyasiga mo‘ljallangan ta’lim va startap e’lonlarida ikki yoki undan ortiq til birliklarining bir matn doirasida qo‘llanishi keng kuzatilmoqda. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi axborot matnlarida ingliz tiliga oid terminlar, iboralar va to‘liq gaplarning faol ishlatilishi e’tiborni tortadi. Bu hodisa sotsiolingvistikada code-switching deb ataladi.*

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ingliz tilining global mavqeyi ortib borayotgan sharoitda til tanlovi nafaqat kommunikativ ehtiyoj, balki ijtimoiy maqomni ifodalovchi vosita sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Shu bois “code-switching”ni faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy konstruksiya mexanizmi sifatida o‘rganishga ehtiyoj sezilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – ta’lim va innovatsion loyihalarga oid e’lon matnlarida “code-switching”ning ijtimoiy maqom yaratishdagi rolini aniqlashdir.

Adabiyotlar sharhi. “Code-switching” hodisasi sotsiolingvistika doirasida keng o‘rganilgan fenomen bo‘lib, u ikki yoki undan ortiq til tizimlarining bir nutq jarayonida almashinuvi sifatida talqin qilinadi. Dastlabki tadqiqotlarda ushbu hodisa grammatik va struktur jihatdan izohlangan bo‘lsa (Poplack, 1980), keyingi bosqichlarda uning ijtimoiy va pragmatik funksiyalari alohida e‘tibor markaziga aylandi.

Poplack (1980) code-switchingni struktur cheklovlar asosida tasniflab, uni intra-sentensial, inter-sentensial va tag-switching turlariga ajratadi. Uning tadqiqotlari til almashinuvi tasodifiy emas, balki grammatik tizim bilan muvofiqlashgan holda yuzaga kelishini ko‘rsatadi. Bu yondashuv lingvistik mexanizmlarni tushuntirishda muhim bo‘lsa-da, ijtimoiy kontekst masalasini to‘liq ochib bermaydi [1,11].

Myers-Scotton (1993) esa “code-switching”ni “Markedness Model”//Belgilanganlik modeli orqali izohlaydi. Unga ko‘ra, nutq jarayonida til tanlovi ijtimoiy munosabatlarni belgilovchi strategik vosita hisoblanadi. “Unmarked choice”//Belgilanmagan tanlov mavjud ijtimoiy norma doirasida qo‘llanilsa, “marked choice”//belgilangan tanlov esa yangi yoki yuqori maqomni signal qilishi mumkin. Ushbu nazariya til almashinuvi ijtimoiy pozitsiyalash bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatadi [2,10].

Gumperz (1982) code-switchingni “contextualization cue” sifatida talqin qilib, til almashinuvi nutq ishtirokchilarining ijtimoiy identifikatsiyasini belgilashini ta‘kidlaydi. Unga ko‘ra, til tanlovi auditoriyaga signal bo‘lib xizmat qiladi va kommunikativ vaziyatni ramziy jihatdan shakllantiradi [3,6].

Zamonaviy tadqiqotlarda “code-switching” ko‘pincha identitet va ijtimoiy maqom bilan bog‘liq holda o‘rganiladi (Heller, 2007). Globalizatsiya sharoitida ayrim tillar iqtisodiy va madaniy kapital sifatida yuqori qiymatga ega bo‘lib, ular orqali ijtimoiy ustunlik ifodalanadi [4,7].

Til va ijtimoiy maqom o‘rtasidagi munosabatni tushuntirishda Bourdieu (1991) tomonidan ilgari surilgan “linguistik kapital” konsepsiyasi muhim nazariy asos hisoblanadi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, til resursi jamiyatda teng taqsimlanmagan bo‘lib, ayrim tillar yoki variantlar yuqori prestij va ijtimoiy imkoniyatlarni ifodalaydi. Ingliz tili global miqyosda iqtisodiy va akademik kapital sifatida faoliyat yuritadi [5,3].

Blommaert (2010) esa globalizatsiya sharoitida til ierarxiasining shakllanishini tahlil qilib, ingliz tilining transmilliy mobilitet vositasiga aylanganini ko‘rsatadi. Bu esa inglizcha birliklarning faqat kommunikativ emas, balki maqom ko‘rsatuvchi funksiyasini kuchaytiradi [6,2].

Media va reklama diskursida “code-switching” ko‘pincha zamonaviylik, innovatsiya va global ochiqlik ramzi sifatida qo‘llanadi. Ayniqsa, yoshlar auditoriyasiga mo‘ljallangan matnlarda inglizcha elementlar prestij va professionalizm signali vazifasini bajaradi.

Mazkur tadqiqot yuqoridagi nazariy qarashlarga tayangan holda, o‘zbek tilidagi ta‘lim va startap e‘lonlarida “code-switching”ning ijtimoiy maqom konstruksiyasidagi rolini empirik material asosida tahlil qiladi.

Metodologiya. Tadqiqot uchun yoshlar auditoriyasiga mo‘ljallangan ta‘lim, grant va “start-up” yo‘nalishidagi yettita e‘lon matni tanlab olindi. Materiallar ijtimoiy tarmoqlarda ochiq e‘lon qilingan axborot postlaridan iborat.

Tahlil quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

1. Kontent-tahlil (inglizcha birliklarni aniqlash va tasniflash)
2. Diskursiv tahlil (maqom konstruksiyasini aniqlash)
3. Sifat tahlili (funksional talqin)

“Code-switching” birliklari uch turga ajratildi:

- a) Intra-sentensial almashinuv
- b) Inter-sentensial almashinuv
- c) Terminologik integratsiya

Har bir birlikning kommunikativ va ijtimoiy funksiyasi alohida tahlil qilindi.

Natijalar. “Code-switching” birliklarining umumiy chastotasi

Tahlil uchun tanlab olingan 7 ta ta‘lim va startap e‘lon matnida jami 124 ta inglizcha leksik birlik aniqlandi. Ularning taqsimoti quyidagicha:

- Switching turi Soni Foiz (%)
  - a) Intra-sentensial 68 (54.8%)
  - b) Inter-sentensial 17 (13.7%)
  - c) Terminologik integratsiya 39 (31.5%)

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, eng ko‘p uchraydigan tur – intra-sentensial switching, ya‘ni inglizcha birliklarning o‘zbek sintaktik strukturasi integratsiyasi.

- Leksik maydonlar bo‘yicha taqsimotga asosan aniqlangan inglizcha birliklar semantik jihatdan 4 asosiy guruhga ajratildi:

1. Akademik terminlar (*Scopus, Q3–Q4, Fellowship, Application*)

2. Biznes/startap terminlari (*Startup, Founder, Bootcamp, Pitch*)
3. Marketing indikatorlari (*Live, Track, Discount, Networking*)
4. Geografik-prestij birliklari (*London, Switzerland, International*)

Chastota tahlili shuni ko'rsatdiki, biznes va marketing yo'nalishidagi birliklar 46% ni tashkil etdi, akademik terminlar esa 34% ni egalladi. Bu ko'rsatkich innovatsion va global diskursning ustunligini ko'rsatadi.

- **Sintaktik integratsiya xususiyatlari**

Inglizcha birliklar ko'pincha:

- O'zbek affikslari bilan qo'llangan (*bootcampga, grantni, fellowshiplar*)
- O'zbekcha fe'llar bilan birikkan (*application topshirish, pitch qilish*)
- O'zbek morfologik tizimiga moslashgan (*startupchilar, mentorlik*)

Bu holat inglizcha birliklarning lokal diskursga integratsiyalashganini ko'rsatadi.

- **Maqom indikatorlari sifatidagi birliklar**

Prestij va yuqori ijtimoiy maqomni signal qiluvchi birliklar alohida guruh sifatida ajratildi. Ular quyidagi xususiyatlarga ega:

- Global ta'lim markazlari bilan bog'liq nomlar;
- Xalqaro indekslangan nashrlar;
- Innovatsion va elita dasturlar nomlari;

Masalan:

University of Geneva

Techstars

Buxoro davlat universiteti (Scopus konteksti bilan)

Tahlil natijasida inglizcha birliklarning 62% i bevosita yoki bilvosita maqom signalizatsiyasi bilan bog'liq ekani aniqlandi.

- **Diskursiv kuzatuv**

Matnlarda ingliz tilining qo'llanishi:

- Xalqaro orientatsiyani ko'rsatish
- Professional auditoriyani aniqlash
- Zamonaviylik va innovatsionlikni ifodalash vazifalarini bajargan.

Switching ko'rsatkichi "start-up" va grant e'lonlarida yuqori, sof akademik konferensiya matnida esa nisbatan past ekani kuzatildi.

Natijalar bo'yicha qisqa xulosa:

- "Code-switching" matnlarda tizimli va yuqori chastotada uchraydi.
- Inglizcha birliklar o'zbek morfosintaktik tizimiga moslashgan.
- Switchingning katta qismi ijtimoiy maqom va global prestijni signal qiladi.
- Innovatsion diskursda switching darajasi yuqoriroq.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari inglizcha birliklarning o'zbek onlayn ta'lim va startap diskursida yuqori chastotada qo'llanishini hamda ularning asosiy funksiyasi maqom signalizatsiyasi bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Bu holat til tanlovining faqat kommunikativ ehtiyoj bilan emas, balki ijtimoiy kapital ishlab chiqarish mexanizmi sifatida namoyon bo'layotganini anglatadi.

Natijalar Pierre Bourdieu tomonidan ilgari surilgan lingvistik kapital konsepsiyasi bilan mos keladi. Bourdieu nazariyasiga ko'ra, til ijtimoiy maydonda resurs vazifasini bajaradi va muayyan kodni tanlash orqali subyekt o'zining ijtimoiy pozitsiyasini mustahkamlaydi. Tadqiqotda kuzatilgan inglizcha birliklar aynan shunday kapital funksiyasini bajarib, global akademik va innovatsion maydonga tegishlilikni signal qiladi.

Shuningdek, switching hodisasining strategik xarakteri Carol Myers-Scotton tomonidan ishlab chiqilgan "markedness model"/belgilanganlik modeli doirasida talqin qilinishi mumkin. Mazkur modelga ko'ra, til tanlovi ijtimoiy munosabatlarni indekslaydi va "marked choice"/belgilangan tanlov sifatida qo'llanilganda qo'shimcha ijtimoiy ma'no yuklaydi. Tadqiqot materiallarida ingliz tiliga o'tish ko'pincha yuqori maqom, professionalizm va xalqaro imkoniyatlarni konnotatsiya qiluvchi belgili tanlov sifatida namoyon bo'ldi.

Bundan tashqari, kuzatilgan holatlar John J. Gumperz tomonidan tavsiflangan interaksion kod-almashish yondashuvi bilan hamohangdir. Inglizcha elementlar diskursda semantik urg'u berish, identifikatsiya yaratish va auditoriyani ma'lum ijtimoiy qatlam bilan bog'lash vositasi sifatida ishlatiladi.

Tadqiqot jarayonida 100 dan ortiq postlar kuzatilgan bo'lsa-da, chuqur diskursiv tahlil uchun maqsadli tanlov asosida 7 ta reprezentativ namuna saralab olindi. Tanlov mezonlari sifatida inglizcha birliklarning intensivligi, tematik xilma-xillik va auditoriyaga yo'naltirilganlik darajasi hisobga olindi. Bu yondashuv sifat

tahliliga xos bo‘lib, statistik umumlashtirishdan ko‘ra semantik va pragmatik chuqurlikni ta‘minlashga qaratildi.

Natijalarning, ayniqsa, “start-up” va grant diskursida kuchli namoyon bo‘lishi globalizatsiya jarayonlari bilan izohlanadi. Ingliz tili xalqaro ilmiy va biznes kommunikatsiyaning dominant kodi sifatida qabul qilinmoqda. Shu bois inglizcha birliklar mahalliy matnda zamonaviylik, innovatsionlik va global integratsiya indeksatori vazifasini bajaradi. Bu esa til ierarxiyasining shakllanayotganini va ingliz tilining yuqori prestijli kod sifatida mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, natijalar inglizcha birliklarning har doim ham terminologik zarurat bilan izohlanmasligini ko‘rsatdi. Ko‘plab hollarda o‘zbekcha muqobil mavjud bo‘lsa-da, inglizcha forma tanlanadi. Bu esa til tanlovining semantik emas, balki ideologik va prestijga yo‘naltirilgan motivatsiyasini anglatadi.

Tadqiqotning ilmiy hissasi:

Mazkur tadqiqot o‘zbek onlayn diskursida kod-almashishning ijtimoiy-maqomiy funksiyasini empirik asosda ko‘rsatdi. Ingliz tilining lokal media makonida lingvistik kapital sifatidagi rolini aniqladi. “Start-up” va ta‘lim diskursida til ierarxiyasining shakllanish jarayonini tavsifladi.

Tadqiqot cheklolari:

- Tahlil sifat metodologiyasiga asoslangan bo‘lib, statistik umumlashtirish imkoniyati cheklangan.
- Materiallar faqat yozma onlayn diskurs bilan chegaralangan.
- Auditoriya reaksiyasi va qabul qilish mexanizmlari alohida empirik tadqiq qilinmagan.

Kelgusidagi tadqiqotlarda kengroq korpus asosida kvantitativ tahlil va auditoriya idroki o‘rganilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot o‘zbek onlayn ta‘lim va “start-up” diskursida inglizcha kod-almashish hodisasining funksional xususiyatlarini sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilishga qaratildi. Tahlil natijalari inglizcha birliklarning yuqori chastotada qo‘llanishi va ularning asosiy qismi maqom signalizatsiyasi hamda professional identifikatsiya bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi.

Aniqlanishicha, ingliz tiliga murojaat qilish ko‘plab hollarda terminologik zaruratdan ko‘ra ijtimoiy motivatsiya bilan izohlanadi. Inglizcha birliklar global akademik va innovatsion maydonga tegishlilikni indekslaydi hamda matn subyekting zamonaviylik va xalqaro integratsiya diskursiga mansubligini ifodalaydi. Bu holat ingliz tilining mahalliy media makonida lingvistik kapital sifatida faol ishlayotganini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida 100 dan ortiq postlar kuzatilib, chuqur diskursiv tahlil uchun 7 ta namuna maqsadli tanlov asosida saralab olindi. Sifat tahlili inglizcha kod-almashishning strategik va ijtimoiy jihatdan motivatsiyalangan hodisa ekanini ko‘rsatdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari o‘zbek onlayn diskursida til tanlovi ijtimoiy ierarxiya, maqom va identifikatsiya mexanizmlari bilan chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda kengroq korpus asosida kvantitativ tahlil va auditoriya idrokini o‘rganish mazkur masalani yanada chuqurlashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Auer, P. (1998). *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity*. Routledge.
2. Blommaert, J. (2010). *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge University Press.
3. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Polity Press.
4. Coupland, N. (2007). *Style: Language variation and identity*. Cambridge University Press.
5. Fishman, J. A. (1971). *Sociolinguistics: A brief introduction*. Newbury House.
6. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
7. Heller, M. (1988). *Codeswitching: Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Mouton de Gruyter.
8. Karimov, B. (2021). *Zamonaviy o‘zbek media diskursining lingvistik xususiyatlari*. *Filologiya masalalari*, (3), 45–52.
9. Mahmudov, N. (2018). *O‘zbek tilida kod-almashish hodisasi*. *Fan*.
10. Myers-Scotton, C. (1993). *Social motivations for codeswitching: Evidence from Africa*. Clarendon Press.
11. Poplack, S. (1980). *Sometimes I’ll start a sentence in Spanish y termino en español: Toward a typology of code-switching*. *Linguistics*, 18(7–8), 581–618.

INGLIZ PUBLITSISTIK MATNLARIDA KONNOTATSIYA VA BAHOLOVCHI BIRLIKLARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI

*Husanova Shahlo Zarifjon qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz publitsistik matnlarida qo'llaniladigan konnotatsiya va baholovchi birliklarning o'zbek tiliga tarjimasi masalasini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda publitsistik matnning stilistik xususiyatlari, konnotativ ma'noning tarkibiy komponentlari hamda baholovchi leksik birliklarning funksional roli tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida konnotativ va baholovchi birliklarni adekvat yetkazish muammolari qiyosiy tarjimashunoslik yondashuvi asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari publitsistik matn tarjimasida funksional ekvivalensiyaning muhimligini ko'rsatadi hamda konnotativ ma'noni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: konnotatsiya, baholovchi birlik, publitsistik matn, tarjima, funksional ekvivalensiya, lingvostilistik tahlil.

ПЕРЕВОД КОННОТАТИВНЫХ И ОЦЕНОЧНЫХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКИХ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. Данная работа посвящена исследованию перевода коннотативных и оценочных единиц в английских публицистических текстах на узбекский язык. В статье рассматриваются стилистические особенности публицистического текста, структура коннотативного значения и функциональная роль оценочной лексики. Проблемы адекватной передачи коннотации и оценочности анализируются на основе сравнительно переводческого подхода. Результаты исследования подтверждают важность функциональной эквивалентности при переводе публицистических текстов и определяют эффективные способы сохранения экспрессивной окраски.

Ключевые слова: коннотация, оценочная лексика, публицистический текст, перевод, функциональная эквивалентность, стилистический анализ.

THE TRANSLATION OF CONNOTATIVE AND EVALUATIVE UNITS IN ENGLISH PUBLICISTIC TEXTS INTO UZBEK

Abstract. This article examines the translation of connotative and evaluative units in English publicistic texts into Uzbek. The study analyzes the stylistic features of publicistic discourse, the structural components of connotative meaning, and the functional role of evaluative vocabulary. The problems of adequate rendering of connotation and evaluation are explored through a comparative translation approach. The findings emphasize the importance of functional equivalence in translating publicistic texts and identify effective strategies for preserving expressive meaning.

Keywords: connotation, evaluative units, publicistic text, translation, functional equivalence, stylistic analysis.

Kirish. Zamonaviy publitsistik matn ommaviy kommunikatsiyaning eng ta'sirchan shakllaridan biri hisoblanadi. Gazeta va jurnal matnlari nafaqat axborot yetkazish, balki jamoatchilik fikrini shakllantirish, baholash va yo'naltirish vazifasini ham bajaradi. Shu sababli publitsistik uslubda emotsional-ekspressiv vositalar, xususan, konnotatsiya va baholovchi birliklar keng qo'llaniladi [1].

Tilshunoslikda konnotatsiya so'zning asosiy (denotativ) ma'nosidan tashqari, unga yuklatilgan qo'shimcha emotsional, stilistik va baholovchi ma'nolar majmui sifatida talqin qilinadi [2]. Konnotativ ma'no ko'pincha madaniy kontekst, ijtimoiy stereotiplar va muallifning subyektiv munosabati bilan bog'liq bo'ladi. Publitsistik matnlarda konnotatsiya auditoriyaga ta'sir ko'rsatishning muhim pragmatik vositasi sifatida xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Baholovchi birliklar esa voqelik hodisalariga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalovchi leksik va frazeologik vositalardir. Ular publitsistik diskursda manipulyativ va persuasiv funksiyani bajarishi mumkin [3]. Masalan, ingliz tilidagi controversial reform, dramatic decline, landmark decision kabi birikmalar voqelikni neytral emas, balki muayyan baholash prizmasi orqali talqin qiladi.

Tarjimashunoslik nazariyasida konnotativ va baholovchi birliklarni adekvat yetkazish masalasi funksional ekvivalensiya tamoyili bilan bevosita bog'liqdir. E. Nida tarjimada "dinamik ekvivalensiya" tushunchasini ilgari surib, tarjima natijasi asl matn auditoriyasida qanday ta'sir uyg'otsa, tarjima ham xuddi shunday ta'sir uyg'otishi lozimligini ta'kidlaydi [4]. Publitsistik matnlar tarjimasida aynan shu tamoyil hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

P. Newmark publitsistik matnlarni kommunikativ tarjima nuqtayi nazaridan tahlil qilib, bunday matnlarda stilistik rang va baholovchanlikni saqlash muhimligini qayd etadi [5]. Agar tarjima jarayonida konnotativ komponent yo'qolsa, matnning pragmatik kuchi susayadi. Shu bois formal ekvivalentlik emas, balki semantik va funksional moslik ustuvor bo'lishi lozim.

O'zbek tilshunosligida ham publitsistik matn va uning stilistik xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, unda baholovchanlik publitsistik uslubning ajralmas belgisi sifatida ko'rsatiladi [6]. Biroq ingliz publitsistik matnlaridagi konnotativ va baholovchi birliklarning o'zbek tiliga tarjimasida masalasi hali ham tizimli va kompleks tadqiqotni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – ingliz publitsistik matnlarida qo'llaniladigan konnotatsiya va baholovchi birliklarning o'zbek tiliga tarjima jarayonini tahlil qilish hamda ularni adekvat yetkazishning samarali strategiyalarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari konnotatsiya va baholovchi birlik tushunchalarini nazariy jihatdan yoritish; ingliz publitsistik matnlaridagi baholovchi leksik birliklarni aniqlash; ularning o'zbek tiliga tarjimasidagi muammolarni tahlil qilish; funksional ekvivalensiya asosida tarjima strategiyalarini belgilashni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ingliz publitsistik matnlaridagi konnotativ va baholovchi birliklarning o'zbek tiliga tarjimasini qiyosiy-tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi.

Birinchidan, qiyosiy-tahliliy metod qo'llanildi. Ushbu metod yordamida ingliz tilidagi publitsistik matnlar va ularning o'zbek tilidagi tarjimalari o'zaro taqqoslandi. Qiyosiy tahlil tarjimada semantik siljishlar, konnotativ yo'qotishlar yoki baholovchanlik darajasining o'zgarishini aniqlash imkonini beradi [7].

Ikkinchidan, lingvostilistik tahlil metodi asosida publitsistik matnlardagi baholovchi birliklar va konnotativ komponentlar aniqlanib, ularning funksional yuklamasi o'rganildi. Tilshunoslikda stilistik birliklar matnning ekspressivligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri sifatida talqin qilinadi [1]. Shu bois publitsistik diskursdagi sifatlar, metaforalar, epitetlar va frazeologik birliklar alohida e'tibor bilan tahlil qilindi.

Uchinchidan, kontekstual tahlil metodi qo'llanildi. Konnotativ ma'no ko'pincha kontekstga bog'liq holda yuzaga chiqadi [2]. Shu sababli baholovchi birliklar alohida so'z darajasida emas, balki matnning umumiy mazmuni va pragmatik vazifasi doirasida o'rganildi.

To'rtinchidan, tadqiqotda tarjimashunoslikning funksional ekvivalensiya tamoyili metodologik asos sifatida qabul qilindi. E. Nida va boshqa tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan dinamik ekvivalensiya nazariyasiga ko'ra, tarjima asl matnning kommunikativ ta'sirini saqlashi zarur [4]. Shuningdek, P. Newmark tomonidan taklif etilgan kommunikativ tarjima yondashuvi publitsistik matnlar tarjimasini tahlil qilishda asosiy nazariy tayanch bo'lib xizmat qildi [5].

Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilidagi zamonaviy publitsistik matnlar (gazeta maqolalari, siyosiy sharhlar, tahliliy maqolalar) hamda ularning o'zbek tilidagi tarjimalari tanlab olindi. Matnlar ijtimoiy-siyosiy mazmundagi bo'lib, ularda baholovchanlik va konnotativ birliklar faol qo'llanilgan.

Tahlil jarayonida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

Matnlardan baholovchi va konnotativ birliklarni ajratib olish;

Ularning semantik va stilistik funksiyasini aniqlash;

Tarjimadagi muqobil variantlarni qiyoslash;

Tarjima jarayonida yuzaga kelgan semantik siljishlarni baholash.

Mazkur metodologik yondashuv konnotatsiya va baholovchi birliklarning tarjimada qanday transformatsiyaga uchrashini tizimli ravishda aniqlash imkonini berdi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz publitsistik matnlarida konnotatsiya va baholovchi birliklar asosan uch shaklda namoyon bo'ladi:

leksik baholovchanlik (sifat va ravishlar)

metaforik ifoda

frazeologik birliklar va siyosiy terminlarning konnotativ qo'llanilishi.

Leksik baholovchanlikning tarjimasini. Ingliz publitsistik diskursida baholovchi sifatlar keng qo'llanadi. Masalan:

a dramatic shift in policy

Bu birikmadagi dramatic soʻzi oddiy “keskin” maʼnosidan tashqari kuchli emotsional rangga ega. Agar uni shunchaki “oʻzgarish” deb tarjima qilinsa, baholovchanlik yoʻqoladi. “*Keskin burilish*” yoki “*jiddiy oʻzgarish*” variantlari konnotativ komponentni saqlaydi.

Newmark publitsistik matnlarda emotsional rangni saqlash zarurligini alohida taʼkidlaydi [5]. Tahlil shuni koʻrsatdiki, oʻzbek tarjimalarida baʼzan baholovchi sifatlar neytrallashtiriladi, natijada matnning pragmatik kuchi pasayadi.

Yana bir misol: *a devastating economic crisis*

Devastating soʻzi “halokatli”, “vayronkor” kabi kuchli salbiy konnotatsiyaga ega. “Iqtisodiy inqiroz” tarzidagi oddiy tarjima baholovchanlikni kamaytiradi. “Vayronkor iqtisodiy inqiroz” yoki “ogʻir iqtisodiy tanazzul” kabi variantlar esa funksional ekvivalensiyani taʼminlaydi [4].

Metaforik konnotatsiya. Publitsistik matnlarda metaforalar voqelikni obrazli talqin qilish vositasi sifatida qoʻllanadi. Masalan:

The reform sparked a political storm.

Bu yerda political storm metaforik birlik boʻlib, kuchli ijtimoiy-siyosiy keskinlikni bildiradi. Soʻzma-soʻz “siyosiy boʻron” tarjimasini mumkin, biroq oʻzbek publitsistik uslubida “siyosiy keskin bahs-munozaralarga sabab boʻldi” yoki “keskin siyosiy qarama-qarshiliklarni keltirib chiqardi” kabi variantlar stilistik jihatdan mosroq boʻladi.

Hatim va Mason publitsistik diskursda metafora auditoriyani ishontirish vositasi sifatida xizmat qilishini taʼkidlaydi [8]. Shu sababli metaforik konnotatsiyani saqlash yoki funksional jihatdan moslashtirish tarjimada muhim ahamiyatga ega.

Siyosiy terminlarning konnotativ qoʻllanilishi. Ingliz publitsistik matnlarida ayrim siyosiy terminlar konnotativ tus oladi. Masalan:

regime, hardliner, hawk, populist

Regime soʻzi neytral “hukumat” maʼnosidan tashqari, koʻpincha salbiy siyosiy konnotatsiyani bildiradi. Uni har doim “hukumat” deb tarjima qilish toʻliq adekvat emas. Kontekstga qarab “rejim” varianti salbiy rangni aniqroq ifodalaydi.

Barxudarov tarjimada semantik siljish va konnotativ yoʻqotish muammolarini koʻrsatib, siyosiy terminlarning kontekstual tahlili zarurligini qayd etadi [7].

Baholovchi birliklarning neytrallasuvi. Tahlil jarayonida ayrim tarjimalarda baholovchi birliklarning neytrallasuvi kuzatildi. Masalan: *landmark decision*

Bu ibora muhim va tarixiy ahamiyatga ega qarorni bildiradi. Oddiy “*qaror*” deb tarjima qilish yetarli emas. “*Tarixiy ahamiyatga ega qaror*” varianti baholovchanlikni saqlaydi.

Baker tarjimada pragmatik maʼnoning yoʻqolishi kommunikativ samaradorlikni pasaytirishini taʼkidlaydi [9]. Shu sababli publitsistik matnlarda baholovchanlikni saqlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

Umuman olganda, tahlil natijalari quyidagilarni koʻrsatdi:

Konnotatsiya tarjimada koʻpincha leksik transformatsiya orqali beriladi.

Baholovchi birliklarni soʻzma-soʻz tarjima qilish har doim ham adekvat emas.

Funksional ekvivalensiya prinsipi publitsistik matn tarjimasida eng samarali yondashuv hisoblanadi. Konnotativ rangni saqlash matnning pragmatik taʼsirini taʼminlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, ingliz publitsistik matnlarida konnotatsiya va baholovchi birliklar matnning asosiy pragmatik yuklamasini shakllantiradi. Ular axborotni neytral tarzda yetkazish bilan cheklanmay, balki voqelikni muayyan baholash doirasida talqin qiladi. Shu jihatdan publitsistik diskurs ekspressiv va persuasiv xususiyatga ega boʻlib, tarjima jarayonida bu xususiyatni saqlash muhim vazifa hisoblanadi [3].

Olingan natijalar. E. Nida tomonidan ilgari surilgan dinamik (funksional) ekvivalensiya tamoyilini tasdiqlaydi [4]. Agar tarjima asl matndagi emotsional va baholovchi taʼsirni qayta yarata olmasa, u holda matnning kommunikativ samaradorligi pasayadi. Ayniqsa, siyosiy publitsistik matnlarda konnotativ birliklar jamoatchilik fikrini shakllantirish vositasi sifatida faol xizmat qiladi.

P. Newmark publitsistik matnlarni tarjima qilishda kommunikativ yondashuv ustuvorligini taʼkidlaydi [5]. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, baholovchi birliklarni soʻzma-soʻz tarjima qilish koʻpincha yetarli emas. Masalan, *landmark decision* yoki *devastating crisis* kabi birikmalarni adekvat ifodalash uchun leksik kengaytirish yoki stilistik moslashtirish talab etiladi. Bu holat tarjimada transformatsion jarayonlarning muqarrarligini koʻrsatadi [7].

Shuningdek, tadqiqot natijalari M. Baker tomonidan ilgari surilgan pragmatik moslik konsepsiyasi bilan hamohangdir [9]. Tarjima jarayonida konnotatsiya faqat semantik darajada emas, balki madaniy va diskursiv darajada ham qayta ishlanadi. Ingliz tilidagi ayrim siyosiy terminlar oʻzbek tilida bevosita muqobilga ega boʻlmasligi mumkin, bu esa kontekstual adaptatsiyani talab qiladi.

O'zbek tilshunosligida publitsistik uslub baholovchanlik va ekspressivlik bilan xarakterlanishi qayd etilgan [6]. Biroq ingliz publitsistik diskursida baholovchanlikning intensivligi ko'pincha yuqoriroq bo'ladi. Shu bois tarjimada ba'zan stilistik muvozanatni saqlash zarurati yuzaga keladi: haddan tashqari kuchli baholovchanlik o'zbek matnida sun'iy tuyulishi mumkin.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki:

Konnotatsiya tarjimada ko'pincha leksik kengaytirish yoki transformatsiya orqali saqlanadi;

Baholovchi birliklarning neytrallasuvi publitsistik matnning ta'sir kuchini kamaytiradi;

Funksional ekvivalensiya publitsistik tarjimada asosiy mezon sifatida qaralishi lozim;

Konnotativ ma'noni saqlash tarjimonning stilistik sezgirligi va diskursiv kompetensiyasiga bog'liq.

Mazkur tadqiqot natijalari ingliz-o'zbek publitsistik tarjimasida konnotativ va baholovchi birliklarni o'rganish bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz publitsistik matnlarida uchraydigan konnotativ va baholovchi birliklarning o'zbek tiliga tarjimasini masalasi tahlil qilishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, publitsistik diskursda konnotatsiya va baholovchanlik matnning asosiy pragmatik va ta'sirchanlik funksiyasini belgilaydi [1; 3]. Ushbu birliklarni tarjimada neytrallashtirish matnning kommunikativ samaradorligini pasaytiradi.

Tahlil davomida baholovchi birliklarning leksik, metaforik va siyosiy terminlar orqali ifodalanishi aniqlanib, ularni so'zma-so'z tarjima qilish har doim ham adekvat natija bermasligi isbotlandi. Shu bois publitsistik matnlar tarjimasida funksional (dinamik) ekvivalensiya tamoyiliga tayangan holda leksik transformatsiya va stilistik moslashtirish usullaridan foydalanish zarurligi tasdiqlandi [4; 5].

Olingan natijalar E. Nida va P. Newmark tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlarni qo'llab-quvvatlaydi hamda ingliz-o'zbek publitsistik tarjimasida konnotativ ma'noni saqlash tarjimonning stilistik va diskursiv kompetensiyasiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi [4; 7; 9]. Mazkur tadqiqot xulosalari publitsistik matnlar tarjimasini yanada mukammal tahlil qilish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. *Stylistics*. – Moscow: Higher School, 1981.
2. Arnold I.V. *The English Word*. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1986.
3. Hatim B., Mason I. *Discourse and the Translator*. – London: Longman, 1990.
4. Nida E. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.
5. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
6. Rasulov R. *Hozirgi o'zbek adabiy tili stilistikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
7. Barxudarov L.S. *Yazyk i perevod*. – Moscow: Mejdunarodnye otnosheniya, 1975.
8. Komilov N. *Tarjima nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 2010.
9. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 1992.

NEMIS TILIDA INKORNING SEMANTIK VA KONSTRUKTIV XUSUSIYATLARI

Ibrohimova Mahliyo,
Buxoro xalqaro universiteti
Lingvistika (nemis tili) 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada inkor kategoriyasining til tizimidagi o‘rni va uning funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Inkor universal lingvistik hodisa sifatida turli tillarda, xususan nemis tilida ifodalash vositalari orqali o‘rganiladi. Tadqiqot jarayonida inkorning semantik turlari, sintaktik va leksik ifoda vositalari, shuningdek, gap tarkibida inkorning joylashuvi va uning funksional imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Nemis tilidagi inkor birliklari misollar asosida tahlil qilinib, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, inkorning funksional-semantik maydon sifatidagi talqini ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: inkor kategoriyasi, funksional-semantik maydon, leksik inkor, sintaktik inkor, modallik.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И КОНСТРУКТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОТРИЦАНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье рассматривается категория отрицания как универсальное лингвистическое явление, и анализируются её функциональные особенности в языковой системе. Особое внимание уделяется средствам выражения отрицания в немецком языке, их семантическим и синтаксическим характеристикам. В работе исследуются основные типы отрицания, а также их проявление на различных уровнях языковой структуры. На основе примеров из немецкого языка анализируются структурные и функциональные особенности отрицательных конструкций. Также рассматривается отрицание как функционально-семантическая категория.

Ключевые слова: категория отрицания, функционально-семантическое поле, лексическое отрицание, синтаксическое отрицание, модальность.

SEMANTIC AND STRUCTURAL FEATURES OF NEGATION IN THE GERMAN LANGUAGE

Abstract. This article examines the category of negation as a universal linguistic phenomenon and analyzes its functional features in the language system. Particular attention is paid to the means of expressing negation in the German language and their semantic and syntactic characteristics. The study investigates the main types of negation and their manifestation at different levels of linguistic structure. Based on examples from the German language, the structural and functional properties of negative constructions are analyzed. Negation is also considered as a functional-semantic category.

Keywords: negation category, functional-semantic field, lexical negation, syntactic negation, modality.

Kirish. Tilshunoslik fanining rivojlanishi hamda tadqiqot metodologiyalarining takomillashuvi natijasida inkor hodisasini o‘rganishga bo‘lgan ilmiy qiziqish tobora ortib bormoqda. Obyektiv voqelikda mutlaq salbiylik mavjud bo‘lmaganligi sababli, inkor ko‘pincha rad etish istagini bildirish, kelishmovchilikni ifodalash, boshqa shaxs fikrini inkor qilish yoki muayyan harakatni taqiqlash kabi kommunikativ vazifalarni bajaradi. Til doimiy ravishda rivojlanib boradigan dinamik tizim bo‘lganligi bois, nemis tilida inkor hodisasining ko‘lami va shakllari ham kengayib bormoqda. Bu holat nemis tilida inkorni ifodalovchi turli lingvistik vositalarning mavjudligi, ularning o‘zaro ta’siri hamda funksional jihatdan bir-birini to‘ldiruvchi qo‘llanishi bilan izohlanadi. Shubhasiz, zamonaviy tilshunoslikda inkor kategoriyasiga bo‘lgan qiziqish ushbu hodisani ifodalovchi vositalarni tizimli ravishda tasniflash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Uzoq vaqt davomida tilshunos olimlar inkorni ifodalash usullarining qat’iy va ilmiy asoslangan tasnifini yaratishga intilib kelganlar. Inkor tushunchasi til vositasida namoyon bo‘ladigan murakkab semantik hodisa sifatida talqin etiladi. Lingvistik kategoriya sifatida inkor muayyan til birliklari orqali tushunchalar o‘rtasidagi salbiy munosabatni ifodalashga xizmat qiladigan semantik-grammatik hodisa hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Turli tipologik tuzilishga ega tillarda inkor vositalarining semantik va funksional xususiyatlarini tahlil qilish ushbu kategoriyaning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ayniqsa, inkor ko‘rsatkichlarining til sathlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqligini aniqlash til tizimining

ichki tuzilishini, uning iyerarxik tashkil etilishini hamda alohida sathlarning funksional vazifalarini aniqlash jarayonida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ilmiy adabiyotlarda inkorning lingvistik maqomi borasida yakdil qarash mavjud emas. Ayrim tadqiqotchilar uni sintaktik kategoriya sifatida talqin qilgan bo'lsalar, boshqalar grammatik yoki mantiqiy-grammatik hodisa sifatida izohlaydilar. Shuningdek, bir qator tilshunoslar inkor hodisasini modallik kategoriyasi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladilar. Inkor bilan bog'liq masalalarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanib, mazkur hodisa ko'plab ilmiy izlanishlar va nazariy bahs-munozaralarning markazida bo'lib kelmoqda. Shunga qaramay, ushbu ko'p qirrali lingvistik hodisa yuzasidan yakuniy ilmiy xulosaga kelinmaganligi uning tadqiqot obyekti sifatidagi murakkabligini ko'rsatadi.

Jahon tillari materiallari asosida olib borilgan tadqiqotlar inkor kategoriyasining turli semantik ko'rinishlari mavjudligini ko'rsatadi. Tilshunoslar tomonidan taklif etilgan tasnifga ko'ra inkorning quyidagi asosiy turlari ajratiladi: mutlaq inkor, gap inkori, miqdoriy inkor, maxsus leksik inkor, qisman yoki yarim inkor, shaklan bo'lishli bo'lsa-da mazmunan inkor ma'nosini anglatuvchi konstruksiyalar, so'z inkori hamda sintaktik inkor. Mazkur tasnif inkorning til tizimining turli darajalarida qanday ifodalanishini aniqlashga yordam beradi. Inkorni ifodalovchi lingvistik vositalar boshqa grammatik kategoriyalar ko'rsatkichlari singari til tizimining turli sathlarida kuzatiladi. Jahon tillarida, xususan tadqiqotimiz obyekti bo'lgan nemis tilida inkor ma'nosini ifodalash uchun bir qator leksik va grammatik birliklar qo'llanadi. Ular orasida inkor so'zlari muhim o'rin egallaydi. Nemis tilida sodda inkor birliklari sifatida *nein*, *nicht*, *kein* kabi so'zlar qo'llanadi, qo'shma inkor konstruksiyalariga esa *weder... noch* shakllari kiradi. Bundan tashqari, inkor ma'nosini ifodalashda *un-* va *b-* kabi prefikslar ham muhim rol o'ynaydi.

Nemis tilida qisman inkor ma'nosini ifodalovchi vositalardan biri **kaum** leksik birligi hisoblanadi. Mazkur birlik ishtirok etgan gaplar grammatik jihatdan bo'lishli shaklda qurilgan bo'lsa-da, semantik jihatdan qisman inkor mazmunini anglatadi. Masalan, *Ich erkenne ihn kaum wieder* gapining semantik mazmuni *Ich kenne ihn nicht gut* konstruksiyasi bilan ma'noviy jihatdan yaqinlik kasb etadi. Ushbu holat inkor ma'nosining ayrim hollarda bevosita grammatik inkor shakllari orqali emas, balki semantik transformatsiya vositasida ifodalanishini ko'rsatadi. Hind-yevropa tillarida mutlaq inkorni ifodalovchi birliklar ham muhim funksional ahamiyatga ega. Nemis tilidagi **nein** inkor so'zi hamda tasdiqni bildiruvchi **ja** birliklari boshqa tillardagi ekvivalent shakllar bilan qiyoslanganda ko'plab tilshunoslar tomonidan funksional so'zlar guruhiga kiritiladi. Masalan, turkiy tillarda **ha** va **yo'q** birliklari aynan shu kommunikativ vazifani bajaradi. Nemis tilida savollarga javob berish jarayonida **ja** yoki **nein** birliklarining tanlanishi nutqiy vaziyatning ijobiy yoki salbiy xarakteri bilan belgilanadi. Biroq inkor shaklida berilgan savollarga javob qaytarishda **nein** birligining qo'llanishi ayrim hollarda kommunikativ noaniqlik yoki semantik chalkashliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Inkorni ifodalovchi vositalarning muhim turlaridan yana biri miqdoriy inkor hisoblanadi. Bunday konstruksiyalar semantik jihatdan fe'l inkori bilan ma'lum darajada yaqinlikka ega bo'lsa-da, formal nuqtayi nazardan ular bo'lishsiz gaplar qatoriga kiritilmaydi. Bunday gaplarni tasniflashda ikki xil mezon qo'llanadi. Birinchisi formal mezon bo'lib, unga ko'ra gap grammatik jihatdan bo'lishli yoki bo'lishsiz shaklda bo'lishi mumkin. Ikkinchisi esa funksional-semantik mezon bo'lib, u gap mazmunida ma'lum bir faktning tasdiqlanishi yoki inkor etilishini ifodalaydi. Hind-yevropa tillari tizimida, jumladan nemis tilida inkorni ifodalash vositalari boshqa til tizimlariga nisbatan keng imkoniyatlarga ega. Bu, avvalo, inkor ma'nosini ifodalovchi birliklarning turli lingvistik sathlarda faol qo'llanishi bilan izohlanadi. Inkorning semantik ko'rinishlaridan biri hisoblangan sintaktik inkor masalasi ham tilshunoslar tomonidan turlicha talqin qilingan. Masalan, Y.S. Stepanov rus tili materiallari asosida sintaktik inkor masalasini tahlil qilib, inkor vositalarini qabul qiluvchi yoki qabul qilmaydigan sintaktik konstruksiyalarni uch guruhga ajratishni taklif etadi. Ushbu guruhlar propozitsional vazifa tamoyiliga asoslanadi. Shunga ko'ra sintaktik konstruksiyalar inkor vositalarini qabul qilmaydigan, qabul qilishi mumkin bo'lgan hamda ma'lum sharoitda inkor elementlari bilan qo'llanishi mumkin bo'lgan shakllarga bo'linadi.

Biroq bunday yondashuv ayrim konstruksiyalarning inkor tizimidagi tashqi ko'rinishini aks ettiradi, xolos. Masalan, *niemand* (hech kim) birliklari asosida hosil qilingan konstruksiyalarni ayrim tilshunoslar fe'lsiz shakllar sifatida talqin qilganlar. Ularni turli zamon shakllari bilan qo'llash orqali yangi grammatik tuzilmalar hosil qilishga urinishlar mavjud bo'lsa-da, bunday konstruksiyalar ko'pincha grammatik jihatdan to'liq normativ hisoblanmaydi.

Bundan tashqari, *kein + ot* konstruksiyasi hamda *niemand* inkor olmoshi nemis tilida turli strukturaviy xususiyatlarga ega birliklar hisoblanadi. Shu sababli *Da war keine Menschenseele* hamda *Da war niemand* kabi gaplar semantik jihatdan yaqin bo'lsa-da, ularning strukturaviy tashkil etilishi turlicha. Zamonaviy lingvistik nazariyalarda til hodisalari odatda nominatsiya, predikatsiya va modallik kabi uch asosiy aspekt doirasida talqin qilinadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, inkor kategoriyasini ham mazkur

aspektlar doirasida o'rganish mumkin. Modallik kategoriyasi tarixiy rivojlanish jarayonida zamon kategoriyasi bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa-da, inkor kategoriyasi har doim ham modallik yoki zamon kategoriyasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanavermaydi. Ikki komponentli gaplar misolida inkorning nominativ va predikativ funksiyalarini tahlil qilish ham muhim ilmiy natijalar beradi. Bunda inkor ega, kesim yoki gapning boshqa bo'laklariga taalluqli bo'lishi mumkin [2; 69]. Ba'zi hollarda esa inkor ma'nosi alohida komponentga emas, balki butun gap mazmuniga taalluqli bo'ladi. Bunday vaziyatda inkor etilgan gap ko'pincha boshqa gap bilan ochiq yoki yashirin tarzda qarama-qarshi qo'yiladi. A.M. Peshkovskiy inkor kategoriyasini tavsiflar ekan, uning sintaktik bog'liqlik bilan chambarchas aloqadorligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, mazkur kategoriyaning mohiyati shundan iboratki, sintaktik nuqtai nazardan inkor yordamida ikki fikr o'rtasidagi munosabat ifodalanadi. Boshqacha aytganda, inkor turli salbiy so'zlar yoki iboralar orqali ifodalanib, muayyan holat yoki hodisaning mavjud emasligini ko'rsatadi [2; 237].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ta'kidlash joizki, inkor faqat gap kesimi bilan cheklanib qolmaydi, balki gapning istalgan bo'lagiga nisbatan qo'llanishi mumkin. Mazkur holatni kuzatgan tilshunoslar inkorni umumiy va qisman turlarga ajratish zarurligi haqida xulosa qilganlar. Umumiy va qisman inkor gaplarda predikativlik kategoriyasining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra, tildagi salbiy shakllar har doim ham mantiqiy jihatdan salbiy ma'noni anglatavermaydi. Masalan, *bebaho* (*unbezahllbar, unschätzbar*) kabi birliklar shaklan salbiy ko'rinishga ega bo'lsa-da, mazmunan ijobiy, ya'ni "qimmatli" (*kostbar, wertvoll*) ma'nosini bildiradi. Aksincha, ayrim ijobiy lingvistik shakllar mantiqiy jihatdan salbiy tushunchani ifodalashi mumkin: masalan, *yolg'iz* (*allein*) so'zi "turmush qurmagan" (*unverheiratet*) mazmunini anglatadi.

Nemis tilida inkor ko'pincha leksik-sintaktik va morfologik mezonlar asosida tasniflanadi. Leksik-sintaktik tasnifga ko'ra inkor umumiy gap inkori, ega inkori, kesim inkori hamda boshqa sintaktik birliklarning inkori kabi turlarga ajratiladi. Nemis tilidagi **nicht** inkor yuklamasi gap tarkibida nisbatan erkin joylashish xususiyatiga ega. Shu sababli inkor konstruksiyalarini tahlil qilish jarayonida faqat fe'l kesimning inkor etilishi emas, balki fe'l guruhi tarkibiga kiruvchi boshqa komponentlarning ham hisobga olinishi muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hind-yevropa tillari orasida, xususan nemis tilida gapning alohida bo'laklarini inkor qilish keng tarqalgan lingvistik hodisa hisoblanadi. Nemis tilida bu jarayon turli sintaktik konstruksiyalar orqali ifodalanadi va nutq jarayonida muhim kommunikativ vazifani bajaradi.

Bundan tashqari, inkor ma'nosi ko'pincha kontekst orqali ham ifodalanadi. Ayrim holatlarda grammatik shaklning o'zi inkor ma'nosini to'liq ifodalamaydi, balki kontekst bilan birgalikda semantik kompleks hosil qiladi. Shu bois kontekst inkor semantikasining muhim komponentlaridan biri sifatida qaraladi. Natijada funksional-semantik maydon nazariyasi turli lingvistik darajalarga mansub birliklarning yagona semantik markaz – inkor kategoriyasi atrofida birlashishini ko'rsatadi [3; 19]. Inkorning leksik-grammatik ko'rsatkichlari hamda funksional xususiyatlarini qiyosiy o'rganish til tizimining semantik va strukturaviy xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Inkor, semantik mohiyat nuqtai nazaridan, ko'p ma'noli voqelik hisoblanadi va shuning uchun u tasdiqqa nisbatan teskari jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Gap tarkibidagi alohida bo'laklarni tasdiqlash murakkab bo'lgani kabi, ularni inkor qilish ham qiyinlik tug'diradi. Fe'l kesimida mujassamlangan gap bo'laklarining vazifasi tasdiq yoki inkor qilishni o'z ichiga olishi mumkin. Misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin:

Ich habe ihm dein Geheimnis nicht verraten → *Ich war es nicht, der ihm dein Geheimnis verriet* → *Ich verrate nicht ihm dein Geheimnis* → *Jemand hat das Geheimnis verraten.*

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, nemis tilidagi *nicht* inkor yuklamasi gapdagi o'rnini erkin almashtira oladi. Shu sababli, *nicht* so'zining gapdagi pozitsiyasini aniqlashda faqat fe'l kesimning inkor etilishini emas, balki fe'l kesim guruhi tarkibiga kiruvchi boshqa komponentlar bilan munosabatini ham hisobga olish zarur. Shu nuqtai nazardan, nemis tilidagi *nicht* yuklamasining gapdagi o'rnini ikki jihatdan tahlil qilinadi: bir tomondan fe'l kesimga nisbatan, ikkinchi tomondan esa kesim tarkibidagi boshqa komponentlarga nisbatan.

Hind-yevropa tillari, jumladan nemis tilida, alohida tushunchalarni yoki bo'laklarni inkor qilish keng tarqalgan fenomen hisoblanadi. Nemis tilida quyidagi tarkibiy bo'linmalar aniqlanadi:

1. Tuzilish modeli va uning komponentlarida siljishlar – Muayyan shartlarga muvofiq qurilgan konstruksiyalarda leksik va funksional ma'nolarda o'zgarishlar sodir bo'ladi, lekin barqaror element sifatida "tuzilish modeli" va uni qo'llab-quvvatlovchi so'zlar saqlanadi. Misol: *Endi hech qachon, hech qayerda, hech qayerga* kabi olmoshlar fe'l bilan qo'shilganda atributiv ma'nosini yo'qotib, inkor element funksiyasini bajaradi. Bu holatda ular kuchaytiruvchi emotsional ohangga ega bo'ladi.

2. Grammatik shakl va funksional yo'nalishning qayta ko'rib chiqilishi – *Er ist kein Sportler* kabi konstruksiyalarda gapning predikat shakli mavjud emasligi yoki grammatik yo'nalishi qayta tahlil qilinadi.

Salbiy baho ma'nosi ko'pincha so'roq gaplar asosida ifodalanadi: *Er ein ehrlicher Mensch?! Der und Wort halten?!*

3. Leksik birliklarning ekspressiv tahlili – *Er ist alles andere als Sportler* va *Er ist zu juris, um es zu verstehen* kabi konstruktsiyalar leksik birliklarni qayta ko'rib chiqish orqali tuziladi va ekspressiv salbiy ma'noni ifodalaydi: *Er versteht das nicht* yoki *Er ist kein Sportler*.

4. Undov frazeologiyasi va emotsional ekspressivlik – Tilshunos Sh.Balli ta'rificha, konstruktsiyalarning barcha tarkibiy qismlarini qayta ko'rib chiqish orqali hosil bo'lgan tuzilmalar undov frazeologiyasini va emotsional mazmuni hosil qiladi: *Wie werde ich denn! Das weiss der Kuckuck!*

Shuningdek, nemis tilida shartli konyunktivlar preterital qo'shma gaplar bilan bog'lanadi: *Wenn ich gestern Zeit gehabt hätte, würde ich zu dir gekommen*. Bu shakllar noreal istakni ifodalashda, indikativning oddiy inkor shaklidan farqli ravishda, qo'shimcha semantik komponentlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, konyunktiv konstruktsiyalari *als ob, als* bog'lovchilari orqali bir vaqtdalikni yoki ketma-ketlikni bildiradi: *Die Minuten schleichen, als wären es Stunden ... Sie sieht mich mit grossen Augen an, als hätte sie in mir doch plötzlich der Schuldigen gefunden*.

So'roq gaplar va *yo'q* elementi bilan murakkablashgan sintaktik konstruktsiyalar intonatsiya orqali inkorni ifodalaydi. Ritorik savollar ichki tabiatiga ko'ra yashirin inkorni bildiradi, masalan:

O'zbek tilida: *Ular o'sha uchun halok bo'lganlarmi? – Yo'q.*

Nemis tilida: *Sind wir dafür gestorben?*

Umuman olganda, inkor hodisasi faqat grammatik shakl bilan ifodalanmaydi, balki kontekstual va semantik komponentlar orqali ham amalga oshiriladi. Shu sababli, kontekst inkor semantik kompleksining belgilovchi yoki teng komponenti sifatida muhim ahamiyatga ega [1; 18 -31-b.].

Xulosa. Nemis tilida inkor kategoriyasi murakkab semantik va konstruktiv tizimga ega bo'lib, u nafaqat gapning kesimi, balki uning barcha sintaktik bo'laklariga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inkor hodisasi umumiy va qisman inkor shakllarida namoyon bo'lib, ularning har biri nutqda turli kommunikativ vazifalarni bajaradi. Umumiy inkor butun gap mazmunini rad etsa, qisman inkor alohida komponentlarni inkor etish orqali ma'no nozikliklarini yuzaga keltiradi. Semantik jihatdan inkor voqelikni inkor etish, rad etish, qarama-qarshilik bildirish hamda axborotni aniqlashtirish kabi funksiyalarni bajaradi. Shu bilan birga, inkor vositalari (masalan, *nicht, kein, nie, niemand* va boshqalar) o'zaro differensial xususiyatlarga ega bo'lib, ularning qo'llanishi kontekst, urg'u va sintaktik pozitsiyaga bog'liq holda belgilanadi. Konstruktiv nuqtai nazardan esa inkor elementlarining gapdagi o'rni qat'iy qoidalarga asoslanadi. Ayniqsa, *nicht* ning joylashuvi inkor qilinayotgan komponentga qarab o'zgarishi, *kein* ning esa artikl vazifasida kelib, ot bilan bog'lanishi nemis tilining struktur xususiyatlarini yaqqol namoyon etadi. Umuman olganda, nemis tilida inkor kategoriyasi semantika va sintaksisning o'zaro uzviy bog'liqligini aks ettiradi. Bu hodisani chuqur o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy til o'qitish, tarjima va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Бондарко А.В. К проблематике функционально-семантических категорий // Вопросы языкознания. 1967. – № 2, С. 18-31.
2. Buscha J., Helbig G.: *Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Berlin und München (Langenscheidt KG) 2001.
3. Helbig G., Ricken H. *Die Negation*. Leipzig 1973. – 347 s.
4. Heinemann Wolfgang: *Negation und Negierung*, Leipzig (VEB Verlag Enzyklopadie Leipzig) 1983.
5. Hentschel Elke: *Negation und Interrogation*, Tübingen (Max Niemeyer Verlag) 1998.

LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF VERBALIZATION OF INTERTEXTUALITY IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Ilnazarova Shakhrizoda Sunnatillaevna,

*1st-year student, Philology and Language Teaching: English,
Bukhara State University
ilnazarovashaxrizoda@gmail.com*

Abstract. *The article examines the linguopragmatic features of the verbalization of intertextuality in English and Uzbek discourse. Intertextuality is considered as a mechanism through which texts establish semantic connections with previously existing cultural and linguistic material. The research focuses on the linguistic forms through which intertextual references are realized and on their pragmatic role in shaping discourse interpretation. The analysis is based on examples taken from literary and communicative contexts in both languages. Particular attention is given to the structural forms of intertextual markers such as quotations, cultural allusions, and aphoristic expressions. The comparative analysis demonstrates that these units function as stable linguistic constructions that activate shared cultural knowledge and introduce additional semantic layers into discourse. At the same time, the sources of intertextual references differ across linguistic traditions. English discourse frequently incorporates references to canonical literary works, historical aphorisms, and biblical narratives, while Uzbek discourse more actively employs proverb traditions, classical poetic imagery, and culturally established expressions rooted in folklore. The results indicate that intertextuality operates as a universal discourse mechanism, whereas its linguistic realization and pragmatic interpretation are shaped by the cultural and textual traditions of a particular language community.*

Keywords: *intertextuality, linguopragmatics, discourse analysis, intertextual markers, english language, uzbek language, cultural references, precedent texts, comparative linguistics.*

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. *В статье рассматриваются лингвопрагматические особенности вербализации интертекстуальности в английском и узбекском дискурсе. Интертекстуальность анализируется как механизм формирования смысловых связей между текстами посредством обращения к культурно значимым источникам и предшествующим текстам. Основное внимание уделяется языковым средствам, через которые реализуются интертекстуальные отсылки, а также их прагматической функции в процессе интерпретации дискурса. Материал исследования включает примеры из художественного и коммуникативного дискурса обоих языков. В ходе анализа выявлены основные формы интертекстуальных маркеров, включая цитаты, культурные аллюзии и афористические выражения. Сравнительный анализ показывает, что данные единицы функционируют как устойчивые языковые конструкции, активизирующие коллективное культурное знание и формирующие дополнительные смысловые уровни в тексте. Установлено, что в английском дискурсе интертекстуальные отсылки чаще связаны с канонической литературой, историческими афоризмами и библейскими текстами, тогда как в узбекском дискурсе значительную роль играют пословицы, фольклор и классическая поэтическая традиция. Полученные результаты свидетельствуют о том, что интертекстуальность является универсальным механизмом организации дискурса, однако способы её языковой реализации обусловлены культурными и текстовыми традициями конкретного языкового сообщества.*

Ключевые слова: *интертекстуальность, лингвопрагматика, дискурс-анализ, интертекстуальные маркеры, английский язык, узбекский язык, культурные отсылки, прецедентные тексты, сравнительная лингвистика.*

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA INTERTEKTSTUALIK VERBALIZATSIYASINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek diskursida intertekstualikning verbalizatsiyasining lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Intertekstualik matnlar o‘rtasidagi semantik aloqalarni shakllantiruvchi mexanizm sifatida ko‘rib chiqiladi va u madaniy jihatdan muhim manbalar hamda avval mavjud bo‘lgan matnlarga murojaat qilish orqali yuzaga keladi. Tadqiqotda intertekstual murojaatlarning til vositalari orqali ifodalanish shakllari hamda ularning diskursni talqin qilish jarayonidagi pragmatik*

vazifalari o'rganiladi. Tadqiqot materiali ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy hamda kommunikativ diskursdan olingan misollarga asoslanadi. Tahlil natijasida intertekstual markerlarning asosiy shakllari, jumladan, iqtiboslar, madaniy alluziyalar va aforistik ifodalar aniqlangan. Qiyosiy tahlil ushbu birliklar barqaror til konstruksiyalari sifatida faoliyat yuritib, umumiy madaniy bilimlarni faollashtirishi hamda matnda qo'shimcha semantik qatlamlarni shakllantirishini ko'rsatadi. Shuningdek, ingliz diskursida intertekstual murojaatlar ko'proq klassik adabiyot, tarixiy aforizmlar va diniy matnlar bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek diskursida maqollar, folklor va mumtoz she'riyat an'analari muhim manba sifatida namoyon bo'lishi aniqlangan. Natijalar intertekstual diskursni tashkil etishning universal mexanizmi ekanligini, ammo uning til orqali ifodalanish shakllari muayyan til hamjamiyatining madaniy va matniy an'analari bilan belgilanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: intertekstualik, lingvopragmatika, diskurs tahlili, intertekstual markerlar, ingliz tili, o'zbek tili, madaniy murojaatlar, precedent matnlar, qiyosiy tilshunoslik.

Introduction. In contemporary linguistics increasing attention is given to discourse-oriented studies that examine texts within their cultural and communicative contexts. One of the key concepts in this field is intertextuality, which refers to the presence of elements from previous texts within a new textual environment. A text therefore functions not as an isolated linguistic unit but as part of a broader network of cultural and discursive relations where meaning is shaped through references to other texts.

From a linguopragmatic perspective, intertextuality acts as a communicative strategy that influences interpretation and enhances the expressive potential of discourse. Intertextual references, such as quotations, allusions, and culturally significant expressions, activate shared knowledge between the author and the reader and contribute to the pragmatic impact of the message.

Comparative analysis of English and Uzbek languages reveals that although intertextuality operates as a universal discourse mechanism, the linguistic forms through which it is verbalized reflect different cultural traditions. English discourse frequently relies on references to classical literature, biblical texts, and widely known cultural narratives, whereas Uzbek discourse often draws on folklore, proverbs, and classical Eastern poetic traditions. The present study aims to identify the linguopragmatic features of intertextual verbalization in English and Uzbek and to determine the similarities and differences in their communicative realization.

Literature review. The study of intertextuality has developed through the works of several influential scholars whose research established the theoretical and methodological foundations for the analysis of textual interaction. One of the earliest conceptual bases of intertextuality can be found in the works of Mikhail Bakhtin, who introduced the idea of dialogism. Bakhtin argued that every utterance exists in relation to previous and future utterances and therefore language functions as a dialogic system. According to Bakhtin(1981), texts inevitably contain echoes of other texts, because meaning is constructed through interaction between different voices within discourse. The term "intertextuality" was later introduced by Julia Kristeva (1986), who developed Bakhtin's ideas within the framework of structural and post-structural linguistics. Kristeva described a text as a "mosaic of quotations," emphasizing that any text absorbs and transforms elements of other texts. Her work played a crucial role in shifting attention from isolated textual structures to networks of textual relations.

Roland Barthes (1977) further elaborated this perspective by proposing the concept of the "text as a tissue of quotations." Barthes emphasized that meaning emerges through the interaction of multiple cultural codes rather than from the author alone. In his interpretation, the reader becomes responsible for identifying intertextual references and reconstructing their significance within discourse.

A systematic classification of textual relationships was proposed by Gérard Genette, who introduced the concept of transsexuality. Genette distinguished several types of relations between texts, including intertextuality, paratextuality, metatextuality, and hypertextuality. His model provided an analytical framework that is widely used in modern textual analysis. In the field of discourse analysis, Norman Fairclough explored intertextuality as a key feature of social discourse. Fairclough demonstrated that texts often incorporate fragments of other discourses, which reflect ideological structures and power relations in society. His work connected intertextuality with critical discourse analysis and emphasized the importance of pragmatic context in interpreting textual references.

Teun van Dijk contributed to the cognitive dimension of discourse interpretation by explaining how shared knowledge and mental models enable readers to recognize intertextual signals. According to van Dijk, discourse comprehension relies heavily on background knowledge, which allows participants in communication to identify references to previous texts and cultural narratives.

Within linguistic pragmatics, Geoffrey Leech and Stephen Levinson investigated how contextual meaning and communicative intentions shape the interpretation of language. Their studies demonstrated that

pragmatic interpretation often depends on implicit references and shared cultural assumptions, which are essential for understanding intertextual expressions. In Uzbek linguistics, the phenomenon of intertextuality has been addressed in studies of cultural discourse and precedent texts. First and foremost, Zub aydullo Isomovich and Otabek Murtazoyev made a research in the functions of intertextuality, representing its use in various cases for different purposes. For instance, they successfully have proved that author may directly or indirectly make a use of reference for humour or highlighting. Shavkat Rahmatullayev examined the semantic and cultural significance of proverbs and phraseological units in Uzbek language, showing that many expressions function as references to earlier cultural texts. Shukhrat Safarov analyzed pragmatic aspects of Uzbek discourse and emphasized the role of cultural knowledge in interpreting figurative and precedent expressions. Bakhtiyor Karimov investigated stylistic and intertextual features of Uzbek literary discourse, demonstrating that references to classical Eastern poetry and folklore traditions often serve as important semantic and pragmatic markers.

Discussion. The empirical analysis focuses on the linguistic realization of intertextual references in English and Uzbek discourse. The material includes examples extracted from literary texts, media discourse, and public communicative contexts. The analytical objective is to identify the structural forms of intertextual verbalization and to determine their pragmatic functions within discourse.

The examined data demonstrate that intertextuality in both languages is realized through recurrent linguistic patterns that encode references to culturally significant texts. These references operate as pragmatic signals that activate shared cultural knowledge between the author and the recipient. In English discourse, intertextual markers are frequently associated with canonical literary sources, biblical narratives, and historically established cultural expressions. Lexical units functioning as quotations or culturally recognizable phrases often retain stable structural form and signal the presence of a precedent text. Such constructions perform a discourse-organizing function by introducing an additional semantic layer that extends beyond the literal meaning of the expression.

In Uzbek discourse the verbalization of intertextuality demonstrates a strong connection with proverb traditions, classical poetic imagery, and culturally established aphoristic expressions. This can be clearly exemplified by the Uzbek allusion ‘ U Alpomishdek jasur edi’. As we can see here, instead of saying he was not afraid of anything, the speaker can say he was as brave as Alpomish who is hero of one of the most widely-known epic poem. These units function as condensed semantic structures containing collective cultural experience. Their use within discourse introduces evaluative or interpretative meaning, frequently reinforcing moral or philosophical interpretation. Unlike many English literary references that require recognition of specific authors or texts, Uzbek intertextual units often belong to the domain of widely shared cultural knowledge and therefore possess a higher degree of communicative accessibility.

Structural comparison indicates that the linguistic form of intertextual markers in both languages tends toward lexical stability and semantic condensation. Intertextual expressions typically appear as fixed or semi-fixed constructions capable of preserving their associative meaning across different discourse environments. For clarification, fixed constructions are not supposed to experience any changes, whereas the reverse can be said for semi-fixed ones which may constantly be modified. To be or not to be is perfect example of fixed intertextual expressions, while he was like a Romeo can stand as a semi-fixed expression as it is used differently according to the context .Their pragmatic function lies in the activation of precedent cultural knowledge and the expansion of interpretative context.

The comparative distribution of the main forms of intertextual verbalization observed in the analyzed material is summarized below.

Intertextual form	English example	Uzbek example	Source domain	Pragmatic function
Direct quotation	“To be or not to be”	“Yaxshilik qil, dengizga tashla”	Literary text / proverb	Conceptual evaluation
Cultural allusion	“Big Brother”	“Ko‘ngil ko‘zi”	Literature / poetic imagery	Associative interpretation
Aphoristic expression	“The pen is mightier than the sword”	“Til bilgan el biladi”	Historical saying / proverb	Cultural generalization

The analyzed material indicates that intertextual expressions in both languages function as stable semantic markers that connect individual discourse with broader cultural textual traditions. Differences between the two languages are primarily observed in the dominant source domains of intertextual references. English discourse demonstrates a higher frequency of references to canonical literary texts and historical aphorisms, whereas Uzbek discourse more actively incorporates proverb-based constructions and poetic

imagery rooted in classical literary heritage. These patterns reflect the cultural foundations that shape the pragmatics of intertextual verbalization in each linguistic system.

Conclusion. The study examined the linguopragmatic features of the verbalization of intertextuality in English and Uzbek discourse. The analysis demonstrates that intertextuality operates as a stable mechanism of meaning construction through which texts establish connections with previously existing cultural and linguistic material. Intertextual elements function as markers of precedent knowledge and introduce additional semantic layers that extend beyond the literal interpretation of the utterance.

The comparative analysis shows that both languages employ similar structural forms of intertextual expression, including quotations, allusions, and aphoristic constructions. These forms are characterized by lexical stability and semantic condensation, which enable them to preserve associative meaning across different communicative contexts. Their pragmatic function consists in activating shared cultural knowledge and shaping the interpretative framework of discourse.

At the same time, the sources of intertextual references demonstrate significant cultural differentiation. English discourse frequently incorporates references to canonical literature, historical aphorisms, and biblical narratives, while Uzbek discourse relies more strongly on proverb traditions, classical poetic imagery, and culturally established expressions rooted in folklore and literary heritage. These differences reflect the cultural foundations that influence the pragmatic functioning of intertextual markers in each linguistic system. The results indicate that intertextuality represents a universal discourse mechanism whose linguistic realization depends on the cultural and textual traditions of a particular language community. Further research may expand the empirical corpus and investigate additional discourse domains such as media communication, political discourse, and digital communication environments.

REFERENCES:

1. Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press.
2. Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text*. London: Fontana Press.
3. Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
4. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Lincoln: University of Nebraska Press.
5. Kristeva, J. (1986). *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press.
6. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
7. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Safarov, Sh. (2008). *Pragmatik lingvistika*. Toshkent: Fan.
9. van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

O‘ZBEK TILIDA VIZUAL KOGNITIV FE‘LLARNING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Karimjonova Shahloxon Ravshanjonovna,
 Farg‘ona davlat universiteti
 Ingliz tili amaliy kursi kafedrası dotsenti,
 filologiya fanlari doktori (DSc)
shahloxonkarimjonova@gmail.com
 Orcid:0009-0006-0224-3315

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikdagi “valentlik” tushunchasining nazariy talqinlari tahlil qilinib, uning fe‘l semantikasi va sintaksisi bilan uzviy bog‘liqligi asoslab beriladi. Valentlik terminining ilmiy muomalaga kirib kelishi L.Tenyer qarashlari bilan bog‘liq ekani ko‘rsatilib, keyingi tadqiqotlarda S.D.Katsnelson tomonidan valentlik so‘zning nutqdagi realizatsiyasi va boshqa birliklar bilan sintaktik munosabatga kirishish imkoniyati sifatida izohlangani yoritiladi. Shuningdek, A.V.Grotning valentlikka kengroq – so‘z turkumlariaro qo‘llanish chegaralarini belgilovchi xossa sifatidagi yondashuvi hamda D.E.Rozental va M.A.Telenkov lug‘atidagi ta‘riflar taqqoslanadi. O‘zbek tilshunosligidagi yondashuvlar (A. Hojiyev, M. Mirtojiev) asosida valentlikning sof sintaktik emas, balki semantik-grammatik kategoriya ekanligi, u so‘zning leksik-semantik xususiyatlari bilan belgilanadigan potensial imkoniyat ekani asoslanadi. Maqolaning amaliy qismi vizual kognitiv fe‘llarning (ko‘rmoq, qaramoq, tikilmoq, kuzatmoq, ko‘z yugurtirmoq va boshqalar) valentlik tuzilishini yoritishga bag‘ishlanib, agens – obyekt munosabati, vaqt, o‘rin, holat, vosita hamda sabab-maqсад kabi kengaytiruvchilar orqali fe‘l ma‘nosining ochilishi ko‘rsatiladi. Obligat va fakultativ kengaytiruvchilar farqi (ko‘rmoqda obyekt zaruriy, qaramoqda obyekt ko‘pincha fakultativ) asosida vizual idrok fe‘llarining semantik-sintaktik paradigmalari izohlanadi.

Kalit so‘zlar: valentlik, fe‘l valentligi, aktant, kengaytiruvchi, obligat kengaytiruvchi, fakultativ kengaytiruvchi, fe‘l semantikasi, semantik-grammatik kategoriya, vizual kognitiv fe‘llar, ko‘rmoq, qaramoq, tikilmoq, kuzatmoq, ko‘z yugurtirmoq, agens, obyekt, lokativ, temporal.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВИЗУАЛЬНО-КОГНИТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье анализируются основные трактовки понятия «валентность» в лингвистике, и обосновывается её связь с семантикой и синтаксической реализацией глагола. Показано, что термин впервые был введён Л.Теньером и первоначально понимался как способность глагола присоединять подлежащее и объекты. Далее рассматривается интерпретация С.Д.Кацнельсона, согласно которой валентность является свойством слова, обеспечивающим его синтаксические связи на основе собственного значения, а также позиция А.В.Грота, предлагающего более широкий подход, связывающий валентность с ограничениями сочетаемости между частями речи. Приводится сопоставление с дефиницией из «Словаря лингвистических терминов» Д.Э.Розенталя и М.А.Теленкова. На материале узбекского языкознания (А.Ходжиев, М.Миртожиев) доказывается, что валентность не сводится к чисто синтаксическому явлению, а представляет собой семантико-грамматическую категорию, обусловленную лексико-семантическими характеристиками слова. Практическая часть посвящена валентностной структуре визуально-когнитивных глаголов (ko‘rmoq, qaramoq, tikilmoq, kuzatmoq, ko‘z yugurtirmoq и др.), где показана роль актантов и расширителей (agens, объект, время, локатив, способ/состояние, средство, причина-цель) в раскрытии значения глагола. Выявляется различие обязательных и факультативных расширителей: например, для ko‘rmoq объект выступает обязательным, тогда как для qaramoq объект может быть факультативным. Сделан вывод о том, что степень направленности и интенсивности перцептивного акта определяет конфигурацию валентности и семантико-синтаксическую парадигму глагола.

Ключевые слова: валентность, глагольная валентность, актанты, расширители, обязательная валентность, факультативная валентность, семантика глагола, семантико-грамматическая категория, визуально-когнитивные глаголы, перцептивные глаголы, агенс, объект, локатив, темпоратив, способ действия.

SYNTACTIC FEATURES OF VISUAL COGNITIVE VERBS IN THE UZBEK LANGUAGE

Abstract. *This article examines major linguistic interpretations of the concept of valency and demonstrates its close relationship with verb semantics and syntactic realization. The study notes that the term was introduced by L.Tesniere, who primarily defined valency within the verb domain as the ability of a verb to attract a subject and objects. The paper then discusses S.D.Katsnelson's view of valency as a property of a word that enables it, on the basis of its meaning, to enter syntactic relations with other words, as well as A.V.Grot's broader (partly extralinguistic) approach linking valency to constraints on how parts of speech can modify or be modified. The definition offered in the Dictionary of Linguistic Terms by D.E.Rosenthal and M.A.Telenkov is also considered. Drawing on Uzbek linguistic scholarship (A. Hojiyev; M. Mirtojiev), the article argues that valency is not a purely syntactic notion but a semantic-grammatical category determined by the lexical-semantic potential of a word. The applied part focuses on the valency structure of visual cognitive verbs in Uzbek (e.g., ko'rmoq 'see', qaramoq 'look', tikilmoq 'stare', kuzatmoq 'observe', ko'z yugurtirmoq 'glance/skim'). The analysis shows how meaning is revealed through actants and modifiers such as the agent, object, time, location, manner/state, instrument and cause/goal. A key result is the distinction between obligatory vs. optional complements: for instance, ko'rmoq typically requires an object, whereas qaramoq may occur without an explicit object. The article concludes that the degree of intentionality and the intensity of perception shape the valency configuration and the semantic-syntactic paradigm of visual verbs.*

Key words: *valency, verb valency, actants, complements, obligatory complements, optional complements, verb semantics, semantic-grammatical category, visual cognitive verbs, perception verbs, agent, object, locative, temporal, manner, instrument, cause and purpose.*

Kirish. Tilshunoslikda "valentlik" tushunchasi turli olimlar tomonidan har xil talqin qilinadi. Bu atamani fan doirasiga birinchi bo'lib kiritgan fransuz tilshunosi L.Tenyer hisoblanadi. U valentlikni, asosan, fe'l doirasida ko'rib, fe'lning gapda subyekt va obyektlarni o'ziga birlashtirish qobiliyati sifatida talqin etgan. L.Tenyer fikricha, fe'lning sintaktik jihatdan zaruriy bo'lgan semantik komponentlari aynan shu subyekt va obyektlar bilan belgilanadi. Bu yerda u egani, bevosita va bilvosita to'ldiruvchilarni nazarda tutadi. Shu bilan birga, fe'lning boshqaruvi ostida keluvchi ayrim boshqa sintaktik birliklar ham mavjud bo'lib, ular ko'pincha obligatori valentligining aktantlari sifatida qaraladi. Shunga qaramay, L.Tenyer valentlikni faqat fe'lning birikish imkoniyati bilan cheklab, uni fe'lning leksik ma'nosi bilan bog'liq holda yuzaga kelishini e'tibordan chetda qoldiradi. Tilshunos S.D.Katsnelson esa valentlikni so'zning gapdagi realizatsiyasi va boshqa so'zlar bilan qanday munosabatga kirishishini ifodalovchi omil sifatida izohlaydi. Fransuz tadqiqotchisi A.V.Grot valentlikka bundan ancha keng va ekstralingvistik yondashuvni taklif etadi. Uning fikricha, valentlik bir so'z turkumining boshqa so'z turkumiga nisbatan ishlatilish chegaralarini belgilaydi, ya'ni so'zning boshqa so'zga nisbatan aniqlovchi bo'lishi yoki o'zi aniqlanish imkoniyatini ifodalovchi lingvistik xossadir [1].

Adabiyotlar tahlili. S.D.Katsnelson "Valentlik so'zning xususiyati bo'lib, so'zning o'z ma'nosi asosida boshqa so'zlar bilan sintaktik munosabatga kirishuvini amalga oshirmoqdir" deb ta'kidlaydi. S.D.Katsnelsonning bu yondashuvi ilmiy asosli va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u so'zning nutqdagi faoliyatini, uning boshqa birliklar bilan qanday aloqaga kirishishini tushunishga yordam beradi. Ayniqsa, fe'llarning valentlik xususiyatlarini o'rganishda bu ta'rif nihoyatda muhim, chunki u grammatik qurilmalar orqasidagi semantik mexanizmlarni ochib beradi.

"Valentlik" terminining mazmuni va izohini aniqlashtirish maqsadida D.E.Rozental va M.A.Telenkov tomonidan tuzilgan "Lingvistik atamalar lug'ati"ga murojaat qilindi. Mazkur manbada valentlik so'zning boshqa so'zlar bilan birikib ibora yoki konstruksiyalar hosil qilish qobiliyati sifatida izohlanadi [2].

A.Hojiyevning fikricha so'zning valentligi deb "So'zning muayyan so'z bilan birika olishi imkoniyati. Masalan, o'rgatmoq fe'li harakat obyektini va adresatni ifodalovchi so'z bilan birika oladi (so'z birikmasi hosil qila oladi): do'stiga suzishni o'rgatmoq" [3].

M.Mirtojievning ta'kidlashicha, "So'z ma'nosining logik-semantik qatlamini, uning sintagmatik xususiyatlarini o'rganishda so'z valentliklarini aniqlash va sistemalashtirish alohida ahamiyatga ega. Valentlik tushunchasi sof sintaktik tushuncha emas, balki semantik-grammatik tushunchadir. Boshqacha qilib aytganda, valentlik gap bo'lagining xususiyati emas, balki so'z turkumining, so'zning xususiyatidir. So'z valentligi uning gapda qanday bo'lak bo'lib kelishi bilan belgilanmaydi. So'z valentligi uning leksik-semantik xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu ma'noda valentlikni o'rganish birinchi navbatda so'z turkumi xususiyatlarini, so'z xususiyatlarini o'rganish demakdir" [4].

M.Mirtojiyevning bu fikri valentlik tushunchasini faqat sintaktik darajada emas, balki semantik-grammatik nuqtayi nazardan yoritishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. U valentlikni gapning yuzaki tarkibiy qismlarini bog'lovchi vosita deb emas, balki so'zning chuqur leksik-semantik xususiyatlari bilan belgilanadigan kategoriya sifatida talqin etadi. M.Mirtojiyevning ta'kidlashicha, valentlik so'z turkumiga, so'zning o'ziga xos semantik imkoniyatlariga bog'liq. Bu esa, fe'llar, otlar, sifatlar va boshqa so'z turkumlarining o'ziga xos valentlik strukturalariga ega ekanligini anglatadi. An'anaviy yondashuvlarda valentlik ko'pincha fe'lning sintaktik birikish imkoniyatlari orqali tahlil qilinadi. M.Mirtojiyev esa bu yondashuvni kengaytirib, so'zning semantik salohiyatiga asoslangan birikish imkoniyatini ilgari suradi. Bu esa valentlikni chuqurroq, konseptual darajada tahlil qilish zaruratini tug'diradi. U valentlikni gap bo'lgi sifatidagi rol emas, balki so'zning o'zida mujassam semantik-potensial kuch deb talqin qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek tilshunosligida leksik birliklarning valentlik xususiyatlari ko'pincha ularning lug'aviy ma'nosi bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi. Bu holat vizual kognitiv fe'llar misolida yana-da yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki ko'rish va idrok jarayonini ifodalovchi fe'llar (qaramoq, ko'rmoq, tikilmoq, kuzatmoq, sinchiklab qaramoq, ko'z yugurtirmoq va b.) o'z semantik tabiatiga ko'ra turli turdagi kengaytiruvchilarni talab qiladi va ularning bog'lanish imkoniyatlari fe'lning ma'no tuzilishini ochib beradi.

Semantik jihatdan vizual kognitiv fe'llar ikki asosiy ma'no turini aks ettiradi:

subyektning idrok faoliyati (ko'rish, qarash, kuzatish);

idrok jarayonining intensivligi yoki usuli (sinchiklab qarash, tikilib qarash, yashirincha qarash, yuzaki ko'z yugurtirish va b.).

Shu sababli bu fe'llarning valentlik tuzilishi ham ikki yo'nalishda shakllanadi: idrok qiluvchi shaxs (agens) bilan bog'lanish va idrok obyektining mavjudligi yoki mavjud emasligi.

Masalan, qaramoq fe'li obyekt talab qilmay ishlatilishi mumkin (Sardor uzoqqa qaradi), biroq ko'rmoq fe'li odatda obyekt talab qiladi (Sardor mashinani ko'rdi). Bu farq lug'aviy ma'nodagi idrok jarayonining turlicha darajada maqsadlilikka ega ekanligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslikda e'tirof etilganidek, fe'lning valentligi uning semantik mohiyatidan kelib chiqadi. Vizual fe'llar misolida bu bog'lanishlar quyidagicha aniqlanadi:

1. *Bajaruvchi (agens)* – ko'rish jarayoni subyekt bilangina bog'lanadi. Masalan, *Men ko'rdim. U qaradi. Biz kuzatdik.*

2. *Obyekt (manba)* – ko'rishning nimalarga qaratilganini bildiradi. Masalan, *Men qushni ko'rdim. U derazaga qaradi. Bola osmonni kuzatdi.*

3. *Payt* – idrok jarayonining vaqti fe'lning semantik strukturasi bilan bevosita bog'liq. Masalan, *Bugun u uzoq vaqt osmonni kuzatdi.*

4. *O'rin (lokalis)* – ko'ruv aktining qayerda sodir bo'lganligini ifodalaydi. Masalan, *U deraza oldida turib qaradi. Talaba kitobga ko'z yugurtirdi.*

5. *Holat* – ko'rishning qanday tarzda amalga oshirilganini ko'rsatadi. Masalan, *U sinchiklab qaradi. U jahl bilan tikildi.*

6. *Usul, vosita* – ba'zan idrok vosita orqali chegaralanadi. Masalan, *U durbin orqali kuzatdi.*

7. *Sabab-maqсад* – vizual jarayonning motivatsiyasini bildiradi. Masalan, *U unga ma'noli tikildi. U yomonlikni sezib, ortiga qaradi.*

Vizual fe'llarning kengaytiruvchilari ularning semantik imkoniyatlarini ochib beradi. Fe'lning qanday kengayish darajasi ko'rish jarayonining qanday ma'noda qo'llanayotganini belgilaydi: harakatmi, holatmi, maqsadlimi, yashirinmi, diqqatlimi yoki yuzakimi.

Fe'llarning zaruriy (obligator) va nozaruriy (fakultativ) kengaytiruvchilarga ajralishi vizual fe'llarda ayniqsa sezilarli.

Ko'rmoq fe'lida obyekt zaruriy kengaytiruvchi hisoblanadi. Masalan, *Men uni ko'rdim* (obyektsiz fe'l semantik jihatdan to'liq bo'lmaydi).

Qaramoq fe'lida obyekt fakultativ. Masalan, *U uzoqqa qaradi* (obyektsiz ham mumkin).

Tikilmoq fe'lida obyekt ko'pincha zaruriy, chunki fe'l ma'nosi maqsadli qaratilgan idrokni talab qiladi. Masalan, *U menga tikildi.*

Ko'z yugurtirmoq odatda obyekt talab qiladi, chunki jarayonning o'zi obyekt ustida amalga oshadi. Masalan, *U matnga ko'z yugurtirdi.*

Xulosa. Vizual fe'llarning zaruriy kengaytiruvchilari ularning lug'aviy ma'nosi bilan belgilanadi. Idrok obyektga qaratilgan bo'lsa – obyekt zaruriydir, yo'naltirilmagan bo'lsa – fakultativ bo'ladi.

Vizual kognitiv fe'llarning bog'lanish imkoniyatlari ularning lug'aviy ma'nosini ochuvchi eng asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Har bir fe'l ma'nosi o'z zamirida qanday turdagi kengaytiruvchilarni talab qilishini belgilaydi. Idrokning yo'naltirilganlik darajasi, obyektning mavjudligi, o'rin, vaqt va hol omillari fe'lning

valentlik strukturasi shakllantiradi. Shuning uchun vizual kognitiv fe'llarning semantik va sintaktik paradigmalari ma'noni kengaytirish tamoyillari asosida tahlil qilinadi va bu ularning kognitiv tabiati haqidagi xulosalarni mustahkamlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – Б.235.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1976. <https://rus-yaz.niv.ru/doc/linguistic-terms/fc/slovar-194.htm#zag-143> (murojaat sanasi: 27.07.2025)
3. Ҳожиёв А. Тилишунослик терминларининг изоҳли лугати. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.96.
4. Қўчқортюев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги (ўзбек тилидаги нутқ феъллари материали асосида). – Тошкент: Фан, 1977. – Б.71.
5. Karimjonova, S. (2025). *Semantic structures of perception verbs in English and Uzbek: a cross-linguistic comparison*. // *Taraqqiyot spektri*, 1(8), 63-68.
6. Karimjonova, S. R. (2022). *The linguistic functions of intonation components*. // *Oriental Art and Culture*, 3(4), 601-606.
7. Karimjonova, S. (2025). *O'zbek tilidagi vizual-kognitiv fe'llarning lokutiv, illokutiv va perllokutiv nutq aktlaridagi funksiyalari*. // “*Issues of Turkish Philology*”, 1(1).
8. Karimjonova, S. R. (2024). *The historical and cultural heritage of the Silk Road: Urgent issues and research prospects*. // *Madani Multidisciplinary Journal*, 4, 1557-65.
9. Karimjonova, S. R. (2021). *Cognitive Aspects Of The Causative Verb To Have In Modern English*. // *Current Research Journal Of Philological Sciences* (2767-3758), 2(11), 141-145.
10. Ravshanjonovna, K. S. (2025). *Kognitiv lingvistika doirasida tushuncha va konseptga oid yondashuvlarning qiyosiy tahlili*. // *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*, 15(01), 191-193.

QIYOSLOV TUSHUNCHASI TALQINI VA UNING LINGVISTIK TAVSIFI

Lutfullayev Akbarjon To'liqin o'g'li,

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish kafedrası

Lingvistika (ingliz tili) ta'lim yo'nalishi 1-kurs magistranti

Lutfullaevakbar07@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qiyoslov tushunchasining turli ilmiy adabiyotlarda talqin qilinishi hamda uning lingvistik tavsifi tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida qiyoslov metodining tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya sohalaridagi qo'llanishi va uning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, qiyosiy tahlil orqali til va adabiy birliklarining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, turli tillar o'rtasidagi umumiy qonuniyatlar va milliy o'ziga xosliklarni ochib berish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada qiyoslov tushunchasi va qiyosiy metodning lingvistik tadqiqotlardagi ahamiyati hamda uning nazariy va amaliy jihatlarini asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: qiyoslov tushunchasi, qiyosiy tahlil, qiyoslovning lingvistik tavsifi, til birliklari, lingvokulturologiya, til tizimi, qiyosiy metod, qiyoslovning lingvistik xususiyatlari, til va madaniyat qiyoslov munosabatlari.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ СРАВНЕНИЯ И ЕГО ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация. В данной статье анализируется интерпретация понятия сравнительного анализа в различных научных работах и его лингвистическое описание. В ходе исследования освещается применение сравнительного метода в лингвистике, сравнительной лингвистике и лингвокультурологии и его значение. Также рассматриваются вопросы выявления сходств и различий между языковыми и литературными единицами посредством сравнительного анализа, раскрытия общих закономерностей и национальных особенностей между различными языками. В статье обосновывается понятие сравнительного анализа и значение сравнительного метода в лингвистических исследованиях, а также его теоретические и практические аспекты.

Ключевые слова: понятие сравнительной лингвистики, сравнительный анализ, лингвистическое описание сравнительной лингвистики, языковые единицы, лингвокультурология, языковая система, сравнительный метод, лингвистические особенности сравнительной лингвистики, сравнительно-лингвистические отношения между языком и культурой.

INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF COMPARISON AND ITS LINGUISTIC DESCRIPTION

Abstract. This article analyzes the interpretation of the concept of comparative in various scientific literature and its linguistic description. In the course of the research, the application of the comparative method in the fields of linguistics, comparative linguistics and linguoculturology and its significance are highlighted. Also, the issues of identifying similarities and differences between language and literary units through comparative analysis, revealing common patterns and national characteristics between different languages are considered. The article substantiates the concept of comparative and the significance of the comparative method in linguistic research, as well as its theoretical and practical aspects.

Key words: the concept of comparative linguistics, comparative analysis, linguistic description of comparative linguistics, language units, linguoculturology, language system, comparative method, linguistic features of comparative linguistics, comparative linguistic relations between language and culture.

Kirish. Qiyoslov (komparativlik) tushunchasi tilshunoslikning eng qadimiy va fundamental kategoriyalaridan biri bo'lib, u inson tafakkurining borliqni anglash va tasniflash usulini aks ettiradi. Qiyoslov – bu inson tafakkurining obyektiv borliqdagi predmetlarni ma'lum bir belgi (etalon) asosida o'zaro chog'ishtirish jarayonidir. Lingvistikada bu graduallik (lotincha *gradus* – qadam, daraja) tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Lingvistik nuqtai nazardan bu kategoriya to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi deyishimiz mumkin. Bu qiyoslov konstruksiyasi to'rtta asosiy elementlardan tashkil topadi:

Qiyoslanuvchi (Subyekt): Ta'riflanayotgan obyekt.

Qiyos vositasi (Etalon): Namuna sifatida olingan obyekt.

Qiyos belgisi (Asos): Ularni birlashtirib turgan umumiy xususiyat.

Qiyos ko'rsatkichi): Lisoniy vosita (-dek, kabi, ko'ra).

Tilshunoslikda qiyoslov (qiyoslash, komparativ tahlil) til hodisalarini o'zaro solishtirish orqali ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qiladigan ilmiy metod sifatida talqin qilinadi. Ushbu metod yordamida turli tillar yoki bir til doirasidagi birliklar fonetik, leksik, semantik va grammatik jihatdan taqqoslanadi hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Lingvistik tadqiqotlarda qiyoslov metodining asosiy vazifasi til tizimining turli qatlamlarida mavjud bo'lgan o'xshashlik va tafovutlarni aniqlash hamda ularning kelib chiqish sabablarini ilmiy asosda tushuntirishdan iborat. Shu sababli qiyosiy tahlil tilshunoslikning muhim metodlaridan biri hisoblanadi va u ayniqsa qiyosiy tilshunoslik, tipologik tadqiqotlar va lingvokulturologik izlanishlarda [2, 246] keng qo'llanadi.

Qiyoslov lingvistik jihatdan quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Fonetik qiyoslov – turli tillardagi tovush tizimlarini solishtirish orqali ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash.

2. Leksik-semantik qiyoslov – so'zlarning ma'nosi, semantik tuzilishi va qo'llanish xususiyatlarini taqqoslash.

3. Grammatik qiyoslov – morfologik va sintaktik birliklarni o'zaro solishtirib, ularning funksional xususiyatlarini aniqlash.

4. Lingvokulturologik qiyoslov – til birliklarida aks etgan madaniy va milliy konseptlarni taqqoslab o'rganish.

Qiyosiy yoki qiyoslov metod sifatida tilshunoslikda nafaqat tillar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga, balki til tizimining umumiy qonuniyatlarini ochib berishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, u turli xalqlarning til va madaniyati o'rtasidagi aloqalarni aniqlash, milliy tafakkur va mentalitet xususiyatlarini o'rganishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Shu tariqa, qiyoslovning lingvistik tavsifi uning til hodisalarini tizimli ravishda taqqoslab o'rganishga asoslangan ilmiy metod ekanini ko'rsatadi. Mazkur metod tilshunoslik tadqiqotlarida nazariy va amaliy jihatdan muhim o'rin tutadi hamda tillararo va madaniyatlararo munosabatlarni chuqurroq anglashga imkon yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Quyida ushbu tushunchaning falsafiy-lingvistik talqini va uning lisoniy sathlardagi tavsifini ko'rib tahlil qilib chiqamiz. Falsafiy va kognitiv nuqtayi nazardan qiyoslov – bu ikki yoki undan ortiq obyektning o'xshash yoki farqli jihatlarini aniqlashga qaratilgan intellektual tahliliy jarayonidir. O'zbek tilshunosligida qiyoslov munosabatlari mikrosistema sifatida o'rganiladi va u quyidagi sathlarda namoyon bo'ladi:

Morfologik sath. Sifat va ravishlarning daraja ko'rsatkichlari orqali ifodalanadi. Bunda predmetning belgisi boshqa bir predmetning xuddi shu belgisiga nisbatan kam yoki ko'pligi qiyoslanadi. Qiyoslash ikki predmet va shaxs, narsa, buyum o'rtasida amalga oshiriladi. *Masalan:* –roq qo'shimchasi (balandroq, qizilroq) [8, 230]. Shuningdek, qiyoslov adabiy asarlarda obrazni ifodalashda asosiy kuchaytiruvchi vosita ham hisoblanadi.

Sintaktik sath. Ushbu quyida keltirilgan vositalar adabiy asar yaratishda fikrning aniq konkretligi shu bilan birga uning fikriy ta'sirini oshirishga yordam beradi. Qiyosiy qurilmalar, ko'makchilar va bog'lovchilar yordamida hosil bo'ladi:

Ko'makchilar: *kabi, singari, yanglig', ko'ra, nisbatan.*

Bog'lovchilar: *go'yo, xuddi, misli.*

Kelishiklar: Chiqish kelishigi (-dan) qiyoslov ma'nosini ifodalashda yetakchi o'rin tutadi (*Akmaldan ko'ra aqlliroq*).

Qiyoslov sintaktik sathda murakkabroq semantikani kasb etadi. Bu murakkablik obrazlar yoki obyektlar o'rtasidagi farqlar yoki o'xshashliklarni ochib beradi.

Differensial qiyos: Obyektlar orasidagi farqni ko'rsatadi (*U akasidan ko'ra tirishhoq*).

Ekvivalent qiyos: Obyektlarning tengligini ko'rsatadi (*Xuddi otasidek gapiradi*).

Leksik-frazeologik sath. Tildagi turg'un o'xshatishlar va metaforalar qiyoslovning eng yorqin ko'rinishidir.

Masalan: “Paxtadek yumshoq”, “Sherdek botir”.

Gudkov D.B. “Теория и практика межкультурной коммуникации” *kitobida* qiyoslovning kognitiv va madaniy modellarini tahlil qiladi. Mahmudov N. “O'zbek tilidagi o'xshatishlarning semantik- pragmatik” *nomli ishida* o'zbek tilida qiyosiy konstruksiyalarning lisoniy tabiatini yoritadi [9,156-160]. Kononov A.N.

“Грамматика современного узбекского литературного языка” kitobida esa tadqiqotchi qiyoslovning morfologik va sintaktik vositalarini klassik tasniflaydi.

Leksik-semantik sath (Sifat va ravishlar orqali qiyoslash). Sifatlar predmet, shaxs, narsa, buyumning belgisini o‘zaro qiyoslashda asosiy vositadir. Adabiyotshunoslikda esa asar kompozitsiyasida qiyoslash, sifatlash yuqori o‘rin egallaydi. Bunda muqobil leksik birliklardan o‘rinli foydalanish muallifga qo‘yilgan asosiy talab hisoblanadi.

O‘xshatish darajasi: Predmetning belgisi boshqasiga o‘xshatiladi (*olmadek qizil*).

Qiyosiy daraja: Belgi boshqasidan ustun yoki kamligini bildiradi (*aqlliroq, balandroq*).

Frazeologik sath - Milliy-madaniy etalonlar.

Qiyoslovda xalqning mentaliteti aks etadi. Masalan, o‘zbek tilida kuchlilik etaloni “fil” yoki “sher” bo‘lsa, qaysarlik etaloni “eshak” bilan qiyoslanadi.

Qiyoslovning tipologik tasnifi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Zamonaviy tilshunoslikda qiyoslov uch xil yo‘nalishda tahlil qilinadi:

1. Kognitiv qiyoslash: Insonning dunyoni bilish jarayonidagi solishtirish amali (Metafora asosida).

2. Morfologik qiyoslash: So‘z shakllari orqali (Daraja qo‘shimchalari).

3. Sintaktik qiyoslash: Gap darajasidagi qurilmalar (Qiyosiy ergash gapli qo‘shma gaplar).

Mantiqiy-falsafiy talqin. Mantiqiy adabiyotlarda qiyoslov – tafakkur operatsiyasi sifatida ko‘riladi. Bu yondashuvga ko‘ra, qiyoslovsiz obyektни anglab bo‘lmaydi. Ikki narsani solishtirish orqali ularning o‘xshashlik darajasi yoki farqi aniqlanadi. Shu o‘rinda *G.V.F. Hegel*, “*Logika fanining asosi*” asarida u qiyoslovni narsaning o‘zligini anglashdagi birinchi bosqich deb hisoblagan.

Struktur-grammatik talqin – Klassik tilshunoslik.

Akademik grammatikalarda qiyoslov asosan morfologik va sintaktik kategoriya sifatida o‘rganiladi. Bunda e‘tibor shakl va vositaga qaratiladi.

Qiyoslov — bu sifat va ravishlarning darajalanishi hamda o‘xshashlik qurilmalari yig‘indisidir.

Kononov A.N. “Грамматика современного узбекского литературного языка” (1960) kitobida qiyoslovni morfologik darajalar (qiyosiy va orttirma) hamda chiqish kelishigi (-dan) orqali ifodalanishini tizimlashtirgan.

G‘ulomov A. “*O‘zbek tili morfologiyasi*” kitobida esa qiyoslov predmet belgisining miqdoriy o‘zgarishi sifatida talqin etiladi.

Semantik-funksional talqin. Bu yondashuvda qiyoslov tushunchasi kengroq olinib, u “Funksional-semantik maydon” sifatida o‘rganiladi. Qiyoslov faqat daraja emas, balki subyektiv baho, o‘xshatish va metaforani ham qamrab oladi. *Bondarko A.V.* “*Теория функциональной грамматики*”. U qiyoslovni semantik kategoriya deb ataydi va uning markazida “graduallik” (darajalanish) turishini ta’kidlaydi.

Milliy-madaniy va kognitiv talqin. Zamonaviy adabiyotlarda qiyoslov xalqning dunyoqarashi va mentaliteti bilan bog‘lanadi. Har bir xalq o‘zining “etalon”lariga ega. Masalan, o‘zbek adabiyotida go‘zallik etaloni “oy”, “gul” bo‘lsa, boshqa xalqlarda boshqacha bo‘lishi mumkin. *Mahmudov N.* “*O‘zbek tilining nazariy grammatikasi*”. Muallif o‘xshatishlarni (qiyoslovni) lisoniy olam manzarasining muhim qismi sifatida talqin qiladi. *Safarov Sh.* “*Kognitiv tilshunoslik*”. Qiyoslov – bu inson miyasidagi “konseptual integratsiya” jarayonidir.

Ilmiy tadqiqotlar sohasida qiyoslov (qiyoslash, komparativ tahlil) muhim metodlardan biri hisoblanadi. U tadqiqot obyektlarini o‘zaro solishtirish orqali ularning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda qiyoslov ko‘pincha qiyosiy-tarixiy yoki tipologik tadqiqot usuli sifatida talqin qilinadi. Masalan, *B.A. Serebrennikov* qiyosiy metodni turli tillarning fonetik, grammatik va leksik tizimlarini o‘zaro solishtirish orqali ularning umumiy qonuniyatlarini aniqlashga yordam beradigan ilmiy usul sifatida izohlaydi [1, 45-46].

Lingvistik ensiklopedik lug‘atda ham qiyosiy metod ikki yoki undan ortiq til tizimlarini solishtirish orqali ularning o‘xshashlik va tafovutlarini aniqlash usuli sifatida ta’riflanadi [2, 236-238].

O‘zbek tilshunosligida ham qiyoslash tushunchasi til hodisalarini chuqurroq o‘rganish vositasi sifatida qaraladi. *A. Hojiyevning* lingvistik terminlar lug‘atida qiyoslash til birliklarini boshqa birliklar bilan solishtirish orqali ularning umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash jarayoni sifatida izohlanadi [3, 118].

Shuningdek, *Sh. Rahmatullayev* qiyosiy tahlilni turli tillarning struktur-semantik va funksional(vazifaviy) xususiyatlarini taqqoslab o‘rganish usuli deb ta’kidlaydi [4, 52-53]. Adabiyotshunoslikda esa qiyoslov tushunchasi qiyosiy adabiyotshunoslik bilan bog‘liq. *R. Wellek va A.*

Warren qiyosiy adabiyotshunoslikni turli milliy adabiyotlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ta'sirlar va tipologik o'xshashliklarni o'rganadigan ilmiy yo'nalish sifatida ta'riflaydi [5, 40-42].

S. Bassnett esa qiyosiy tadqiqot orqali turli adabiyotlarda uchraydigan motivlar, janrlar va badiiy obrazlarning umumiy qonuniyatlari aniqlanishini ta'kidlaydi [6, 6-8].

Qiyoslov ko'p ishlatiladigan sohalardan yana biri bu lingvokulturologiyadir. Lingvokulturologiyada qiyoslov metodi turli xalqlar tilida aks etgan madaniy konseptlar va milliy mentalitet xususiyatlarini solishtirish orqali o'rganishga xizmat qiladi. V.A. Maslova fikricha, lingvokulturologik tadqiqotlarda qiyosiy tahlil turli madaniy birliklarning o'ziga xosligini aniqlashda muhim metod hisoblanadi [7, 27-29].

Shunday qilib, turli ilmiy adabiyotlar tahlili qiyoslov metodining universal ilmiy usul ekanligini ko'rsatadi. U tilshunoslik, adabiyotshunoslik va lingvokulturologiya kabi fanlarda tadqiqot obyektlarini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, qiyoslov tushunchasi turli ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinsa-da, ularning barchasida mazkur tushuncha umumiy metodologik asosga ega ekani kuzatiladi. Tilshunoslik, qiyosiy adabiyotshunoslik hamda lingvokulturologiya kabi fanlarda qiyoslov ikki yoki undan ortiq til hodisalari, birliklari yoki madaniy elementlarni o'zaro taqqoslash orqali ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashga xizmat qiladigan muhim ilmiy usul sifatida qaraladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qiyosiy tahlil til tizimining fonetik, leksik-semantik va grammatik qatlamlarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi hamda turli tillar o'rtasidagi umumiy qonuniyatlar va milliy o'ziga xosliklarni aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, qiyoslov metodi lingvokulturologik tadqiqotlarda ham muhim ahamiyat kasb etib, turli xalqlar madaniyatida til orqali ifodalangan konseptlar, ramzlar va mental tasavvurlarni solishtirib o'rganishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Demak, qiyoslov nafaqat til hodisalarini tahlil qilishning samarali metodlaridan biri, balki turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga yordam beradigan muhim ilmiy yondashuv ham hisoblanadi. Mazkur metoddan samarali foydalanish lingvistik tadqiqotlarning nazariy asoslarini boyitish bilan birga, tillararo va madaniyatlararo munosabatlarni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Серебренников Б.А. *Общее языкознание. Методы лингвистических исследований*. – Москва: Наука, 1973. – Б. 45–46.
2. Ярцева В.Н. *Лингвистический энциклопедический словарь*. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – Б. 246.
3. Хожиев А. *Тилшunoslik terminlari lugati*. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – Б. 118.
4. Раҳматуллаев Ш. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. – Тошкент: Университет, 2006. – Б. 52–53.
5. Wellek R., Warren A. *Theory of Literature*. – New York: Harcourt Brace, 1949. – p. 40–42.
6. Bassnett S. *Comparative Literature: A Critical Introduction*. – Oxford: Blackwell, 1993. – p. 6–8.
7. Маслова В.А. *Лингвокультuroлогия*. – Москва: Академия, 2001. – Б. 27–29.
8. Mahmudov N., Nurmonov A. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. – T.: Toshkent, 2007. – 230-b.
9. Mahmudov N. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. – Toshkent: "O'qituvchi", 2009. – B. 156-160.

**POLIMER TERMINLARINING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK TUZILISHI
(INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)**

Meyliyev Muzaffar Haydar o'g'li;

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
muzaffarmeyliyev8@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz polimer kimyosi terminlarining struktur-semantik xususiyatlarini (ya'ni shakl–mazmun munosabatini) ikki til kesimida ochib berilgan. Bunda terminning “faqat so‘z” emas, balki ko‘pincha so‘z birikmasi yoki grafik-belgili nom (formula, indeks, qisqartma) sifatida ham namoyon bo‘lishi asosiy metodik tayanch nuqtaga aylanadi. Shuningdek, terminlar hosil bo‘lishidagi faol usullar korsatilgan hamda chog‘ishtirilayotgan tillardagi farqlar ko‘rsatilib ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar bildirilgan. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, terminshunoslik va polimer kimyosi sohalarida ilmiy-terminologik yondashuvni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: polimer terminlari, struktur-semantik xususiyatlar, termin hosil bo‘lish usullari, affiksatsiya, kalkalash, qo‘shma so‘zlar

**МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ И СИНТАКСИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПОЛИМЕРНЫХ
ТЕРМИНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Аннотация. В данной статье раскрываются структурно-семантические свойства (т.е., соотношение формы и содержания) английских терминов из области полимерной химии на двух языках. Главный методологический момент заключается в том, что термин не является «просто словом», а часто также встречается в виде словосочетания или графически-символического названия (формула, указатель, сокращение). Также показаны активные методы терминообразования, выделены различия в сравниваемых языках, и предложены способы их устранения. Результаты исследования служат для совершенствования научно-терминологического подхода в области переводоведения, терминологии и полимерной химии.

Ключевые слова: термины, обозначающие полимеры, структурно-семантические свойства, методы терминообразования, аффиксация, калька, сложные слова.

**MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC STRUCTURE OF POLYMER TERMS (BASED ON
THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)**

Abstract. This article reveals the structural-semantic properties (i.e., the form-content relationship) of English polymer chemistry terms in two languages. The main methodological point is that the term is not “just a word”, but often also appears as a word combination or a graphic-symbolic name (formula, index, abbreviation). Active methods of term formation are also shown, and differences in the languages being compared are highlighted and suggestions are made to eliminate them. The results of the study serve to improve the scientific-terminological approach in the fields of translation studies, terminology and polymer chemistry.

Key concepts: polymer terms, structural-semantic properties, methods of term formation, affixation, calque, compound words

Kirish. Tilshunoslikdagi muhim yo‘nalishlardan biri bu terminshunoslik hisoblanib, ko‘pgina lingvist olimlarning qiziqish obyektiga aylanib ulgurgan. Terminologiya – bu muayyan soha yoki faoliyat doirasidagi maxsus tushuncha va terminlar majmuini o‘rganuvchi fan hisoblanadi. Termin deganda odatda ilm-fan va texnikaga oid maxsus ma‘noga ega so‘z yoki so‘z birikmasi tushuniladi. Har bir soha terminlari o‘zaro bog‘liq holda terminologik tizimni hosil qiladi. Bunday tizimga kiruvchi terminlar o‘zaro iyerarxik va mantiqiy bog‘lanishda bo‘lib, sohaga oid bilimlar tasnifini aks ettiradi. Masalan, polimer kimyosi sohasidagi terminlar (polimer, monomer, polimerizatsiya, poliester va hokazo) o‘zaro bog‘liq konseptlarni ifodalaydi hamda umumiy kimyo terminologik tizimining bir qismi sanaladi. Shu sababli, ushbu atamalarni o‘zbek tiliga to‘g‘ri, mazmunan va kontekstga mos tarjima qilish dolzarb vazifaga aylanmoqda [2].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Polimerlar sanoat va kundalik hayotda keng qo‘llanilishi bilan ajralib turadi, shuning uchun ularning ilmiy-texnik nomlanishi va atamaları sifatli tarjimini talab qiladi

[3]. Terminologik tizimning asosiy xususiyati – u yaxlit va izchil strukturaga ega bo‘lgan, maxsus atamalar jamlanmasi ekanligidir. Darhaqiqat, zamonaviy ilm-fan tarmoqlari terminologiyasi juda keng qamrovli, tarmoqlangan va yaxshi tashkil topgan tizim bo‘lib, uning tarkibiga turli tipologik xususiyatlarga ega termin birliklari kiradi. Terminlarning ma’no jihatidan tahlili ularning semantik tipini – ya’ni bir ma’noli yoki ko‘p ma’noli ekanligini aniqlash bilan boshlanadi. Monosemantik terminlar bitta aniq ilmiy tushunchani bildiradi va odatda faqat o‘sha soha doirasida qo‘llanadi. Polisemantik terminlar esa bir nechta bog‘liq ma’nolarga ega bo‘lishi yoki turli kontekstlarda turlicha ma’no ifodalashi mumkin. Terminologiyada, ayniqsa klassik nuqtai nazarda, ideal holatda har bir termin faqat bitta ma’noga ega bo‘lishi lozim deb qaraladi. E. Wüster asos solgan an’anaviy terminologiya nazariyasiga ko‘ra “*har bir termin bitta tushunchani aniq ifodalashi, ma’no noaniqligiga yo‘l qo‘yilmaligi kerak*”, aks holda ilmiy kommunikatsiyada chalkashlik yuzaga keladi. Darhaqiqat, ko‘pgina ilmiy atamalar o‘z sohasi doirasida bir ma’noli bo‘lib, boshqa ma’noga yo‘l qo‘ymaydi. Masalan, “polietilen” termini faqat bitta moddani – etilen monomerlaridan tashkil topgan polimerni – bildiradi; “polimerizatsiya” faqat *polimer hosil bo‘lish jarayoni* ma’nosida qo‘llanadi; “monomer” esa aniq *polimer tarkibiy birligi – bitta bo‘linma* degan tushunchani ifodalaydi. Bu terminlar monosemantik bo‘lib, ularning mazmuni ilmiy adabiyotlarda qat’iy belgilangan. Biz terminlarning morfologik (so‘z yasalihi, qo‘shma/hosila shakllar, internatsional morfemalar) va sintaktik (termin-birikmalar modellari, komponentlar tartibi, bosh–tobe munosabat) qurilishini qiyosiy yoritamiz. Bizning pozitsiyamiz shundan iboratki: polimer terminlari tizimi “so‘z–so‘z birikmasi–grafik nom” uchligi bo‘ylab kontinuum (uzluksiz tizim) hosil qiladi; shu kontinuumni e’tiborsiz qoldirib, faqat bitta qatlam (masalan, faqat so‘z yasalihi) bilan cheklanish polimer terminologiyasining real ishlash mexanizmini to‘liq ochib bera olmaydi.

Terminshunoslik amaliyotida polimer terminlari ko‘pincha quyidagi shakllarda uchraydi:

Monoleksemli termin (bitta so‘z)	<i>polymer, monomer, oligomer, elastomer</i>	<i>polimer, monomer, oligomer, elastomer</i>
Hosila termin (affiksatsiya yoki konversiya natijasi)	<i>polymerization, copolymerization, crosslinking</i>	<i>polimerlanish, kopolimerlanish, krosslinklanish/ko‘ndalang bog‘lanish</i>
Qo‘shma termin(kompozitsiya)	<i>chain scission, glass transition</i>	<i>zanjir uzilishi, shisha o‘tish</i>
Termin-birikma (2 va undan ortiq komponentli)	<i>glass transition temperature; number-average molecular weight; living radical polymerization</i>	<i>shisha o‘tish harorati; son bo‘yicha o‘rtacha molekulyar massa; “tirik” radikal polimerlanish</i>
Grafik-belgili nomlar va qisqartmalar	<i>poly(vinyl chloride), PVC, PTFE, UHMWPE</i>	o‘zbek ilmiy matnida ham ko‘pincha shu ko‘rinishda saqlanadi

Tadqiqot metodologiyasi. Demak, polimer terminologiyasida “termin = so‘z” tenglamasi yetarli emas; termin ko‘pincha so‘z birikmasi yoki belgilangan yozuv (qavs, tire, indeks, grek harfi) orqali bir butun nom sifatida shakllanadi.

a) Tub va o‘zlashma (internatsional) asoslar

Polimer kimyosi terminlarining katta qismi yunon-lotin ildiz va termin-elementlarga tayanadi: *poly-, mono-, di-, tri-, -mer, macro-, micro-, iso-, syndio-, atactic* va b. Bu elementlar terminning qismlarini xalqaro darajada bir xil tushunishga xizmat qiladi. IUPAC “macromolecule” va “polymer” farqlanishini ham termin darajasida qat’iy ajratadi: “macromolecule” - alohida molekula, “polymer” - makromolekulalardan tarkib topgan modda. Bu farq termin tuzilishida ham seziladi:

- macromolecule / macromolecular (ildiz + suffiks)
- polymer / polymeric (ildiz + suffiks)
- monomer / monomeric (ildiz + suffiks)

Shuningdek, *-ization/-isation* (jarayon), *-er/-or* (agent), *-ic/-al* (sifat), *-ity* (xossa) kabi umumilmiy affiksalar polimer diskursida juda faol: *polymerization, characterization, plasticizer, stabilizer, crystallinity, miscibility* va h.k. Bu tur hosilalar terminlarning jarayon–xossa–vosita bloklarini nomlashda qulay.

a) Affiksatsiya: tipik model va termin sinflari.

Ingliz tilida polimer terminlarining affiksatsion modellari odatda quyidagi konseptual munosabatlarni kodlaydi:

Jarayon nomlari:

polymerize → *polymerization*

copolymerize → *copolymerization*

crosslink → *crosslinking*

degrade → *degradation*

Vosita/agent:

plasticize → *plasticizer*

stabilize → *stabilizer*

initiator (initi- + -ator)

Xossa/holat:

crystalline → *crystallinity*

viscous → *viscosity*

elastic → *elasticity*

b) Kompozitsiya (compounding) va bosh komponent masalasi

Ingliz terminologiyasida qo‘shma so‘z va qo‘shma nomlarning mahsuldorligi juda yuqori. Word-formation nazariyalarida compound “ikki elementdan iborat so‘z” sifatida izohlanadi, u odatda o‘ng boshli (right-headed) bo‘ladi: ya‘ni qo‘shma nomning kategoriyasi va asosiy ma‘nosi ko‘pincha o‘ng komponent bilan belgilanadi[1].

Polimer terminlariga tatbiq qilsak:

polymer chain — bosh so‘z *chain*; *polymer* esa aniqlovchi.

chain transfer — bosh so‘z *transfer*; *chain* munosabatni belgilaydi.

glass transition — bosh so‘z *transition*; *glass* esa turini bildiradi.

polymer melt — bosh so‘z *melt*; *polymer* modda turini ko‘rsatadi.

Bu modelning tarjima va o‘zbekcha muqobil yasashga bevosita ta‘siri bor: o‘zbekchada ham ko‘pincha “bosh” komponent semantik markaz bo‘lib qoladi, lekin uni ifodalash vositalari (qaratqich/egalik, so‘z tartibi) boshqacha ishlaydi. Polimer kimyosi matnlarida eng ko‘p uchraydigan birliklar — bu termin-birikmalardir.

A) Ingliz tilida termin-birikmalar: asosiy modellari

Adj + N:

linear polymer, branched polymer, amorphous polymer, crystalline polymer

ionic polymer, biodegradable polymer

N + N (noun compound):

polymer chain, glass transition, chain transfer, melt viscosity

Ingliz tili noun compoundlarida bosh komponent odatda oxirgi so‘z ekanligi, u “toifa”ni belgilashi qayd etiladi[4]

N + Prep + N (ko‘pincha *of, in, with, by*):

degree of polymerization

distribution of molecular weight

polymerization by radicals

copolymer with a grafted block

Participle + N / N + Participle:

living polymerization, crosslinked network, grafted chain

stress-induced crystallization

Ko‘p komponentli murakkab NP:

ultra-high-molecular-weight polyethylene

number-average molecular weight

high-impact polystyrene

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bu turdagi birikmalarda muammo shundaki, premodifikatorlar ko‘paygani sari ma‘no “zanjir” bo‘lib bog‘lanadi: masalan, *ultra-high-molecular-weight polyethylene* birikmasida “polyethylene” bosh, qolganlari sifatlovchi zanjir. Bizningcha, bunday birliklarni tahlil qilishda ikki bosqich samarali:

a) boshlanishida bosh komponentni (head) ajratish;

b) so‘ng modifikatorlarni (atributlar) semantik iyerarxiya bo‘yicha qatlamlash.

B) O‘zbek tilida termin-birikmalar: asosiy modellari

Sifat + ot:

chiziqli polimer, tarmoqlangan polimer, amorf polimer, kristall polimer

ionli polimer, biologik parchalanadigan polimer

Ot + ot (egalikli):

polimer zanjiri, shisha o‘tish harorati, polimer eritmasi

molekulyar massa taqsimoti

Qaratqichli model (X ning Y i):

polimerning molekulyar massasi
reaksiyaning tezligi, polimerlanishning darajasi

Fe'l asosli otlashgan birikmalar:

zanjir uzilishi, zanjir uzatish, bog'lanish hosil bo'lishi

Polimer kimyosi terminlari struktur jihatdan uch qatlamli tizimni hosil qiladi: monoleksemali terminlar, termin-birikmalar, hamda grafik-belgili nomlar/qisqartmalar. Terminologiyani faqat "so'z" sifatida ko'rish polimer diskursining real holatini to'liq qamrab olmaydi[5]. Ingliz tilida polimer terminlarining struktur markazi ko'pincha o'ng boshli compound va NP modellari orqali yuzaga chiqadi; bu holat terminlarni dekodlash va tarjima qilishda bosh komponentni oxirdan aniqlash strategiyasini kuchaytiradi[6]. O'zbek tilida polimer terminlari, asosan, internatsional asosni saqlagan holda fonetik-orfografik moslashuv, shuningdek egalik/qaratqich vositalari bilan sintaktik integratsiya orqali shakllanadi; bu jarayon termin-birikmalarda so'z tartibi va grammatik ko'rsatkichlarning rolini oshiradi[7].

Polimer materiallar nomlarida qisqartmalar nihoyatda ko'p: PVC, PET, PP, PS, PTFE, UHMWPE va b. IUPAC compendiumida abbreviations bo'limi va standart qisqartmalar ro'yxati berilib, ayrim eski shakllar endi tavsiya etilmasligi ham ko'rsatiladi.

A) Ingliz tilida qisqartmalar

Morfologik jihatdan qisqartmalar ko'pincha **initialism** (harfma-harf o'qiladi) yoki **acronym** (so'z sifatida o'qiladi) bo'ladi.

Sintaktik jihatdan ular odatiy ot kabi keladi: PVC is widely used..., PET bottles...

B) O'zbek tilida qisqartmalar

O'zbek ilmiy matnida qisqartmalar ko'pincha asl lotin grafikasida saqlanadi, lekin o'zbek sintaksisiga moslashadi:

ko'plik: PETlar, PVClar (amaliyotda PET idishlari, PVC materiallari kabi analitik ko'rinish ham ko'p);

kelishik: PVCning xossalari, PETdan tayyorlangan...

Bizningcha, qisqartmalar bunday moslashuvi "morfologik qo'shimcha + grafemik asos" tarzida tahlil qilinadi va bu polimer terminologiyasining o'ziga xos belgisi sifatida alohida qayd etilishi kerak: chunki u terminlarning "til ichida" yashashini (grammatik tizimga kirishini) ko'rsatadi. Polimer kimyosi terminlarida 3–6 komponentli birikmalar juda keng: bu murakkablik obyektning ko'p parametrliligi bilan bog'liq (tuzilish + usul + sharoit + xossa). Ingliz tilida bunday murakkab noun compoundlarni tahlil qilishda "bosh so'z oxirda keladi" qoidasi dekodlashga yordam berishi ko'rsatiladi. Masalan:

high-density polyethylene

head: polyethylene

modifikator: high-density

number-average molecular weight

head: weight

modifikatorlar: number-average, molecular

O'zbekchada esa ko'p komponentlilik ko'pincha ikki yo'l bilan ifodalanadi:

1) premodifikatsiya + bosh ot:

yuqori zichlikli polietilen

son bo'yicha o'rtacha molekulyar massa

2) qaratqichli zanjir:

polietilenning yuqori zichlikli turi (kamroq, lekin izohli)

Quyida polimer terminlarida eng ko'p uchraydigan struktur qoliplarni jamlaymiz.

Ingliz tili qoliplari

N + N: *polymer chain, glass transition, chain scission*

Adj + N: *linear polymer, amorphous polymer*

N + of + N: *degree of polymerization*

Participle + N: *crosslinked network, living polymerization*

poly(+ N +): *poly(vinyl chloride)* (IUPAC modeli).

O'zbek tili qoliplari

Ot + ot (egallikli): *polimer zanjiri, polimer eritmasi*

Sifat + ot: *chiziqli polimer, tarmoqlangan polimer*

X ning Y i: *polimerning tuzilishi, reaksiyaning tezligi*

Fe'l asosli otlashma: *zanjir uzilishi, ko'ndalang bog'lanish*

Qisqartma + izoh: *polivinilxlorid (PVC)*

Xulosa. Bizningcha, bu qoliplar polimer terminologiyasining “struktur xaritasi”ni beradi: bir tomondan xalqaro nomenklatura (poly(...)), ikkinchi tomondan milliy sintaktik modellash (egalik/qaratqich) parallel ishlaydi. Polimer kimyosi terminlari struktur jihatdan uch qatlamli tizimni hosil qiladi: monoleksemli terminlar, termin-birikmalar, hamda grafik-belgili nomlar/qisqartmalar. Terminologiyani faqat “so‘z” sifatida ko‘rish polimer diskursining real holatini to‘liq qamrab olmaydi. Ingliz tilida polimer terminlarining struktur markazi ko‘pincha o‘ng boshli compound va NP modellari orqali yuzaga chiqadi; bu holat terminlarni dekodlash va tarjima qilishda bosh komponentni oxirdan aniqlash strategiyasini kuchaytiradi. O‘zbek tilida polimer terminlari, asosan, internatsional asosni saqlagan holda fonetik-orfografik moslashuv, shuningdek egalik/qaratqich vositalari bilan sintaktik integratsiya orqali shakllanadi; bu jarayon termin-birikmalarda so‘z tartibi va grammatik ko‘rsatkichlarning rolini oshiradi

ADABIYOTLAR:

- 1) *I. Plag, Word-formation in English, Cambridge, 2002, 182–190-betlar*
- 2) *Islomov, B. (2018). Texnik tarjimaning nazariy asoslari. Toshkent: Fan.*
- 3) *Smith, J. (2012). Polymer Science and Technology. New York: Wiley.*
- 4) *P. Master, Noun Compounds, Washington, 2003, 5-bet.*
- 5) *H. Dadaboyev, O‘zbek terminologiyasi, Toshkent, 2019, 2-bet.*
- 6) *I. Plag, Word-formation in English, Cambridge, 2002, 182–190-betlar; P. Master, Noun Compounds, Washington, 2003, 5–6-betlar.*
- 7) *H. Dadaboyev, O‘zbek terminologiyasi, Toshkent, 2019, 40-bet; 103-bet.*

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BA'ZI NUTQIY FAOLIYAT FE'LLARINING
FUNKSIONAL-SEMANTIK MAYDONDA IFODALANISHI**

*Muratova Manzura Islamovna,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi
muratovamanzura27@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi nutqiy faoliyat fe'llarining funksional-semantik maydonda ifodalanishi tahlil qilinadi. Aspektuallik va aksionallik kategoriyalarining nazariy asoslari yoritilib, fe'llarning chegaralanganlik va chegaralanmaganlik xususiyatlari qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Ingliz tilidagi *to tell, to speak, to argue, to dictate* kabi fe'llar hamda ularning o'zbek tilidagi ekvivalentlari semantik va aksional nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz tilidagi ayrim nutqiy faoliyat fe'llari chegaralanganlik xususiyatiga ega bo'lsa, o'zbek tilidagi muqobillari kontekstga bog'liq ravishda turlicha aksional xususiyatni namoyon qilishi aniqlanadi. Shuningdek, turkiy tillarda aspektual ma'nolarning asosan analitik shakllar orqali ifodalanishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: aspektuallik, aksionallik, funksional-semantik maydon, chegaralanganlik, chegaralanmaganlik, nutqiy faoliyat fe'llari, analitik shakl, harakat tarzi, fe'l semantikasi, qiyosiy tahlil.

**ВЫРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ГЛАГОЛОВ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОМ ПОЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКОВ**

Аннотация. В данной статье анализируется выражение глаголов речевой деятельности в функционально-семантическом поле английского и узбекского языков. Освещаются теоретические основы категорий аспектуальности и акциональности, а также проводится сопоставительный анализ предельных и непредельных свойств глаголов. Рассматриваются английские глаголы *to tell, to speak, to argue, to dictate* и их узбекские эквиваленты с точки зрения семантики и акциональных характеристик. В результате исследования выявлено, что некоторые глаголы речевой деятельности в английском языке обладают предельностью, тогда как их узбекские соответствия могут проявлять различные акциональные свойства в зависимости от контекста. Кроме того, обосновывается, что в тюркских языках аспектуальные значения преимущественно выражаются аналитическими средствами.

Ключевые слова: аспектуальность, акциональность, функционально-семантическое поле, предельность, непредельность, глаголы речевой деятельности, аналитическая форма, способ действия, семантика глагола, сопоставительный анализ.

**THE EXPRESSION OF SOME SPEECH ACTIVITY VERBS IN THE FUNCTIONAL-
SEMANTIC FIELD IN ENGLISH AND UZBEK**

Abstract. This article examines the representation of speech activity verbs within the functional-semantic field in English and Uzbek. The theoretical foundations of aspectuality and actionality are outlined, and the bounded and unbounded properties of verbs are analyzed comparatively. The English verbs *to tell, to speak, to argue, and to dictate*, along with their Uzbek equivalents, are studied from semantic and actional perspectives. The findings indicate that some English speech activity verbs demonstrate bounded characteristics, whereas their Uzbek equivalents may display different actional properties depending on the context. The study also highlights that in Turkic languages aspectual meanings are mainly expressed through analytical forms.

Keywords: aspectuality, actionality, functional-semantic field, boundedness, unboundedness, speech activity verbs, analytical forms, manner of action, verb semantics, comparative analysis.

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslikda aspektuallik harakat kesimi (ish-harakatning boshlanishini, davomini, oxirini ko'rsatadigan) xususiyatini ifodalovchi turli vositalarni o'z ichiga oladigan funksional-semantik kategoriya tushuniladi. Aspektuallikning asosiy komponentlari sifatida birinchi navbatda fe'llarning grammatik kategoriyalarini ajratib ko'rsatish mumkin. Aspektuallik maydonining strukturasi har bir konkret tilda aspektual komponentlarning qaysi biri asosiy o'rin tutishi, xususan, bu tilda tus kategoriyasining (fe'llarning tugallanganlik/ tugallanmaganlik xususiyatlari) grammatik jihatdan rasmiylashtirilganiga bog'liq. [1]

Dastlab, tus kategoriyasi slovyan tillaridagi fe'l so'z turkumida (совешенный вид, несовешенный вид глагола) o'rganilgan bo'lib, keyinchalik, XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida german va turkiy

tillarida ham tahlil qilina boshlangan. Slovyan tillarda tus kategoriyasining markazini tus morfologik grammatik kategorisi (pristavka yoki suffiks (pisat, napisat), o'zakdagi tovush almashinuvi (sjat, sjimat, sjet, sjigat), urg'uning almashinuvi (nasi`pat, nasipa`t), leksik usul (brat, vzyat) ifodalaydi.

Tus grammatik kategoriyasi bo'lgan tillarda harakat tarzi (способ действия), fe'ning chegaralanganlik/chegaralanmaganlik xususiyatlari kabi aspektual hodisalarni aniqlashga e'tibor qaratiladi. B.Bo'ronovning ta'kidlashicha, aspektuallik ma'nolarini ifodalovchi tus (tugallanganlik va tugallanmaganlik) va aksionallik (chegaralanganlik va chegaralanmaganlik) kabi tushunchalar turkiy tillarda asosan ikki va undan ortiq bo'lgan so'zlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan analitik shakllar yordamida ifodalanadi. Bir grammatik kategoriyani ifodalovchi analitik forma kamida ikki komponentdan iborat bo'lib, birinchisi o'zining to'liq leksik ma'nosini saqlab qolgan yetakchi fe'l va ikkinchisi o'zining leksik ma'nosini yo'qotib, zamon, shaxs, nisbat, son, mayl kabi grammatik kategoriyalarni ifodalab keluvchi ko'makchi fe'ldan iborat. [2] Masalan: aytib bermoq, so'zlab ketmoq, ifodalay olindi, pichirlab qo'ymoq, xonish qilmoq.

O.Mavlonberdiyeva harakat tarzini mustaqil grammatik kategoriya emas, balki fe'llarning leksik jihatdan o'zaro farqlanishi uchun xizmat qiladigan va so'z yasalishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan hodisa sifatida ta'riflaydi. [3] Shu o'rinda aytish joizki, ingliz tilida harakat tarzi ravishlar, frazali fe'llar, predloglar bilan (to speak loudly/slowly, go on speaking, vote for), o'zbek tilida esa ko'makchilar yordamida ifodalanadi. Harakat tarzi faqat ko'makchi fe'l bilangina emas, "fe'ning ravishdosh shakli + ko'makchi" fe'l morfologik qolipi hosilasi asosida yuzaga chiqadi. Ko'makchi fe'l ushbu shaklning bir qismi, xolos. Shuningdek, o'zbek tilidagi harakat tarzining ([-a/y+boshla], [-(-i)b+yot], [-(-i)b+tur], [-(-i)b+yur], [(i)b+o'tir], [-(-i)b+bor], [-(-i)b+ke], [-(-i)b+bo'l], [-(-i)b+chiq], [-(-i)b+o't], [-(-i)b+ket], [-(-i)b+ol], [-(-i)b+ber], [-(-i)b+qol], [-(-i)b+qo'y], [-(-i)b+yubor], [-(-i)b+tashla], [-(-i)b+sol], [-(-i)b+tush], [-(-i)b+ko'r], [-(-i)b+qara], [-(-i)b+yubor], [-a+yoz], [-a/y+ber]) va b. shakllari mavjud bo'lib, ularning barchasi «tarz» umumiy grammatik ma'nosi ostida birlashib, ish harakatning boshlanishi, davomiyligi, tugallanganligi kabi ma'nolarni ifodalashini qayd etadilar. [3]

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. G'. Mirsanovning fikriga ko'ra, aspektologiya doirasida aspektual xususiyat faqatgina fe'l leksemasiga emas, balki predikativli yadrodag butun vaziyatga nisbatan qo'llaniladi. V.S. Xrakovskiy "aspektual tahlilning o'rganish obyekti harakat yo ki predikat bilan bir qatorda gapda ifodalanadigan holat" bo'lishi kerak, deydi.

Tilshunosikda fe'llarning aksional xususiyatlari va aspektual ma'nolarini tadqiq qilishda, dastlab ularning aksional (chegaralangan/chegaralanmagan) xususiyatlari aniqlaniladi, keyin esa aksional guruhlariga ajratiladi. Bunday aksional guruhlash, fe'l semantikasidagi ma'nolarni kengroq yoritish va ular ifodalaydigan aspektual ma'nolarga aniqlik kiritishga yordam beradi. Fe'llarning chegaralanganlik va chegaralanmaganlik xususiyatlari xususida bugungi kunga qadar bir qancha ishlar qilingan bo'lib, ulardan A.V.Bondarko "harakatning ichki chegaraga bo'lgan munosabati aspektual maydondagi dominant belgini namoyish etadi" deydi. [4] L.Vendler biror fe'lda harakatning tugallanish ma'nosi mavjudligini chegaralanganlik, deb hisoblaydi. [5] I. P. Ivanova esa "chegaralangan fe'llar tugallanish fazasiga yetishga intilgan va tugal nuqtaga yetish natijasida harakatning to'xtashi tushuniladi" deb ta'kidlaydi. [6] G'.Q.Mirsanov fe'ning chegaralanganlik va chegaralanmaganlik xususiyatiga quyidacha ta'rif beradi "Chegaralanganlik fe'ning leksik-semantik xususiyati bo'lib, fe'ning ichki tugal chegarasining mavjudligi bilan chegaralanmagan fe'llardan farq qiladi. Ichki chegara deyilganda, fe'l leksemasining o'zida mavjud bo'lgan harakatning boshlanishi, yoki tugal nuqtaga intilishi nazarda tutiladi." [7]

Aytish mumkinki, chegaralanganlik fe'ning semantikasiga bog'liq bo'lib, ish – harakatni ichki chegara doirasida sodir bo'lishini anglatasa, chegaralanmaganlikda bu kabi ichki chegaraning mavjud emasligi namoyon bo'ladi. Masalan, *She couldn't even talk English yet.* [8] Bu gapda chegaralangan ish harakat namoyon bo'lib, subyekt hali ham ish - harakatni bajarish qobiliyati ega emasligi aks ettirilgan. Chegara ingliz tilidagi yet payt ravishi va gapdagi kesimning o'tgan zamondagi modal ekspressiv shakli (couldn't talk) bilan ifodalangan. "Yes, yes," I said. "You talk." [9] Bu gapda esa, chegaralanmagan aksional xususiyat aks ettirilib, so'zlovchi tinglovchiga ish – harakatni bajarish imkonini berayotgani va bu ish – harakatning bajarilish chegarasi yo'qligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Tahlil va natijalar. Quyida biz ingliz tilida ko'p qo'llaniladigan *to tell* va *to speak* fe'llarining aksional tahliliga to'xtalib o'tamiz.

To tell fe'lining Longman lug'atida quyidagi xabar yetkazish ma'nolari berilgan:[10] a) biror kishiga xabar bermoq, xikoya so'zlab bermoq, hissiyotlarini bayon qilmoq: *The chief of police told reporters that two people were killed;* b) ma'lumot bermoq: *The bear's sense of smell tells it where prey is hiding;* v) izn bermoq: *The teacher told the children to sit quietly;* g) ma'lum bo'lmoq: *The moment Kramer walked in I could tell that things were not going well;* d) farqini anglamoq: *How can you tell a fake Vuitton handbag*

from the real thing?; e) ogohlantirmoq: *I told you it was waste of time to talk to him*; yo) shikoyat qilmoq: *If you hit me, I'll tell*; j) ta'sir ko'rsatmoq (asosan salbiy ta'sir): *These late nights are really beginning to tell on him*. Yuqorida keltirilgan barcha misollarda to tell fe'li chegaralangan xususiyatga ega. Bundan kelib chiqib, to tell fe'lini chegaralangan fe'llar guruhiga kiritishimiz mumkin.

To speak fe'li Longman lug'atida quyidagi ma'nolarni aglatadi: [11] Suhbatda biror kishiga biror narsa haqida gapirish: a) biror kishiga gapirish: *I spoke to her last Wednesday*; b) biror kishiga biror narsa haqida gapirish: *I have not spoken to Steve about all this*; s) biror kishi bilan gaplashish: *They did not want to speak with reporters*; d) biror narsa haqida gapirish: *It was the first time she had ever spoken of marriage*; nutqni ifoda etish: *I was so shoked I couldn't speak*; biror tilda gapira olish qobiliyatiga ega bo'lish: *Do you speak English?*; formal nutq qilish: *Jones spoke at the teachers' annual conversation*; fikr va g'oyalarni ifoda etish; ota – ona/ o'qituvchi/ demokrat... sifatida gapirish: *He emphasized that he was speaking as a private citizen, not in any official capacity*; Biror kishi haqida yaxshi / yomon gaplarni aytish: *Her co-workers spoke highly of her*; Qat'iyyan / umuman / qo'pol gapirmoq. Ko'rinib turibdiki, to speak fe'li yuqoridagi misollarning barchasida chegaralangan xususiyatga ega.

Endi esa, yuqorida keltirilgan ingliz tilida ko'p qo'llaniladigan NFF ning o'zbek tilidagi ekvivalentlarining aksional xususiyatlarini O'zbek tili izohli lug'atidan ko'rib chiqamiz.

Xabar bermoq, *Xabardor qilmoq*; bildirmoq. [12] *Xizmatchilar hojido'ppi kiygan bu darvish haqida boyga xabar berdilar*. (U. Ismoilov, Saylanma.) Ushbu gapda xabar bermoq fe'li chegaralangan xususiyatga ega. Chegaralanganlik sube'ktning boshqa bir subyektgga ish – harakatni yetkazish orqali tugallanganligi bilan ifodalangan.

So'zlamog - 1 Og'zaki ravishda fikr bayon etmoq; gapirmoq. [13] *Oz so'zla, ko'p tingla. Maqol. Ko'p bilgan oz so'zlar, oz so'zlasa ham, soz so'zlar. Maqol. Boshingga qilich kelsa ham, to'g'ri so'zla. Maqol. So'zlasang, har kimning o'z aqlig'a chog'lab so'zlagin, kutmagay ot xizmatin hech kimsa yosh bir toydan. Habibiy, Devon. Yigit ular oldida pildirab borarkan, tinmay Azizxon qilayotgan ishlardan so'zlab borardi. S. Ahmad, Ufq. 2 Nutq, ma'ruza qilmoq, gapirmoq. Go'yo ikki navqiron yigit shu bugun boribog Urtaqo'rg'onni zabt etadiganday, baland ruh bilan nutq so'zladi. M. M. Do'st, Lolazor. 3 ko'chma Ifodalamoq, namoyon etmoq. Bahor tabiat go'zalligidan so'zlaydi. Gazetadan. Titroq simlar Tamara opamizning bedor tunlari, halovatsiz kunlari, rohat-baxsh laxzalari haqida so'zlardi bizga. «Saodat». So'zlanmoq 1 So'zlamog fl. majh. va o'zl. n. Ziyofat asnosida ittifoqning foydalari, tarqoqlikning zararlari so'zladi. Qodiriy, O'tgan kunlar. 2 O'zicha gapirmoq, o'z-o'zi bilan gapirishmoq. Utuyqus asablanib, so'zladi. «Sharq yulduzi». 2 Gapirishmoq, gaplashmoq. Notiqalar o'n minutdan so'zlashdi. Nima va qaysi to'g'rilarda so'zlashdilar, Otabek qipchoqlarga qarshi so'zlamadimi? A.Qodiriy, O'tgan kunlar. 3 Biror narsa, masala haqida o'zaro muzokara olib bormoq; gapirishmoq, kelishmoq, bitishmoq. Ta'til to'g'risida direktor bilan so'zlashib qo'ydim. Yuqorida keltirilgan barcha misollarda so'zlamog fe'lining ichki chegaraga ega emasligi yaqqol ko'rinib turibdi. Shu sababli bu fe'l chegaralanmagan vaziyatni tashkil qilgan.*

Aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan ingliz tilida ko'p qo'llaniladigan chegaralangan NFF O'zbek tili izohli lug'atida keltirilgan ularning ekvivalentlariga nomutanosib tarzda, ba'zilarining chegaralangan vaziyatni hosil qilishi mumkin.

Keyingi aksional xususiyatli fe'llar guruhi chegaralanmaganlik bo'lib, bunday xususiyatli NFFning semantikasida ichki boshlang'ich, yakuniy, chegaraning yo'qligi bilan izohlanadi. Bu guruh fe'llari subyektning gapirish usulini, tarzini ifodalashi bilan ajralib turadi. G'.Q.Mirsanovning fikriga ko'ra, chegaralanmagan fe'llar kontekstdagi konkretizatorlar orqali chegaralanganlik xususiyatiga ham ega bo'lishi mumkin. [15]Olim bunga I.P.Ivanovning "chegaralanmagan xususiyatli fe'llar chegaralangan ma'noni kontekstdagi grammatik vositalarga bog'liq bo'lishi" haqidagi fikrini asos qilib oladi. Eng asosiysi, chegaralanmaganlik fe'llarning leksik ma'nosida ichki chegaraning yo'qligi muhim sanalishini ta'kidlaydi. [16] Shu o'rinda, G'.Q.Mirsanov fe'llarning aksional guruhini aniqlashda uning semantikasiga asosiy e'tiborni qaratishni taklif qiladi va nutq konteksti ta'siri ostida o'zgargan fe'llarni ikki aksional xususiyati fe'llar guruhiga kiritib bo'lmasligini ta'kidlaydi. [17]

Quyida ingliz tilida ko'p qo'llaniladigan chegaralanmagan xususiyatli NFFlarining Longman izohli lug'atida keltirilgan misollariga nazar tashlaymiz: [19]

To argue - a) bahslashmoq, muhokama qilmoq: [20] *He argued the point in his Ph.D. thesis at Yale in 1933. b) janjallashmoq: Ikkala misolda ham to argue fe'li chegaralanmagan xususiyatga ega.*

To dictate - 1) aytib yozdirmoq: *She dictated a letter to her secretary. 2) buyurmoq, ko'rsatma bermoq: They dictated how the money had spent?* Bu ikkala misollarda ham chegaralanmagan vaziyat yuzaga kelgan.

Keltirilgan misol va izohlarda ingliz tilidagi ba'zi NFFda boshlanish va yakuniy chegara mavjud emas, hamda ular subyektning gapirish usuli va tarzini ifodalagan. Quyida biz ularning o'zbek tilidagi ekvivalentlarini aksional xususiyatlarini O'zbek tili izohli lug'atidan ko'rib chiqamiz.

Bahslashmoq - 1 Bahs (munozara)da qatnashib, har xil fikrlardan birini, xususan o'z fikrini yoklab so'zlamog; tortishmog, talashmog. *Botir yov kelganda bilinar, chechan — bahslashganda*. R. Jumaniyozov, So'z ko'rki — maqol. *Yoshlik, sevgi - sadoqat haqida qizg'in bahslashdilar*. Shuhrat, Shinelli yillar. *Ba'zan to'g'ri kelmay qolsa didimiz. Do'stim, bahslashamiz, yonamiz lov-lov*. Shukurullo, Javohirlar sandig'i. Yuqoridagi misol va izohlarda bahslashmog fe'li ikki subyekt o'rtasidagi tortishuvni ifodalab kelib, chegaralanmagan holatni hosil qilgan.

E'lon qilmoq - 1) hammaga ma'lum qilmoq, bildirmog. Majlis haqida e'lon qilmoq; 2) tantanali suratda bildirmog. ...kechga yaqin to'polon bosilgach, *Horun bo'zchini Maymana hokimi deb e'lon qilishdi*. Mirmuhsin, Me'mor; 3) e'lon bermog, bildirmog. Hayfsan e'lon qilmoq. *Armiya kunida komandir Elmurodga tashakkur ham e'lon qildi*. Shuhrat, Shinelli yillar; 4) bosilmog, berilmog (matbuotda). *Tursunoy haqidagi ocherkim.. gazetada e'lon qilindi*. N. Safarov, Olovli izlar. E'lon qilmoq fe'li keltirilgan misollarning barchasida bir subyektningboshqa bir subyektga ma'lumot, yangilik yetkazish, xabar berish mazmunida ko'llanilgan va ichki chegaraga ega ekanligi tufayli chegaralangan vaziyatni tashkil qilgan.

Xulosa. Aspektuallik fe'l turkumining asosiy funksional-semantik maydonini tashkil etib, harakatning ichki vaqtinchalik xususiyatlarini ifodalovchi universal lingvistik hodisa sifatida talqin etiladi. Aspekt zamon bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, vaziyatning ichki belgilarini yoritishda mustaqil ahamiyat kasb etadi va turli tillarda morfologik hamda analitik vositalar orqali ifodalanadi.

Turkiy tillarda, xususan o'zbek tilida, aspektual va aksional ma'nolar ko'pincha ikki yoki undan ortiq komponentli analitik birliklar yordamida yuzaga chiqadi. Harakat tarzi fe'ning leksik va morfologik xususiyatlarini belgilab, ish-harakatning davomiyligi, boshlanishi va tugallanganligini aniqlashga xizmat qiladi hamda aspektual hodisa butun predikativ vaziyat doirasida namoyon bo'ladi.

Fe'llarning aksional xususiyatlari ularning ichki chegaraga munosabati orqali belgilanadi: chegaralangan fe'llar harakatning tugash nuqtasiga ega bo'lsa, chegaralanmagan fe'llarda bunday chegara mavjud emas. Ingliz va o'zbek tillaridagi nutq faoliyati fe'llari misolida bu farq kontekstga bog'liq holda o'zgarishi, ayrim fe'llarning esa ikki xil aksional xususiyatni namoyon qilishi aniqlanadi.

Nutq faoliyati fe'llarining aksional tahlili ularning semantik potentsiali, kontekstual imkoniyatlari hamda funksional-ekspressiv xususiyatlarini ochib beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi chegaralanganlik va chegaralanmaganlik hodisalarini qiyosiy o'rganish fe'l semantikasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Mirsanov G.Q. *Diskurs tarkibida aspektual va temporallik mazman ifodasi*. Navruz. Toshkent, 2018. 114 – 137
2. Бурунов, Б. Б. *Теоретические основы синтаксиса // Вопросы теории языка*. — М.: Наука, 1973. — С. 6.
3. Мавлонбердиева О.Е. *Категория залога в современном узбекском языке*. — Ташкент: Фан, 1995. — С. 152.
4. Рахимов, С. (год публикации). *Название работы или книги // Название издания или сборника*. — М.: Изд-во, год публикации. — С. 109
5. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009. 199- 202 b.
6. Бондарко А. В. *Лимитативность как функционально-семантическое поле // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность*. — Ленинград, Таксис. 1987. — 46-67 с.
7. Vendler Z. "Verbs and Times." *Philosophical Review* 56, 1967. —P. 143 –160.
8. Иванова И. П. *Вид и время в современном английском языке*. — Ленинград, Таксис, 1961. — 200 с.
9. Theodor Dreiser. *Twelve men*. 1919. www.HomeEnglish.ru. — p. 16.
10. O'zbek tili izohli lug'ati.
11. *Longman collocation dictionary and thesaurus Dictionary of Contemporary English*. Longman Group UK Limited 1987 (Second Edition). — 2200 b.

QISQARTMALAR VA INTERNET SLENGLARINING STRUKTUR-SEMANTIK TAHLILI HAMDA O'ZBEK YOSHLARI MULOQOTIGA TA'SIRI

*Murodova Mohinur Azamat qizi,
Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish
instituti Ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy internet muloqotida keng qo'llanilayotgan qisqartmalar va internet sleng birliklarining struktur hamda semantik xususiyatlari online chatlar materiali asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda internet diskursning lingvistik tabiati, yangi leksik birliklarining hosil bo'lish mexanizmlari, ularning leksik transformatsiyasi va pragmatik vazifalari aniqlanadi. Shuningdek, ingliz tilidagi faol sleng birliklar- netizens, retweet, selfie, webinar, chatiquette, blog, ment, DM, FOMO, meme, hashtag kabilar morfo-semantik jihatdan tahlil qilinib, ularning kelib chiqishi va ma'nosi yoritiladi. Tadqiqot natijalari internet tilining o'zbek yoshlariga ta'sirini, shu jumladan gibriddiskurs, emotsional ekpressiya va ijtimoiy identifikatsiya kabi jihatlari ham ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: internet diskurs, online chat, qisqartmalar, sleng, morfo-semantik tahlil, pragmatika, o'zbek yoshlari, internet tili.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОКРАЩЕНИЙ И ИНТЕРНЕТ-СЛЕНГА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КОММУНИКАЦИЮ УЗБЕКСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Аннотация. В данной статье анализируются структурные и семантические особенности аббревиатур и интернет-сленга, широко используемых в современном онлайн-общении, на основе материалов онлайн-чата. Исследование направлено на изучение лингвистической природы интернет-дискурса, механизмов формирования новых лексических единиц, их семантической трансформации, и прагматически анализируются активные английские сленговые единицы - netizens, retweet, selfie, webinar, chatiquette, blog, ment - с объяснением их происхождения и значения. Результаты исследования показывают влияние интернет-языка на узбекскую молодёжь, включая гибридный дискурс, эмоциональную экспрессию и социальную идентификацию.

Ключевые слова: интернет-дискурс, онлайн-чат, аббревиатуры, сленг, морфо-семантический анализ, прагматика, интернет-язык, узбекская молодёжь.

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF ABBREVIATIONS AND INTERNET SLANG AND THEIR IMPACT ON UZBEK YOUTH COMMUNICATION

Abstract. This article analyzes the structural and semantic features of abbreviations and internet slang widely used in contemporary online communication, based on online chat materials. The study focuses on the linguistic nature of internet discourse, mechanisms of formation of new lexical units, their semantic transformation, and pragmatic functions. In addition, active English slang units such as netizens, retweet, selfie, webinar, chatiquette, blog, and ment are analyzed morpho-semantically, explaining their origins and meanings. The findings also highlight the impact of internet language on Uzbek youth, including hybrid discourse, emotional expression, and social identification.

Keywords: internet discourse, online chat, abbreviations, slang, morpho-semantic analysis, pragmatics, Uzbek youth, internet language.

Kirish. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insonlararo muloqot shakllarining tubdan o'zgarishiga olib keldi. Internet tarmog'ida yuzaga kelgan virtual kommunikatsiya muhiti yangi nutqiy shakl - internet diskursni vujudga keltirdi. Ushbu diskurs ixchamlik, tezkorlik, ekspressivlik va kreativlik kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Sotsiolingvistika ko'p tili jamiyatlarda tilning o'zgarishi va rivojlanishini, shuningdek, til qo'llanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy iyerarxiyani o'rganishni ham o'z ichiga oladi. Til o'zgarishi ikki asosiy omil bilan belgilanadi: ichki o'zgarish va tashqi o'zgarish. Ichki o'zgarish grammatik qoidalar asosida yuzaga keladi, tashqi o'zgarish esa ijtimoiy tarmoqlar kabi omillar ta'sirida shakllanadi. Sleng ma'lum bir guruh tomonidan yaratilgan, kundalik muloqotda qo'llaniladigan va ma'nosi asosan shu guruh a'zolarigagina tushunarli bo'lgan til shakli sifatida tushuniladi. Sleng sotsiolingvistikaning

muhim jihatlaridan biridir, chunki u turli ijtimoiy guruhlar, kontekstlar va muhitlar orasida til qanday farqlanishini ko'rsatadi. Sotsiolingvistik tadqiqotlarda sleng ma'lum jamoalar tomonidan o'z shaxsiyatini ifodalash, birdamlikni mustahkamlash yoki guruhga mansublikni ko'rsatish uchun ishlatiladigan norasmiy yoki adabiy me'yorga til shakli sifatida qaraladi. U tez rivojlanadi, ko'pincha yoshlar madaniyati, submadaniyatlar yoki ijtimoiy chekka guruhlar orasida paydo bo'ladi va vaqt o'tishi bilan keng jamiyat tomonidan ham qabul qilinishi mumkin [1; 71-85-b].

David Crystal internet tilini yozma va og'zaki nutq elementlarini uyg'unlashtirgan o'ziga xos kommunikativ tizim sifatida izohlaydi va uning asosiy belgisi sifatida tejamkorlik, spontanlik va kreativlikni ko'rsatadi. Shu bila birga, u internet sleng va qisqartmalar internet foydalanuvchilari, xususan, yoshlar orasida tezkor axborot uzatish mexanizmini yaratishda muhim vosita ekanini qayd etadi [2; 70-b].

Susan Herring internet muloqotida til birliklarining tanlanishi texnologik imkoniyatlar va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi deya ta'kidlaydi [3]. Masalan, Telegram yoki WhatsApp chatlarida foydalanuvchilar tezkor javob berish, emotsiyalarini ifodalash va guruh identifikatsiyasini ta'minlash uchun qisqartmalar va slenglardan faol foydalanishadi.

O'zbek tilshunosligida M. Yusupova internet muloqoti yoshlar tilida yangi sotsiolingvistik qatlamni shakllantirayotgani va inglizcha qisqartmalar hamda sleng birliklar bu qatlamni boyitayotganini qayd etadi [3]. Shuning uchun online chatlar tilida keng tarqalgan qisqartmalar va internet sleng birliklarining struktur-semantik tahlili dolzarb ilmiy masala sifatida qaraladi.

1. Online chatlar tilida qisqartmalar.

Qisqartmalar internet muloqotining ajralmas qismi bo'lib, ular yozma nutqni tezlashtirish, kommunikativ qulaylik yaratish va emotsional ifodani kuchaytirish vazifasini bajaradi.

1.1. Initsial qisqartmalar asosan so'z birliklarining bosh harflari yordamida yasaladi:

LOL- laughing out loud (qattiq kulish)

BRB -be right back (hozir qaytaman)

IDK - I don't know (bilmayman)

IMO - in my opinion (menimcha)

DM - direct message (shaxsiy xabar)

FOMO - fear of missing out (nimanidir o'tkazib yuborishdan qo'rqish)

David Crystal ta'kidlaganidek, bunday qisqartmalar tezkor reaksiya bildirish imkonini yaratib, internet diskursning asosiy mexanizmlarini tashkil etadi.

Misol uchun, LOL, bu video juda kulguli.

BRB, ovqatlanib kelaman.

IDK nima deyish kerak.

IMO bu film juda zo'r.

FOMOdan qochish uchun webinariga ulanish kerak.

Bu misollarda inglizcha qisqartmalar o'zbek gap tuzilmasiga moslashgan, ya'ni code-switching hodisasi yuzaga kelgan.

2. Internet sleng- bu virtual muloqot muhitida paydo bo'lgan norasmiy leksik birliklar majmuasidir. Ular asosan yoshlar va faol internet foydalanuvchilari tomonidan yaratiladi va ishlatiladi. Morfo-semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, internet-slang bir necha asosiy mexanizmlar orqali hosil bo'ladi:

Blending (qo'shma so'z yasash)- ikki yoki undan ortiq so'zning birlashtirilishi orqali yangi birlik hosil qilinadi, masalan: "webinar" (web+ seminar), "chatiquette" (chat+ etiquette).

Clipping (so'z qisqartirish)- so'zning bir qismi kesib olinib, yangi qisqa shakl hosil qilinadi, masalan: "blog" (weblog), "ment" (mention).

Semantic shift (semantik kengayish yoki ma'no o'zgartirish)- mavjud bo'lgan yangi, kontekstual ma'no berish, masalan: "fire"- odatda "olov" ma'nosida bo'lsa, internet slengda "a'lo", "zo'r" ma'nosida ishlatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Morfo-semantik jihatdan internet sleng birliklari nafaqat yangi so'zlar yaratadi, balki ular kommunikativ vazifani ham kuchaytiradi: tezkor javob, guruh identifikatsiyasi, hissiy ifoda va raqamli madaniyatni aks ettirish kabi. Richard Oliseyenum Maledo bu jarayonlarni morpho-semantic transformation deb ataydi [5; 45-56-b]. Quyida ushbu hodisaga misollar keltirilgan:

Netizens (net+ citizens) - internet foydalanuvchilari, virtual jamiyat a'zolari. Vazifasi- raqamli makondagi ijtimoiylashuvni ifodalash.

Retweet (re-qayta + tweet) - boshqa foydalanuvchining postini qayta ulashish.

Selfie (self+ kichraytirish suffiksi -ie) - o'zini suratga olish orqali yaratilgan fotosurat.

Webinar (web+ seminar) - onlayn seminar, masofaviy ma'ruza.

Chatiquette (chat+ etiquette) - onlayn muloqot odobi, chat etikasi.

Blog (weblog) -shaxsiy yoki mavzuli internet kundaligi.

Meme (Fransuzcha *mimeme*- inglizcha *meme*) - vizual yoki matnli hazil, tez tarqaladigan internet kontenti.

Real chat misollari tariqasida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

Bu post shunchaki fire.

DM qilasanmi?

Bugun webinarga ulanish kerak.

Haha, bu meme.

Chatiquettega amal qil, spam qilma.

Yusupova qayd etganidek, internet muloqoti o‘zbek yoshlari nutqida yangi sotsiolingvistik qatlamni shakllantirmoqda. Bu qatlamning asosiy xususiyati inglizcha sleng birliklarining o‘zbek tilining sintaktik va pragmatik tuzilmalari bilan integratsiyalashuvi, ya’ni gibril diskurs hosil bo‘lishidir [4]. Mazkur jarayon globallashtirish, raqamli kommunikatsiyaning tezlashuvi va transmilliy madaniy oqimlar ta’sirida yuzaga kelmoqda. Masalan, yoshlar tomonidan tez-tez ishlatiladigan quyidagi real chat birliklari bunga yaqqol misol bo‘la oladi:

Bugun mood yo‘q, real talk.

Bu post shunchaki fire.

Bugun deadline bor, stress mode On.

Uchrashuv cancel bo‘ldi, anyway later gaplashamiz.

Bu kabi yoshlar tilidan olingan misollarda mood, real talk, fire, deadline, cancel, anyway kabi inglizcha birliklar o‘zbek gap tuzilmasi ichida grammatik jihatdan moslashgan holda qo‘llanmoqda. Natijada nutq na to‘liq inglizcha, na to‘liq o‘zbekcha bo‘lib, kod -almashuv (code-switching) va kod-aralashuv (code-mixing) elementlarini o‘zida mujassamlashtirgan gibril shaklni hosil qilmoqda. O‘zbek yoshlarining onlayn nutqida bu jarayon yanada yaqqol ko‘rinadi. Masalan,

Bugun zoom bor, keyin offline bo‘laman.

Storyingni ko‘rdim, juda aesthetic ekan.

Bu meme juda cringe.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bu kabi birliklar semantik jihatdan o‘zbek tiliga moslashib, yangi ma’nolarni yuzaga keltirmoqda. Natijada o‘zbek yoshlar tilida internetga xos sotsiolekt shakllanmoqda. Xususan, bu birliklar yoshlar tilini yanada ekspressiv, ijodiy va ixcham bo‘lishiga va so‘z boyligini oshishiga xizmat qilmoqda.

Bunday tez-tez ishlatiladigan inglizcha qisqartmalar va emoji bilan boyitilgan gibril iboralar nutqni informal va texnik jihatdan moslashuvchan qiladi, ammo akademik va rasmiy nutqda xatoliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, universitet va maktablarda internet tilining pragmatik va morfo-semantik tahlili o‘quv dasturlariga kiritilishi tavsiya qilinadi [6].

So‘nggi yillarda global raqamli madaniyatning jadallashuvi natijasida ingliz tilida sleng birliklari nafaqat ommaviy axborot vositalari, balki filmlar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali boshqa tillarga, jumladan o‘zbek yoshlari internet slengi o‘rtasida sezilarli struktur, semantik va pragmatik o‘xshashliklar yuzaga kelmoqda. Quyida Pulp Fiction filmida uchraydigan sleng birliklar (ain’t, gonna, gotta, y’all, cause, homeboy, cop va boshqalar) asosan fonologik qisqarish, leksik transformatsiya hamda semantik kichrayish mexanizmlari orqali shakllangan. Mazkur birliklar dialogni tabiiylashtirish, nutqni tezlashtirish va personajlarning ijtimoiy mansubligini ko‘rsatish vazifasini bajaradi [7; 112-123-b].

Quyida sleng birliklarning sotsiosemantik va struktur-lingvistik jihatdan tahlil qilamiz:

a) Ain’t – *is not, are not, am not, do not, does not* shakllarining norasmiy qisqartmasi hisoblanadi. U kundalik muloqotda juda faol qo‘llanadi. Struktur jihatdan u leksik sleng bo‘lib, grammatik normadan chekinish orqali shakllangan. Sotsiosemantik jihatdan u nutqni soddalashtiradi, suhbatni samimiyva erkin ruhda olib borishga xizmat qiladi.

b) Em – *them* so‘zining fonetik qisqarishi bo‘lib, fonologik sleng sifatida tavsiflanadi. Bu birlik og‘zaki nutqdagi tezlik va qulaylik ehtiyoji natijasida shakllangan. Sotsiosemantik jihatdan, ‘em muloqotga tabiiylik, og‘zaki jonlilik va norasmiylik bag‘ishlaydi.

c) Bitch – dastlab ‘*urg‘ochi it*’ ma’nosini anglatgan bo‘lsa, hozirgi slengda salbiy baho, g‘azab va nafrat ifodalovchi birlikka aylangan. Sotsiolingvistik jihatdan, u konfliktli vaziyatlarda nutqning emotsional darajasini oshiradi, ijtimoiy ziddiyat va keskinlikni ifodalashga xizmat qiladi.

d) Y'all – *you all* iborasining qisqartirilgan shakli bo'lib, fonologik sleng sifatida qaraladi. Bu birlik Amerika janubiy dialektiga xos bo'lib, muloqotga yaqinlik, guruhga mansublik va kollektivlikni bildiradi.

e) Yak – '*qusmoq*', '*be'mani gapirmoq*' ma'nolarini bildiruvchi leksik sleng bo'lib, semantik ko'chish natijasida shakllangan. Sotsiosemantik jihatdan, ushbu birlik suhbatdoshga nisbatan kinoya va tanqid ifodalashda qo'llanadi, bu esa ijtimoiy munosabatlardagi norozilik yoki bepisandlikni ko'rsatadi.

f) Goddamn – '*la'nati, jin ursin, voy dod, attang*' kabi ma'nolarda keladigan emotsional kuchaytiruvchi ekspressiv sleng bo'lib, asosan g'azab, ajablanish, stress holatlarini ifodalaydi. Sotsiosemtik jihatdan bu birlik personajning ruhiy holatini ochib beradi va dialogga dramatik kuch bag'ishlaydi.

g) Biggie – '*katta muammo emas*', '*ahamiyatsiz*' kabi ma'nolarni bildiradi. Bu birlik baholovchi leksik sleng bo'lib, vaziyatni yengillashtirish, suhbatdagi keskinlikni yumshatish vazifasini bajaradi.

h) Homeboy - '*bir mahalladan bo'lgan yaqin do'st*' ma'nosini bildirib, ijtimoiy identifikatsiya vositasi hisoblanadi. Bu birlik shaxslar o'rtasidagi yaqinlik, ishonch va guruh birdamlikni ifodalaydi.

I) Cop – copper (XIX asrda Britaniyada politsiyachilarning nishonlari misdan yasalgani uchun ularni shunday atashgan) '*politsiya xodimi*' ma'nosini bildiruvchi leksik sleng bo'lib, kundalik nutqda rasmiylikni kamaytiradi.

j) Buster – '*qo'rqqoq, kuchsiz, hurmatga loyiq bo'lmagan shaxs, ba'zan masxara yoki haqorat*' ma'nosida qo'llaniladi. Ko'rincha salbiy baholovchi sleng birlik hisoblanadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, shu kabi sleng birliklar nutqni ixchamlashtiradi, emotsional ifodani kuchaytiradi, ijtimoiy mansublik va guruh identifikatsiyasini belgilaydi va realistik dialog muhitini yaratadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot internet diskursda qisqartmalar va sleng birliklarining morfo-semantik xususiyatlari, ularning pragmatik vazifalari hamda o'zbek yoshlari nutqiga ta'sirini ochib berdi. Internet tilidagi leksik birliklar kommunikativ ehtiyojlar asosida shakllanib, tezkorlik, emotsional ifoda va ijtimoiy identifikatsiyani ta'minlashga xizmat qiladi. Inglizcha sleng va qisqartmalarning o'zbek tili tizimi bilan integratsiyalashuvi natijasida gibrid diskurs yuzaga kelib, yoshlar nutqida yangi sotsiolektning shakllanishiga zamin yaratmoqda. Tadqiqot natijalari internet tilining nafaqat lingvistik, balki sotsiomadaniy jarayon sifatida ham muhim ekanini tasdiqlaydi. Shu bois, internet sleng va qisqartmalarni me'yoriy va funksional jihatdan o'rganish, ularning ijobiy kommunikativ imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish hamda rasmiy nutqda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarni kamaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Rinaldy Alidin (2022). *Analysis of slang words usage in higher education by using Whatsapp application. Inspiration: Instructional Practice in Language Education*, 1(2), 71-85.
2. David Crystal (2006). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Susan, C. Herring. (2004). *Computer-mediated discourse analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
4. Yusupova, M. (2021). *Zamonaviy o'zbek tilida internet leksikasi*. Toshkent: Fan.
5. Richard Oliseyenum Maledo. (2020). *A Morpho-semantic Analysis of Some Nigerian Internet-based Slang*. *International Journal of Linguistics and Communication*, 8(2), 45-56.
6. Muhammad Abdil Ghiffari Ryanda., & Rizky Mirani Desi Paratama. (2024). *A Sociolinguistic Analysis of Slang Words Used in Pulp Fiction Movie Directed by Quentin Tarantino*. *E-Structural (English Studies on Translatio, Culture, Linguistics)*, 7(2), 112-123.
7. Naomi Baron (2008). *Always on: language in an Online and Mobile World*. Oxford: Oxford University Press.

SCIENTIFIC APPROACHES TO LINGUISTIC METHODOLOGY: DESCRIPTIVE, COMPARATIVE, AND FUNCTIONAL MODELS

Mustakimov Yusufbek Mansur ugli,
student of Bukhara State University
yusufbekmustaqimov1@gmail.com

Abstract. *This article examines major scientific approaches to linguistic methodology, focusing on descriptive, comparative, and functional models that have significantly influenced modern linguistic research. The study aims to analyze the theoretical foundations, methodological principles, and research applications of these approaches in the investigation of language structure and language use. The research employs a qualitative theoretical methodology based on conceptual analysis, historical-comparative examination, and systematic review of linguistic literature. The results demonstrate that descriptive methodology provides systematic documentation of linguistic structures, the comparative method enables the reconstruction of historical language relationships, and functional approaches emphasize the communicative and cognitive roles of language in social interaction. The findings indicate that these methodological models represent complementary perspectives that contribute to a comprehensive understanding of linguistic phenomena. The study concludes that contemporary linguistic research increasingly integrates these approaches in order to achieve methodological pluralism, empirical rigor, and analytical depth. The article contributes to methodological discussions in linguistics by highlighting the scientific relevance of combining descriptive, comparative, and functional approaches in modern linguistic scholarship.*

Keywords: *linguistic methodology, descriptive linguistics, comparative linguistics, functional linguistics, linguistic analysis, language structure, language change, linguistic research methods.*

LINGVISTIK METODOLOGIYAGA ILMIY YONDASHUVLAR: TASVIRIY, QIYOSIY VA FUNKSIONAL MODELLAR

Annotatsiya. *Ushbu maqolada lingvistik metodologiyaning asosiy ilmiy yondashuvlari tahlil qilinadi hamda zamonaviy lingvistik tadqiqotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatgan tasviriy (deskriptiv), qiyosiy va funksional modellarga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotning maqsadi ushbu yondashuvlarning nazariy asoslari, metodologik tamoyillari hamda til tuzilishi va tilning qo'llanishini o'rganishdagi ilmiy qo'llanilishlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot konseptual tahlil, tarixiy-qiyosiy tekshiruv hamda lingvistik adabiyotlarning tizimli sharhiga asoslangan sifatli nazariy metodologiya orqali amalga oshirildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tasviriy metodologiya til tuzilmalarini tizimli ravishda hujjatlashtirish imkonini beradi, qiyosiy metod tillar o'rtasidagi tarixiy qarindoshlik munosabatlarini tiklashga yordam beradi, funksional yondashuvlar esa tilning ijtimoiy muloqotdagi kommunikativ va kognitiv rollarini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari ushbu metodologik modellar lingvistik hodisalarni keng qamrovli tushunishga xizmat qiluvchi o'zaro to'ldiruvchi yondashuvlar ekanligini ko'rsatadi. Maqolada shuningdek zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda metodologik plyuralizm, empirik aniqlik va tahliliy chuqurlikka erishish uchun ushbu yondashuvlarning integratsiyasi tobora keng qo'llanilayotgani xulosa qilinadi. Ushbu maqola zamonaviy lingvistika ilmida tasviriy, qiyosiy va funksional yondashuvlarni birlashtirishning ilmiy ahamiyatini yoritish orqali metodologik muhokamalarga hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *lingvistik metodologiya, tasviriy lingvistika, qiyosiy lingvistika, funksional lingvistika, lingvistik tahlil, til tuzilishi, til o'zgarishi, lingvistik tadqiqot metodlari.*

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ: ДЕСКРИПТИВНАЯ, СРАВНИТЕЛЬНАЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛИ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются основные научные подходы к лингвистической методологии с акцентом на дескриптивную, сравнительную и функциональную модели, которые оказали значительное влияние на современное лингвистическое исследование. Цель исследования заключается в анализе теоретических основ, методологических принципов и научного применения этих подходов при изучении структуры языка и его функционирования. Исследование основано на качественной теоретической методологии, включающей концептуальный анализ, историко-сравнительное рассмотрение и систематический обзор лингвистической литературы.*

Результаты показывают, что дескриптивная методология обеспечивает систематическое описание языковых структур, сравнительный метод позволяет реконструировать исторические связи между языками, а функциональные подходы подчёркивают коммуникативную и когнитивную роль языка в социальном взаимодействии. Полученные данные свидетельствуют о том, что данные методологические модели представляют собой взаимодополняющие перспективы, способствующие комплексному пониманию языковых явлений. В статье делается вывод о том, что современная лингвистика всё чаще интегрирует эти подходы с целью достижения методологического плюрализма, эмпирической точности и аналитической глубины. Работа вносит вклад в методологические дискуссии в лингвистике, подчёркивая научную значимость сочетания дескриптивного, сравнительного и функционального подходов в современных лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: лингвистическая методология, дескриптивная лингвистика, сравнительная лингвистика, функциональная лингвистика, лингвистический анализ, структура языка, языковые изменения, методы лингвистических исследований.

Introduction. Methodology occupies a central place in linguistic science because it determines the principles, strategies, and procedures used to investigate language phenomena. Linguistics, as a discipline dedicated to the systematic study of language, relies on various methodological approaches that enable researchers to analyze linguistic structures, trace historical developments, and interpret communicative functions. The selection of appropriate research methods plays a crucial role in ensuring the scientific validity, reliability, and coherence of linguistic investigations.

Among the most influential methodological traditions in linguistics are descriptive, comparative, and functional approaches. Each of these methodological models represents a specific perspective on language analysis and reflects distinct theoretical assumptions about the nature of linguistic phenomena. Descriptive linguistics focuses on the systematic documentation and analysis of language structures, comparative linguistics investigates historical relationships between languages, and functional linguistics emphasizes the communicative purposes and cognitive foundations of linguistic forms.

Descriptive linguistics developed as a response to earlier prescriptive traditions that emphasized grammatical norms and linguistic correctness. Instead of prescribing how language should be used, descriptive linguistics seeks to document how language is actually used by speakers in real communication. This methodological orientation marked an important step toward establishing linguistics as an empirical scientific discipline.

Comparative linguistics represents another major methodological tradition in linguistic research. Emerging in the nineteenth century, the comparative method enabled linguists to identify systematic correspondences between languages and reconstruct their historical development. Through comparative analysis, scholars discovered genetic relationships between languages and established the concept of language families, which significantly advanced the study of historical linguistics.

Functional linguistics, on the other hand, focuses on the communicative and social dimensions of language. Rather than treating language as a purely formal system, functional approaches emphasize the role of language in conveying meaning, organizing discourse, and facilitating interaction between speakers. Functional linguistics views linguistic structures as adaptive tools that emerge from communicative needs and cognitive processes.

The aim of this article is to examine the scientific foundations of descriptive, comparative, and functional approaches to linguistic methodology and to analyze their contributions to modern linguistic research. By exploring the theoretical assumptions and methodological procedures associated with each approach, the study seeks to highlight their complementary roles in the study of language.

Finally, the study of linguistic methodology contributes to the advancement of linguistic theory by encouraging critical reflection on research practices and analytical tools. By examining the strengths and limitations of different methodological models, scholars can refine existing approaches and develop new methods for investigating language. In this way, methodological research not only enhances the quality of linguistic studies but also supports the continuous development of linguistics as a scientific discipline.

Methods. The present study adopts a qualitative theoretical research design aimed at examining the conceptual foundations of linguistic methodology. Since the research focuses on theoretical approaches rather than empirical linguistic data, the study relies primarily on the analysis of existing linguistic literature and scholarly interpretations of methodological traditions. Qualitative theoretical research is particularly appropriate for studies that investigate abstract concepts, intellectual traditions, and analytical frameworks

within scientific disciplines. In the field of linguistics, such an approach allows researchers to explore the philosophical assumptions, theoretical principles, and methodological practices that shape linguistic inquiry.

Unlike empirical linguistic studies that involve the collection and statistical analysis of primary data, the present research emphasizes conceptual clarification and theoretical interpretation. The study therefore investigates linguistic methodology as a system of scientific principles guiding the analysis of language. By examining methodological approaches from a theoretical perspective, the research aims to reveal how different linguistic traditions conceptualize language and structure their analytical procedures.

Three main methodological procedures were employed in the study: conceptual analysis, comparative analysis, and systematic literature review. These complementary methods provide a comprehensive framework for examining the scientific foundations of descriptive, comparative, and functional approaches to linguistic methodology.

Conceptual analysis was used to clarify the fundamental principles underlying descriptive, comparative, and functional approaches in linguistics. This method allows researchers to examine how key methodological concepts are defined and applied in different linguistic traditions. Concepts such as “method,” “methodology,” “linguistic model,” and “analytical framework” often appear in linguistic literature with varying interpretations. Through conceptual analysis, the study seeks to identify the essential characteristics of these methodological approaches and to explain their roles in linguistic research. By carefully examining definitions and theoretical discussions presented in linguistic scholarship, conceptual analysis helps establish a clear and coherent understanding of methodological terminology.

Comparative analysis was applied to evaluate similarities and differences between the three methodological models. By comparing their research objectives, analytical procedures, and theoretical assumptions, the study identifies the distinctive contributions of each methodological approach. Comparative analysis also helps reveal how different linguistic schools conceptualize the relationship between language structure, language history, and language use. This method makes it possible to examine how descriptive linguistics focuses on structural documentation, how comparative linguistics investigates historical relationships between languages, and how functional linguistics emphasizes communicative and cognitive dimensions of language.

The systematic literature review formed another important component of the research methodology. The study examined influential works in general linguistics, historical linguistics, and functional linguistics in order to identify key methodological principles associated with each approach. Priority was given to classical linguistic studies that established the foundations of modern linguistic theory, as well as contemporary research that discusses methodological developments in linguistics.

The literature review included scholarly monographs, academic journal articles, and foundational texts in linguistic theory. These sources provide insight into the historical evolution of linguistic methodology and the theoretical debates that have shaped methodological practices in linguistics. By reviewing both classical and modern publications, the study ensures that the analysis reflects both the historical development and the current state of linguistic methodological research.

Analytical synthesis is particularly useful in theoretical research because it allows scholars to integrate diverse viewpoints and theoretical arguments into a unified analytical framework. By synthesizing the insights obtained from conceptual analysis, comparative evaluation, and literature review, the study develops a broader perspective on the role of methodology in linguistic research.

Finally, the methodological design emphasizes analytical coherence and logical consistency. Each methodological procedure contributes to a specific aspect of the research objective, and the integration of these methods allows the study to examine linguistic methodology from multiple analytical perspectives. The use of conceptual clarification, comparative evaluation, literature review, and analytical synthesis ensures that the research maintains both theoretical rigor and methodological transparency.

Overall, this methodological framework provides a systematic and academically grounded basis for examining descriptive, comparative, and functional approaches to linguistic research. By combining multiple theoretical methods, the study aims to present a comprehensive analysis of linguistic methodology and to highlight the scientific relevance of methodological diversity in modern linguistic scholarship.

Results. Descriptive Linguistic Methodology. Descriptive linguistics represents one of the fundamental methodological approaches in modern linguistic science. Its primary objective is to provide an accurate and systematic description of linguistic structures within a particular language. Rather than focusing on prescriptive norms or judgments about linguistic correctness, descriptive linguistics aims to document how language is actually used by speakers in everyday communication. This approach emphasizes empirical observation and objective analysis, allowing linguists to examine language as it naturally occurs in authentic communicative contexts.

The emergence of descriptive linguistics in the twentieth century marked a significant methodological shift in linguistic research. Earlier grammatical traditions were largely prescriptive in nature and focused primarily on establishing standards for correct language usage. In contrast, descriptive linguistics rejected normative judgments and adopted a scientific approach based on observation and systematic analysis. This shift contributed to the transformation of linguistics into an empirical discipline grounded in the systematic investigation of linguistic data.

Methodologically, descriptive linguistics relies on the careful collection and analysis of linguistic data. These data may include spoken discourse, written texts, recorded conversations, and other forms of authentic language use. Linguists analyze these materials in order to identify patterns in phonology, morphology, syntax, and semantics. Through such analysis, descriptive linguists attempt to construct comprehensive grammatical descriptions that capture the structural organization of a language.

An important aspect of descriptive methodology is its emphasis on linguistic fieldwork and data collection. Field linguists often conduct interviews, record natural conversations, and observe language use in social contexts in order to gather authentic linguistic data. These data are then analyzed to identify phonological contrasts, morphological patterns, syntactic structures, and semantic relationships within the language system. Fieldwork-based descriptive studies are particularly important for documenting languages that have limited written traditions or that are at risk of language endangerment.

Descriptive linguistics also plays an essential role in establishing empirical foundations for linguistic theory. By providing detailed observations of language structure, descriptive studies supply the data necessary for developing and evaluating linguistic models. Linguistic theories cannot be constructed in isolation from empirical evidence, and descriptive research provides the data that enable scholars to test theoretical hypotheses about language structure and organization.

Furthermore, descriptive methodology supports cross-linguistic comparison by providing accurate descriptions of individual languages. Once linguistic structures are carefully documented, researchers can compare languages in order to identify similarities and differences across linguistic systems. In this way, descriptive linguistics serves as a foundation for other methodological approaches, including comparative and typological linguistic research.

Comparative Linguistic Methodology. Comparative linguistics is primarily concerned with identifying relationships between languages and explaining patterns of language change over time. The comparative method involves systematic comparison of linguistic features such as phonological systems, morphological patterns, syntactic structures, and lexical items across different languages. Through such comparisons, linguists aim to determine whether languages share a common historical origin.

The development of the comparative method in the nineteenth century represented a major turning point in the history of linguistics. Scholars studying languages such as Sanskrit, Greek, Latin, and Germanic languages discovered systematic similarities in their grammatical structures and vocabulary. These similarities suggested that the languages had evolved from a common ancestral language. As a result, linguists developed the comparative method as a systematic procedure for reconstructing historical relationships between languages.

A central principle of the comparative method is the identification of regular sound correspondences between related languages. Linguists analyze phonological patterns in order to determine how sounds in one language correspond to sounds in another language. For example, systematic correspondences between consonant sounds in Indo-European languages helped linguists reconstruct the phonological system of Proto-Indo-European, the hypothesized ancestral language from which many European and South Asian languages developed.

Through this method, linguists identify regular correspondences between related languages. These correspondences allow researchers to reconstruct earlier stages of languages and to establish genetic relationships between language families. The reconstruction of Proto-Indo-European represents one of the most significant achievements of the comparative method and remains a foundational contribution to historical linguistics.

Furthermore, comparative methodology provides valuable insights into universal tendencies of language change. The systematic study of sound change, grammaticalization, and lexical evolution helps linguists understand how languages evolve over time and how linguistic systems respond to social and cultural influences. Comparative linguistic research also contributes to the study of language contact, borrowing, and the diffusion of linguistic features across different speech communities.

In addition, comparative studies play an important role in reconstructing aspects of cultural history. Linguistic reconstruction often reveals information about the social, cultural, and environmental conditions

of ancient speech communities. For example, reconstructed vocabulary can provide clues about the technological knowledge, agricultural practices, and social organization of early human societies.

Functional Linguistic Methodology. Functional linguistics focuses on the communicative roles of linguistic structures and their relationship with social interaction. From a functional perspective, language is viewed as a dynamic system that evolves in response to communicative needs and cognitive processes. Functional linguists argue that linguistic structures cannot be fully understood without considering the communicative purposes they serve in real discourse.

Unlike purely formal linguistic approaches that analyze language as an abstract system of rules, functional linguistics emphasizes the relationship between linguistic form and communicative function. Linguistic structures are interpreted as tools that speakers use to express meanings, organize information, and achieve communicative goals. This perspective highlights the importance of context, interaction, and discourse in linguistic analysis.

Functional linguists examine how grammatical structures contribute to meaning construction and discourse organization. This approach often involves analyzing authentic language data in order to understand how speakers use linguistic resources to convey information, express attitudes, and manage interaction. For example, functional analysis may examine how speakers structure sentences to emphasize particular pieces of information or how discourse markers are used to guide listener interpretation.

Functional approaches also highlight the cognitive dimension of language. Linguistic structures are interpreted as reflections of general cognitive mechanisms such as categorization, conceptualization, and information processing. From this perspective, grammar emerges from repeated patterns of language use and reflects how speakers conceptualize their experiences and organize knowledge.

This cognitive orientation has led to strong connections between functional linguistics and cognitive linguistics. Scholars working in these traditions investigate how linguistic structures reflect conceptual categories, metaphorical mappings, and cognitive schemas. As a result, functional linguistics provides valuable insights into the relationship between language, thought, and human cognition.

Finally, functional linguistics emphasizes the dynamic and adaptive nature of language systems. Languages continuously evolve as speakers adapt linguistic resources to new communicative contexts and social environments. Functional methodology therefore provides a powerful analytical framework for understanding language as a living and evolving system shaped by human interaction and cognition.

Discussion. The findings of the present study demonstrate that descriptive, comparative, and functional approaches represent three major methodological traditions that have shaped the development of linguistic science. Each of these approaches focuses on a particular dimension of language and employs specific analytical procedures to investigate linguistic phenomena. The analysis presented in the results section indicates that these methodologies are not isolated frameworks but rather interconnected perspectives that collectively contribute to a more comprehensive understanding of language.

Descriptive linguistics plays a fundamental role in providing empirical foundations for linguistic research. By documenting linguistic structures as they occur in natural communication, descriptive studies supply the raw data necessary for theoretical analysis and cross-linguistic comparison. Without detailed descriptions of individual languages, it would be difficult to conduct comparative research or to develop general linguistic theories. In this sense, descriptive linguistics serves as the methodological basis upon which many other linguistic approaches depend.

Comparative linguistics complements descriptive research by providing a historical perspective on language development. While descriptive linguistics focuses on the structural organization of a language at a particular point in time, comparative linguistics examines how languages evolve and diverge across historical periods. Through systematic comparison of related languages, linguists can reconstruct earlier linguistic stages and trace patterns of linguistic change. This methodological approach has been instrumental in revealing the genealogical relationships between languages and in developing the classification of language families.

Functional linguistics, in contrast, shifts the analytical focus toward the communicative and cognitive dimensions of language. Rather than viewing language primarily as a system of abstract structures, functional approaches emphasize the relationship between linguistic form and communicative purpose. Language structures are interpreted as adaptive tools that speakers use to organize information, express meanings, and manage social interaction. This perspective highlights the importance of context and discourse in linguistic analysis.

Functional linguistics also provides valuable insights into the cognitive processes underlying language production and comprehension. Linguistic structures are often interpreted as reflections of general cognitive mechanisms such as categorization, conceptualization, and information processing. From this perspective,

grammar is not merely a system of formal rules but a reflection of how human cognition organizes and interprets experience. This cognitive orientation has fostered strong connections between functional linguistics and cognitive linguistics.

The comparison of these three methodological approaches reveals that each one addresses a different dimension of linguistic analysis. Descriptive linguistics focuses on documenting linguistic structures, comparative linguistics investigates historical relationships between languages, and functional linguistics examines communicative and cognitive aspects of language use. Together, these approaches provide complementary perspectives that enhance our understanding of linguistic phenomena.

In contemporary linguistic research, methodological integration has become increasingly common. Scholars often combine descriptive data analysis with comparative investigation and functional interpretation in order to obtain a more comprehensive picture of language. For example, corpus-based studies may begin with descriptive analysis of linguistic patterns, incorporate comparative examination across languages, and conclude with functional explanations of communicative usage. Such integrative approaches demonstrate the benefits of methodological pluralism in linguistic research.

Technological advancements have further facilitated the integration of different methodological approaches. The development of digital linguistic corpora, computational tools, and statistical analysis software has expanded the methodological possibilities available to linguists. Researchers can now analyze large-scale linguistic datasets, identify patterns of language use, and test theoretical hypotheses with greater empirical precision. These technological innovations have strengthened the empirical basis of linguistic research and increased the reliability of linguistic findings.

Another important issue concerns the balance between qualitative and quantitative methods in linguistic research. Descriptive and functional analyses often rely on qualitative interpretation of linguistic data, while comparative and corpus-based studies may incorporate quantitative analysis. Achieving an effective balance between these methodological strategies is essential for ensuring both analytical depth and empirical reliability in linguistic studies.

The discussion presented in this study suggests that the future of linguistic methodology lies in the continued development of interdisciplinary and integrative research approaches. Linguistics increasingly interacts with fields such as psychology, neuroscience, anthropology, computer science, and artificial intelligence. These interdisciplinary collaborations introduce new analytical tools and theoretical perspectives that expand the scope of linguistic research.

Overall, the findings of this study highlight the importance of methodological diversity in linguistic science. Descriptive, comparative, and functional approaches each provide valuable insights into different aspects of language structure, language history, and language use. By integrating these methodological perspectives, linguists can develop more comprehensive and nuanced explanations of linguistic phenomena.

Conclusion. The present study has examined three major scientific approaches to linguistic methodology: descriptive, comparative, and functional models. Through conceptual analysis, comparative evaluation, and systematic literature review, the research has explored the theoretical foundations, methodological principles, and analytical contributions of these approaches to the study of language. The analysis demonstrates that each methodological tradition addresses a distinct dimension of linguistic inquiry and provides important insights into the structure, development, and use of language.

Descriptive linguistics plays a foundational role in linguistic research by providing systematic documentation and analysis of language structures. Through careful observation and empirical investigation, descriptive methodology enables linguists to identify patterns in phonology, morphology, syntax, and semantics within individual languages. The documentation of linguistic systems through descriptive research forms the empirical basis for many other areas of linguistic study, including comparative linguistics, typology, and language documentation. In addition, descriptive linguistics contributes significantly to the preservation of linguistic diversity by recording and analyzing languages that may otherwise remain undocumented or endangered.

Comparative linguistics, in contrast, focuses on the historical relationships between languages and the processes that shape language change over time. By systematically comparing linguistic features across related languages, the comparative method allows scholars to reconstruct earlier stages of language development and establish genealogical relationships between language families. This methodological approach has been instrumental in advancing historical linguistics and in revealing the evolutionary nature of linguistic systems. The comparative method has also contributed to the classification of languages and the understanding of universal patterns of linguistic change.

Functional linguistics offers a complementary perspective by emphasizing the communicative and cognitive roles of language. Rather than viewing language as a purely formal system of rules, functional

approaches interpret linguistic structures as adaptive tools that serve communicative purposes within social interaction. By analyzing language in context, functional linguistics provides valuable insights into how speakers use linguistic resources to organize information, construct meaning, and negotiate interaction in discourse. This perspective highlights the importance of communicative function, discourse structure, and cognitive processes in shaping linguistic systems.

The analysis presented in this study suggests that these three methodological approaches should not be viewed as competing frameworks but rather as complementary perspectives within linguistic science. Descriptive research provides the empirical data necessary for comparative investigation, while functional analysis offers explanations for the communicative and cognitive motivations underlying linguistic structures. The integration of these approaches enables researchers to examine language from multiple analytical perspectives and to develop more comprehensive models of linguistic phenomena.

The findings of this study also underscore the importance of methodological awareness in linguistic research. A clear understanding of methodological principles enables researchers to select appropriate analytical procedures, interpret linguistic data accurately, and develop theoretically coherent explanations of language phenomena. Methodological reflection therefore plays a crucial role in ensuring the scientific rigor and intellectual integrity of linguistic scholarship.

In conclusion, the study of descriptive, comparative, and functional approaches to linguistic methodology reveals the rich diversity of analytical perspectives within linguistic science. Each methodological model contributes unique insights into the structure, history, and communicative functions of language. By recognizing the complementary strengths of these approaches and integrating them within a coherent research framework, linguists can continue to advance our understanding of language as a dynamic, multifaceted, and fundamentally human phenomenon.

REFERENCES:

1. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York, NY: Henry Holt and Company.
2. Bybee, J. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
3. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
5. Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics (6th ed.)*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
6. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.
7. Greenberg, J. H. (1966). *Language universals, with special reference to feature hierarchies*. The Hague, Netherlands: Mouton.
8. Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar (2nd ed.)*. London, UK: Arnold.
9. Haspelmath, M. (2001). *The European linguistic area: Standard Average European*. In M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, & W. Raible (Eds.), *Language typology and language universals (pp. 1492–1510)*. Berlin, Germany: Walter de Gruyter.
10. Hymes, D. (1974). *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
11. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
12. Lyons, J. (1977). *Semantics (Vols. 1–2)*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
13. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
14. Saussure, F. de. (1916). *Course in general linguistics*. New York, NY: McGraw-Hill.
15. Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. New York, NY: Harcourt, Brace and Company.
16. Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
17. Trask, R. L. (1996). *Historical linguistics*. London, UK: Arnold.
18. Widdowson, H. G. (2004). *Text, context, pretext: Critical issues in discourse analysis*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
19. Yule, G. (2017). *The study of language (6th ed.)*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MEHNAT HAQIDAGI MAQOLLARNING SEMANTIK-QIYOSIY TAHLILI

Musurmonova Diyora Ulug'bek qizi,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

“O'zbek tili va adabiyoti” yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: M.A.Xamidova

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada “mehnat” konseptini ifodalovchi o'zbek va ingliz xalq maqollarining lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida har ikki xalq maqollarida mehnatga bo'lgan munosabat, uning qadri va inson hayotidagi o'rni semantik hamda lingvomadaniy jihatdan o'rganiladi. O'zbek va ingliz maqollarida mehnatsevarlik, sabr-toqat, tirishqoqlik, halollik kabi tushunchalarning ifodalanishi, shuningdek, xalqning dunyoqarashi va milliy qadriyatlari bilan bog'liq jihatlar qiyosiy tahlil qilinadi. Maqollarda aks etgan o'xshashliklar mehnatning umumiy insoniy qadriyat sifatida talqin qilinishini ko'rsatsa, farqli jihatlar esa har bir xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribasi bilan bog'liqligi bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tilidagi maqollar orqali “mehnat” konseptining lingvomadaniy mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: mehnat, maqol, xalq og'zaki ijodi, o'zbek va ingliz tili, halol, madaniyat, qadriyat, janr, qimmatbaho buyumlar.

СЕМАНТИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОСЛОВИЦ О ТРУДЕ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности узбекских и английских народных пословиц, выражающих концепт “труд”. В ходе исследования семантически и лингвокультурологически изучается отношение к труду, его ценность и роль в жизни человека, отражённые в пословицах обоих народов. Проводится сравнительный анализ того, как в узбекских и английских пословицах выражаются такие понятия, как трудолюбие, терпение, усердие и честность, а также аспекты, связанные с мировоззрением и национальными ценностями народа. Сходства, отражённые в пословицах, показывают, что труд трактуется как общечеловеческая ценность, в то время как различия объясняются историческим, социальным и культурным опытом каждого народа. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию лингвокультурного содержания концепта “труд” через пословицы на узбекском и английском языках.

Ключевые слова: труд, пословица, устное народное творчество, узбекский и английский языки, честность, культура, ценность, жанр, драгоценности.

A SEMANTIC AND COMPARATIVE ANALYSIS OF PROVERBS ABOUT LABOR IN UZBEK AND ENGLISH

Abstract. This article analyzes the linguocultural features of Uzbek and English folk proverbs that express the concept of “labor”. The study examines, from semantic and linguocultural perspectives, the attitudes toward labor, its value, and its place in human life as reflected in the proverbs of both peoples. A comparative analysis is conducted on how concepts such as industriousness, patience, perseverance, and honesty are expressed in Uzbek and English proverbs, as well as on aspects related to the worldview and national values of each people. The similarities reflected in the proverbs show that labor is interpreted as a universal human value, while the differences are explained by the historical, social, and cultural experiences of each nation. The research findings contribute to a deeper understanding of the linguocultural content of the “labor” concept through Uzbek and English proverbs.

Keywords: labor, proverb, folklore, Uzbek and English languages, honesty, culture, value, genre, valuables.

Kirish. Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir janridir. Har biri tilimiz ko'rkini, nutqimiz

nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi, o'zi va o'zligi to'la namoyon bo'lgandir. Shuning uchun ham maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo'llanilib kelgan va qo'llanmoqda.

Yillararo, davrlararo ularning yangilari yaratilib turgan, eskilarining jonli muomalada, tilda mavjudlarining ma'no doirasi kengayib yoki torayib borgan. Hatto, ularning muayyan qismi unutilib ketgan. Chunki o'zbek xalqining bunday ulkan folklor merosi folkloristik nuqtayi nazardan keyingi asrlargacha deyarli to'planmay va o'rganilmay kelgan. Bundan xalq maqollari o'tmish adiblari, shoirlari, tarixchilari e'tiboridan mutlaqo chetda ekan, degan xulosa kelib chiqarماسligi lozim. Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so'z san'atkorlarining diqqat markazida bo'lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg'ozii Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadridin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom va boshqa o'nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o'rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba'zan aynan, ba'zan o'zgarigan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz. Tariximizda, hatto, maqolga maxsus, agar ta'bir joiz bo'lsa, folkloristik nuqtayi nazardan, garchi epizodik xarakterda bo'lsa-da, munosabatda bo'lingan hollarga ham duch kelamiz.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Haqiqatan ham maqol xalq og'zaki ijodining eng muhim janrlaridan biridir. Ular qisqa, lo'nda va mazmunli bo'lib, xalqning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi, donoligi va qarashlarini o'zida aks ettiradi. Maqollar orqali odamlar bir-biriga nasihat beradi, to'g'ri yo'l ko'rsatadi va turmushda qanday yashash kerakligini uqtiradi. Maqollar odatda sodda tuzilishga ega bo'lsa-da, ularning ma'nosi chuqur bo'ladi. Ular ko'pincha hayotiy voqealar, mehnat, do'stlik, ilm, odob-axloq kabi mavzularga bag'ishlanadi. Har bir maqol ma'lum bir xulosani bildiradi. XI asrning ulkan tilshunos olimi, folklorshunos va etnograf Mahmud Koshg'ariyning to'plovchilik faoliyati va uning «Devoni lug'otit turk» asari bunga yorqin misol bo'la oladi. «Devon»da turli munosabatlar bilan turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan 400 ga yaqin maqol va matallar ham keltiriladiki, ularning aksariyati bugun ham ayrim o'zgarishlar bilan tilimizda muvaffaqiyatli ravishda ishlatilmoqda. Bu o'rinda adabiyotimiz tarixida maqollar asosida yaratilgan asarlar ham mavjudligini ta'kidlab o'tish zarur. Masalan, Muhammad Sharif Gulxaniyning «Zarbulmasal» asari tarkibida 300 dan ortiq maqol bor. Yoki, Sulaymonqul Rojiiy o'zining «Zarbulmasal» asarida 400 dan ortiq maqolni she'riy vaznga solganligi ham e'tiborga loyiq hodisadir.

Turli yo'nalishlarda maqollar mavjud bo'lib ushbu maqolamda ingliz va o'zbek tilida mehnat mavzusida fikr yuritamiz. Ikkala xalqda ham halol mehnat qilish doimo ulug'lanadi, chunki halol mehnat bilan topilgan boylik, pul, osh-u non kishiga huzur halovat va yaxshilik keltiradi va buning isbotini maqollar misolida ko'rishimiz mumkin: *“Mehnat yerda qolmas, oltin yo'lda”* hamda ingliz maqoli *“Hard work pays off”* turli madaniy muhitga mansub bo'lsa-da, mazmun jihatdan o'zaro uyg'unlik kasb etadi. Har ikkala paremiologik birlikda ham mehnatning natijadorligi va inson sa'y-harakatining qadrlanishi asosiy g'oya sifatida ilgari suriladi. Semantik nuqtayi nazardan, har ikki maqol sabab–natija munosabatiga qurilgan. O'zbek maqolida bu munosabat ramziy ifoda orqali berilgan: **“oltin”** timsoli mehnatning qadr-qimmatini va uning yo'qolmasligini anglatadi. Ingliz maqolida esa mazkur g'oya bevosita va lo'nda shaklda — **“hard work”** (sabab) va **“pays off”** (natija) birliklari orqali ifodalangan. Lingvokulturologik jihatdan qaralganda, o'zbek maqolida obrazlilik va badiiylilik kuchliroq namoyon bo'ladi. Unda xalqning qadimiy tafakkuri, ramziy tasvirlash an'anasi aks etadi. Ingliz maqolida esa pragmatik va aniq ifoda ustuvor bo'lib, individual mehnat va shaxsiy muvaffaqiyat konsepti asosiy o'rinni egallaydi. Shunday qilib, mazkur ikki maqol turli til va madaniyat vakillarining mehnatga bo'lgan munosabatini ifodalasa-da, ularni umumiy g'oya – mehnatning behuda ketmasligi va uning muqarrar samara berishi – birlashtirib turadi. Bu esa mehnat qadriyatining umuminsoniy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Maqollar ham ishlatilish guruhlariga ko'ra turlarga bo'linadi:

1. Hayvonlar nomlari orqali
2. Ta'na a'zosi nomlari orqali
3. Taomlar nomlari orqali
4. Tabiat (biosfera) hodisalari nomlari
5. Qavim-qarindoshlik darajasi nomlariga ko'ra
6. Qimmatbaho toshlar nomlari orqali
7. Ijtimoiy maqom va xarakterlarga berilgan nomlar orqali

ifodalanadi. Misol qiladigan bo'lsak, **hayvon orqali** ifodalanishiga “*Tuya yuk bilan mehnat bilan*”, “*Chumolining mehnati ham tog' bo'lar*”, “*Qush qanoati bilan tirik, odam mehnati bilan*” va boshqalari misol bo'lsa, **ta'na a'zosi** orqalilarga esa “*Mehnat qilgan bosh ko'tarar*”, “*Mehnatsiz bilak o'rinsiz tilak*”, “*Qo'l mehnati -ko'z rohati*” kabilari misol bo'la oladi. **Taom orqali** ifodalanishiga esa “*Betashvish bosh qayda, Mehnatsiz osh qayda*”, “*Non yemoqchi bo'lsang, O'tin tashishdan erinma*”, “*Ketmon chopdim – non tishladim*”. **Tabiat (biosfera)**: “*Yer boylikning onasi bo'lsa, Otasi mehnat*”, “*Daryo suvini mehnat oshirar odam qadrini mehnat oshirar*”, “*Bo'lsa hamki qo'riq, Hosil berar to'ksang ter*”. **Qimmatbaho buyumlar**: “*Mehnat eti'bor gavhari*”, “*Hunar oltindan qimmat*”, “*Yo'l yurgan xazinaga yo'liqar*”. **Ijtimoiy maqom va xarakterlar** “*Quldek bo'lib ishlasang, Boydek bo'lib yashisan*”, “*Bog'bonga tosh yarashmas, Biyobonga – bog'*”, “**Qavm-qarindoshlik darajalanishiga**: “*Hamma narsaning otasi mehnat*” “*Yer – ona, Suv – ota*” kabi guruhlariga ajratganimizga yaqol misol bo'la oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tilida o'zi mehnat nima? Mehnat-Labor demakdir. Ingliz xalq maqollari ham keng xalq orasida qo'llanadi. Yuqorida o'zbek xalq maqollarini guruhlariga bo'lganimiz kabi ingliz maqollari ham guruhlariga ajratiladi. Avval eng ko'p ishlatiladigan mehnat haqidagi maqollar bilan tanishamiz:

”**Make hay while the sun shines** “ (so'zma-so'z tarjima: *Quyosh porlab turgan payt somon tayyorlang*)

”**Failing to plan is planning to fall**” (so'zma-so'z tarjima: *Rejalashtira olmaslik – bu muvaffaqiyatsizlikka uchrashini rejalashtiridir*)

”**The harder you work, the luckier you get**” (so'zma-so'z tarjima: *Qancha ko'p mehnat qilsangiz, shuncha omadli bo'lasiz*)

”**If it ain't broke, don't fix it**” (so'zma-so'z tarjima: *Buzilmagan narsani tuzatma*)

”**Where there's a will there's a way**” (so'zma-so'z tarjima: *Istak bo'lsa, yo'l topiladi*)

”**Necessity is the mother of invention**” (so'zma-so'z tarjima: *Zarurat -ixtironing onasi*)

”**If you smooze you lose**” (so'zma-so'z tarjima: *Imkoniyatingni boy bersang, yutqazasan*)

”**Don't bite off more than you can chew**” (so'zma-so'z tarjima: *Ko'tara olmaydigan ishni olma*)

”**Nothing ventured nothing gained**” (so'zma-so'z tarjima: *Tavakkal qilmasang, yutuq bo'lmaydi*)

”**Hope for the best but prepare for the worst**” (so'zma-so'z tarjima: *Eng yaxshisiga umid qil, ammo eng yomoniga ham tayyor tur*)

”**Hard work never killed anyone**” (so'zma-so'z tarjima: *Mehnat hech kimni o'ldirmagan*) kabilar xalq orasida ko'p ishlatiladigan maqollardir.

Yuqorida o'zbek xalq maqollarini guruhlariga bo'lganimiz kabi shaksiz ingliz xalq maqollarini ham guruhlariga ajratamiz, lekin ulardan farqli jihati shundaki, tadqiqotimiz jarayonida aniqlaganimizga ko'ra, ingliz xalq maqollari o'zbek xalq maqollaridan son jihatidan farq qilar ekan.

Masalan:

–hayvon nomlari orqali ifodalanishiga (12ta)

–ta'na a'zosi nomlariga (13ta)

–taom nomlari bilan (14ta)

–tabiat (biosfera) nomlariga (14ta)

–qavm-qarindoshlik nomlari bilan (5ta)

–qimmatbaho buyumlar nomlari bilan (5ta)

–ijtimoiy maqom va xarakterlar nomlari bilan (9ta)

Jami mehnatga bog'liq maqollar o'zbek tilida 300 dan ortiq bo'lib, sanab o'tganlarimizdan boshqa hammasi ibratli yo'lda yozilgan maqollar hisoblanadi. Ingliz xalq maqollari ushbu mavzularda 200 dan ortiqni tashkil qildi. Ularni guruhlanishi

1. Ta'na azosi nomlari

2. Qimmat baho buyumlar nomlari

3. Tabiat (biosfera) nomlari

4. Hayvon nomlari

Ularning farqli tomoni shundaki, o'zbek xalq maqollarida mehnat haqidagi maqollar yuqorida sanagan guruhlarimiz ichida yetakchilik qiladi. Maqola so'ngida biz maqollarni jadval ko'rinishida ilova qilamiz.

Tana a'zolari nomlari; “*Idle hands are the devils workshop*”, “*As you sow, so shall you reap*”, “*No mill, no meal*”, “*To have a golden touch*”. **Qimmat baho buyumlar nomlari**: “*Land is treasure, labor is the key*”, “*Gold is tried by fire, and man by labor*”, “*No sweet without sweat*”, “*A useful trade is a mine of gold*”. **Tabiat (biosfera) nomlari**: “*Mother Earth, Father Sky/water*”, “*Land is a treasure, labor is its key*”. **Hayvon nomlari**: “*No bees, no honey, no work, no money*”, “*A donkey with a light a light load soon wants to lie down*”, “*Don't put the cart before the horse*”.

Hayvon nomlari orqali ifodalanishi	
O'zbekcha	Inglizcha
Ari zahrini bilmagan, Bol qadrini bilmas	No bees , no honey; no work, no money.
Yer qazisang oltin chiqmas, Qarmoq solmasang - balıq .	He who would catch fish must not mind getting wet
Yotaversa, ot ham ozar.	–
Qush qanoati bilan tirik Odam mehnati bilan.	–
Yuki yengil eshak yotog'on bo'lar.	A donkey with a light load soon wants to lie down
Yo'q mehnat hovuzdan balıq chiqara olmaysiz.	–
Aravani ot tortar Ko'lankasin - it	Don't put the cart before the horse
Arg'umoq jirtak otdi.	–
Bo'ynidan bo'lgan it ovga yaramas.	A dog forced to the hunt will not catch the hare.
Chumolini ham mehnati tog' bo'lar.	Little strokes fell great oaks.
Tuya yuk bilan - odam mehnati bilan.	A man is judged by his deeds.
It yursa so'ngak topar.	A dog that trots about finds a bone.

Tana a'zolar nomlari orqali ifodalanishi	
O'zbekcha	Inglizcha
Bir qo'llab eksang ikki qo'llab o'rasan	If you sow with one hand , you reap with two.
Betashvish bosh qayda mehnatsiz osh qayda	–
Mehnatsiz bilak o'rinsiz tilak	A hand without work is a wish without purpose.
Og'zingni ko'kga ochma halol mehnatdan qochma	Don't open your mouth wide, don't shy away from honest work.
Odamning qo'li gul	A man's hand is like a flower.
Ter tagida dard qolmas	–
Qo'l qimarlagan joyda baraka	–
Ishlagan tishi bilan yeydi	Eats with his working teeth .
Mehnat qilgan bosh ko'tarar	The one who works will lift his head .
Qo'l mehnati ko'z rohati	–

Qimmatbaho buyumlar orqali ifodalanishi	
O'zbekcha	Inglizcha
Mehnat e'tibor gavhari.	–
Yo'l yurgan xazinaga yo'liqar.	Land is treasure, labor is the key.
Oltin o'tda bilinar, Odam mehnatda.	Gold is tried by fire, and man by labor.
Ter to'kib mehnat qilsang yerdan zar unar.	No sweet without sweat .
Hunar oltindan qimmat.	A useful trade is a mine of gold .
Mehnat qilsang qirga qaram bo'lmaysan qo'lga	–

Tabiat (biosfera) nomlari orqali ifodalanishi	
O'zbekcha	Inglizcha
Yer boylikning onasi bo'lsa, Otasi mehnat.	–
Yer - ona, Suv – ota.	Mother Earth , Father Sky/Water .
Yer xazina, mehnat- kaliti.	Land is a treasure, labor is its key.
Yer egasi bo'lma mehnat egasi bo'l.	–
Yomg'ir bilan yer ko'karar, Mehnat bilan el.	–
Yer ochganning baxti ochilar.	–
Daryo suvini bahor toshirar, Odam qadrini mehnat.	Spring swells the river, labor raises a man's worth .
Bo'lsa hamki qo'riq yer Hosil berar to'ksang ter.	–
Yer haydasang-hosil olarsan Mehnat qilsang nasib olarsan.	As you sow, so shall you reap.
Mehnat bilan toshdan suv chiqar.	Hard work can move moutains .
Qalovini topsang, qor ham yonar.	–
Daraxt havodan , odam mehnatdan.	–

Xulosa. Maqollarning semantik strukturasi har bir millatning o'ziga xos mentaliteti va tarixiy turmush tarzini aks ettiradi. O'zbek va ingliz tillaridagi mehnat haqidagi maqollarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikki xalq og'zaki ijodida mehnat inson hayotining muhim qadriyati sifatida talqin etiladi. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, mazkur maqollar mazmun jihatdan insonni mehnatsevarlikka undash, sabr-toqatli bo'lish, halol mehnat qilish va mehnat natijasining barakali bo'lishi kabi g'oyalarni ifodalaydi. O'zbek tilidagi maqollarda mehnatning ijtimoiy va ma'naviy ahamiyati, uning inson kamolotidagi o'rni keng yoritilsa, ingliz tilidagi maqollarda mehnatning natijadorligi, muvaffaqiyatga erishishdagi roli va vaqtni samarali ishlatish g'oyalari ko'proq aks etadi.

Shuningdek, semantik jihatdan o'xshash maqollar ikki tilda ham mavjud bo'lib, ular umumiy insoniy qadriyatlar asosida shakllanganini ko'rsatadi. Masalan, mehnatning samara berishi, dangasalikning esa salbiy oqibatlariga olib kelishi kabi mazmunlar ikkala til maqollarida ham uchraydi. Bu holat turli madaniyatlarda mehnatga bo'lgan munosabat o'xshash ekanini tasdiqlaydi. Umuman olganda, mehnat haqidagi maqollarni semantik tahlil qilish til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berish bilan birga, xalq dunyoqarashi va qadriyatlarini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tillaridagi paremiologik birliklarni qiyosiy o'rganishda hamda ularning semantik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. T.Mirzayev., A.Musoqulov., B.Sarimsoqov. *O'zbek xalq maqollari. Sharq. – Toshkent 2005. 512-b.*
2. U.Amirqulova. "Mehnatsevarlik" konseptini ifodalaydigan o'zbek va ingliz xalq maqollarining lingvomadaniy xususiyatlaridagi farqli va o'xshash jihatlari. // *Journal of science-innovative research in Uzbekistan. Volume 2, Issue 7, 2024. July. 20-27-b.*
3. M.Gadoyeva. *Mehnat va mehnatsevarlik haqidagi ingliz va o'zbek maqollarining semantik tahlili. // Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes. 2021. 311-313-b.*
4. Dilafruz Izatilloevna Khodjayeva, Zokira Tolibovna Saidova. "The origin and justification of the term taxis in linguistics", *E-Conference Globe: 2021/4/13, 375-379, Web: https://econferenceglobe.com*
5. Шомақсудов Ш., Шорахмедов Ш. *Хикматнома. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. Т., 1990. – 45 б.*
6. Mohammed Attia. 2004. "Common English Proverbs". *E-Books*
7. Karamatova K.M., Karamatov H.S. *Proverbs–Maqollar–Пословицы. – Т., Mehnat, 2000. – 165 b.*

SUFFIKSATSIYA VA UNING TILSHUNOSLIKDAGI O‘RNI

*Nasimova Sohiba Yaxyayevna,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti
tillar kafedrasida assistenti
s.nasimova@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada suffiksatsiya hodisasi va uning tilshunoslikdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda suffiksatsiyaning so‘z yasalishi jarayonidagi ahamiyati, uning morfologik tizimdagi funksiyalari hamda tilning lug‘aviy boyligini oshirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, turli tillarda suffiksatsiya orqali yangi so‘zlar hosil qilish mexanizmlari hamda ularning semantik va grammatik xususiyatlari o‘rganiladi. Tadqiqot natijasida suffiksatsiya til rivojida muhim vositalardan biri ekani asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: *suffiks, ma‘no, lingvistik, affiksatsiya, asos, tilshunoslik, so‘z, qo‘shimcha, grammatika.*

СУФФИКСАЦИЯ И ЕЁ РОЛЬ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается явление суффиксации и её роль в лингвистике. В исследовании анализируется значение суффиксации в процессе словообразования, её функции в морфологической системе языка, а также её вклад в обогащение словарного состава языка. Кроме того, изучаются механизмы образования новых слов с помощью суффиксов в различных языках и их семантические и грамматические особенности. В результате исследования обосновывается, что суффиксация является одним из важных средств развития языка.

Ключевые слова: *суффикс, значение, лингвистика, аффиксация, основа, лингвистика, слово, аффикс, грамматика.*

SUFFIXATION AND ITS ROLE IN LINGUISTICS

Abstract. This article analyzes the phenomenon of suffixation and its role in linguistics. The study examines the significance of suffixation in the process of word formation, its functions within the morphological system of language, and its contribution to enriching the vocabulary of a language. The mechanisms of forming new words through suffixes in different languages, as well as their semantic and grammatical features, are also explored. The research concludes that suffixation is one of the essential tools for language development.

Keywords: *suffix, meaning, linguistics, affixation, basis, linguistics, word, affix, grammar.*

Kirish. Tilshunoslik fanida so‘z yasalishi tizimi tilning leksik boyligini oshirish, yangi ma‘no va tushunchalarni ifodalash hamda nutqiy jarayonning samaradorligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. So‘z yasalishining asosiy usullaridan biri bo‘lgan suffiksatsiya tilning morfologik tuzilishi, semantik imkoniyatlari va funksional taraqqiyotini belgilovchi yetakchi hodisalardan hisoblanadi. Suffikslar yordamida yangi so‘zlarning hosil qilinishi nafaqat lug‘at tarkibini boyitadi, balki til birliklari o‘rtasidagi semantik va grammatik munosabatlarni ham tartibga soladi. Shu jihatdan suffiksatsiya tilshunoslikning morfologiya, leksikologiya va so‘z yasalishi kabi bo‘limlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab va ko‘p qirrali jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda suffiksatsiya jarayoni faqat yangi so‘z yasash vositasi sifatida emas, balki tilning nominativ, kommunikativ va ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim lingvistik mexanizm sifatida talqin etilmoqda [1]. Chunki suffikslar orqali hosil qilingan birliklar ma‘lum semantik maydonni shakllantiradi, so‘z turkumlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni ta‘minlaydi hamda nutqning uslubiy rang-barangligini yuzaga keltiradi. Bu esa suffiksatsiyaning nafaqat grammatik, balki semantik va stilistik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, suffiksatsiya tilning strukturaviy tizimini tashkil etuvchi asosiy vositalardan biri bo‘lishi bilan birga, terminologiya, ilmiy uslub, badiiy nutq va so‘zlashuv tilida yangi birliklarning shakllanishida faol ishtirok etadi. Shuningdek, so‘z yasalishi jarayonida suffikslarning semantik imkoniyatlarini aniqlash, ularning produktivlik darajasini belgilash va funksional xususiyatlarini tahlil qilish tilshunoslik nazariyasi hamda amaliyotini boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Turkiy tillar, xususan, o'zbek tilida suffiksatsiya eng faol so'z yasash usullaridan biri bo'lib, uning yordamida turli so'z turkumlariga oid yangi birliklar hosil qilinadi. O'zbek tilining agglutinativ xususiyati suffikslarning yuqori darajada produktivligini ta'minlab, tilning ichki rivojlanish qonuniyatlarini ochib berishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli suffiksatsiyani ilmiy jihatdan o'rganish tilning tarixiy taraqqiyoti, uning hozirgi holati va kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslikda so'z yasalishi jarayonlari tilning rivojlanishi va boyishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday jarayonlardan biri suffiksatsiya bo'lib, u yangi so'zlar hosil qilishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Suffiksatsiya orqali tilning lug'aviy boyligi kengayadi, yangi semantik va grammatik birliklar yuzaga keladi hamda til tizimining rivojlanish jarayoni davom etadi. Mazkur masala ko'plab tilshunos olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganilgan.

Tilshunos olim V.V. Vinogradov so'z yasash jarayonlarini til tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, suffiksatsiyani yangi leksik birliklarni hosil qilishning eng faol usullaridan biri deb hisoblaydi. Uning fikricha, suffikslar orqali hosil qilingan so'zlar tilning semantik tizimini kengaytirib, yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatini yaratadi [2]. Vinogradovga ko'ra, suffiksatsiya nafaqat leksik birliklarni yaratadi, balki grammatik kategoriyalarni ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi.

Rus tilshunosi A.N. Tixonov ham so'z yasalishi nazariyasini chuqur o'rgangan olimlardan biri bo'lib, u suffiksatsiyani morfologik so'z yasashining asosiy vositasi sifatida tavsiflaydi. Tixonovning ta'kidlashicha, suffikslar yordamida hosil qilingan so'zlar tilning ichki tizimida semantik aloqalarni mustahkamlaydi va yangi leksik qatlamlarning shakllanishiga xizmat qiladi [3]. Uning tadqiqotlarida suffiksatsiya til tizimida strukturaviy va semantik birliklarni shakllantiruvchi muhim vosita sifatida talqin qilinadi.

Mashhur tilshunos I.A. Boduen de Kurtene ham morfologik jarayonlarni tahlil qilgan holda affiksatsiyaning til tizimidagi o'rnini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, til tizimida so'z yasalishi jarayonlari, jumladan suffiksatsiya, tilning tarixiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Affikslar yordamida yangi so'zlar hosil bo'lishi tilning dinamik rivojlanishini ta'minlaydi [4].

O'zbek tilshunosligida ham suffiksatsiya masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, A. Hojiyev o'z tadqiqotlarida o'zbek tilida so'z yasalishi jarayonini keng tahlil qilib, suffiksatsiyani yangi leksik birliklar hosil qilishning eng samarali vositalaridan biri sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, o'zbek tilida suffikslar orqali hosil qilingan so'zlar tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi va nutqning ifodaviylikini oshiradi [5].

Tilshunos Sh. Rahmatullayev ham o'zbek tilida so'z yasalishi tizimini o'rganib, suffiksatsiya tilning leksik boyligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, suffikslar yordamida hosil qilingan so'zlar tilning morfologik tizimida muhim o'rin egallaydi va yangi ma'no qatlamlarini shakllantiradi [6].

Shuningdek, mashhur lingvist B. Comrie affiksatsiyani universal lingvistik jarayonlardan biri sifatida baholaydi. Uning fikricha, dunyo tillarining aksariyatida so'z yasashining asosiy usullaridan biri suffiksatsiya bo'lib, u til tizimining morfologik strukturasi va semantik imkoniyatlarini kengaytiradi [7].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko'rsatadiki, suffiksatsiya til tizimining muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. U nafaqat yangi so'zlar hosil qilish jarayonini ta'minlaydi, balki tilning semantik, grammatik va funksional imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli suffiksatsiya hodisasini o'rganish tilshunoslik fanida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda suffiksatsiya quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

So'z yasalishi: Yangi so'zlarni hosil qilish uchun (masalan, "o'qituvchi" – "o'qi" ildiziga "-uvchi" suffiksi qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan).

Grammatik ma'no berish: So'z shaklini o'zgartirish, masalan, fe'llarning zamon va nisbat shakllari.

Leksik-semantik o'zgarishlar: So'z ma'nosiga yangilik kiritish (masalan, "shifokor" va "shifoxona" so'zlarida "-kor" va "-xona" suffikslari turli semantik o'zgarishlarni bildiradi).

Suffiksatsiyaning tibbiy terminologiyadagi o'rni tibbiy atamalar asosan lotin va yunon tillariga asoslangan bo'lib, ular ko'pincha suffikslar orqali shakllanadi. Masalan: "-itis" – yallig'lanish jarayonini bildiradi (gastritis – oshqozon yallig'lanishi). "-logia" – fan yoki o'rganish sohasini bildiradi (cardiology – yurak kasalliklarini o'rganish). "-ectomia" – jarrohlik yo'li bilan olib tashlashni bildiradi (appendectomy – ko'richakni olib tashlash).

Shunday qilib, suffiksatsiya tilshunoslikda ham, tibbiyot terminologiyasida ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ilmiy va amaliy sohalarda keng qo'llaniladi.

Suffiksatsiya – bu yangi so'z hosil qilish yoki so'zning grammatik shaklini o'zgartirish uchun ildiz yoki asosga suffiks qo'shish jarayonidir. Bu jarayon affiksatsiya (ya'ni qo'shimchalar yordamida so'z

yasalishi) tizimining bir qismi hisoblanadi. Suffikslar odatda: Soʻzning oxirgi qismiga qoʻshiladi. Yangi leksik maʼno yoki grammatik funktsiya hosil qiladi.

Morfologik tizimning muhim qismi hisoblanadi.

Misolalar: Oʻzbek tilida: "kitob" → "kitobxona" ("-xona" suffiksi joy maʼnosini bildiradi). Rus tilida: "учить" → "учитель" (oʻqitmoq → oʻqituvchi, "-тель" suffiksi kasb nomini bildiradi). Ingliz tilida: "act" → "action" ("-ion" suffiksi harakat jarayonini bildiradi).

Natijalar va muhokama. Suffiksatsiya turli tillarda soʻz boʻyligini kengaytirish, grammatik tizimni shakllantirish va nutqni soddalashtirish uchun xizmat qiladi.

a) Leksik-semantik vazifasi;

Suffikslar yordamida yangi soʻzlar hosil boʻladi va ularning maʼnosi kengayadi. Masalan: Feʼldan ot yasash: "yoz" → "yozuvchi"

Sifatdan ot yasash: "oq" → "oqartuvchi"

Otga joy, vosita yoki kasb maʼnosini berish: "shifokor", "shifoxona"

b) Grammatik vazifasi;

Suffikslar yordamida soʻzlarning grammatik shakllari oʻzgaradi. Masalan:

Koʻplikni bildiruvchi suffikslar: "kitob" → "kitoblar"

Feʼl zamon shakllari: "kel" → "kelgan" → "kelayotgan"

Sifat darajalari: "katta" → "kattaroq" → "eng katta"

c) Struktural roli;

Suffiksatsiya turli tillarning tuzilishiga bogʻliq ravishda oʻziga xos xususiyatlarga ega: Agglyutinativ tillar (oʻzbek, turk, yapon) – har bir suffiks aniq bir maʼno beradi: "oʻqi" → "oʻqituvchi" Flektiv tillar (rus, nemis, lotin) – bitta suffiks bir necha grammatik maʼnolarni ifodalaydi: "друг" → "друзья" (doʻst → doʻstlar)

Izolyativ tillar (xitoy, vietnam) – suffiksatsiya kam qoʻllaniladi, koʻproq soʻzlarning tartibi orqali grammatik maʼno ifodalanadi.

Tibbiyot sohasida atamalar koʻpincha lotin va yunon tillaridan olingan boʻlib, ularning shakllanishida suffiksatsiya katta ahamiyatga ega. Ushbu suffikslar kasalliklar, jarayonlar, organlar va muolajalar bilan bogʻliq atamalarni shakllantiradi.

a) Kasallik nomlarini shakllantiruvchi suffikslar

"-itis" – yalligʻlanish jarayoni: gastritis (oshqozon yalligʻlanishi), bronchitis (bronx yalligʻlanishi).

"-osis" – patologik holat yoki kasallik: nephrosis (buyrak kasalligi), sclerosis (qotish jarayoni).

"-emia" – qonda muayyan moddaning borligi: anemia (kamqonlik), leukemia (oq qon kasalligi).

b) Organlar va funksiyalar bilan bogʻliq suffikslar

"-logy" – fan yoki tibbiy yoʻnalish: cardiology (yurak kasalliklari boʻyicha fan), neurology (asab tizimi boʻyicha fan).

"-scope" – kuzatish yoki diagnostik vosita: microscope (mikroskop), endoscope (ichki tekshiruv asbobi).

"-ectomy" – jarrohlik yoʻli bilan olib tashlash: appendectomy (koʻrichakni olib tashlash), tonsillectomy (bodomsimon bezlarni olib tashlash).

c) Dori vositalari va muolajalar bilan bogʻliq suffikslar

"-cide" – oʻldiruvchi taʼsir: bactericide (bakteriyalarni oʻldiruvchi vosita).

"-therapy" – davolash usuli: chemotherapy (kimyoviy davolash), physiotherapy (fizioterapiya).

"-genic" – sababchi boʻlish yoki kelib chiqish: carcinogenic (saraton chaqiruvchi omil).

Suffiksatsiya nafaqat tibbiyotda, balki boshqa sohalarida ham muhim rol oʻynaydi:

Huquqshunoslikda: "advokat" → "advokatura"

Fan va texnologiyada: "fizika" → "fizik" → "fizikaviy"

Sanʼat va madaniyatda: "drama" → "dramaturg"

Suffiksatsiya tilshunoslikda soʻz yasalishi va grammatik shakllanishning muhim mexanizmi hisoblanadi. U tibbiy terminologiyada ayniqsa katta ahamiyatga ega boʻlib, kasalliklar, organlar, muolajalar va dori vositalari nomlarini shakllantirishda asosiy usullardan biri boʻlib xizmat qiladi[8]. Shu bois, tilshunoslik va tibbiyot oʻrtasidagi bogʻliqlikni tushunish uchun suffiksatsiya jarayonini chuqur oʻrganish muhimdir.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, suffiksatsiya tilning soʻz yasash tizimida markaziy oʻrin egallab, uning leksik-semantik boyishini taʼminlovchi eng faol va produktiv vositalardan biri hisoblanadi. Suffikslar yordamida yangi soʻzlarning hosil qilinishi tilning nominativ imkoniyatlarini kengaytiradi, mavjud tushunchalarni aniqlashtiradi va nutq jarayonida maʼno nozikliklarini ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan

birga, suffiksatsiya til birliklari o'rtasidagi grammatik va semantik munosabatlarni tartibga solib, tilning ichki tizimiy yaxlitligini ta'minlaydi.

Suffiksatsiya jarayoni nafaqat morfologik hodisa, balki semantik va funksional jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. U so'z turkumlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni kuchaytiradi, yangi semantik maydonlarning shakllanishiga zamin yaratadi hamda tilning uslubiy imkoniyatlarini kengaytiradi [9]. Ayniqsa, o'zbek tilining agglutinatив tabiati suffikslarning yuqori darajada produktivligini ta'minlab, ularning turli nutq uslublarida faol qo'llanishiga imkon beradi.

Xulosa. Shuningdek, suffiksatsiya orqali hosil qilingan birliklar ilmiy, rasmiy, badiiy va so'zlashuv uslublarida turli funksional vazifalarni bajarishi bilan ajralib turadi. Bu esa uning tilning kommunikativ va ekspressiv imkoniyatlarini oshirishdagi muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Suffikslarning semantik imkoniyatlarini o'rganish til taraqqiyotining zamonaviy tendensiyalarini aniqlash, yangi terminlarning yaratilish jarayonini tushuntirish hamda tilni o'qitish metodikasini takomillashtirishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Umuman olganda, suffiksatsiya tilning ichki rivojlanish qonuniyatlarini aks ettiruvchi, uning leksik tarkibini boyituvchi va grammatik tizimini mustahkamlovchi muhim lingvistik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli suffiksatsiyani chuqur ilmiy asosda o'rganish tilshunoslik nazariyasini boyitish, so'z yasalishi tizimini mukammal tadqiq etish hamda tilning funksional imkoniyatlarini kengroq yoritish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1998.
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – Москва: Высшая школа, 1972.
3. Тихонов А. Н. Словообразование в русском языке. – Москва: Наука, 1985.
4. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. – Москва: Академия наук СССР, 1963.
5. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз ясалиши. – Тошкент: Ўқитувчи, 1989.
6. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Университет, 2006.
7. Comrie B. *Language Universals and Linguistic Typology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1989.
8. Овчаренко В.М. Термин, аналитическое наименование и номинативное определение // *Современные проблемы терминологии в науке и технике*. – М: Наука, 1999.
9. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // *Современные проблемы русской терминологии*. – М.: Наука, 2006.
10. Никулина Л.Н. Типология моноксемных терминов (на материале английской лингвистической терминологии): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М., 1990. – 24 с.
11. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и её лексикографическое описание. - Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1991. – 156 с.

REALIYALARNI TILSHUNOSLIK ILMIDA O'RGANILISHI HAMDA TADQIQOTLAR
TADRIJI

Nematova Surayyo Faxriddin qizi,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
nematovasurayyo2000@gamil.com
ORCID:0009-0007-8806-3688

Annotatsiya. Maqolada realiya tushunchasining paydo bo'lishi, fanga kirib kelish bosqichlari haqida so'z yuritiladi. Realiyaning asl ma'nosiga doir ko'pgina olimlarning turli xil qarashlari fanda ma'lum ekanligi bilan bog'liq nazariy ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Tilshunoslikda realiyalarning tutgan o'rni va tarjimashunoslikda realiyalar muammosi ham bir qancha misollar bilan yoritilgan. Shuningdek, realiya birliklarining xalq turmush tarzi dunyoqarashi va madaniyati bilan aloqadorligi va ularning lug'at boyligini oshirishda milliy koloritni aks ettirishda tutgan o'rni izohlangan. Realiyalarni o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar doirasini kengaytirish o'ziga xos ahamiyat kasb etishi haqida ham keltirib o'tilgan. Maqola so'ngida misollardan kelib chiqqan holda realiyaning tarjimashunoslikdagi ahamiyati va eng muqobil tarjima usuli bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: realiya, xos so'zlar, lingvokulturologiya, antroposentrik paradigma, milliy kolorit, tilshunoslik, tarjimashunoslik, ekvivalent.

ИЗУЧЕНИЕ РЕАЛИЙ В ЛИНГВИСТИКЕ И ЭВОЛЮЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. В статье рассматривается возникновение понятия “реалия” и этапы его вхождения в науку. Приводятся теоретические сведения о различных взглядах многих учёных на истинное значение реалии. Также на ряде примеров освещается роль реалий в языкознании и их проблематика в переводоведении. Кроме того, разъясняется связь единиц-реалий с образом жизни, мировоззрением и культурой народа, а также их роль в отражении национального колорита при обогащении словарного запаса. Отмечается и особая важность расширения круга исследований, связанных с изучением реалий. В заключение, на основе приведённых примеров, в статье подводятся итоги о значении реалий в переводоведении и наиболее оптимальных способах их перевода.

Ключевые слова: реалия, специфические слова, лингвокультурология, антропоцентрическая парадигма, национальный колорит, лингвистика, переводоведение, эквивалент.

THE STUDY OF REALIA IN LINGUISTICS AND THE EVOLUTION OF RESEARCH

Abstract. The article examines the emergence of the concept of “realia” and the stages of its introduction into academia. It presents theoretical information on the various views of many scholars regarding the true meaning of realia. The role of realia in linguistics and the challenges they pose for translation studies are also illustrated with a number of examples. Furthermore, the article explains the connection between realia and a people's way of life, worldview, and culture, as well as their role in reflecting national character while enriching the vocabulary. The particular importance of expanding the scope of research related to the study of realia is also noted. In conclusion, based on the examples provided, the article summarizes the significance of realia in translation studies and the most effective methods for their translation.

Keywords: realia, culture-specific items, linguoculturology, anthropocentric paradigm, national character, linguistics, translation studies, equivalent.

Kirish. Jahon tarjimashunosligida yaratilgan ko'hna asarlarda ma'lum bir davrga yoki ma'lum bir joyga oid so'zlar, narsalar, hodisalar va ularning tarixi yaqqol aks ettiriladi. Shu jihatdan asarlardagi realiyalar yillar davomida bosqichma bosqich o'zgarib kelmoqda va tilshunos olimlar tomonidan o'rganilib kelmoqda. Realija lotincha tildan olingan bo'lib “ashyo, dalil, moddiy” degan manolarni anglatadi. Mashhur rus tilshunos olimasi O.C. Axmonova “Linguistic terms dictionary” da realiyani quyidagicha izohlaydi: “Realija deganda – borliqdagi ashyoviy madaniyat natijasi, mumtoz grammatikada esa, muayyan mamlakatning davlat qurilishi, muayyan xalqning tarixi va madaniyatini ifodalovchi so'zlar, ma'lum bir tilda muloqot qilish xususiyatlarini ifodalovchi lingvistik birlik tushuniladi” [3.381].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Realiya tushunchasi ma'lum bir madaniyatning milliy koloritini aks ettiradi, degan fikr XX asrning 50- yillarida kirib keldi. Shundan keyin ko'pgina turli xil davlatlardagi tilshunos olimlar turli xil nazariyalar ustida ishlab turli xil xulosalarga kelishdi. Xulosalardan biri: realiyaga ikki xil nuqtayi nazar bilan qarash mavjud: birinchisi tarjimashunoslik, ikkinchisi mamlakatshunoslik. Ayniqsa, rus tilshunoslar realiyalar haqida yetarlicha nazariy fikrlar bilan chiqishgan, jumladan, tilshunos va tarjimashunos olim M. L. Weisburd nazariyasiga ko'ra, realiyaga mamlakatshunoslik asnosida yondashib, bu to'g'risida quyidagilarni aytadi: "Bu ma'lum bir mamlakat ijtimoiy va madaniy hayotiy voqealar, ijtimoiy korxonalar yoki tashkilotlar, kundalik narsalar va buyumlar, tarixiy shaxslar hamda boshqa ko'plab narsalar nomlaridan iborat tushunchadir" [8, 98].

Yana boshqa ko'pgina tilshunos olimlar ham realiya to'g'risida o'z fikrlarini bildirib xulosalar chiqarishadi, jumladan, lingvistik tarjimashunoslikning eng yirik izlanuvchilaridan L. S. Barkhudarov anchagina yaqin va mos ta'rif bergan: "Realialar – shunday so'zlarki ular boshqa tilda gaplashuvchi xalqlarning tillarida amaliy hayotlarida mavjud bo'lmagan leksik birliklar hisoblanadi: [6. 95]. Yana bir taniqli sovet va rus tilshunosi A. B. Fyodorov yuqoridagi fikrga qarshi nazariya bilan chiqadi. Uning qarashicha, realialar faqat so'zlar emas balki muayyan xalqning xayotidagi narsalar peredmet va voqea hodisalarning nomini ifodalovchi so'z va so'z birikmalari bo'lishi mumkin. Bunda tilshunos olim realialar haqida emas balki real hayotda mavjud narsalarning nomlari haqida gapirishni tavsiya qiladi [33. 123]. Ma'lum bir mamlakat bitta realiyani qayta qayta qo'llayversa, u albat, lug'at tarkibiga kiritiladi. Shuning uchun bunday so'zlarni o'zlashgan so'zlar deb hisoblanadi.

Tarjima jarayonida esa istalgan realiyani realiya deb va unga izoh tavsif berilmaydi. Realialar qo'llanilgan matnni tarjimon mahoratidan yillar davomida to'plagan bilimlaridan kelib chiqib realiya deb hisoblaydi yoki lug'atga kiritilgan holatini realiya emasligini izohlaydi. Yanada kengroq aniq va izchil g'oyalar bilan bolgar tilshunos tarjimashunos olimlari S. Vlahov va S. Florinlar sahnaga chiqishgan. Bu olimlarning aytishlariga ko'ra: "Realialar- muayyan bir xalqning hayoti, turmushi, urf-odatlar, madaniyati, ijtimoiy taraqqiyotiga oid narsalar, predmetlar, voqea hodisalarni ifodalovchi so'z va so'z birikmalari bo'lib, ular milliy va davriy xususiyatga egadirlar" [10. 48].

Yuqorida keltirilgan fikrlar va ma'lumotlarga tayangan holda, realiya, ya'ni xos so'zlar ma'lum bir millatga yoki dingagina mansub bo'lib, ular o'sha ma'lum bir millatni madaniyatini turmush tarzini aks ettiradigan tarixiy bog'liq bo'lgan hamda davrga ham moslashadigan jihatlari bilan namoyon bo'ladigan so'z va so'z birikmalardir. Realialar lisoniy hodisa hamda lisoniy bo'yluk hisoblanib ularga nafaqat tarix o'z ta'sirini ko'rsatadi, balki jamiyatdagi voqea hodisalar ham ta'sir qiladi. Misol qilib keltiradigan bo'lsak, realia-neologizm, realiya- arxaizm, realia- istorizmlar kabilardir.

Bugungi kunda tilimizga kirib kelayotgan va o'zlashib qolayotgan realialar neologizmlardir. Istorizmlar esa o'lgan realialardir. Hozirgi kunda juda ham kam ishlatiladigan amma haliham mavjuq yo'q bo'lib ketmagan realialar arxaizmlardir. Realialarning eng farqli jihati ham milliy ham tarixiy koloritni o'zida mujassamlashtirganligi hisoblanib matnda qo'llanilganda ham tarjima qilganda ham eng chiroyli ma'no eng chiroyli tarjimani berish kerak deb o'ylayman, chunki realiya shunday xos so'zlarki uni qo'llashga ham katta mahorat talab qiladi tarjima qilish ham. Asl matndagi qo'llanilgan realialarni ma'nosini chiqarish uchun tarjimonda ko'p narsalar talab qilinadi izlanishlar, lug'atlardan foydalanishlar, o'sha mamlakatni borib yashab kelgandek, hattoki, tarixida yashab kelgandek mahorat bilan yondashishi talab etiladi.

O'rganilish metodologiyasi. Tilshunoslikda antroposentrik paradigmani sirasiga kiradigan lingvokulturologiya yo'nalishining asosiy markaziy tushunchalaridan biri bu realialardir. Realialar til orqali milliy madaniyatni ifodalovchi vosita sifatida qaraladi. Realialar ma'lum bir millatga xos bo'lib shu millatni haqiqiy madaniyatini turmush tarzini ochib beradi.

Tarjimashunoslikda ham realialar juda muhim ahamiyatga ega bo'lib asliyat matndagi ma'lum bir millatni naqadar ma'naviy boyligi, ayniqsa, shu xalqning milliy ruhini o'zida singdirgan realialarni keng ko'lamda berilishi tarjimon uchun ham zavqli ham murakkab jarayondir. Tarjimashunoslikda realialarni tarjima qilishning bir qancha usullari mavjud bo'lib misollar bilan tahlil qilamiz. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, tarjima matnlari haqidagi tadqiqot yo'nalishlaridan qiyosiy tahliliy komponent tavsifiy kabi usullardan foydalanilgan. Turli xil olimlar tarjimashunoslar madaniy kontekstni va lingvistik moslashuvni muhimligiga urg'u qaratgan holda realialarni tarjima qilishning turli xil strategiyalarini ishlab chiqishdi.

Tahlil va natijalar. Transkripsiya yoki translitiratsiya – asliyat matndagi realiya matn ichida tarjima qilinmaydi va to'gridan to'g'ri asliyat matn tilida yoziladi va matn oxirida jadval ko'rinishida izohlar berib boriladi.

Kalkalash- asliyat matndagi so'z , birikma yoki iborani tarkibiy qismlarini so'zma so'z tarjima qilishdir, tarkibiy qism o'zgarmaydi, ammo yangi ma'no kelib chiqishi mumkin.

Ekvivalentlash – asliyat matndagi realiya tarjima qilinadigan matn tiliga ekvivalent variantini tanlash, judayam yaqin ma’nodagi so’z tanlab qo’yish.

Tafsiriy tarjima – realiya ma’nosi to’g’ridan to’g’ri tarjima berish o’rniga izohlab tafsirini berish.

Tushirib qoldirish yoki qisqartirib tarjima qilish – asliyat matnda bazi so’zlarni tushirib qoldiriladi ammo mano saqlanib qolaveradi yoki muhim bo’lmagan element bo’lishi ham mumkin. Realialarni matnda ishlatilishi va turli xil usullar orqali ingliz tiliga tarjimasini berish bo’yicha misollar bilan keltiramiz. Mahshur qirg’iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovning “Bo’tako’z” qissasida Markaziy Osiyo xalqlariga tanish bo’lgan so’z “shiypon” so’zini ishlatgan, ammo bu so’z G’arb mamlakatlariga umuman notaniish bo’lib etnografik realiya, deb olsak bo’ladi.

“Shiyponni yaqinroqqa ko’chirishga urinib ko’rdik, ammo u ham suv bilan bog’liqda.” Ch. Aytmatov “Bo’tako’z”

We tried to move the shiypon closer, but it was also connected with water supply. {shiypon -is open-sided rural shelter where is placed in fields.}

Birinchi tarjimada shiypon realiyasi translitiratsiya usulida berilib matnda to’g’ridan to’g’ri ko’chirildi va pastdan izoh qilib berildi.

We tried to move the open-sided farm shelter closer, but it was also connected with water.

Bu tarjimada esa tavsifiy usul qo’llanib matnni o’zida shiypon so’ziga izoh qilib tarjima qilindi.

We tried to move shelter closer, but it was also connected with water.

Bunda esa ekvivalent variant ishlatildi, ammo ma’no jihatdan haqiqiy milliy kolorit yo’qoldi

Yuqorida keltirilgan misollardan ko’rinib turibdiki, tarjima jarayoni judayam mashaqqatli bo’lib o’quvchi uchun aniq tushunarli haqiqiy ma’noni saqlab qolib milliy koloritni ham ochib berishni talab qiladi. Realialarsiz asar yorqin jarangdor bo’la olmaydi, shu bilan bir qatorda Tajima qilishda ham shu yorqinlikni rangdorlikni saqlab qolish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir ishlatilgan realiya ham katta ma’noni beradi befarq bo’lmaslik zarur. Realialar bazi holatlarda narsa buyum ashyolar sifatida ishlatilsa, bazi holatlarda esa milliy qadriyatlar va munosabatlar ko’rinishida ham realiya hodisasi ifoda etadi. Realialar milliy-madaniy muhit belgilari hisoblanib qadriyatlar ifodasi sifatida badiiy matnda alohida ruh ohangdorlik bag’ishlaydi. Realialarsiz badiiy asar rangdor bo’la olmaydi va yozuvchi mahorati to’liqligicha ochilmaydi oquvchiga ham ta’sir qilish kamayadi kutilgan natijani bermaydi. Yozuvchi ijodkor sifatida bir asar yaratarkan ekan uni ta’sirli rangdor qilaolmasa bu yozuvchining kamchiligi hisoblanadi. Bundan kelib chiqadiki, har qanday badiiy asarda realiyadan foydalanish tabiiy. Ko’zlangan tilga tarjima qilish jarayonida esa to’g’ri tasnif berish zarur hisoblanadi. Badiiy asarlardagi milliy xususiyatlarni belgilab beradigan vositalar realiya bo’ladi. Badiiy asarda yaratilgan davrning ijtimoiy-ma’naviy muhitidan oziqlanadi va shu sababli unda davr insonlarining ruhiy holati muayyan darajada aks etadi bu esa asarni yanada rangdor qiladi.

Realialar o’zlashgan so’zlar sifatida boshqa xalqlarning urf-odatlarini, madaniyati va turmushiga kirib ketishlari kuzatiladi. Realialar xalqning dunyoqarashiga ham bog’liq holda paydo bo’ladi. V. Chernovning fikriga ko’ra, realialarning muhim xususiyati ularning ommabopligi ko’pchilik tomonidan ishlatilishi asliyat tilidagi ko’pchilikga ma’limgi yoki aksincha tarjima tili o’quvchilariga notanishligi bilan xarakterlanadi.

Xulosa va takliflar. Shuni aytib o’tish joizki, realiya bu oddiy so’z emas, realiya tarjimasini milliy tarixiy kolorit sifatida qaraladi. O’zbek tarjimashunosligida bu bo’yicha juda ko’p izlanishlar qilingan ko’pgina olimlar o’z ishlarida yoritishgan. Haqiqatan ham, realialarning muhim xususiyati ular ifodalaydigan predmet xususiyatidan kelib chiqadi. Muayyan xalqning turli tarixiy davrdagi hayot tarzi, ijtimoiy iqtisodiy tarqiyoti realialarning mohiyatiga, albatta, o’z ta’sirini ko’rsatadi. G’. Salomovning realialarga bo’lgan munosabatida ko’proq quyidagi jihatlarga ahamiyat qaratiladi: “Realialar nafaqat muayyan xalq, balki uning ma’lum bir tabaqasiga ham mansub bo’lishi mumkin. Dunyo xalqlari tanavul qiladigan taomlarning ular e’tiqod qiladigan din yoki boshqa narsalar bilan bog’liqligi. Muayyan sanalarning turli xalqlarda har xil talqin qilinishi.

Ko’rishganda o’zaro salomlashish to’grisidagi holatlar. Tarjimashunoslikda mana shu jihatlarni hisobga olgan holda asliyat matnni tarjima qilinadigan matnda aniq yaqqol ko’rsata bilish zarur. Realiani tarjima qilishda tarjimon nafaqat asliyat tilini, balki turli xarakterdagi ekstralingvistik bilimlar, xususan, boshqa madaniyatning o’zigabxos xususiyatlari an’analari, urf-odatlarini, nutqiy etiket me’yorlari, paralingvistik vositalarini yaxshi egallagan bo’lishi lozim. Muayyan xorijiy mamlakatda yashagan va uning realialari bilan yaxshi tanish bo’lgan kishigina mazkur mamlakat haqida batafsil lingvomadaniy sharhlarni bera oladi, shundagina tarjimon muayyan madaniyatdagi narsa yoki hodisalarni tasvirlashda lingvoetnik to’siqlarni yenga oladi.

Maqolada keltirilgan misollardan kelib chiqib translitiratsiya kabi usullardan mohirona foydalanilsa, albatta, ko’zlangan natijani beradi, ya’ni asliyat tildan tarjima tiliga bemalol to’g’ri tasnif beriladi. Demak, tarjimon mutaxassislarni shakllantirishda lingvistik kompetensiyaga alohida ahamiyat berish lozim.

Lingvistik kompetensiya ona tilini mukammal o'zlashtirish asosida shakillanadi. Ona tilini o'zlashtirish shunchaki kommunikatsiya emotsional-ekspressiv funksiyalardan foydalanish emas, balki madaniy munosabatlarni qadriyatlarini anglash asosiga qurilmog'i lozim hisoblanadi. Ona tilida mukammal bilimga ega bo'lgan mutaxassis boshqa til lingvistik kompetensiyasini taqqoslay oladi va madaniy kontekstda o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Tomakhin G. D. - *Realities - Americanisms. Manual on regional studies: Textbook for institutes and faculties of foreign languages / Tomakhin G. D. M. .: Higher school, 1988. - 239 p.*
3. Fenenko N. A. - *Language of realities and realities of language / N. A. Fenenko VSU. - Voronezh, 2001. - 140 p.*
4. Fedorov A.V. - *Fundamentals of the General Theory of Translation. / Fedorov A.V. Moscow: Higher School, 1983. – 303*
5. Бархударов Л.С. *Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 230 с.*
6. Влахов С., Флорин С. *Непереводимое в переводе. – Москва: Просвещение, 1986.*
7. Саломов Ф. *Таржима назариясига кириши. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978 йил.*
8. Саломов Ф. *Таржима таъшиллари. – Тошкент, Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат намуналари, 1983. – 190 б.*
9. Ashurova D.U. & Galieva M. R. (2019). *Cultural Linguistics.Uzbekistan State World Languages University.*
10. Venuti L. *Translation changes everything: Theory and practice. – New York: Routledge, 2013.*
11. Proshina Z. G. *Theory of translation. – 3rd ed. – Vladivostok: Far Eastern University Press, 2008.*
12. Newmark P. *More Paragraphs on Translation/ P. Newmark. - Multilingual Matters, 1998. P 226.*
13. Воробьев В.В. *Лингвокультурология. -М.: РУДН, 2008.*

BOLALAR NUTQIDA SINTAKTIK BIRLIKLARNING ONTOGENETIK SHAKLLANISHI**Qobilova Nargiza Eshimovna,***Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
O‘zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti, PhD
902462141@mail.ru***Samadova Iroda Azamat qizi,***Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston
Milliy universiteti magistranti
samadova151617@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi ontogenezing tilshunoslikdagi o‘rganilish holati hamda gap birliklarining shakllanish bosqichlari tahlil qilinadi. Bola nutqining prelingvistik davrdan boshlab sodda va qo‘shma gaplar shakllanishigacha bo‘lgan rivojlanish jarayoni nazariy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqotda bir so‘zli gaplar (holofrazalar), ikki so‘zli konstruksiyalar hamda 5–7 yosh davrida sintaktik murakkablashuvning faollashuvi ilmiy asosda izohlanadi. Maqolada o‘zbek bolalari nutqidan olingan misollar yordamida nutqiy birliklarning semantik va sintaktik rivojlanish qonuniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq ontogenezi, sintaktik birliklar, prelingvistik bosqich, holofraza, sodda gap, qo‘shma gap, maktabgacha yosh, bolalar nutqi.

**ОНТОГЕНЕТИЧЕСКОЕ ФОРМИРОВАНИЕ СИНТАКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В
ДЕТСКОЙ РЕЧИ**

Аннотация. В данной статье анализируется современное состояние изучения онтогенеза речи детей дошкольного возраста в лингвистике, а также этапы формирования структур предложений. Процесс развития детской речи освещается на основе теоретических источников, начиная с прелингвистического периода до формирования простых и сложных предложений. В исследовании на научной основе объясняются особенности однословных предложений (холофраз), двухсловных конструкций, а также активизация синтаксического усложнения в возрасте 5–7 лет. На примерах речи узбекских детей раскрываются закономерности семантического и синтаксического развития речевых единиц.

Ключевые слова: онтогенез речи, синтаксическое развитие, синтаксические единицы, холофраза, простое предложение, сложное предложение, дошкольный возраст, детская речь.

ONTOGENETIC FORMATION OF SYNTACTIC UNITS IN CHILDREN'S SPEECH

Abstract. This article examines the current state of research on speech ontogenesis in preschool children within the field of linguistics and analyzes the stages of sentence formation. The developmental process of child speech is discussed based on theoretical sources, spanning from the prelinguistic stage to the construction of simple and complex sentences. The study provides a scientific explanation of one-word sentences (holophrases), two-word constructions, and the intensification of syntactic complication between the ages of 5 and 7. Through examples of Uzbek children's speech, the patterns of semantic and syntactic development of speech units are identified.

Keywords: speech ontogenesis, syntactic units, prelinguistic stage, holophrase, simple sentence, complex sentence, preschool age, children's speech.

Kirish. Bugungi kunda nutq ontogenezing psixolingvistik muammolari ko‘pchilik olimlar tomonidan o‘rganilmoqda. Bolalardagi nutq muammolari hamda nutq hosil qilish jarayonlariga bo‘lgan qiziqish bu sohada yangi izlanishlarga yo‘l ochmoqda. Nutq ontogenezi bolaning individual rivojlanishi jarayonida nutq birliklarining paydo bo‘lishi va rivojlanishini anglatadi. Tilshunoslikda bu jarayon, asosan, fonetik, leksik va grammatik sathlarda o‘rganilgan. Bolalar nutqida so‘z va gap birliklarining shakllanishi ularning nutqiy imkoniyatlarini belgilab beradi. Maktabgacha yosh davri bolaning nutqi shakllanadigan eng muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda bola asta-sekin alohida so‘zlardan gap tuzishga o‘ta boshlaydi va nutqi izchil rivojlanib boradi. Nutqning shakllanishi bolaning tafakkuri, atrof-muhit bilan muloqoti hamda

bilish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli bolalar nutqining ontogenetik rivoji masalasi tilshunoslik fanida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon tilshunosligida til o'zlashtirish va bola nutqi rivojlanishi psixologik hamda lingvistik tadqiqotlar orqali keng o'rganilgan. Bu borada ilk tadqiqotlardan biri J.Piaje tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, bola nutqi kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi [1]. M.Halliday esa bola nutqining funksional hamda kommunikativ jihatlarini tadqiq qilib, bola nutqini ijtimoiy muloqot vositasi sifatida ko'rsatadi [2]. Keyinchalik Yevropada amalga oshirilgan zamonaviy tadqiqotlarda bolalar nutqi asosan real nutq tajribasi va muloqot orqali rivojlanishi tadqiq qilindi. Bu borada E.Lieven, B.Macvhinney, M.Boverman kabi psixolingvistlarning ishlari diqqatga sazavordir [17;18].

Rus tilshunosligida bolalar nutqining rivojlanishini o'rganish asosan L.S.Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi bilan boshlanadi, u nutqni ijtimoiy o'zaro ta'sirlar orqali shakllanadi deb hisoblaydi [4]. Bundan tashqari A.Leontev, A.M. Shaxnarovich, A.N. Gvozdev hamda S.N.Seytlin kabi bir qator psixolingvistlar bolalar nutqi bilan bog'liq tadqiqotlarni amalga oshirgan. Jumladan, A.Leontev nutq faoliyatini psixolingvistik tahlil qilib, nutqning psixologik birliklarini va ularning faoliyatini ko'rsatib bergan [5]. S.N.Seytlin bolalar nutqining ontogenetik bosqichlarini tahlil qilgan bo'lsa [6], A.N.Gvozdev esa bolalar nutqining fonetik hamda grammatik jarayonlarini tahlil qilgan [7].

O'zbek tilshunosligida O.Umarxo'jayeva, N.Sayidiraximova, G.Iskandarova, M.Qurbonova, O.Saidaxmedovalarning tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi o'zbek bolalar nutqining fonetik, sintaktik-grammatik qurilishlari, bola nutqining hosil bo'lish xususiyatlari hamda ijtimoiy muhitning ta'siri, bolalar nutqidagi okkozeonalizmlar, bolalar nutqining leksik, sotsiopsixolingvistik, pragmalingvistik xususiyatlari, bolalardagi tabiiy tartib gipotezasi hamda bolalar nutqiga bilingvizmning ta'siri kabi masalalar tadqiq etilgan [8;9;10;11;12].

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalar nutq ontogenezining tilshunoslikda o'rganilish jarayonini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda nutqning rivojlanishi dialektik metod asosida uzluksiz va bosqichma-bosqich jarayon sifatida talqin qilinadi. Ishda jahon, rus va o'zbek tilshunosligidagi mavjud ilmiy manbalarni o'rganish maqsadida ilmiy adabiyotlar tahlili, tavsifiy va qiyosiy-tahliliy metodlardan keng foydalanildi. Nutq rivojiga ta'sir etuvchi biologik, ijtimoiy va kognitiv omillar psixolingvistik metod yordamida, nutqning ontogenetik bosqichlari (prelingvistik davrdan ko'p so'zli konstruksiyalargacha) esa tizimli yondashuv asosida izohlandi. Tadqiqot davomida olingan natijalarni umumlashtirish va yakuniy ilmiy xulosalar chiqarishda induksiya va deduksiya, shuningdek, tasniflash metodlari qo'llanildi.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda o'zbek bolalar nutqida sodda va qo'shma gaplarning ontogenetik shakllanishi hamda ularning vazifaviy qo'llanishi masalasi yetarli darajada tahlil qilinmagan. Bu holat esa maqolada gap birliklarining nutq ontogenezidagi o'rnini tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida olingan natijalarni umumlashtirish va yakuniy ilmiy xulosalar chiqarishda induksiya va deduksiya, shuningdek, tasniflash metodlari qo'llanildi. Mazkur tadqiqot bolalar nutqi ontogenezining tilshunoslikda o'rganilish jarayonini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda dialektik metod asosida nutqning rivojlanishi uzluksiz va bosqichma-bosqich jarayon sifatida talqin qilindi.

Muhokama va natijalar. Nutq ontogenezi bolaning taxminan ikki oylik davridan keyin boshlanadi va uchinchi oyga kelib "gugulash" eng yuqori cho'qqiga ko'tariladi [6]. Bolaning keyingi nutq rivoji atrofdagilarga, ya'ni ijtimoiy muhitga bog'liq bo'lib, ularning qo'llab-quvvatlashi orqali bola nutqi yanada rivojlanib boradi. Vigotskiyning fikricha, "gugulash" nutqning biologik asosini tashkil etib, keyingi fonetik va leksik rivoj uchun asos bo'lib xizmat qiladi [4]. S.N.Seytlinning ta'kidlashicha, hatto, kar bolalarning ham g'o'ldirashi kuzatilgan bo'lib, keyinchalik bu holat kamaygan va to'xtagan [6]. Bu esa bolada so'zlar faqat taqlid yoki ijtimoiy muhit bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki ularda maxsus biologik nutq apparatining borligi va to'laqonli nutq rivoji uchun esa ijtimoiy muloqot muhim ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib, "gugulash" davri nutq ontogenezining biologik va preverbal (nutqdan oldingi) bosqichi bo'lib, u keyingi nutq uchun fonetik asos yaratadi. Mazkur bosqichdan so'ng bolalar nutqida birinchi ma'noli birliklar paydo bo'la boshlaydi.

Keyingi bosqich – bir so'zli gaplar (holofraza) davri bo'lib, u taxminan bolaning 10-18 oylik oralig'ida kuzatiladi. Bu davr nutq rivoji uchun muhim davr bo'lib, bu vaqtga kelib bolaning passiv lug'ati taxminan 50-70 so'zni o'z ichiga oladi [6]. Bir so'zli gaplar davrida bola bitta so'z orqali turli ma'nolarni ifodalaydi va bu jarayon mimika va intonatsiya yordamida boyitiladi. Masalan, bola "ona" so'zini turli ohang va intonatsiya bilan turli ma'nolarda qo'llaydi: *Onam keldi/ Onamni xohlayman/ Onam aytdi* kabi turli semantik ma'nolarni anglatishi mumkin. R.Brovn tadqiqotlariga ko'ra, bu holofraza bosqichida mimika va intonatsiya nutqning ma'nosini boyituvchi muhim vosita bo'ladi, chunki bu davrda bola hali grammatik

vositalar orqali fikrni kengaytira olmaydi [14]. Ya'ni bola bir so'z bilan butun bir fikrni hosil qiladi. A.A.Potebnya bolalar nutqidagi bir so'zli gaplarni predikativlik, deb ataydi va bunday so'zlar orqali faqat kesim ifodalanishini aytib o'tadi [15]. Ba'zi holatlarda bu ifodalar intonatsiyaga bog'liq ravishda tushunarli bo'ladi. Demak, bola nutqidagi bunday dastlabki so'zlar amorf so'z-o'zaklar sanaladi. Aynan bir so'zli gaplar keyingi bosqichda ikki so'zli gaplarning shakllanishiga asos bo'ladi.

Bolalar nutqida ikki so'zdan iborat gaplar taxminan 18-24 oylik davriga to'g'ri keladi. Bu yoshda bolalar nutqida taqlid kamayadi va mustaqil gaplar hosil qila boshlaydi. Bu davrda bola nutqida "portlash" yuz beradi, ya'ni lug'at boyligi keskin oshadi [6]. Ya'ni nutqning sifat jihatdan yangi bosqichi boshlanadi. Bola mustaqil semantik va sintaktik bog'langan gaplar tuza boshlaydi, ammo bu davrda ham mimika hamda intonatsiya yetakchilik qiladi. Masalan: *Aya titop* (ona kitobni bering/ona kitobni oling), *Cho'cha tet* (ko'chaga ketaylik/ko'chaga ketdi). Bu gaplardan bilishimiz mumkinki, bola nutqida grammatik ifodalanishlar deyarli uchramaydi va uning o'rnini mimika va intonatsiya to'ldiradi. Ya'ni bola nima demoqchi ekanligini vaziyat, ohang, mimika va intonatsiya yordamida to'liqroq tushunamiz. A.N.Gvozdevning tadqiqotida keltirilganidek, ikki yoshda bola nutqi rivojlanish jarayonining grammatik shakllarini isbotlashning iloji yo'q [7]. Mazkur davrda bola nutqidagi grammatik ko'rsatkichlarning yetishmasligi nutqiy kamchilik emas, balki bola tafakkurining rivojlanish darajasi bilan bog'lanadi.

Bu yoshdagi bolalar asosan tasdiq gaplardan ko'proq foydalanadi, asta-sekin so'roq va inkor gaplarni ham qo'llay boshlaydi. Inkor gaplar *-mash/mas* qo'shimchalari yoki *yo'q* so'zi yordamida hosil qilinsa, so'roq gaplar esa so'roq intonatsiyasi va *-a* qo'shimchasi yordamida yuzaga keladi. Aynan shu davrdan keyin bola nutqida grammatik shakllangan gaplar paydo bo'la boshlaydi.

Bolalar nutqida sintaktik rivojlanish 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan davrda keskin tezlashadi. A.N.Gvozdevning fikricha, uch yoshdan boshlab bolada barcha asosiy grammatik shakllanib bo'ladi [7]. Kuzatishlarimizga ko'ra, 2 yoshdan keyin bola nutqida sodda yig'iq gaplar bilan bir qatorda sodda yoyiq gaplar ham hosil bo'ladi hamda kelishik va shaxs-son qo'shimchalaridan faol foydalana boshlaydi. Masalan, 28 oylik bo'lgan Umarbek nutqidan: *Dadam iska kettiku* (*dadam ishga ketdiku*); *Yomgir tusyapti ko'chalada* (*ko'chada yomg'ir yog'yapti*); *Opa yuguristi bilaman* (*opa yugurishni bilaman*). Bu gaplardan bilishimiz mumkinki, bola bu davrda ega va kesimdan tashqari ikkinchi darajali bo'laklarni (hol, to'ldiruvchi) ham qo'llaydi. Ba'zan bolalar kelishik shakllarini noto'g'ri ifodalashi mumkin: *Meni kalamlardi o'ynab bo'ladi* (*mening qalamlarimni o'ynasa bo'ladi*); *Opam menga asalim kiladi* (*opam meni asalim deydi*). Tadqiqotlarga ko'ra, 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini ko'pincha ikkitadan beshtagacha so'z tashkil qiladi [16]. Bizning tadqiqotlarimizga ko'ra ham bu yoshdagi bolalar nutqida ikki so'zli gaplardan sakkiz so'zli (asosan 3yoshga kirgan bolalarda) yoyiq gaplar tashkil qiladi. Bu yoshdagi bolalarda grammatik shakllar to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, sintaktik struktura ancha rivojlangan bo'ladi.

Bolalar 3 yoshdan keyin qo'shma gaplarni vujudga keltira boshlaydi. Bu davrda, hatto, mantiqiy savollarga javob bera boshlaydi, ya'ni bola nutqida faqat tasvir vositalaridan emas, balki voqea-hodisalarni tahlil qilish va ularga mantiqiy izoh bera boshlaydi. Bu, ayniqsa, dialogik nutqlarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Masalan:

—*Uyda kim xurrak otadi?*

—*Adam xux-xux qilib yotadila.*

—*Nimaga?*

—*Chunki anaqa...adala xurrak otishi kerey.* ("Bola tili" ko'rsatuvi, 02.02.2021).

Yuqoridagi misolda bola nutqida taqlidlarning (*xux-xux*) paydo bo'layotganini hamda harakat sababini tushuntirish uchun sabab bog'lovchisidan (*chunki*) foydalanayotganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa bola nutqida sekinlik bilan ergashgan qo'shma gaplar hosil bo'layotganini bildiradi. Bunday yoshdagi bolalar nutqida uyushiq bo'laklar ham faollasha boshlaydi:

—*Eng katta hayvon nima?*

—*Eng katta hayvon ayik.*

—*Nima yeydi ayiq?*

—*Odam, undan keyin sichqon, bo'yi, tulki yeydi.* ("Bola tili" ko'rsatuvi, 02.02.2021).

Bola gapda so'zlarni mantiqan bog'lashdan tashqari bog'lovchi vazifasidagi so'zlardan (*undan keyin*) unumli foydalanadi.

Besh yoshdan keyin bola nutqida sintaktik murakkablashuv jarayoni jadallashadi. Dastlab sodda gaplarning grammatik tuzilishi barqarorlashadi, keyinchalik bog'lovchisiz va bog'lovchili qo'shma gaplar ham yuzaga keladi. Besh yoshgacha bolalar nutqida semantik bog'lanish ustun bo'lsa keyinchalik morfologik va sintaktik ko'rsatkichlar tizimli rivojlanadi. Bu yoshda bolalar gaplarida 5-6 tadan 10 tagacha so'zdan foydalana oladilar. Besh yoshli bolalar nutqida 1-2 so'zdan iborat gaplar 32% ni tashkil qiladi [16].

Bundan ham bilishimiz mumkinki, bola nutqida murakkab gaplar ko‘payadi. Bu yoshda bolalar qo‘shma gaplarni bog‘lash uchun *keyin, yana* so‘zlaridan unumli foydalanadilar. Masalan,

–*Birov eshigni taqillatsa nima qilasz?*

–*Taqillatsa men qo‘rqaman, keyin oyimi oldiga boraman* (“Bola tilidan” ko‘rsatuvi, 18.01.2021)

–*Avtobusda qayerga borsa bo‘ladi?*

–*Mehmonlanikiga borsa bo‘ladi, yana parklaga borsa bo‘ladi* (“Bola tilidan” ko‘rsatuvi, 08.04.2021)

6-7 yoshga kelib esa ergash gapli konstruksiyalar yuzaga keladi va bola bu paytda deyarli katta odamlardek gapira oladi. Ammo bu paytda ham u gapirayotgan so‘zlarini hammasini tushunmaydi. N.Sayidiraximovaga ko‘ra, bu yoshdagi bolalar qo‘shimcha savollarsiz ham hikoyalar tuzadilar va bu bolada monologik nutqning rivojlanganini ko‘rsatadi [9]. Bu davrda bola berilgan savollarga kengroq javob bera oladi va bu javoblar hikoyaga o‘xshab ketadi. Masalan:

–*Nimaga kech qolib keldingiz?*

–*Chunki yandeks chaqiruvdik kegin u boshqa tomonga ketib qoldi, bizni ko‘rmadi Biz yo‘lga chiqdik lekin moshinala bizga to‘xtamadi. Kegin bitta matiz to‘xtadi, lekin u tez yurolmadi-da biz kech qolib ketdik.* (“Bola tilidan” ko‘rsatuvi, 09.06.2021.)

Xulosa. Nutq ontogenezing lisoniy va psixolingvistik xususiyatlarini tadqiq etish natijasida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining shakllanishi qat‘iy iyerarxik bosqichlarga ega bo‘lgan murakkab jarayon ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida prelingvistik davrdagi "gugulash" jarayoni nutqning nafaqat biologik, balki keyingi fonetik-leksik rivojlanishi uchun fundamental poydevor bo‘lib xizmat qilishi ilmiy asoslandi. Bolalar nutqidagi sintaktik birliklarning evolutsiyasi holofrazalardan (10–18 oylik) boshlanib, ikki va ko‘p so‘zli konstruksiyalar orqali tizimli murakkablashib borishi kuzatildi. O‘zbek bolalari nutqidan olingan empirik materiallar tahlili shuni ko‘rsatdiki, 3 yoshdan boshlab nutqda mantiqiy-sababiy bog‘liqlikning paydo bo‘lishi ergashgan qo‘shma gaplarning ilk namunalarini vujudga keltirsa, 5–7 yosh davrida sintaktik murakkablashuv o‘zining yuqori nuqtasiga ko‘tariladi. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi ontogenezi – oddiy amorf birliklardan murakkab monologik nutq konstruksiyalarigacha bo‘lgan transformatsiyani qamrab oluvchi, bolaning kognitiv va ijtimoiy adaptatsiyasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan dinamik lisoniy tizimdir.

ADABIYOTLAR:

1. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – Москва, 1932. – 503 с.
2. M.A.K.Halliday (1993) *Towards a language – based theory of learning. Linguistics and Education* 5, 93-116с
3. MacWhinney, B., & Snow, C. (1985). *The child language data exchange system. // Journal of Child Language, 12, 271–296. Printed in Great Britain. & Lieven, E.,*
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. – М., Лабиринт, 1999. – 352 с.
5. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности. – М.: Наука, 1965. – 240 с.
6. Цейтлин С. Н. Язык и ребёнок. Лингвистика детской речи. – М., Владос, 2000. – 240 с.
7. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – М.: Акад. пед. наук РСФСР. 1961. – 461 с.
8. Умархўжаева О. Болалар нутқининг баъзи фонетик хусусиятлари // *Ўзбек тили ва адабиёти.* – Тошкент, 1997. – Б. 25.
9. Сайидирахимова Н.С. Мактабгача ёшдаги ўзбек болалар нутқининг лингвистик хусусиятлари. Филол.фан.номз...дис. –Тошкент, 2004. – 126 б.
10. Искандарова Г. Болалар нутқига оид баъзи мулоҳазалар // *Ўзбек филологиясига оид тадқиқотлар: Илмий-амалий анжуман материаллари.* – Тошкент: ЎзМУ, 2009.
11. Курбонова М. Ўзбек болалар нутқи лексикасининг социопсихоллингвистик тадқиқи. Фил.фан.номз...дис. –Тошкент, 2009. – 154 б.
12. Саидахмедова О. Табиий тартиб гипотезасининг ўзбек тили учун талқини: PhD диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2021.
14. Brown, R. (1973) *A first language: The early stages.* – MA: Harvard University Press.
15. Потебня А. А. Мысль и язык. –Киев: СИИТО, 1993. – 192 с.
16. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1Sup1/563>
17. <https://doi.org/10.1017/langcog.2016>.
18. <https://doi.org/10.1017/langcog.2016.16>

MULOQOT TIZIMIDA SEMIOTIKANING O'RNI VA BELGILAR NAZARIYASINING ILMIY ASOSLARI

*Qurbonova Nasiba Mustaf o'z qizi,
Buxoro davlat universiteti O'zbek tilshunosligi va
jurnalistika kafedrasida 1-kurs tayanch doktoranti
nqurbonova108@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada semiotika fanining shakllanish jarayoni, belgilar nazariyasining rivojlanishi hamda insoniyat muloqot tizimida belgilar tizimining tutgan o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida belgilar tizimining tarixiy rivoji, ularning tabiiy va sun'iy turlari hamda kommunikatsiya jarayonidagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida o'rganildi. Shuningdek, Charlz Pirs va Ferdinand de Sossyur tomonidan ishlab chiqilgan semiotik nazariyalar tahlil qilinib, ularning zamonaviy tilshunoslik va madaniyatshunoslikdagi o'rni ko'rsatib berildi. Tadqiqot natijasida semiotika nafaqat til tizimini, balki madaniyat, san'at, reklama va zamonaviy kommunikatsiya vositalarini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: semiotika, belgi, lingvistik belgi, ikona, indeks, simvol, shartlilik, ideogramma, piktogramma, tabiiy belgilar, sun'iy belgilar, signal.

РОЛЬ СЕМИОТИКИ В СИСТЕМЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ И НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ТЕОРИИ ЗНАКОВ

Аннотация. В данной статье анализируется процесс формирования семиотики, развитие теории знаков и роль системы знаков в системе человеческого общения. В ходе исследования на основе научных источников изучено историческое развитие системы знаков, их естественные и искусственные виды, а также их значение в процессе коммуникации. Также были проанализированы семиотические теории, разработанные Чарльзом Пирсом и Фердинандом де Соссюром, и показана их роль в современной лингвистике и культурологии. В результате исследования было установлено, что семиотика служит важной методологической основой не только для анализа языковой системы, но и для анализа культуры, искусства, рекламы и современных средств коммуникации.

Ключевые слова: семиотика, символ, лингвистический символ, код, индекс, символ, условность, идеограмма, пиктограмма, природные символы, искусственные символы, сигнал.

THE ROLE OF SEMIOTICS IN THE SYSTEM OF HUMAN COMMUNICATION AND THE SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF SIGN THEORY

Abstract. This article analyzes the process of formation of semiotics, the development of sign theory, and the role of the sign system in the human communication system. In the course of the research, based on scientific sources, the historical development of the system of signs, their natural and artificial types, as well as their significance in the communication process, were studied. Also, the semiotic theories developed by Charles Peirce and Ferdinand de Saussure were analyzed, and their place in modern linguistics and cultural studies was shown. As a result of the research, it was established that semiotics serves as an important methodological basis not only for the analysis of the language system, but also for the analysis of culture, art, advertising, and modern means of communication.

Keywords: semiotics, sign, linguistic sign, sign, index, symbol, conventionality, ideogram, pictogram, natural signs, artificial signs, signal.

Kirish. Insoniyat taraqqiyoti jarayonida muloqot va axborot almashinuvi jamiyat rivojining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Insonlar o'zaro aloqa o'rnatish, fikr va g'oyalarni yetkazish uchun turli vositalardan foydalanib kelganlar. Insoniyat yaralibdiki, o'zaro muloqot qilishga, ma'lumot, axborot almashishga intiladi.

“Ma'lumki, dunyodagi barcha tirik mavjudotlar o'z hayotini davom ettirish jarayonida belgilar, harakatlar va tovushlar kabi belgilardan tashkil topgan turli xil tizimlardan foydalangan holda boshqa tirik mavjudotlar bilan aloqa qiladilar” [3]. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlar yozuv paydo bo'lishidan ancha oldin g'or devorlariga chizilgan rasmlar orqali o'z hayotidagi muhim voqealarni

ifodalaganlar. “Sivilizatsiyaning dastlabki davrlaridanoq odamlar vizual vositalar yordamida muloqot qilishni boshladilar. Yozuv mavjud bo‘lmagan davrlarda ham odamlar rasm chizish orqali o‘zaro muloqot uchun ifoda vositalarini ishlab chiqqanlar. Miloddan avvalgi 15000 Altamira (Ispaniya) va miloddan avvalgi 25000 Lascaux (Fransiya) g‘orlarida yashagan hayvon va 132 inson suyaklarida kundalik hayotning bir qismi tasvirlangani ko‘rinib turibdi” [6]. Bundan tashqari g‘orlarga va qoyalarga chizilgan rasmlar, tasvirlar ming yillar ilgari insonlar o‘z fikrlarini qay usulda ifoda qilganiga misol bo‘la oladi.

Bu jarayonlar davomida insoniyat turli xil usullarni sinab ko‘radi, misol uchun, ideogramma – tushuncha yozish yoki piktogramma – tasvir kabi. Bular butun dunyo madaniyatlarda tushunchalarni so‘z va imo-ishoralarsiz muloqotning shakli sifatida ishlatishga birinchi urinish edi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Mazkur tadqiqotning obyekti semiotika fanida belgilar tizimi va ularning kommunikativ jarayondagi o‘rnini o‘rganishdan iborat. Tadqiqot predmetini esa tabiiy va sun‘iy belgilar tizimi, shuningdek, til belgilarining semiotik xususiyatlari tashkil etadi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- **Tahlil metodi** – semiotika nazariyasi va belgilar tizimining xususiyatlari o‘rganildi;
- **Qiyosiy metod** – turli olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar taqqoslandi;
- **Tarixiy metod** – semiotika fanining shakllanish bosqichlari aniqlandi;
- **Tizimli yondashuv** – belgilar tizimining kommunikatsiya jarayonidagi o‘rnini kompleks tahlil qilindi.

Ushbu metodlar orqali semiotika nazariyasining asosiy tamoyillari hamda belgilar tizimining zamonaviy kommunikatsiyadagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Semiotikaning eng qadimiy o‘rganuvchilari va tadqiqotchilari o‘rta asrlarda yashagan Aristotel, Platon va Stoiklar kabi falsafiy fikr yurutuvchilari edi. Semiotika fanining paydo bo‘lishiga qadimiy falsafiy fikrlarning va modern o‘rganishning natijasidir.

Tilning semiotik tabiatini, belgilar orqali ma‘no ifodalash jarayonini o‘rganadigan fan semiotika deb nomlanadi. Semiotika belgilar tizimini, ularning tuzilishini, funksiyalarini va ma‘no hosil qilish mexanizmlarini o‘rganadi. Mazkur fan tilshunoslik, falsafa, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya nazariyasi bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanib kelmoqda. Semiotika belgilar nazariyasi haqidagi ta‘limot sifatida belgilarni, hodisalarni, ularning tabiati, mohiyati kabilarni o‘rganadi. Semiotikada ikki turdagi, ikki tipdagi belgilar farqlanadi, ya‘ni tabiiy belgilar (yoki belgilar –priznaklar) va sun‘iy belgilar (yoki belgilar – informatorlar) [7, 187].

Semiotikada belgi va tushunchalar munosabatlari o‘rganiladi. Matndagi belgilar sistemasi tilning semiotik tabiatini taqozo etadi. Belgilar tabiiy va sun‘iy belgilarga bo‘linadi. Tabiiy belgilarga telefonga SMS kelganda chalinadigan gudoklar, yomg‘ir yoki qor yog‘ishidan oldin osmonga to‘plangan quyuk bulutlar kiradi. Bu belgilar ongimizda ma‘lum tushunchalarni uyg‘otadi. Sun‘iy belgilar shartli belgilardir. Shartli belgilar axborot almashinuvga xizmat qiladi. Kommunikativ belgi sifatida til belgilar hisoblanadi. Sun‘iy belgilar so‘z, gaplar kabi kommunikativ ma‘no ifodalaydi. Tilni tafakkur va jamiyat bilan bog‘laydi. Signallar, belgilar, mimika kabi yordamchi aloqa vositalari qo‘llanish doirasining chegaralanganligi bilan tildan farq qiladi. Til jamiyat faoliyatining hamma sohasida eng muhim aloqa vositasi sifatida xizmat qiladi.

Semiotika inson faoliyatining deyarli barcha sohasiga ta‘sir qiladi, shu jumladan, madaniyat, til, san‘at, reklama va psixologiya. Bu sohada belgilar yordamida axborotning qanday uzatilishi va tushunilishi o‘rganiladi.

Semiotikaning fan sifatida shakllanishiga Charlz Pirs va Ferdinand de Sossyur o‘z nazaryalari asosida katta hissa qo‘shishgan. Charlz Pirs o‘z nazaryasida belgilarni uchga ajratadi :

1. Ikona (o‘xshashlik),
2. Indeks (alamat),
3. Ramz (shartli belgi).

Ferdinand de Sossyur esa belgi tushunchasini rivojlantiradi va belgilarning ikkilik modelini kiritadi:

1. Signifiant (shakl),
2. signifie (mazmun).

Roland Barthes esa semiotik tahlilni madaniyat va ommaviy kommunikatsiya tizimlariga tatbiq etib, belgilar tizimi orqali madaniy ma‘nolarni tahlil qilish mumkinligini ko‘rsatib berdi.

Muhokama. Semiotika fanida belgilar tizimi muhim o‘rin tutadi. Belgilar inson tafakkuri va kommunikatsiya jarayonining asosiy vositasi hisoblanadi. Semiotikada belgilar asosan ikki turga bo‘linadi: tabiiy belgilar va sun‘iy belgilar.

Tabiiy belgilar tabiatda o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan belgilar bo‘lib, ular ma’lum hodisalarning belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, osmonda to‘plangan qora bulutlar yomg‘ir yog‘ishidan darak beradi. Bunday belgilar inson ongida muayyan tushunchalarni shakllantiradi.

Sun‘iy belgilar esa inson tomonidan yaratilgan bo‘lib, ular axborot almashinuvida muhim rol o‘ynaydi. Til belgilar tizimining eng mukammal ko‘rinishi hisoblanadi. So‘zlar, gaplar va matnlar orqali insonlar murakkab fikr va g‘oyalarni ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Bundan tashqari, zamonaviy kommunikatsiya jarayonida belgilar tizimi reklama, san‘at, media va raqamli texnologiyalar sohasida ham keng qo‘llanilmoqda. Masalan, reklama dizaynida ranglar, tasvirlar va ramzlar orqali iste‘molchilar ongiga ma’lum g‘oyalar singdiriladi.

1-jadval. Semiotik belgilar turlari va ularning kommunikativ xususiyatlari

Belgi turi	Ta‘rifi	Misollar	Kommunikativ vazifasi
Ikon	Obyektga o‘xshashlik asosida shakllangan belgi	Xarita, rasm, piktogramma	Vizual o‘xshashlik orqali ma’no yetkazadi
Indeks	Sababiy yoki tabiiy bog‘liqlikka ega belgi	Tutun – olov belgisi, bulut – yomg‘ir belgisi	Hodisa haqida signal beradi
Ramz	Ijtimoiy kelishuv asosida shakllangan belgi	Til so‘zlari, bayroq, matematik belgilar	Murakkab tushunchalarni ifodalaydi

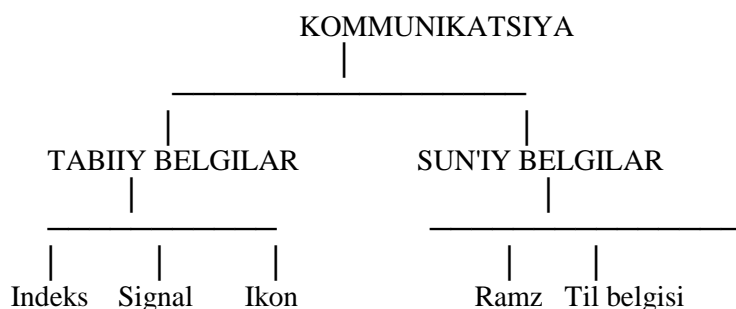
Jadval izohi: Ushbu jadval semiotika nazariyasida belgilar tasnifini ko‘rsatib, ularning kommunikatsiya jarayonidagi funksional xususiyatlarini ochib beradi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, semiotika insoniyat kommunikatsiya tizimini o‘rganishda muhim nazariy va metodologik asos hisoblanadi. Belgilar tizimi insonlar o‘rtasidagi axborot almashinuvi jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, semiotika til tizimini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Til belgilarining ikki tomonlama tabiati (shakl va mazmun) kommunikatsiya jarayonining asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot davomida yana shuni aniqlash mumkinki, semiotik yondashuv madaniyat, san‘at, reklama va ommaviy kommunikatsiya tizimlarini o‘rganishda ham samarali metod hisoblanadi.

1-diagramma. Inson kommunikatsiyasida belgilar tizimining tuzilishi

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda semiotika nafaqat tilshunoslik doirasida, balki kengroq ijtimoiy-madaniy jarayonlarni tahlil qilishda ham muhim metodologik yondashuv sifatida qaralmoqda. Belgilar tizimi inson tafakkurining shakllanishi, axborot uzatish mexanizmlari hamda kommunikativ jarayonlarning samaradorligini ta‘minlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Shu sababli semiotik tadqiqotlar til, madaniyat, san‘at, reklama, ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiya tizimlari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganilmoqda.

Ilmiy manbalarda ta‘kidlanishicha, har qanday kommunikatsiya jarayoni muayyan belgilar tizimi orqali amalga oshadi. Insoniyat o‘z fikrini ifodalash, axborotni saqlash va uzatish uchun turli xil belgilar tizimidan foydalanadi. Til esa ushbu tizimlarning eng murakkab va mukammal shakli sifatida e‘tirof etiladi. Til belgilar tizimi sifatida jamiyatda nafaqat axborot almashish vazifasini bajaradi, balki inson tafakkurining rivojlanishiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni tushuntirishda semiotik yondashuv muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Semiotika nazariyasida belgining funksional mohiyatini tushuntirishda belgi va ma’no o‘rtasidagi munosabat markaziy o‘rinni egallaydi. Belgilar tizimi ma’lum ijtimoiy kelishuv asosida shakllanadi va

jamiyat tomonidan qabul qilingan ma'nolar tizimini ifodalaydi. Shu sababli belgilar nafaqat kommunikativ vosita, balki muayyan madaniy va ijtimoiy kontekstni aks ettiruvchi semantik birlik sifatida ham talqin qilinadi. Masalan, milliy ramzlar, davlat bayroqlari, gerblar yoki diniy belgilar muayyan jamiyatning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va mafkuraviy qarashlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Zamonaviy kommunikatsiya tizimlarida semiotik yondashuvning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, reklama industriyasi hamda raqamli kommunikatsiya platformalarida belgilar tizimidan keng foydalanilmoqda. Reklama matnlari, vizual tasvirlar, ranglar va grafik elementlar iste'molchilar ongiga ma'lum g'oyalarni singdirish jarayonida muhim semiotik vosita sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan qaralganda, reklama kommunikatsiyasi ham belgilar tizimi orqali ma'no hosil qiluvchi murakkab semiotik jarayon hisoblanadi.

Bundan tashqari, global axborotlashuv davrida piktogrammalar, emotikonlar va turli vizual belgilar insonlar o'rtasidagi kommunikatsiyani soddalashtirish va tezlashtirishga xizmat qilmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda keng qo'llanilayotgan grafik belgilar turli madaniyat vakillari o'rtasida til to'siqlarini bartaraf etishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa semiotikaning zamonaviy kommunikatsiya jarayonidagi amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Shunday qilib, semiotika belgilar tizimi orqali insoniyat muloqotining nazariy asoslarini o'rganadigan muhim ilmiy yo'nalish hisoblanadi. U tilshunoslik, madaniyatshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi hamda boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan integratsiyalashgan holda rivojlanib, zamonaviy ilm-fan tizimida muhim metodologik vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Belgilar tizimini chuqur o'rganish esa nafaqat kommunikativ jarayonlarning mohiyatini anglashga, balki inson tafakkuri va madaniyatining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashga ham imkon yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, semiotika belgilar orqali axborotni yetkazish, tushunish va o'rganish uchun muhim ilmiy sohadir. Insoniyat tarixida belgilar tizimi muloqotning eng muhim vositalaridan biri bo'lib kelgan. Semiotika nafaqat tilshunoslikda, balki madaniyatshunoslik, san'atshunoslik, reklama va kommunikatsiya nazariyasida ham keng qo'llanilmoqda. Belgilar tizimini chuqur o'rganish inson tafakkuri va madaniyatining rivojlanish mexanizmlarini anglashga yordam beradi. Shu sababli semiotika zamonaviy ilm-fan tizimida muhim metodologik yo'nalishlardan biri sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Inson kundalik hayotining barcha qatlamlaridan tortib sanoatgacha bo'lgan katta maydonni qamrab olgan ushbu belgilar o'z maqsadiga erishishi uchun, avvalo, xalqning madaniy farqlarini hisobga olish kerak. Semiotikaga nafaqat belgi bilan, balki ma'noning shakllanish jarayoni bilan ham bog'liq faoliyat sifatida qarash kerak. Shundagina biz ko'zlagan maqsadimizga erisha olamiz.

ADABIYOTLAR:

1. Бартеc P. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва, 1989.*
2. Eco U. *A Theory of Semiotics. Bloomington: Indiana University Press, 1976.*
3. Elden M. *Reklamcılık İletişim Dizisi 1: Reklam ve Reklamcılık, Istanbul: Say Yayınları, 2009.*
4. Ne'matov H., Bozorov O. *Til va nutq nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2005.*
5. Nurmonov A. *Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.*
6. Rıfat M. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2, Istanbul, 2000.*
7. Rasulov. R. *Umumiy tilshunoslik. Toshkent, 2016, 187-b.*
8. Sayfullayeva. R. *Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2009.*
9. Peirce C. S. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Cambridge: Harvard University Press.*
10. Saussure F. *Course in General Linguistics. New York: McGraw-Hill, 1959.*
11. Chandler D. *Semiotics: The Basics. London: Routledge, 2007. Internet sayti:*
12. www.arxiv.uz
13. www.natlib.uz

TIBBIYOT OLIV TA‘LIM BITIRUVCHI TALABALARINING BEMORLAR BILAN MULOQOTIDA NOTIQLIK MAHORATI

*Rahmatova Zulhumor Mammitxanovna,
Andijon davlat tibbiyot instituti O‘zbek tili
va adabiyoti kafedrasida katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada tibbiyot institutlari talabalarida notiqlik mahorati malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish muammosi ko‘rib chiqilgan. Unda asosan mutaxassislik bo‘yicha ta‘lim oluvchilarda ommaviy chiqish ko‘nikmasini ishlab chiqishga katta e‘tibor qaratilgan, tibbiy-profilaktik ish va jamoat sog‘liqni saqlash – sanitar-gigienik tashkilot xodimlari hamda tibbiyot muassasalari rahbarlarini tayyorlashga qaratilgan. Umumiy mezonlar doirasida tibbiyot xodimlarining kasbiy nutqi yaxshi bo‘lishiga talab qo‘yilgan. Notiqlik malakasini shakllantirish metodi nomlanib, shaxslararo muloqot va ommaviy chiqish malaka va ko‘nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan alohida mashqlar berildi.

Kalit so‘zlar: sog‘liqni saqlash menejeri, nutqiy kommunikatsiya, ritorika, notiqlik mahorati, nutq madaniyati.

ОРАТОРСКИЕ НАВЫКИ В ОБЩЕНИИ ВЫПУСКНИКОВ МЕДИЦИНСКИХ ИНСТИТУТОВ С ПАЦИЕНТАМИ

Аннотация. В статье рассмотрена проблема формирования навыков ораторского мастерства у студентов медицинских вузов. Особое внимание уделено выработке навыков публичного выступления у обучающихся по специальностям, направленным на подготовку руководителей медицинских учреждений и работников санитарно-гигиенических организаций – общественное здравоохранение и медико-профилактическое дело. Указаны требования к профессиональной речи медиков в рамках общих критериев хорошей речи. Названы методы формирования ораторских умений, приведены отдельные упражнения, направленные на выработку и совершенствование навыков публичного выступления и межличностного общения.

Ключевые слова: менеджер здравоохранения, речевая коммуникация, риторика, ораторское мастерство, культура речи.

PUBLIC SPEAKING SKILLS IN COMMUNICATION BETWEEN GRADUATE STUDENTS OF MEDICAL INSTITUTES AND PATIENTS

Abstract. The article considers the problem of the formation of public speaking skills among students of medical universities. Special attention is paid to the development of public speaking skills among students in specialties aimed at training heads of medical institutions and employees of sanitary and hygienic organizations – public health and preventive medicine. The requirements for the professional speech of physicians within the framework of the general criteria of good speech are indicated. The methods of forming public speaking skills are named, and individual exercises aimed at developing and improving public speaking and interpersonal communication skills are presented.

Keywords: health care manager, speech communication, rhetoric, public speaking, culture of speech.

Kirish. Zamonaviy hayot sharoitlari insondan umumiy madaniyatning yuqori darajasi va inson faoliyatining har qanday sohasida muloqot qila olish qobiliyatini talab qiladi, bu esa o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish va o‘zini ifodalashning universal usullarini egallash, kommunikativ vazifalarni hal qila olish hamda muloqot maqsadlariga erishish zaruratini belgilab beradi. Bugungi kunda har qanday kasb va faoliyat turi vakillari uchun eng talabgir va shu sababli dolzarb bo‘lgan sifat – bu nutqiy faoliyatning adekvatligi bo‘lib, u avvalo og‘zaki va yozma so‘zni yuqori madaniyat darajasida egallashni, shuningdek, mijozga nutqiy ta‘sir ko‘rsatish ko‘nikmalariga ega bo‘lishni nazarda tutadi. Boshqaruv jarayonlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan va ko‘p yoki kam sonli odamlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qiladigan mutaxassislar ishontirish mahoratiga ega bo‘lishlari shart. Shubhasiz, bunday mutaxassislar qatoriga tibbiyot sohasining barcha yo‘nalishidagi xodimlar, ayniqsa, tibbiyotdagi menejerlar, ya‘ni boshqaruvchilar kiradi.

Menejment – bu boshqaruv haqidagi fan bo‘lib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va foyda olish maqsadida qo‘llaniladigan tamoyillar, usullar, vositalar va boshqaruv shakllari majmuasidir.

Menejment — bu buyumlarni emas, balki odamlarni boshqarish, ularga ta'sir ko'rsatishdan iborat. Bu odamlarni boshqarish orqali kerakli natijalarga erishish san'ati, intellekt va motivlardan foydalangan holda muayyan maqsadga erishish mahoratidir.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Menejment kamida ikki kishi mavjud bo'lganida vujudga keladi: boshqaruvchi va boshqarilayotgan tomon. Boshqaruv subyekti — boshqarayotgan shaxs, boshqaruv obyekti esa – boshqarilayotgan shaxsdir. Boshqaruv subyekti – boshqaruvni amalga oshirish vazifasiga ega bo'lgan insonlardir. Sog'liqni saqlash tizimida bularga sog'liqni saqlash qo'mitalari rahbarlari, bosh shifokorlar, bosh shifokor o'rinbosarlari, bo'lim mudirlari, klinika direktorlari va rahbarlari, shuningdek, xususiy tibbiy korxonalar rahbarlari kiradi. Boshqaruv ob'ektlari esa ko'rsatmalarga muvofiq faoliyat yurituvchi xodimlar va jamoalar, shuningdek, subyekt irodasiga ko'ra (ushbu ob'ekt ustidan tasarruf qiluvchi shaxs xohishi bilan) muayyan o'zgarishlarga uchraydigan har qanday xo'jalik va iqtisodiy ob'ektlardir. So'zlar orqali e'tiqod qilish ko'nikmasini shakllantirishga ega o'quv fanlari tarixga borib taqaladi va boy tarix hamda o'qitish an'anasiga ega, bu ritorika yoki notiqlik san'ati (mahorati) asoslaridir. Andijon davlat tibbiyot instituti o'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrasidagi shunday fanlar – o'zbek tili, rus tili, o'zbek tilining sohada qo'llanishi, lotin tili va tibbiy terminologiya fanlari talabalarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, ritorika ommaviy yo'nalganlik matnlarini yaratish va undan foydalanishga mo'ljallangan.

Ommaviy nutq – bu diskurs turi bo'lib, birgalikdagi faoliyat, qiziqishlar umumiyliigi, kasblar bo'yicha turli tamoyillarda birlashgan kishilar guruhi bilan muloqot qilishdan iborat. Shu bilan birga, birlashish turg'un, doimiy, tashkillashtirilgan, ba'zan esa vaqt, vaziyatli va stixiyali bo'lishi mumkin. Malaka shunday guruhlardan biri bilan ommaviy kommunikatsiyada amalga oshiriladi hamda ritorika ishlab chiqiladi. Tibbiy menedjer muloqotining mavsadi va sharoitiga bog'liqlikda til vositalarini tanlash, belgilangan vazifalardan savodli foydalanish kerak.

“Rahbar – bo'ysunuvchi”, “rahbar-ishchi guruh”, “hamkasb-hamkasb” tizimidagi kasbiy kommunikatsiya sharoitida til birliklarini tanlash rasmiy, ishbilanmonlik va ilmiy salohiyat faoliyati xususiyatlari bilan belgilanadi, adabiy tilning tegishli funksional uslublari doirasida amalga oshiriladi. Tibbiyot xodimi sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi, hayot uchun muhim bo'lgan tibbiy muolajalar (emlash, rejalashtirilgan tekshiruv va boshqalar) zarurligini tushuntiruvchi, shuningdek, ijtimoiy xavfli ayrim kasalliklarning (OITS, sil va boshqalar) mohiyatini izohlovchi rolda namoyon bo'ladigan sharoitlarda muloqot o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunday kommunikatsiya publitsistik uslubda matnlar taqdimotini yaratish ko'nikmasiga ega bo'ladi, ular omma bilan bevosita muloqot qilishda va ommaviy axborot vositasi orqali keng tarqalgan bo'ladi. Natijada notiqlik mahoratini o'qitish kursining maqsadi:

- talabalar nutqiy fikrlash faoliyati ko'nikmasini shakllantirish (“texnologiya”ga ritorik yondashuvni amalga oshirish jarayonida);

- talabalar nutq madaniyati va ularning umummadaniy darajasini oshirish;

- ritorik qonun va qoidalar bilimlari asosida samarali kasbiy kommunikatsiya (jumladan, ommaviy chiqishlar ko'nikmasi) ko'nikmasini shakllantirish;

- kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish sharoitida ishchanlik va shaxslararo muloqotning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish.

Material va metodlari orqali notiqlik ko'nikmalari ishlab chiqariladi:

- amaliy metodlar: maqlar, amaliyot va boshqalar;

- ko'rgazmalilik: illyustratsiya, namoyish etish, kuzatuv va boshqalar;

- so'z orqali: tushuntirish, hikoya, suhbat, ko'rsatma berish, ma'ruza, munozara va boshqalar;

- kitob bilan ishlash: o'qish, konspekt qilish, iqtibos, reja tuzish;

- videometodlar: ko'rish, internet orqali o'qish, nazorat;

- materialni birlamchi o'zlashtirishga yordam beruvchi metodlar (suhbat, kitob o'qish);

- bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirishga yordam beruvchi metodlar (amaliyot, mashqlar);

- o'yinli/ijtimoiy/imitatsion modellashtirish;

- ishbop o'yinlar;

- aniq vaziyatlarni tahlil qilish. Tibbiyot menedjerlari uchun o'z imkoniyatlari arsenalidan ritorika (notiqlik mahorati asoslari) rasmiy-ish, ilmiy va ommaviy funksional nutq uslublari doirasida ommaviy muloqot (turli yig'ilishlarda, majlis va forumlarda savodli chiqishlar; ma'naviy va ma'rifiy nutqlar, shaxsiy kommunikatsiya), shuningdek, og'zaki nutq shakliga sabab bo'lgan noverbal muloqot vositalarini qo'llash (bo'shliqda tana holati, jestlar, mimikadan ongli foydalanish) ko'nikmalarini egallash tavsiya etiladi. Tibbiyot sohasidagi xodimlar o'z nutqi sifatiga e'tibor berishlari kerak, chunki umuman olganda muloqot ko'rinishida xatoliklar kuzatiishi mumkin. Muloqot jarayonida o'z nutqini o'z vaqtida to'g'rilash zarur, chunki suhbatdosh va tinglovchidan qandaydir reaksiya talab qiladi, bu notiqlik mahorati vazifalari ro'yxatiga kiradi. Notiqlik mahoratining ajralmas qismi nutq madaniyati hisoblanadi, ommaviy auditoriya va

individual suhbatdosh oldida muloqotga kiradi. Madaniyatsiz soʻzlangan nutq taʼsiri mumkin emas: notoʻgʻri tuzilgan nutq oʻzicha gapiruvchining shaxsini koʻrsatadi. Undan tashqari, muloqot madaniyatini egallash suhbatdoshlar yetishmasligi va zaiflik, taktiklik, haqiqatparvarlik, atrofda qilargalarga hurmat bilan munosabatda boʻlish, shuningdek, oʻziga nisbatan talabchan boʻlishi kerak. Kafedramiz oʻzbek tili va oʻzbek tilining sohada qoʻllanishi fanlarida 1 –kurs bakalavriat hamda magistratura yoʻnalishlarida notiqlik mahorati koʻnikmalarini shakllantirishda harakat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bular albatta ilmiy, publitsistik va rasmiy ish uslubi xususiyatlarini oʻzlashtirishda, adabiy tilning stilistik differentsiyasi bilan bogʻliq materialni oʻrganishga yordam beradi. Bu koʻnikmalarga koʻrsatilgan uslublar doirasida matnlar yaratish koʻnikmasi va uni uyga berilgan TMI mavzularida taqdimot qilish, farmakologik va tibbiy taʼlimga qaratilgan kasbiy maʼruza va maʼlumotlar bilan chiqishlar qilish kiradi. Biroq barcha nomlangan koʻnikmalar asosan yozma shaklda amalga oshiriladi. notiqlik mahorati koʻnikmalarini toʻlaqonli shakllantirish alohida fan sifatida faqat ritorikani oʻrgatish jarayoniga (notiqlik sanʼati asosida) moʻljallangan.

Yaxshi nutq sifatlarini hisobga olish nutqning toʻgʻriligi, tozaligi, aniqligi, boyligi, ifodaviyligi, mantiqiyliigi, dolzarbligi hisoblanib, bu sifatlarning har biri rivojlanishi uchun oʻziga xos metodlar, usul va mashqlar mavjud. Markaziy sifat toʻgʻrililik – zamonaviy adabiy til normalariga mos kelishi hisoblanadi. nutqning toʻgʻriligini ishlab chiqish uchun fonetikadan to grammatik (matn yaratish darajasidan tortib) darajalarda til normalarini oʻzlashtirishga qaratilgan mashqlardan foydalaniladi. Bu maktab kursidan barchaga yaxshi tanish boʻlgan orfografiya, orfoepiya, leksika va grammatika qoidalarini oʻzlashtirishga qaratilgan mashqlardir. Nutqning tozaligi, aniqligi va boyligi tilning leksik darajasi, uning semantikasi bilan bogʻliq. Nutqda soʻz-parazitlar, vulgarizmlar, varvarizmlar, jargonizmlar va shu kabilarni istisno qilish; soʻzlarni ularning leksik maʼnosi va muayyan kontekstdagi mazmuniga muvofiq qoʻllash; shaxsiy soʻz boyligini boyitish, uning xilma-xilligini yaratish nazarda tutiladi.

Belgilangan vazifalarni amalga oshirish soʻzning leksik maʼnosini oʻzlashtirish boʻyicha berilgan mashqlarga qaratiladi. Ifodaviylik sezgilarga taʼsir qiluvchi vositalarni oʻzida qoʻllash, tinglovchilarning tasavvur qilishi esa – bu eng avvalo obrazli, tasvirli va emotsional boʻyalgan birliklar (birinchi navbatda, troplar)ni oʻzi ichiga oladi. Notiq nutqining ushbu sifati tan olingan ommaviy nutq namunalarini, zamonaviy badiiy soʻz sanʼati asarlarini hamda klassik asarlarni oʻrganish jarayonida shakllanadi. Ifodalilik matn yaratishga ijodiy yondashuvni talab qiladi va koʻp jihatdan bayon muallifining badiiy qobiliyatlariga bogʻliq. Oʻrinlilik esa nutqning muloqot vaziyatiga, tinglovchilar xususiyatiga hamda adabiy tilning uslubiy meʼyorlariga mos kelishi bilan belgilanadi.

Dolzarblilik tilning stilistik boʻlinishi va uning janr rang barangligini oʻrganish jarayonida amalga oshiriladi. Mazmun nuqtai nazaridan bayonni tavsiflovchi mantiqiylik mantiq qonunlariga rioya etishni, nutqning dalillanganligi va isbotli boʻlishini, yaʼni adresat ongiga taʼsir koʻrsatishni talab qiladi. Muhim koʻnikmalardan biri matn kompozitsiyasini toʻgʻri qurish, uni tarkibiy-maʼnoviy qismlarga ajrata olish qobiliyatidir. Mantiqiylik mavzuni va chiqish maqsadini belgilash, reja tuzish, kirish va xulosani yozish, materiallar hamda illyustratsiyalarni tanlash jarayonida shakllanadi. Rahbarlar — menejerlarda maxsus notiqlik koʻnikmalarini rivojlantirish esa qoʻshimcha saʼy-harakatlarni talab qiladi. Savodli muloqot qila olish, eng avvalo, hayotda muvaffaqiyatga intilayotgan, kasbiy oʻsishda ham, shaxsiy rivojlanishda ham muayyan choʻqqilarga erishishni istaydigan insonlar uchun zarur. Chunki amalda notiqlik sanʼati bilan ishbilarmonlik muloqoti bir-biri bilan uzviy bogʻliq.

Odamlar bilan muloqotga qaratilgan har qanday kasbiy faoliyatda karyera koʻp jihatdan notiqlik mahoratidan muvaffaqiyatli foydalanish va uni qoʻllash uchun toʻgʻri vaqtni tanlashga bogʻliq. Masalan, shunday holatlar boʻladiki, unda odatiy emotsiyadan tashqari, ishonch bilan fikr bildirishi zarur, bunda maxsus koʻnikmalar va nutq usullari muhim ahamiyat kasb etadi, bu oʻqitish orqali amalga oshiriladi. Bunda mimika, jestlar, ohang, ovoz tembri va ovoz balandligi, gapning ishonch bilan tuzilganligi va boshqalar muhimdir. Boshqacha qilib aytganda, notiqlik sanʼati va muloqot mahorati zarur. Goʻzal tarzda nutq soʻzlar tugʻma boʻlmaydi, u tinmay izlanish, koʻp kitob oʻqish va doimiy mashqlar natijasida shakllanadi. Notiqlik mahorati koʻnikmasini shakllantirish uchun mashqlar bilan shugʻullanishning turlari juda koʻp.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Hozir ularning bir nechtasi bilan tanishib chiqamiz: baland ovoz bilan oʻqish. Har qanday gazeta yoki jurnal maqolasini olib, uni tasavvur qilga auditoriyada baland ovozda oʻqish. Oʻqish jarayonida matnni kichik parchalar bilan yodda saqlash uchun biroz oldinga qarab oʻqishga harakat qilish kerak, shunda keyin uni qayta bayon qilish mumkin boʻladi. Oʻqilgan matn mazmunini qayta ifodalash. Ikki-beshta gapdan iborat boʻlgan parcha oʻqiladi va qayta soʻzlab beriladi. Bundan asosiy maqsad – tafsilotlarni eslab qolish boʻlib, buning uchun imkon qadar soʻzma-soʻz qayta hikoya qilishdan foydalaniladi. Oʻqilgan matnni oʻz soʻzlari bilan bayon etish orqali fikr va nutqni shakllantirishga harakat qilish lozim.

Nutqiy tafakkurni rivojlantirish. Notiqlik mahorati “nutq fikri” kabi tushunchani; Tibbiyot va farmakologik ta’lim, Tibbiyot va ekologiya, Klinik tibbiyot yoki kalit soʻzlar asosida tuzilgan gap va fikrni oʻz ichiga oladi, mashqlar mohiyati shundaki, unda kalit soʻzlar va ularning yangi formulalari aks etadi. Bu mashqlar modifikatsiyasi gapning yarmini ovoz chiqarib oʻqish va uni qolganini mustaqil davom ettirish. Definitsiyani – tushunchalar formulasini tuzish foydali sanaladi. Mazkur mashq har bir notiq singari tibbiyot institutlari bitiruvchilari uchun predmetni aniqlashni aniqroq shakllantirish, uning mohiyatini toʻliq aniqlash imkonini beradi. Tarixni soʻzlash.

Har qanday tarix, latifa yoki biror voqeani aniq, jonli, obrazli va qiziqarli qilib aytish zarur. Bu biror oʻtgan kun toʻgʻrisidagi hikoya yoki hayot tarixi boʻlishi mumkin. Hikoya yoki tarixning boshlanishi qiziqarli, integratsiyali boʻlishi kerak va maʼlum darajada zoʻriqishga ega boʻladi. Hikoya kulminatsiyasida zoʻriqish pikka chiqadi, tarix yakunida esa tinglovchiga erkinroq boʻlish va chuqur nafas olish imkonini beradi. Ishbilarmonlik xabarini perefrazalash. Vazifa tanlangan gazetadagi qisqa xabar yoki maqolaning mazmun-mohiyatini undan olingan kalit soʻzlar asosida erkin shaklda qayta bayon qilishdan iborat. Maqola bir necha marta perefrazalanadi. Bunda uning mazmuni qisqartirilib, birgina jumla ichiga joylashtirilishi, keyin esa shaxsiy izoh qoʻshilgan holda kengaytirilishi lozim. Nutq bogʻliq, ravon, majburiy yoki asossiz toʻxtalishlar va pauzalarsiz boʻlishi kerak.

Mashq davomida kamida oʻnta gapni perefrazalashga erishish talab etiladi. Shu mashq doirasiga rasmni, unda tasvirlangan obrazlar, detallar va ular oʻrtasidagi bogʻlanishlarni tavsiflash ham kiritilishi mumkin. Mavzuli maʼruza. Biror mavzu, masalan, xobbini tanlab, besh daqiqalik chiqish tayyorlash kerak. Xayoliy tinglovchilarga murojaat qilgan holda nutqni navbatma-navbat bir marta ovoz chiqarib, ikkinchi marta esa ichida, oʻziga-oʻzi aytib koʻrish lozim. Mashqda quyidagi usulga amal qilish maqsadga muvofiq: maʼruza boshida kalit soʻzlardan foydalanish, yakunida esa erkin shaklda xulosa qilish. Bunda gaplarning grammatik jihatdan toʻgʻri qurilishiga ortiqcha eʼtibor qaratmasdan, nutqning ravon va xotirjam kechishiga urgʻu berish kerak.

Agar aytilayotgan soʻz yoki gapda xato yuz bersa, toʻxtab qolmasdan, xotirjam holda gapni oxirigacha yetkazish lozim. Xatolarni aniqlash uchun maʼruzani diktofonga yozib borish tavsiya etiladi. Nutq sanʼati soʻz boyligini doimiy ravishda oshirib borishni talab qiladi. Bu mashqning juda muhim qismi hisoblanadi. Boy leksikon tilni, nutqni va uning uslubini rang-barang hamda oʻziga xos qilishga yordam beradi. Boshqa notiqning nutqini oʻrganish ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Notiqlik mahoratini takomillashtirishga onlayn video yordamida bajariladigan mashqlar ham yordam beradi, bu esa chiqish qilayotgan shaxsга oʻzini chetdan turib baholash imkonini yaratadi. Nihoyat, notiqlik mahorati nutq sohibi boʻlgan shaxsning kommunikativ madaniyati mavjudligini ham nazarda tutadi, u quyidagicha tushuniladi:

- suhbat davomida hamkorda yaxshi taassurot qoldira olish;
- oʻz fikrlarini yoki taklifini shunday ifoda eta olishki, hamkor albatta qiziqib qolsin;
- nutqning shakli va mazmunini auditoriyaning xususiyatiga yoki aniq suhbatdoshga moslashtira olish;

- adresatni xolisona baholay olish;
- suhbat uchun eng qulay va maqbul shart-sharoitlarni yaratish. Umuman olganda, notiqning kommunikativ madaniyati – bu muloqotda etnik normalarga amal qilish demakdir. Tibbiyot sohasi vakillari uchun etnik normalar etika va axloq, shuningdek, Gippokrat qasamyodini oʻz ichiga olgan muloqotning kasbiy normalari, oʻsha davrda jamiyat va davlat tibbiyot xodimlari faoliyatini boshqarishi yordamida qonun va koʻrsatmalarga amal qilish toʻgʻrisidagi umuminsoniyat tasavvurlari bilan birikadi. Shunday qilib, sogʻliqni saqlash vakillarida notiqlik mahorati koʻnikmalarini shakllantirish – kompleks qaror qilishni talab qiluvchi koʻp komponentli vazifa boʻlib, darslarda tibbiyot oliy taʼlim talabalarini kasbiy tayyorlash doirasida amalga oshirilishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Исенова Ф. К. *Культура речи: Учеб.- метод. пособие* /Ф. К. Исенова, О. Ф. Кучеренко. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2007. – 175 с.
2. *Менеджмент в здравоохранении* // <http://www.it-med.ru/library/m/management.htm>.
3. *Ораторское искусство – упражнения для совершенствования речи* // <http://superiorseller.com/oratorskoe-iskusstvoupravzheniya-dlya-sovershenstvovaniya-rechi>.
4. Введенская Л. А. *Культура и искусство речи. Современная риторика* /Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 576 с.

5. Ермекбаев К. К. Роль менеджмента в современных условиях здравоохранения /РГП «Республиканский Центр Развития Здравоохранения» // <http://healthproject.kz/wpcontent/uploads/2015/08/Үертекбаев-РУ.pdf>.
6. Культура русской речи: Учебник для вузов /Под ред. Л. К. Граудиной, Е. Н. Ширяева. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФА, 1999. – 560 с.
7. Менеджер здравоохранения: Журнал // http://www.idmz.ru/idmz_site.nsf/pages/mz.htm.
8. Ораторское искусство и деловое общение: Учеб. пособие. – Мн.: Новое знание, 2001. – 328 с.

ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA O'ZLASHMA TERMINLARNING SHAKLLANISHI

*Saidova Xurshida Faxriddin qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
saidovaxurshida808@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma ot terminlarning shakllanish jarayoni, ularning manbalari hamda til tizimiga moslashuv xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'zlashma terminlarning fonetik va morfologik moslashuvi, ularning terminologik tizimdagi o'rni hamda zamonaviy nutq jarayonida qo'llanishi ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, turli sohalarga oid o'zlashma terminlarning amaliy misollari keltirilib, ularning semantik va struktur xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilining terminologik tizimi global til jarayonlari ta'sirida rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'zlashma termin, ot terminlar, terminologiya, leksik tizim, fonetik moslashuv, morfologik moslashuv, til taraqqiyoti.

ФОРМИРОВАНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В данной статье анализируется процесс формирования заимствованных именных терминов в современном узбекском языке, их источники и особенности адаптации к языковой системе. В исследовании рассматриваются фонетическая и морфологическая адаптация заимствованных терминов, их роль в терминологической системе, а также применение в современном языке. Кроме того, приводятся практические примеры заимствованных терминов из различных сфер, анализируются их семантические и структурные особенности. Результаты исследования показывают, что терминологическая система узбекского языка развивается под влиянием глобальных языковых процессов.

Ключевые слова: заимствованный термин, именной термин, терминология, лексическая система, фонетическая адаптация, морфологическая адаптация, языковое развитие.

THE FORMATION OF LOANWORDS IN MODERN UZBEK LANGUAGE

Abstract. This article examines the formation of loanword noun terms in the modern Uzbek language, their sources, and features of adaptation to the linguistic system. The study explores the phonetic and morphological adaptation of loanword terms, their role in the terminological system, and their usage in contemporary speech. Additionally, practical examples of loanword terms from various fields are presented, and their semantic and structural characteristics are analyzed. The results indicate that the Uzbek terminological system is evolving under the influence of global linguistic processes.

Keywords: loanword term, noun term, terminology, lexical system, phonetic adaptation, morphological adaptation, language development.

Kirish. Til jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib boradi. Jamiyatda yangi fan, texnologiya, ijtimoiy munosabatlar hamda madaniy jarayonlarning yuzaga kelishi til lug'at boyligining kengayishiga olib keladi. Bu jarayonda ayniqsa terminologiya tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Terminlar muayyan soha tushunchalarini aniq ifodalashga xizmat qiluvchi leksik birliklar bo'lib, ular ilmiy nutqning asosiy vositasi hisoblanadi. Zamonaviy o'zbek tilining lug'at tarkibi doimiy ravishda boyib borayotgan dinamik tizim hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan, texnika, iqtisodiyot va axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida tilga yangi tushunchalar kirib keladi. Ushbu yangi tushunchalarni ifodalash uchun ko'pincha boshqa tillardan kirib kelgan terminlar – o'zlashma terminlar qo'llanadi. O'zlashma terminlar zamonaviy o'zbek tilining terminologik tizimini boyitishda muhim rol o'ynaydi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. O'zlashma terminlar odatda boshqa tillardan kirib kelib, muayyan ilmiy, texnik yoki ijtimoiy soha tushunchalarini ifodalash uchun qo'llaniladigan terminologik birliklardir. Bunday terminlar tilga bevosita yoki bilvosita yo'l bilan kiradi va vaqt o'tishi bilan o'zbek tilining fonetik, morfologik hamda semantik tizimiga moslashadi. Tilshunoslikda o'zlashma terminlarning paydo bo'lishi ko'pincha yangi tushunchalarning paydo bo'lishi bilan bog'lanadi. Masalan, axborot texnologiyalari,

iqtisodiyot, marketing, siyosat, tibbiyot, sport kabi sohalarda yangi atamalar ko'plab boshqa tillardan kirib kelgan.

Zamonaviy o'zbek tilida terminologiyaning boyishi turli yo'llar orqali amalga oshmoqda. Shunday yo'llardan biri o'zlashma terminlarning kirib kelishidir. Fan, texnika, iqtisodiyot, axborot texnologiyalari va boshqa sohalarning rivojlanishi natijasida ko'plab yangi tushunchalar paydo bo'lib, ular ko'pincha boshqa tillardan o'zlashtirilgan terminlar orqali ifodalanadi. Bunday terminlar til tizimiga kirib kelib, asta-sekin fonetik, morfologik va semantik jihatdan moslashib boradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hozirgi davrda o'zbek tiliga kirib kelayotgan terminlarning katta qismi ingliz tilidan o'zlashmoqda. Shuningdek, rus tili orqali kirib kelgan terminlar ham terminologiya tizimida muhim o'rin egallaydi. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma ot terminlarning shakllanish jarayoni, ularning manbalari hamda til tizimiga moslashuv xususiyatlari tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma ot terminlarning shakllanish jarayonini, ularning manbalarini hamda til tizimiga moslashuv xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Metodologiya. Tilshunoslikda o'zlashma so'zlar deb boshqa tillardan kirib, muayyan til lug'at tarkibiga singib ketgan leksik birliklarga aytiladi. Terminologiya sohasida esa bunday birliklar o'zlashma terminlar deb yuritiladi. O'zlashma terminlar ko'pincha yangi tushunchalarni ifodalash zarurati tufayli paydo bo'ladi. Masalan, yangi texnologiyalar yoki ilmiy yo'nalishlar paydo bo'lganida ularni ifodalash uchun mavjud til birliklari yetarli bo'lmasligi mumkin. Natijada boshqa tillarda shakllangan terminlar o'zlashtiriladi.

Tilshunos olimlarning ta'kidlashicha, o'zlashma terminlar quyidagi sabablarga ko'ra paydo bo'ladi [3, 15]:

- a) yangi ilmiy tushunchalarni ifodalash ehtiyoji;
- b) xalqaro ilmiy-diplomatik munosabatlarning kuchayishi;
- c) texnologik taraqqiyot;
- d) xalqaro aloqalar.

O'zlashma terminlar tilga kirib kelgach, ular asta-sekin milliy til qonuniyatlariga moslashadi. Bu jarayon fonetik, morfologik va semantik moslashuv orqali amalga oshadi.

Terminologiya rivojida o'zlashmalarning roli. Har qanday til terminologiyasi tarixiy taraqqiyot davomida turli manbalardan boyib boradi. O'zbek tilida ham terminlar tizimi turli davrlarda arab, fors, rus va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar hisobiga kengaygan. Masalan, o'rta asrlarda ilm-fan va madaniyat rivoji bilan bog'liq holda arab tilidan ko'plab terminlar kirib kelgan. Keyingi davrlarda esa rus tili orqali ko'plab ilmiy terminlar o'zbek tiliga o'zlashtirilgan.

Hozirgi davrda esa ingliz tilidan kirib kelayotgan terminlar terminologiya rivojida yetakchi o'rin egallamoqda. Bu jarayon ayniqsa quyidagi sohalarda yaqqol namoyon bo'ladi [9,78]:

- a) axborot texnologiyalari
- b) iqtisodiyot va marketing
- c) internet kommunikatsiyasi
- d) media va reklama sohasi

Jumladan, *internet, blog, platforma, startup, marketing, brend, kontent, menejer, dizayner* kabi terminlar bugungi kunda o'zbek tilida keng qo'llanmoqda. Bu terminlar o'zbek tilida faol ishlatilishi natijasida asta-sekin til tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma terminlarning shakllanish jarayonini to'liq tushunish uchun neologizmlar masalasini ham ko'rib chiqish zarur. Chunki tilga kirib kelayotgan ko'plab yangi terminlar aslida neologizm sifatida yuzaga keladi va keyinchalik terminologik tizimning muhim qismiga aylanadi.

Neologizm (yunoncha *neos* – yangi, *logos* – so'z) tilshunoslikda tilga yaqinda kirib kelgan yoki yangi ma'noda qo'llanila boshlagan so'z va iboralarni anglatadi. Neologizmlar jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar natijasida yuzaga keladi. Har bir davr o'ziga xos yangi tushunchalarni keltirib chiqaradi va bu tushunchalarni ifodalash uchun til yangi birliklar bilan boyiydi. Shu jihatdan neologizmlar tilning rivojlanish ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Neologizmlarning paydo bo'lish sabablari

Zamonaviy o'zbek tilida neologizmlarning paydo bo'lishiga bir qator omillar sabab bo'ladi:

1. Ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti. Yangi texnologiyalar, ilmiy kashfiyotlar yangi terminlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Masalan: *platforma, startup, kriptoalyuta, geoportal*.

2. Ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar. Bozor iqtisodiyoti, biznes va marketing sohalarining rivojlanishi yangi tushunchalarni yuzaga keltirdi: *brnd, marketing, franchayzing*.

3. Axborot texnologiyalari va internetning rivoji. Internet muhitida juda ko'p yangi so'zlar paydo bo'lmoqda: *blog, kontent, onlayn, vlog, podkast*.

4. Madaniy va global aloqalar kengayishi. Turli mamlakatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar tilga yangi so'zlarning kirib kelishiga sabab bo'ladi.

Tilshunoslikda neologizmlar bir necha guruhlariga ajratiladi:

1. Leksik neologizmlar. Tilga yangi kirib kelgan so'zlar bo'lib, ular yangi predmet yoki tushunchani ifodalaydi. Masalan: *startup, blogger, kriptovalyuta, dron, geoaxborot*.

2. Semantik neologizmlar. Oldindan mavjud bo'lgan so'zning yangi ma'noda qo'llanishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, *platforma* so'zi dastlab texnik ma'noda qo'llanilgan bo'lsa, hozir axborot texnologiyalarida internet xizmatlari tizimi ma'nosida ham ishlatiladi.

3. Terminologik neologizmlar. Muayyan ilmiy yoki texnik sohada paydo bo'lgan yangi terminlar hisoblanadi. Masalan: *kiberxavfsizlik, geoportal, kibersport, identifikatsiya*.

Zamonaviy o'zbek tilidagi neologizmlarning katta qismi boshqa tillardan o'zlashgan terminlar bilan bog'liq. Ko'plab yangi so'zlar dastlab neologizm sifatida kirib keladi, keyinchalik esa tilning faol lug'at tarkibiga kirib, umumiy termin sifatida mustahkamlanadi. Masalan, *kibersiyosat, kiberxavfsizlik*.

Bu jarayon o'zlashma asoslarning o'zbek tilining morfologik tizimiga moslashib, yangi birliklar hosil qilayotganini ko'rsatadi.

Muhokama. Zamonaviy o'zbek tiliga kirib kelayotgan terminlar turli tillardan o'zlashgan bo'lib, ularning asosiy manbalari quyidagilar hisoblanadi:

O'zlashma ot terminlarning manbalari. Zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma ot terminlar asosan quyidagi tillardan kirib kelgan [10, 55]:

1. *Ingliz tilidan o'zlashgan terminlar.* Hozirgi davrda ingliz tili xalqaro ilmiy va texnologik til sifatida keng qo'llaniladi. Shu sababli ko'plab terminlar aynan ingliz tilidan o'zlashmoqda. Misollar: *blog, internet, startup, platforma, marketing, brend, dizayner, menejer, keshbek, fastfud, server, hosting* va sh.k. Bu terminlar asosan axborot texnologiyalari, marketing va biznes sohalariga oid hisoblanadi;

2. *Rus tilidan o'zlashgan terminlar.* O'zbek tilida ko'plab ilmiy terminlar rus tili orqali kirib kelgan. Ayniqsa XX asr davomida rus tili ilmiy terminologiya shakllanishida muhim rol o'ynagan. Misollar: *laboratoriya, apparat, reaktor, institut, universitet, programma, texnika, sistema* va sh.k.;

3. *Arab va fors tillaridan o'zlashgan terminlar* tarixiy jihatdan o'zbek tiliga arab va fors tillaridan ham ko'plab terminlar kirib kelgan. Bu terminlarning ayrimlari ilmiy termin sifatida ham qo'llanadi: *ilm, adabiyot, madaniyat, iqtisod, siyosat*.

Ba'zi terminlar esa boshqa tillardan ham o'zlashgan bo'lishi mumkin. Masalan: *karaoke* (yapon tilidan), *fregat* (fransuz tilidan). Bu terminlar turli sohalarda qo'llanadi. Ushbu terminlarda tilga o'zlashish jarayoni sifatida quyida fikr bildirib o'tamiz.

Fonetik va morfologik moslashuv jarayoni. O'zlashma terminlar tilga kirib kelgach, ular milliy til qonuniyatlariga moslashadi. Bu jarayon fonetik va morfologik moslashuv orqali amalga oshadi.

Fonetik moslashuv. Fonetik moslashuv jarayonida so'z talaffuzi o'zbek tilining fonetik tizimiga moslashtiriladi. Masalan: "blogger"-blogger, "manager"-menejer, "designer"- dizayner kabilar. Bu jarayonda tovushlar o'zbek tilidagi talaffuzga mos ravishda o'zgaradi.

Morfologik moslashuv. Morfologik moslashuv jarayonida o'zlashma terminlar o'zbek tilining grammatik tizimiga moslashadi. Masalan: *bloggerlar, marketingchi, burgerxona*. Bu misollarda ko'rinib turibdiki, o'zlashma so'zlarga o'zbek tiliga xos affiksalar qo'shib yangi so'zlar hosil qilinmoqda [10,56]. Chunonchi: *blogger + chi= blogerchi, dizayner+lik=dizaynerlik, instablogger+lik=instabloggerlik*. Bu jarayon terminlarning til tizimiga chuqur singib borayotganini ko'rsatadi.

O'zlashma terminlarning qo'llanishi va faoliyati. Zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma terminlar turli nutq uslublarida faol qo'llanmoqda. Ayniqsa ilmiy, publitsistik va internet nutqida bunday terminlar keng tarqalgan. Masalan, internet kommunikatsiyasi bilan bog'liq terminlar bugungi kunda kundalik nutqda ham faol ishlatilmoqda: *akkaunt, blogger, kontent, platforma, vayn* va h.k. Shuningdek iqtisodiy va biznes sohasida ham ko'plab o'zlashma terminlar qo'llanadi: *investor, biznes, marketing, brend, kredit* va h.k. Bu terminlar nafaqat ilmiy matnlarda, balki ommaviy axborot vositalarida ham keng qo'llanmoqda [11,90]. Natijada ular asta-sekin umumxalq leksikasiga ham kirib bormoqda. Biroq terminlarni o'zlashtirish jarayonida ularning me'yoriy shakli, talaffuzi va yozilishi til qoidalariga mos bo'lishi muhim hisoblanadi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar zamonaviy o'zbek tilining terminologik tizimi doimiy rivojlanish jarayonida ekanini ko'rsatadi. Til taraqqiyotining hozirgi bosqichida global ilmiy-texnik jarayonlar, xalqaro kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yangi tushunchalar paydo bo'lib, ularni ifodalash uchun ko'plab o'zlashma terminlar tilga kirib kelmoqda. Zamonaviy o'zbek tilida o'zlashma terminlarning shakllanishi til taraqqiyotining tabiiy jarayonidir. Ilm-fan, texnologiya va ijtimoiy hayotdagi yangiliklar tilga yangi terminlarning kirib kelishiga sabab bo'ladi. O'zlashma terminlar turli tillardan kirib kelib, o'zbek tilining fonetik, morfologik va semantik tizimiga moslashgan holda faol qo'llanilmoqda.

Natijada zamonaviy o'zbek tilining terminologik qatlami boyib, yangi ilmiy tushunchalarni ifodalash imkoniyatlari kengaymoqda. Neologizmlar zamonaviy o'zbek tilining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiya rivoji bilan bog'liq holda paydo bo'lib, ko'pincha o'zlashma terminlar orqali tilga kirib keladi. Vaqt o'tishi bilan bunday birliklar tilning faol lug'at tarkibiga kirib, terminologik tizimni boyitadi va yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatini kengaytiradi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, zamonaviy o'zbek tilidagi o'zlashma ot terminlarning muhim qismi ingliz va rus tillari orqali kirib kelgan bo'lib, ular asosan axborot texnologiyalari, iqtisodiyot, marketing, internet kommunikatsiyasi hamda ijtimoiy-media sohalariga oid tushunchalarni ifodalashga xizmat qilmoqda. Mazkur terminlar til tizimiga kirib kelgach, fonetik va morfologik moslashuv jarayonidan o'tib, o'zbek tilining grammatik qonuniyatlariga moslashib boradi. Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zlashma terminlar o'zbek tilida derivatsion jarayonlarda faol ishtirok etib, yangi so'zlar hosil qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Masalan, blog, dizayn, marketing kabi terminlar asosida *bloger*, *blogerlik*, *dizaynerlik*, *marketingchi* kabi yangi birliklarning yuzaga kelishi o'zlashma terminlarning til tizimiga chuqur singib borayotganini ko'rsatadi.

Lingvistik nuqtayi nazardan qaralganda, o'zlashma terminlarning faol qo'llanilishi zamonaviy o'zbek tilining ochiq va dinamik tizim ekanini namoyon etadi. Bunday terminlar nafaqat ilmiy nutqda, balki ommaviy axborot vositalari hamda kundalik muloqot jarayonida ham keng qo'llanib, asta-sekin umumxalq leksikasiga singib bormoqda. Demak, o'zlashma ot terminlar zamonaviy o'zbek tilining terminologik boyligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois ularning shakllanish mexanizmini, semantik xususiyatlarini hamda til tizimidagi funksional imkoniyatlarini chuqur o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Asadov T.H., Saidova X.F. *O'zbek lug'at qatlamidagi neologik shaxs otlari va ularning tarkibiy-mazmuniy tuzilishi*. // *Buxoro davlat universiteti axborotnomasi*. – 2024. – №9. – 54–58-b.
2. Hojiyev A. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. – Toshkent: *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti*, 2022. – 977 b.
3. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jildli. – Toshkent: *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*, 2006–2008.
4. Dadaboyev H. *O'zbek terminologiyasi*. – Toshkent: *Yoshlar nashriyot uyi*, 2020. – 136 b.
5. Madvaliyev A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi*. – Toshkent: *O'qituvchi*, 2010. – 176 b.
6. Реформатский А.А. *Введение в языкознание*. – Москва: *Аспект Пресс*, 2005. – 536 с.
7. Суперанская А.В. *Общая терминология: Вопросы теории*. – Москва: *Наука*, 1989. – 246 с.
8. Даниленко В.П. *Русская терминология*. – Москва: *Наука*, 1977. – 400 с.
9. Qodirova O.X., Qodirova Z.Z. *O'zbek terminologiyasi*. – Termiz: *TerDU nashriyoti*, 2022. – 156 b.
10. Saidova X.F., *Neologizmlarning mavzuviy guruhlari haqida*. Finland, Helsinki international scientific online conference “Sustainability of Education Socio-Economic Science Theory”. – 2024. 103-106-b.
11. Saidova X.F., *Mustaqillik davri ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy sodda tarkibli leksemalarning shakliy xususiyati (ot turkumidagi)*. – Germaniya: *International scientific conference “Innovative trends in science, practice and education”*. – 2022. 89-92 b.

THE NOTION OF DISCOURSE IN MODERN LINGUISTIC STUDIES: A THEORETICAL OVERVIEW

Sobirova Dilafruz Akramovna,

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

PhD., Senior teacher

dilafruz3091@gmail.com

Samigjonova Mokhira Abdujabbor kizi,

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Graduate student of the Department of Foreign Language and Literature

mokhirasamigjonova@gmail.com

Abstract. *This article provides a theoretical overview of the notion of discourse in modern linguistics. It traces the development of discourse as a concept from early structural models of language to contemporary functional, pragmatic, and socially oriented approaches. By examining how discourse differs from both language as a system and speech as its situational realization, the article establishes discourse as the most comprehensive level of communicative analysis. The study draws on the contributions of major scholars in the field, including Michael Halliday, Teun van Dijk, Norman Fairclough, and Mikhail Bakhtin, to demonstrate that discourse integrates structural, cognitive, and social dimensions of communication. The article highlights the key characteristics of discourse, including coherence, context-dependence, interactivity, and its role in the construction of social meaning. By synthesizing these perspectives, the study provides a foundation for understanding how discourse functions as the primary medium of human interaction and how its analysis contributes to the broader fields of linguistics, pragmatics, and communication studies.*

Keywords: *discourse, discourse analysis, modern linguistics, communicative paradigm, coherence, context, pragmatics, functional linguistics, social practice.*

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TUSHUNCHASI: NAZARIY SHARH

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi nazariy jihatdan sharhlanadi. Unda diskursning bir konsept sifatida shakllanishi tilning dastlabki strukturaviy modellaridan to hozirgi zamon funksional, pragmatik va ijtimoiy yo'naltirilgan yondashuvlarigacha bo'lgan taraqqiyot bosqichlari kuzatib boriladi. Maqolada diskursning tizim sifatidagi tildan ham, uning situativ voqelanishi bo'lgan nutqdan ham farqli jihatlari tahlil qilinib, uning kommunikativ tahlilning eng keng qamrovli darajasi ekani asoslab beriladi. Tadqiqotda Maykl Holliday, Teyn van Deyk, Norman Ferklaf va Mixail Baxtin kabi sohaning yirik olimlari ilmiy qarashlariga tayanilgan holda, diskurs muloqotning strukturaviy, kognitiv va ijtimoiy o'lehamlarini o'zida birlashtirishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, maqolada diskursning kogerentlik (mazmuniy yaxlitlik), kontekstga bog'liqlik, interaktivlik kabi asosiy xususiyatlari va uning ijtimoiy ma'noni yaratishdagi o'rni yoritiladi. Ushbu yondashuvlarni umumlashtirish orqali tadqiqot diskursning insonlar o'zaro muloqotining asosiy vositasi sifatida qanday faoliyat ko'rsatishini hamda uning tahlili tilshunoslik, pragmatika va kommunikatsiya tadqiqotlari kabi kengroq sohalar rivojiga qay tarzda hissa qo'shishini anglash uchun zamin yaratadi.*

Kalit so'zlar: *diskurs, diskurs tahlili, zamonaviy tilshunoslik, kommunikativ paradigma, kogerentlik, kontekst, pragmatika, funksional tilshunoslik, ijtimoiy amaliyot.*

ПОНЯТИЕ ДИСКУРСА В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Аннотация. *В статье представлен теоретический обзор понятия "дискурс" в современной лингвистике. Прослеживается развитие этого понятия: от ранних структурных моделей языка до современных функциональных, прагматических и социально-ориентированных подходов. Анализируя отличия дискурса как от языка как системы, так и от речи как его ситуативной реализации, авторы определяют дискурс как наиболее полный уровень коммуникативного анализа. Исследование основано на работах ведущих учёных в данной области, в том числе Майкла Халлидея, Тена ван Дейка, Нормана Фэркло и Михаила Бахтина, и демонстрирует, что дискурс объединяет*

структурные, когнитивные и социальные аспекты коммуникации. В статье выделяются ключевые характеристики дискурса, включая связность, зависимость от контекста, интерактивность и его роль в конструировании социального значения. Обобщая эти подходы, исследование закладывает основу для понимания того, как дискурс функционирует в качестве основного средства человеческого взаимодействия и какой вклад его анализ вносит в такие широкие области, как лингвистика, прагматика и теория коммуникации.

Ключевые слова: дискурс, дискурс-анализ, современная лингвистика, коммуникативная парадигма, связность, контекст, прагматика, функциональная лингвистика, социальная практика.

Introduction. Language occupies a central position in human existence, functioning as the primary medium through which individuals conceptualize reality, construct knowledge, and maintain social relationships. It is both a cognitive instrument and a social institution. In linguistic theory, language has traditionally been approached as a structured system of signs governed by internal rules and conventions. However, contemporary linguistic thought increasingly recognizes that language cannot be fully understood in isolation from its use. The examination of discourse emerges precisely from this recognition - that meaning is not contained solely within linguistic structures, but unfolds through interaction in context.

From a structural perspective, language is defined as a system of interrelated elements organized according to grammatical principles. This system provides speakers with a shared code that enables communication within a speech community. Early twentieth-century linguistics, particularly structuralism, concentrated on describing this system independently of its actual use. The emphasis was placed on phonology, morphology, and syntax, while context and communicative purpose were considered secondary. Yet language as an abstract structure does not by itself constitute communication. It represents a potential for meaning rather than meaning in action. The transformation of this potential into communicative reality occurs through speech - the concrete, situational deployment of linguistic resources. [1; 48]

The distinction between language and speech laid the groundwork for later developments in discourse studies. While structural linguistics focused primarily on internal organization, subsequent theoretical shifts emphasized that meaning arises not merely from structure but from use. This transition marked the beginning of a broader communicative paradigm in linguistic research. As scholars began to examine language in authentic contexts, it became evident that communication rarely consists of isolated sentences. Instead, speakers produce extended stretches of language that are thematically organized and contextually embedded. These stretches form larger communicative units that transcend sentence boundaries. The need to analyze such units led to the development of the concept of discourse. [3; 18]

Literature review. The concept of discourse has been examined from multiple theoretical perspectives in modern linguistic scholarship. One of the most influential contributions to discourse theory is associated with Teun van Dijk, who conceptualizes discourse as a complex communicative event integrating textual structure, mental representation, and social interaction. [3; 64] In this view, discourse is not merely a linguistic artifact, but a process involving interpretation, inference, and contextual understanding. Speakers and listeners construct mental models that allow them to interpret discourse coherently, linking individual utterances into meaningful wholes.

Within systemic-functional linguistics, Michael Halliday emphasized that language is organized around functional needs rather than abstract form alone. [4; 33] Although Michael Halliday's framework initially focused on clause-level analysis, it provided a foundation for understanding larger textual organization. Language, from this perspective, simultaneously fulfills ideational, interpersonal, and textual functions, all of which extend beyond the sentence level and contribute to discourse structure. The textual function, in particular, highlights how linguistic elements are organized into coherent messages.

The social dimension of discourse was further elaborated in critical discourse studies. Norman Fairclough conceptualized discourse as a form of social practice embedded within relations of power and ideology. [5; 73] From this perspective, discourse both reflects and shapes social structures. It contributes to the construction of identities and institutional norms. Norman Fairclough proposed that discourse should be analyzed simultaneously at three levels: the textual level, the level of discursive practice, and the level of social practice. This tripartite model demonstrates that discourse cannot be separated from the conditions of its production and reception.

Equally significant is the dialogic perspective introduced by Mikhail Bakhtin, who argued that every utterance is inherently responsive and anticipatory - it exists in relation to prior discourse and anticipates future responses. [6; 279] Meaning is therefore relational rather than autonomous. Discourse unfolds as a continuous chain of interaction, shaped by voices that intersect and interact. This dialogic principle emphasizes the interactive and co-constructed nature of communication.

Another important theoretical shift occurred with the rise of pragmatics, which investigates how meaning is shaped by context and speaker intention. Speech act theory, developed by John Searle, demonstrated that utterances perform actions such as requesting, promising, or evaluating. [7; 28] George Yule further demonstrated that meaning in discourse frequently depends on shared assumptions and contextual inference, as listeners interpret utterances by considering not only what is said but also what is intended. [8; 35] Michael Halliday and Ruqiyah Hasan elaborated the concept of cohesion, showing that reference, substitution, ellipsis, conjunctions, and lexical repetition contribute to textual unity. [9; 13] Henry Widdowson argued that successful communication requires the ability to organize language coherently and appropriately within specific contexts, an ability often referred to as discourse competence. [10; 58]

Results and their analysis. The theoretical analysis reveals that the notion of discourse in modern linguistics has undergone a significant transformation over the past several decades. This transformation can be understood as a gradual movement from a narrow, sentence-based view of language toward a broader, context-sensitive, and socially oriented understanding of communication.

In modern linguistics, discourse is generally understood as language in use within a particular social and communicative context. However, this seemingly simple definition conceals considerable theoretical complexity. Discourse encompasses not only textual sequences but also cognitive processes, social relations, and institutional frameworks. It is therefore multidimensional in nature. The relationship between language, speech, and discourse can be understood as hierarchical and interdependent. Language provides the structural repertoire, speech activates this repertoire in concrete situations, and discourse organizes speech into coherent and socially meaningful communication. Each level introduces additional dimensions of complexity, culminating in discourse as the most comprehensive unit of linguistic analysis.

The analysis of the scholarly literature identifies several key characteristics that distinguish discourse from narrower linguistic units. First, discourse extends beyond sentence boundaries and involves structured sequences of communication. Second, it is context-dependent and shaped by situational factors. Third, it is interactive and co-constructed by participants. Fourth, it integrates linguistic, cognitive, and social dimensions. These characteristics collectively justify the central role of discourse in contemporary linguistic inquiry.

The cognitive dimension of discourse further enriches theoretical understanding. From this viewpoint, discourse is not only a social activity but also a mental process through which participants construct representations of events, identities, and relationships. As argued by Teun van Dijk, discourse comprehension relies on mental models that integrate textual information with background knowledge. [3; 116] These models allow interlocutors to interpret coherence, resolve ambiguities, and infer implicit meanings. The cognitive approach thus complements structural and social perspectives by explaining how discourse is processed and understood.

The consolidation of discourse as a central concept in linguistics was neither immediate nor uniform. Rather, it evolved through successive theoretical expansions that gradually shifted attention from isolated linguistic units to extended communicative practices. One of the pivotal developments in this intellectual transition was the move from sentence-based grammar to text linguistics. Scholars began to explore how sentences are connected within larger textual wholes and how thematic progression contributes to meaning construction. Although text linguistics initially emphasized structural relations between clauses, it opened the path toward broader discourse-oriented inquiry.

The theoretical diversity within discourse studies reflects the complexity of its object. Unlike grammar, which can be described through relatively stable rules, discourse involves variability, negotiation, and context-sensitive interpretation. For this reason, modern linguistic research approaches discourse from multiple methodological angles, including conversation analysis, critical discourse analysis, narrative analysis, and interactional sociolinguistics. Each of these approaches emphasizes different aspects of discourse, yet all share the assumption that language must be examined within extended communicative contexts.

Another important aspect of discourse theory concerns its distinction from text. While the terms are sometimes used interchangeably, many scholars differentiate between text as a product and discourse as a process. Text may be viewed as the observable linguistic artifact, whereas discourse encompasses the interactive and interpretative processes that give the text meaning. From this perspective, discourse includes not only what is written or spoken but also how it is produced, interpreted, and situated within broader communicative frameworks.

The evolution of discourse analysis also corresponds to a broader epistemological shift within linguistics from formalism to functionalism. Formalist models prioritized structural regularities and abstract representations, often treating context as peripheral. Functional approaches, by contrast, emphasize the

communicative purposes that shape linguistic choices. Within this functional orientation, language is conceptualized as a resource for action rather than merely a system of rules. Discourse, therefore, becomes the primary site where linguistic resources are mobilized to achieve communicative objectives.

Importantly, the concept of discourse does not negate the relevance of grammatical analysis. Rather, it situates grammar within a broader communicative perspective. Grammatical structures provide essential resources for discourse construction, yet their significance becomes fully apparent only when examined within extended interaction. Discourse analysis thus complements rather than replaces traditional linguistic approaches. In contemporary linguistics, the notion of discourse serves as a unifying framework that bridges multiple subfields. It connects structural analysis with pragmatics, sociolinguistics, and cognitive linguistics.

Conclusion. The theoretical overview of discourse in modern linguistics reveals a gradual yet profound transformation in the understanding of language. From an initial focus on abstract structure, linguistic inquiry expanded to encompass use, interaction, cognition, and social practice. Discourse emerged as the integrative concept capable of synthesizing these dimensions. It represents language in action - structured, purposeful, and contextually situated communication.

By integrating structural, functional, pragmatic, and social perspectives, modern discourse theory moves beyond the limitations of earlier linguistic paradigms. Discourse is not reducible to syntax, nor can it be explained solely by reference to speaker intention. It is simultaneously a textual product, a cognitive process, and a social practice. The hierarchical relationship between language, speech, and discourse demonstrates increasing complexity and inclusiveness, with discourse encompassing structural organization, pragmatic intention, cognitive interpretation, and social embedding.

Through its interdisciplinary and multifaceted nature, discourse analysis provides the conceptual foundation for examining complex communicative phenomena across diverse fields of inquiry. Understanding the theoretical foundations of discourse is essential for researchers working in linguistics, pragmatics, media studies, and language education, as it offers the analytical framework necessary for investigating how meaning is constructed, negotiated, and interpreted in real communicative environments.

REFERENCES:

1. Brown, G., Yule, G. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. - 288 pages.
2. Stubbs, M. *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford: Blackwell, 1983. - 272 pages.
3. Van Dijk, T.A. *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. - 267 pages.
4. Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold, 1994. - 434 pages.
5. Fairclough, N. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, 1992. - 259 pages.
6. Bakhtin, M.M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1981. - 480 pages.
7. Searle, J.R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. - pp. 22-42.
8. Yule, G. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996. - 138 pages.
9. Halliday, M.A.K., Hasan, R. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976. - 374 pages.
10. Widdowson, H.G. *Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2007. - 133 pages.

MEDIAMATN TUZILISHIDA “YAXLIT–QISM” MUNOSABATIDAGI METONIMLAR ISHTIROKI

*Shodiqulova Aziza Zikirayevna,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Tillar kafedrası o‘qituvchisi, PhD*

***Annotatsiya.** Tadqiqotimizda keltirilgan metonimik iboralar ingliz tili sohiblari uchun asosan tanish bo‘lgan birliklardir. Odamlar bu tarzda metonimlarni kundalik nutqlarida qo‘llashga odatlanib qolishgan. Bu esa ularning har doim ham stilistik troplar qatoridan o‘rin olavermasligidan darak beradi. Uzatilayotgan xabarlar subyektlarini, ular shaxslar, mamlakatlar yoki muassasalar bo‘lishidan qat‘iy nazar, eslatish matn tuzilishining asosiy shartlaridandir.*

***Kalit so‘zlar:** metonimiya, mediamatn, referent, kognitiv–mental, kontekst, xabar matn.*

УЧАСТИЕ МЕТОНИМИЙ ТИПА «ЦЕЛОЕ–ЧАСТЬ» В СТРУКТУРЕ МЕДИАТЕКСТА

***Аннотация.** В нашем исследовании приведённые метонимические выражения в основном являются знакомыми единицами для носителей английского языка. Люди привыкли использовать подобные метонимы в своей повседневной речи. Это свидетельствует о том, что они не всегда занимают место в ряду стилистических тропов. Упоминание субъектов передаваемых сообщений, независимо от того, являются ли они личностями, странами или учреждениями, выступает одним из основных условий организации структуры текста.*

***Ключевые слова:** метонимия, медиатекст, референт, когнитивно-ментальный, контекст, текст сообщения.*

PARTICIPATION OF PART–WHOLE METONYMIES IN THE STRUCTURE OF MEDIA TEXTS

***Abstract.** The metonymic expressions cited in our study are units that are largely familiar to native English speakers. People have become accustomed to using such metonyms in their daily speech. This suggests that they are not always considered stylistic tropes. Mentioning the subjects of the information being conveyed — regardless of whether they are individuals, countries, or institutions — is one of the fundamental requirements of text construction.*

***Keywords:** metonymy, media text, referent, cognitive-mental, context, message text.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda mediamatnning lingvokognitiv, pragmatik va diskursiv nuqtai nazardan o‘rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ommaviy axborot vositalari tilining o‘ziga xosligi, undagi axborotning ixcham, ta’sirchan va tezkor yetkazilishi mediamatn tarkibida turli semantik va stilistik vositalarning faol qo‘llanishini taqozo etadi. Shunday vositalardan biri metonimiya bo‘lib, u tilning nominativ imkoniyatlarini kengaytirish, axborotni iqtisodiy va obrazli shaklda ifodalash hamda matnning kognitiv qabul qilinishini osonlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, “yaxlit–qism” munosabatiga asoslangan metonimik birliklar mediamatn tuzilishida referensial aniqlikni ta’minlash, subyektni qisqa va lo‘nda shaklda ifodalash hamda matnning semantik yaxlitligini saqlashda keng qo‘llanadi.

Bugungi kunda mediamatnlar nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki ijtimoiy ongga ta’sir ko‘rsatish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va muayyan voqelikni talqin qilishning muhim kommunikativ maydoni sifatida ham qaralmoqda. Shu bois unda qo‘llanilayotgan til birliklarining kognitiv-mental asoslarini aniqlash, ularning matn tuzilishidagi funksional yukini tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir. Metonimiya, xususan, “yaxlit–qism” modeli asosidagi metonimik birliklar orqali mamlakat nomi o‘rnida hukumat, tashkilot nomi o‘rnida uning vakillari yoki inson nomi o‘rnida uning faoliyati ifodalanishi kabi holatlar mediamatnning semantik iqtisodiylikni ta’minlaydi va axborotning tez hamda samarali qabul qilinishiga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, mediamatn strukturasi metonimiyalarning ishtirokini o‘rganish matnning referensial tizimini, kognitiv mexanizmlarini hamda pragmatik yo‘nalishini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shuningdek, bu jarayon til birliklarining inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liqligini,

ya'ni voqelikning til orqali konseptuallashtirilishini ochib berishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz muloqot madaniyatida insonlarning ismi – sharifini to'liq aytish qabul qilingan: George W. Bush. So'z taniqli shaxs haqida ketayotganida esa, faqat familiyani eslatish o'quvchi uchun yetarli bo'ladi. Jumladan, Obama kalimasi AQSHning sobiq prezidenti Barack Obamani darhol yodga keltiradi. Ammo to'liq ismu sharif o'rniga familiya qo'llanishi asosida hosil bo'ladigan metonimni hamma vaqt bir xilda anglash qiyinchilik tug'diradi. Masalan, matnda Clinton familiyasini uchratganimizda uning sobiq prezident Bill Klinton yoki uning rafiqasi Hillari Klintonga tegishli ekanligini aniqlash uchun kontekstga murojaat qilishga majburmiz.

Ayni paytda, notanish shaxslarning familiyalari kim haqida borayotganini tasavvur qilish mushkullashadi. Quyidagi matn parchalarini o'qib ko'ramiz:

State Senator Jamie Eldridge, a Democrat whose district includes Devens, said he was initially excited for Evergreen to come to his district but even before the announced loss of 800 jobs, he had come to oppose such large corporate assistance (“The New York Times”, January 14, 2017).

Keltirilgan parchalardan birida Jamie Eldridge nomining eslatilishi uni taniydigan uchun tushunarli bo'lish mumkin, biroq xabarni o'qiyotgan ommaga ushbu shaxsning kimligini ma'lum qilish uchun uning haqida batafsil ma'lumot berish talab qilinadi. Shu bois, muxbir subyektning ijtimoiy maqomini (state senator) va qaysi siyosiy partiya vakili ekanligini (Democrat) hamda unga qarashli hudud (whose district includes Devens) ma'lum qilmoqda. Natijada, hatto Jamie Elbridge nomi kimga tegishli ekanligi haqida hech qanday tushunchaga ega bo'lmagan o'quvchi maqolaning asosiy mundariyasi va subyekt o'rtasidagi bog'liqlikni fahmlash imkoniga ega bo'ladi.

Ravshanki, biron bir shaxsning lavozimi, ijtimoiy maqomi, uning ishtirokida sodir bo'layotgan voqea, bajarilayotgan harakat kabilar odatda konseptual maydon qamrovini belgilashning lisoniy vositasiga aylanadi. Ba'zan bu vazifani insonning yoshi ham bajarishi mumkin, chunki shaxsning yoshiga qarab o'quvchilar uning ijtimoiy mavqesi, hayotiy tajribasi, sog'lomligi haqida xulosalar chiqaradi. Sanab o'tilgan ko'rsatkichlardan qaysi birining tanlanishi muxbirning axborotning qaysi jihatini ta'kidlashni rejalashtirishi bilan bog'liq. Misol uchun BBC News Uzbek orqali ma'lum qilingan xabar matnning tuzilishini tahlil qilib ko'raylik (BBC News Uzbek, October, 2018).

Sarlavha	<u>Sarah Palin</u> says she will not run for president
Kirish	Former Alaska Governor Sarah Palin has declared she will not run for the white House next year
Asosiy qism	Mrs. Palin said in a statement that the decision came after much thought, and that she and her husband, Todd, “devote ourselves to God, family and country”. The 47-year-old’s announcement ends months of uncertainty over her plan. The mother-of-five has signed a number of lucrative television deals, published two best-selling books and set up a successful fundraising machine

Muxbir sarlavhada qahrmonning to'liq ismi va familiyasini tanlamoqda, kirish qismida esa uning oldingi siyosiy mavqesi former Alaska Governor familiyaga qo'shimcha qilinmoqda. Siyosiy arboblarning haqida so'z ketganida ularning ijtimoiy maqomi familiyasiga nisbatan ko'proq konseptual ahamiyatga ega bo'ladi.

Xabarning asosiy qismida Mrs. Palin, the 47 – year – old va the mother-of-five iboralari subyektning nomlash maqsadida ishlatilganligini ko'ramiz. Ushbu uchta iboraning har biri konseptual maydonning alohida qismini ta'kidlamoqda va buning bilan subyektning turli xislatlari yoritilmoqda.

Tahlil va natijalar. Tahlil qilingan xabar matnida turli shakldagi metonimik ko'chimlar Sarah Palin ismli shaxsga ishora qilish orqali kogeziya bog'lamini hosil qilmoqda va xabar mazmunini yaxlit holda qabul qilish sharoitini yaratmoqda. Bunda manba va mo'ljaldagi obyekt haqidagi tushunchalar faollashadi va bu metonimiyaning “birgina vosita orqali ikkita narsani eslatishning samarali usuli ekanligidan, ya'ni bir tushuncha oshkora ifodalanishi orqali ikkita tushuncha faollashuvidan” darak beradi (Brdar and Brdar–Szabo 2009: 240). Jumladan, the 47-year-old va the mother-of-five iboralari yagona bir shaxsni, ya'ni Sarah Palinni nomlash uchun qo'llanmoqda. Lekin ulardan birining mundarijasida, shuningdek, uning 47 yoshli ayol ekanligi haqidagi tushuncha mavjud bo'lsa, ikkinchisida esa, uning beshta farzand onasi ekanligi ham ta'kidlanmoqda.

Tadqiqotchilarning kuzatishicha, metonimning referentli qo'llanishi orqali kommunikativ samaraga tejamkorona erishiladi va bu izohli tavsiflar samarasiga o'xshaydi. Qo'llaniladigan aniqlovchilar soni qanchalik ko'p bo'lsa, referentga ishora imkoni shunchalik kengayadi. Masalan buni the tall, man va the tall

strong man wear in a brown hat and carrying an umbrella tuzilmalari qiyosida ko‘rishimiz mumkin (Ruiz de Mendoza 2000). M. Arielning fikricha, ibora obyekt haqida qanchalik batafsil ma‘lumot bersa, adresat shunchalik oson ushbu obyektning konseptual maydoni haqida bilimga ega bo‘ladi (Ariel, 1991).

Shuning bilan birgalikda, biron bir matn voqea, narsa – hodisalar haqida barcha ma‘lumotlarni o‘quvchiga batamom to‘liq holda yetkazmasa kerak. Bundan tashqari, haddan ortiq axborot bir paytning o‘zida yetkazilayotganida tavsifni qo‘pollashtirishini unutmazlik kerak. Shu sabab, axborot bayonida tanlov qoidalariga amal qilish lozim. Har qanday axborot bo‘lagi maqsadga muvofiq ravishda tanlanadi va bunda asosiy maqsad tinglovchini mo‘ljaldagi ma‘no sari yetaklashdir. Axborot tanlovi tamoyili metonimik vosita tanloviga olib keladi. Qiyoslang:

A growing number of celebrities are also opposed, including Chris Tarrant and James and Oliver Phelps, who played the Weasley twins in Harry Potter, while the Ramblers Association, the Campaign for the Protection of Rural England, the woodland Trust, the RSPB, and the Wildlife Trusts have expressed reservations (The Observer, September 18, 2019).

Former Penn State football coach Jerry Sun – dusky’s wife, Dottie, told CNN that is angry about accusations of child sexual abuse occurring in her home, calling them absolutely untrue” (CNN, December 9, 2019).

Birinchi matn parchasidagi the ramblers Association, the Campaign for the Protection of Rural England, the Woodland Trust, the RSPB va Wildlife Trust metonimik birikmalari ushbu tashkilotlar vakillarini ifodalash uchun xizmat qilmoqda. Kontekstdan ma‘lum bo‘lishicha, Chris Tarrant hamda James and Oliver Phelps nomli kishilar mashhur shaxslardir. Ulardan birinchisi barchaga tanish “Kim millioner bo‘lishni istaydi” telehousing egasi va shuning uchun ko‘pchilik britaniyaliklar xabarni o‘qiyotib, ushbu nomning kimga tegishli ekanligini bilishga qiynalmaydi. Jems va Oliver Felrslar esa mashhur aktyorlardir va o‘quvchilar ular ishtirokidagi sahnalarni yaxshi eslaydilar. Boshqacha aytsak, ushbu akterlarni nomlarini bilmaganlar uchun “Harri Potterdagi egizaklar” roli mazmunni anglashga ishoradir.

Nihoyat, oxirgi matndagi Dottie ismi uning eri Pli shtati futbol jamoasi treneri Jerry Sandusky eslatilishi orqali qiziqish uyg‘otadi.

Shunday qilib, notanish nomlarga murojaat qilish orqali metonimik ko‘chim yuzaga kelishining sababi konseptual maydonning biron bir alohida qismi orqali ma‘lum bir shaxsning uzatilayotgan axborot uchun muhimligi ta‘kidlanadi. Berilayotgan ma‘lumotning hajmi mo‘ljaldagi obyektни tasavvur qilishni osonlashtiradi. Shuningdek, konseptual maydon a‘zolari qanchalik ko‘p eslatilsa, ushbu maydon tavsifi shunchalik takomillashadi.

Keltirilgan misollarda insonga oid konseptual maydon uning qismlari orqali tavsiflangan. Shaxs yoki voqealar kabi obyektlar tavsifida yaxlit uning qismlari orqali faollashadi.

Muhokama. Quyidagi matn parchasini tahlil qilib ko‘ramiz:

(1). While state executives and government officials are regularly arrested on corruption charges, only a handful have received the death penalty to recent years. (2). Four year ago, the head of China’s Food and Drug Administration was executed for corruption and failing to protest. (3). In 2009, the former chairman of Sinopec, the Chinese oil giant, was also sentenced to death with a two – year reprieve for accepting millions of dollars in bribes. (4). And this week, two former vice mayors in China were executed for accepting millions of dollars worth of bribes (NYT, July 22, 2019).

Matndagi birinchi gap ayrim lavozimdor shaxslarning o‘limga hukm qilinganligi haqidagi habar konseptual mazmunini faollashtiradi. Keyingi 2-4 gaplarda ushbu konseptual mazmun ma‘lum tashkilotlar lavozimli xodimlarining korrupsiyada ayblanib o‘limga hukm qilinganligini bayon qilish orqali rivojlantirilgan. Poraxo‘rlik uchun qamoqqa olinganlar to‘g‘risidagi ma‘lumot birinchi gapda ma‘lum qilingan xabarni to‘ldirish uchun tanlangan.

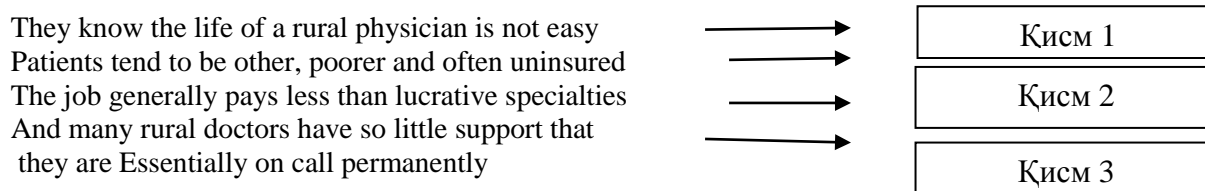
Tahlil qilinayotgan matnning tuzilishi metonimik xarakterga ega. Zotan, xabardagi voqealar o‘rni almashtirilganida shu ma‘noga yaqin kommunikativ samara o‘zgarasdan qoladi. Buning sababi uchchala gapning vazifasi “ko‘pchilik boshliqlar va lavozimdor shaxslar korrupsiya tufayli hibsga olindi” umumlashgan mazmunini voqelantirishdir. Batafsil izoh uchun lozim bo‘lgan qismlar tanlovi o‘quvchini xuddi yaxlit mazmunni anglashga undaydi.

Quyidagi matnda “yaxlit – qism” munosabatining yana bir boshqa ko‘rinishda namoyon bo‘lishini kuzatamiz:

(1) They know the life of a rural physician is not easy. (2) Patients tend to be older, poorer and often uninsured. (3) The job generally pays less, than lucrative specialists. (4). And many rural doctors have so little support that they are essentially on call permanent by (NYT, July 22, 1918).

Bu yerda ham birinchi gap umumiy konseptual maydon doirasida mazmunga ega xabardor, 2-4 gaplarda esa alohida vaziyatlar va voqelik ta‘kidlanmoqda. Izohlanayotgan uchta vaziyat umumiy xabarni

to'ldirish vazifasini bajarimoqda. Demak, eng muhim ma'lumot birinchi bo'lib xabar qilinib, kam ahamiyatli keyingi o'rinlarni egallamoqda. Ushbu ketma – ketlik o'zgarsa, kommunikativ ta'sir kuchi ham o'zgaradi. Ushbu matn tuzilishidagi “yaxlit - qism” munosabatining o'rnini quyidagi chizmada tasvirlash mumkin:

Keltirilgan matnda sanab o'tilgan gaplarning o'zaro bog'lanishi ular ifodalayotgan tushunchalarning “yaxlit - qism” munosabatiga egaligiga asoslanadi. Ushbu tushunchalar faollashuvi zamirida birinchi gapda voqelangan konseptual mazmun turadi.

Metonomik iboralar narrativ strukturalar tarkibida ishtirok etib, ularning makro–kontekstdan joy olishiga sharoit yaratadi. J.Stin metonimlarning narrativ tuzilmalarda uch xil vazifa bajarishni aniqlaydi: birinchidan, metonim ritorik–uslubiy vosita rolini o'tasa, ikkinchidan, hikoya qiluvchi va personajlar nutqida uchraydigan metonimlar lingvistik vosita vazifasini bajaradi. Nihoyat, metonimiya narrativ tuzilmada struktur vazifani ijro qilish xususiyatiga ega (Steen 2005).

Narrativ o'z tabiatiga binoan metonomik xarakterga ega, zero u ijtimoiy voqelikni namoyon qiluvchi kognitiv–mental tuzilmaning tarkibiy qismidir. Albatta, OAVlarida e'lon qilinayotgan xabarda sodir bo'lgan yoki bo'layotgan voqeaning barcha detallarini bayon qilishning imkoni yo'q (bu shart ham emas). Al–Sharafi aytganidek, “biz kognitiv faoliyat natijasida matnda oshkora ifodalanmagan holatlarni ham idrok eta olamiz” (Al – Sharafi 2004: 105). Aslida, ma'lum bir qismdan foydalanish orqali yaxlit mazmuni ifodalash lisoniy tejamkorlik tamoyilining namunasi. Qiyoslang:

Secretary of State Hillary Clinton arrived in Afghanistan on an unannounced visit Wednesday, just one day after landing in Libya.

Ma'lumki, “yetib kelish” va “qo'nib o'tish” (arrived and landing) sayyohatning alohida qismlaridir va bu birliklar orqali davlat xizmatida bo'lgan shaxsning biron bir yurtdagi tashrifi nazarda tutiladi. Boshqacha aytsak, “yetib kelish” va “qo'nib o'tish” “ma'lum maqsad bilan tashrif buyurish” yaxlit voqeasining tarkibidagi kichik voqealardir. Ushbu holatda mo'ljallanayotgan maqsad yaxlit hodisa, balki uning alohida qismni ifodalashdir. Bu qism siyosiy faoliyat haqida bo'lib, uning tashqi siyosat bilan jihati ta'kidlanmoqda. Demak, “Hillary Clinton arrived in Afghanistan” yoki “Hillary Clinton landed in Libya” sirasidagi tuzilmalar metonim maqomiga ega. Chunki Hillari Klinton – siyosat arbobi, u AQSH davlatining vakili sifatida tashrif buyurmoqda, oddiy sayohatchi emas.

Xulosa. Shunday qilib, kechayotgan voqeaning tasviri uchun barcha bajarilayotgan harakatlar, ularning detallarini batafsil yoritish shart emas (Steen 2005). Ularning bir qismi o'quvchilarning idrok qobiliyatini ishga solish va tagma'noli holatlarni anglab olish uchun qoldiriladi. Muxbir eslatayotgan voqealar esa kognitiv ahamiyatga molik bo'lib, ular vositasida yaxlit hodisalar tasavvur qilinadi. Eslatilmagan harakat detallarini qayta tiklash esa o'quvchining bilim darajasiga bog'liq. Matn tuzilishiga kognitiv yondashuv mazmun yaxlitligiga erishish metonimik tuzilishga ega bo'lgan umumiy bilim hamda xulosa chiqarish tamoyillarining o'zaro aloqasi orqali ta'minlanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Brdar M., Brdar – Szabo R. *The (non) metanomic use of place names in English, German, and Croatian // Metaphor and Metonymy in Grammar.* – Amsterdam: John Benjamins Publ. Comp, 2009. – P. 241-266.
2. Ruiz de Mendoza I. *The role of mappings and domains in understanding metonymy // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective.* – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 109-132.
3. Ariel M. *The function of accessibility in a theory of grammar // Journal of Pragmatics, 1991. Vol. 16.* – P. 443-463.
4. Hoey M. *Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse Analysis.* – L.: Routledge, 2001.
5. Steen G. *Metonymy // Routledge Encyclopedia of Narrative Theory.* – London: Routledge, 2005. – P. 193-194.

LINGUISTICS

---

6. Al-Sharafi A. *Textual Metonymy: A Semiotic Approach*. – New York: Palgrave Macmillan, 2004.
7. Chatman S. *Story and Discourse: Narrative structure in Fiction and Film*. – London: Cornell University Press, 1978.
8. Shodikulova, A. Z. *Metonymic cognition mediated by antonyms*.
9. Shodikulova, A. Z. (2022). *The analysis of the phenomenon of metonymy*. *Science and Education*, 3(12), 1136-1140.

NEMISCHA VA O‘ZBEKCHA METAFORALARNING MADANIY KONNOTATSIYASI

Tagayeva Xilola Ilhomovna,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Nemis tili nazariy fanlar kafedrasida magistranti
tagaevasayyora27@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o‘zbek tillaridagi metaforalarning lingvokognitiv hamda lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Metafora inson tafakkurining muhim mexanizmi sifatida talqin etilib, uning konseptual tizim, madaniy konnotatsiya va milliy mentalitet bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Tadqiqotda metaforalarning semantik, kognitiv va madaniy jihatlari o‘zaro solishtirilib, har ikki tilga xos o‘xshash va farqli tomonlar misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, metaforalarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvomadaniy muammolar, konnotativ yo‘qotishlar hamda funksional ekvivalent topish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya va til o‘qitish amaliyoti uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: metafora, lingvokognitiv yondashuv, lingvomadaniyat, konnotatsiya, konseptual tizim, tarjima, madaniyatlararo kommunikatsiya, milliy mentalitet, qiyosiy tahlil, nemis tili, o‘zbek tili.

КУЛЬТУРНАЯ КОННОТАЦИЯ МЕТАФОР В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ метафор в немецком и узбекском языках с лингвокогнитивной и лингвокультурной точек зрения. Метафора рассматривается как важный механизм человеческого мышления, тесно связанный с концептуальной системой, культурными коннотациями и национальным менталитетом. В исследовании сопоставляются семантические, когнитивные и культурные особенности метафор, выявляются их сходства и различия на основе конкретных примеров. Особое внимание уделяется проблемам перевода метафор, в том числе вопросам коннотативных потерь и поиска функциональных эквивалентов. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для переводоведения, межкультурной коммуникации и преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: метафора, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, коннотация, концептуальная система, перевод, межкультурная коммуникация, национальный менталитет, сравнительный анализ, немецкий язык, узбекский язык.

CULTURAL CONNOTATIONS OF METAPHORS IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. This article presents a comparative analysis of the linguocognitive and linguocultural features of metaphors in the German and Uzbek languages. Metaphor is interpreted as an essential mechanism of human cognition, and its close connection with the conceptual system, cultural connotation, and national mentality is examined. The study compares the semantic, cognitive, and cultural aspects of metaphors and highlights both similarities and differences specific to each language through illustrative examples. Furthermore, it analyzes linguocultural challenges arising in the process of translating metaphors, including connotative losses and the problem of finding functional equivalents. The research findings have significant theoretical and practical implications for translation studies, intercultural communication, and language teaching.

Keywords: metaphor, linguocognitive approach, linguoculture, connotation, conceptual system, translation, intercultural communication, national mentality, comparative analysis, German language, Uzbek language.

Kirish. Har bir tarixiy davrda tarjimaga qo‘yiladigan talablar yangilanib boradi, biroq uning ijodiy mohiyati, ya‘ni qayta yaratuvchi san‘at ekanligi o‘zgarmay qoladi. Tarjimaning ko‘lami va taraqqiyoti muayyan xalqning ma‘rifiy darajasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuri va madaniy rivojiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. “Tarjima” termini nafaqat bir tildan ikkinchi tilga o‘g‘irish jarayonini, balki ushbu jarayon natijasida yuzaga kelgan tayyor tarjima matnini ham anglatadi.

Zamonaviy tarjimashunoslikda madaniy kontekstda kognitiv metaforalarni tarjima qilish alohida murakkab masala sifatida qaraladi. Chunki metaforalar faqat tilning semantik tizimi doirasida emas, balki insonning madaniy tajribasi, dunyoqarashi va konseptual tafakkurini aks ettiruvchi kognitiv birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Turli tillarda mavjud bo'lgan metafora tizimlari o'rtasidagi nomuvofiqlik metaforalarni tarjima qilish jarayonida sezilarli qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Har bir xalqning ijtimoiy-maishiy hayoti, tarixiy tajribasi va mentaliteti natijasida shakllangan metaforalar boshqa til sohiblari uchun begona bo'lishi mumkin. Shu sababli, bir tilda o'ziga xos bo'lgan obrazli ifodalar boshqa tilga so'zma-so'z tarjima qilinganda mazmuniy va estetik yo'qotishlarga olib kelishi ehtimoli yuqori. Masalan, fransuz tiliga xos ayrim metaforik ifodalar o'zbek tilida mavjud emas yoki aksincha, o'zbek tilidagi ko'plab milliy metaforalar fransuz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas.

Shu bois, metaforalarni o'zbek tilidan fransuz tiliga yoki fransuz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida har doim ham kutilgan natijaga erishish imkoni bo'lavermaydi. Bunday holatlarda tarjimon metaforik ifodani to'g'ridan-to'g'ri emas, balki funksional va semantik jihatdan mos keladigan boshqa metafora bilan almashtirish zaruratiga duch keladi. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, bunday almashtirish asl matnning ifoda darajasini saqlab qolishga va tarjimaning idiomatik, tabiiy chiqishiga xizmat qiladi [2,125].

Demak, metafora – bu bir hodisa yoki tushunchaning mohiyati va hissiy jihatlarini boshqa bir hodisa nuqtai nazaridan anglash va tushuntirish vositasidir. Metafora inson tafakkurining muhim mexanizmlaridan biri bo'lib, abstrakt tushunchalarni idrok etishda muhim rol o'ynaydi. Buyuk nemis faylasufi Georg Kristof Lixtenberg metaforaning ahamiyatini yuqori baholab: “Yaxshi metafora – bu hatto politsiya ham kuzatishi kerak bo'lgan narsa”, deya ta'riflagan. Rus olimi V.V. Nalimov esa metaforaning kognitiv va mantiqiy ahamiyatiga e'tibor qaratib, shunday yozadi: “Oddiy tilda mantiqning yetishmasligi metafora yordamida qoplanadi. Matnning mantiqiy va metaforik tabiati uning bir-birini to'ldiruvchi ikki ko'rinishidir” [Теория и метафоры, 1990:5].

Metafora har bir xalqning milliy-madaniy xususiyatlari, tarixiy tajribasi, an'analari, urf-odatlarini hamda dunyoqarashini o'zida mujassamlashtiruvchi murakkab va ko'p qirrali lingvistik hodisa hisoblanadi. U nafaqat badiiy tasvir vositasi sifatida, balki inson tafakkuri va idrok jarayonining muhim kognitiv mexanizmi sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu sababli metafora bugungi kunda tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari – lingvokognitiv va lingvomadaniy tadqiqotlarning markaziy obyektlaridan biriga aylangan.

Metafora tilda ma'no yaratishda eng kuchli va keng tarqalgan vositalardan biridir. U nafaqat badiiy asarlarda, balki kundalik muloqotda ham insonlarning hissiyotlari, qarashlari va tushunchalarini ifodalashda faol ishlatiladi. Har bir tilning o'ziga xos metaforalari mavjud bo'lib, ular o'sha tilning o'z madaniyati, tarixiy jarayonlari va xalqning dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liqdir. Metafora (yunoncha meta – “orqasida” va phero – “olib boorish”) tilshunoslikda biror narsa yoki hodisani boshqa bir narsa bilan taqqoslash orqali uning mohiyatini yanada chuqurroq va boyroq tushuntirish usulidir. Tilshunoslar bu ifodalarni nafaqat nutqdagi dekorativ vositalar sifatida, balki inson tafakkuri va ijtimoiy tuzilmasining ramzi sifatida ko'rib chiqadilar. Har bir madaniyat, o'zining tarixi, qadriyatlarini va dunyoqarashi asosida til orqali turli xil metaforalarni ishlab chiqqan.

Lingvokognitiv yondashuv metaforani insonning borliqni idrok etishi, tushunchalarni shakllantirishi va abstrakt hodisalarni anglash jarayoni bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. Bu nuqtai nazardan qaraganda, metafora til birliklarining oddiy ko'chma ma'nosi emas, balki inson ongida mavjud bo'lgan konseptual tizimning til orqali namoyon bo'lish shaklidir. Lingvomadaniy yondashuv esa metaforani muayyan xalqning madaniy qadriyatlarini, mentaliteti va milliy tafakkuri bilan bog'liq holda tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, metaforalarda xalqning hayot tarzi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy stereotiplari aks etishini ko'rsatadi.

Hozirgi davrda metaforani muayyan bir til doirasida yoki turli tillarni qiyosiy-chog'ishtirma asosda o'rganishga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Xususan, o'zbek tili va boshqa tillardagi metaforalarni qiyoslash orqali turli xalqlarning assotsiativ tafakkuridagi umumiylik va farqlilik jihatlarini aniqlash imkoniyati yuzaga keladi. Bunday tadqiqotlar tillararo konseptual o'xshashliklar va milliy-madaniy tafovutlarni ochib berishga xizmat qiladi.

Shuningdek, metaforalarni qiyosiy o'rganish o'zbek xalqi va chog'ishtirilayotgan til sohiblari o'rtasidagi ijtimoiy-madaniy aloqalarning rivojlanishiga, madaniyatlararo muloqotni mustahkamlashga ham muhim hissa qo'shadi. Zero, metaforalar orqali xalq tafakkurining o'ziga xosligi, qadriyatlar tizimi va dunyoni idrok etish usullari namoyon bo'ladi. Shu bois metaforani lingvokognitiv va lingvomadaniy jihatdan tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, tarjimashunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya va til o'qitish sohalari uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Ushbu faslda nemis va o'zbek tillaridagi metaforalarning lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Metaforalar xalqning dunyoqarashi, mentaliteti, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi

muhim lingvistik birlik sifatida o‘rganiladi. Tadqiqotda har ikki tildagi metaforalar semantik, kognitiv va madaniy konnotatsiya nuqtayi nazaridan solishtiriladi. Nemis va o‘zbek metaforalaridagi o‘xshash va farqli jihatlar misollar asosida yoritiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Nyumark metaforalarni struktur jihatdan oddiy, ya’ni bir lisoniy birlik bilan ifodalanadigan metafora hamda yasama, ya’ni so‘z birikmasi, gap hattoki butun boshli matn bilan ifodalanadigan metaforalarga ajratadi. Funktsional jihatdan esa metaforalarning ikki – konnotativ va estetik vazifasi borligi ko‘rsatadi. Konnotativ funksiya metaforaning ham aniq, ham mavhum tushunchalarni batafsil tasvirlashini, fikrlarni yorqin ifodalash va tasvirlangan obyektning sifatini tavsiflash xususiyatini anglatadi. Estetik vazifasi esa metaforaning o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatish, uni qiziqtirish va hayratda qoldirish xususiyatiga egaligini anglatadi. Olim bu ikki funksiyaning metaforada mujassamlanishini qayd etgan, ya’ni metaforada shakl va mazmun birligi, kognitiv va estetik vazifalar mujassamlashgan bo‘lishi kerak.

Kognitiv yondashuvga ko‘ra, metafora – bu **manba soha** va **maqsad soha** o‘rtasidagi konseptual ko‘chishdir. Masalan, “Hayot – yo‘l” metaforasi ko‘plab tillarda uchraydi, biroq uning madaniy talqini har xil bo‘lishi mumkin. Konnotatsiya – so‘z yoki iboraning asosiy ma’nosidan tashqari, madaniy, emotsional va baholovchi ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Metaforalar aynan konnotativ ma’no orqali madaniyatni aks ettiradi. Masalan, o‘zbek tilida **“yuragi tog‘dek”** iborasi ijobiy baho bildirsa, tog‘ obrazi mustahkamlik va qudrat ramzi hisoblanadi. Nemis tilida esa tog‘ metaforasi ko‘proq sovuqlik yoki masofa bilan bog‘lanishi mumkin. O‘zbek metaforalari asosan:

- tabiat (yer, suv, quyosh),
- oila va qarindoshlik,
- mehnat va sabr,
- diniy va axloqiy qadriyatlar bilan bog‘liq. Misollar:
- “Ko‘ngli ochiq” – samimiy, saxiy inson
- “Yuragi qora” – yomon niyatli
- “Tili zahar” – achchiq so‘z

Bu metaforalarda yurak va ko‘ngil insonning ichki dunyosini ifodalovchi markaz sifatida talqin qilinadi. Bu esa o‘zbek mentalitetida hissiyot va axloqning ustuvor ekanini ko‘rsatadi. Lingvomadaniyat til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy aloqani o‘rganadi. Til madaniyatni aks ettiradi, madaniyat esa til orqali avloddan avlodga uzatiladi. Metaforalar ushbu jarayonda alohida o‘rin tutadi, chunki ular xalqning kollektiv tajribasini, qadriyatlarini va stereotiplarini mujassamlashtiradi. Konnotatsiya – bu so‘z yoki iboraning denotativ (asosiy) ma’nosidan tashqari, ijtimoiy, madaniy, emotsional va baholovchi komponentlarini o‘z ichiga olgan ma’nodir. Metaforalarda aynan konnotativ qatlam yetakchi hisoblanadi.

- Tabiat va makon asosidagi metaforalar
- O‘zbek metaforalari ko‘pincha tabiat obrazlari orqali shakllanadi:
- tog‘dek odam – kuchli, ishonchli
- daryodek oqil – cheksiz donishmand
- yerga urmoq – kamsitmoq
- quyoshdek porlamoq — shon-shuhrat qozonmoq

Bu metaforalar xalqning tabiat bilan uyg‘un hayot kechirganini va makonning tafakkurdagi muhim o‘rnini aks ettiradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. *Nemis va o‘zbek metaforalarining qiyosiy-kognitiv tahlili*

Kognitiv soha	O‘zbek tili	Nemis tili
His-tuyg‘u	Yurak, ko‘ngil	Sovuqlik, bosim
Jamiyat	Oila, qarindoshlik	Mexanizm, tizim
Vaqt	Sabrlilik	Resurs
Axloq	Diniy-axloqiy	Huquqiy-ratsional

Masalan, o‘zbek tilidagi “sabri kosasi to‘ldi” iborasi emotsional portlashni bildirsa, nemis tilida “die Geduld verlieren” nisbatan neytral, psixologik holatni ifodalaydi. Metaforalar madaniyatlararo muloqotda eng qiyin tarjima qilinadigan birliklardandir. So‘zma-so‘z tarjima ko‘pincha konnotativ yo‘qotishga olib keladi.

- Masalan:
- Tomaten auf den Augen haben → “voqelikni ko‘rmaslik”

Ко'ngli osmonda → nemis tilida to'g'ridan-to'g'ri muqobil yo'q

Xulosa. Shu sababli tarjimonda lingvomadaniy kompetensiya muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. *Теория и практика перевода*. – Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1963.
3. Налимов В.В. *Вероятностная модель языка*. –Москва: Наука, 1979.
4. *Теория метафоры* / Под ред. Н.Д. Арутюновой. –Москва: Прогресс, 1990.
5. Телия В.Н. *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.
6. Маслова В.А. *Лингвокультурология*. –Москва: Академия, 2001.
7. Kövecses Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
8. Newmark Peter. *A Textbook of Translation*. –London: Prentice Hall, 1988.
9. Munday Jeremy. *Introducing Translation Studies*. London: Routledge, 2001.
10. Раҳматуллаев Ш. *Ўзбек тили фразеологияси*. –Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
11. Маҳмудов Н. *Тил ва маданият*. –Тошкент: Фан, 2010.
12. Сафаров Ш. *Когнитив тилишунослик асослари*. Тошкент: Фан, 2006.

ERGASH QILICHEV MUALLIFLIK KORPUSIDA INTELLEKTUAL TAHLIL USULLARI

Toirova Guli Ibragimovna,

*Buxoro davlat universiteti O'zbek tilshunosligi
va jurnalistika kafedrasida professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)*

tugulijon@mail.ru

Taxirova Marjona Olim qizi,

*Buxoro davlat universiteti
Kompyuter lingvistikasi magistranti
marjonaxontaxirova@gmail.com*

Muzaffarova Ruxshona Bobomurod qizi,

*Buxoro davlat universiteti talabasi
Muzaffarovaruxshona705@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada tilshunos olim E.R. Qilichev mualliflik korpusining yaratilish tamoyillari va unda intellektual tahlil usullarini qo'llash masalalari yoritilgan. Tadqiqotda Text Mining, Natural Language Processing (NLP) va Data Mining metodlari yordamida muallifning 30 ta ilmiy maqolasi va 10 ta kitobi statistik hamda tematik tahlil qilingan. Korpusning strukturaviy modeli, konkordans imkoniyatlari va leksik-statistik ko'rsatkichlari asosida muallif ilmiy merosining konseptual yadrosi aniqlangan. Tahlil natijalari E. Qilichev diskursida uslubshunoslik va nutq madaniyati yo'nalishlari yetakchi ekanligini, shuningdek, yillar kesimida terminologik intensivlikning o'zgarish dinamikasini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: milliy korpus, mualliflik korpusi, korpus lingvistikasi, tahlil, chastotaviy tahlil.

МЕТОДЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА В АВТОРСКОМ КОРПУСЕ ЭРГАША КИЛИЧЕВА

Аннотация. В статье рассматриваются принципы создания авторского корпуса лингвиста Э. Р. Киличева и вопросы применения в нём методов интеллектуального анализа. В исследовании с помощью методов Text Mining, Natural Language Processing (NLP) и Data Mining проведён статистический и тематический анализ 30 научных статей и 10 книг автора. На основе структурной модели корпуса, его конкордансных возможностей и лексико-статистических показателей определено концептуальное ядро научного наследия автора. Результаты анализа показывают, что в дискурсе Э. Киличева ведущими направлениями являются стилистика и культура речи, а также демонстрируют динамику изменения терминологической интенсивности в разрезе лет.

Ключевые слова: национальный корпус, авторский корпус, корпусная лингвистика, анализ, частотный анализ.

METHODS OF INTELLIGENT ANALYSIS IN THE AUTHORIAL CORPUS OF ERGASH KILICHEV

Abstract. The article examines the principles of creating an authorial corpus of the linguist E.R. Qilichev and the application of intellectual analysis methods within it. The study involved a statistical and thematic analysis of the author's 30 scientific articles and 10 books using Text Mining, Natural Language Processing (NLP), and Data Mining methods. Based on the corpus's structural model, concordance capabilities, and lexico-statistical indicators, the conceptual core of the author's scholarly legacy was identified. The analysis results indicate that the fields of stylistics and speech culture are predominant in E. Qilichev's discourse, and also show the dynamics of change in terminological intensity over the years.

Keywords: national corpus, authorial corpus, corpus linguistics, analysis, frequency analysis.

Kirish. Hozirgi davr tilshunosligida raqamli texnologiyalar va korpus lingvistikasi metodlarining joriy etilishi ilmiy tadqiqotlar samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Ayniqsa, matnlarni elektron shaklda jamlash, strukturallashtirish va avtomatik tahlil qilish imkoniyatlari til hodisalarini yangi metodologik asosda o'rganishga yo'l ochdi. O'zbek tilshunosligida ham korpus lingvistikasi so'nggi yillarda jadal

rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri bo'lib, milliy va mualliflik korpuslari yaratish tajribasi bosqichma-bosqich takomillashib bormoqda. Mualliflik korpusi – bu muayyan ijodkorning barcha asarlari yoki matnlari jamlangan, ilmiy-teknik jihatdan qayta ishlangan va qidiruv-tahlil imkoniyatlariga ega bo'lgan elektron matnlar majmuasidir. Bunday korpuslar yordamida muallifning individual uslubini aniqlash, leksik birliklar chastotasini belgilash, grammatik va sintaktik modellarning ustuvorligini ko'rsatish, diskurs va stilistik tendensiyalarni ilmiy asosda tahlil qilish mumkin. Korpus lingvistikasida matn to'plamlarini avtomatik va statistik usullarda o'rganish leksik, sintaktik, diskursiv hamda stilistik xususiyatlarni ob'ektiv mezonlar asosida aniqlash imkonini beradi.

O'zbek tilshunosligida yaratilgan mualliflik korpuslari orasida Abdurauf Fitrat va Alisher Navoiy merosiga bag'ishlangan milliy korpuslar alohida e'tiborga loyiqdir. Fitrat mualliflik korpusi lingvistik va statistik tahlilga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi: unda konkordans, kengaytirilgan qidiruv, lemma va til statistikasi ruknlari mustaqil modul sifatida ishlab chiqilgan. Bu esa so'zlarning kontekstual qo'llanishi, chastotasi va kelib chiqishini aniqlashda qulay imkoniyat yaratadi. Navoiy milliy korpusi esa mumtoz adabiy merosni janriy va tematik jihatdan tizimlashtirishga qaratilgan bo'lib, devonlar, hikmatlar hamda ilmiy tadqiqotlar ruknlari orqali adabiy-estetik tahlilni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur tajribalar shuni ko'rsatadiki, mualliflik korpusini yaratishda nafaqat matnlarni raqamlashtirish, balki ularni intellektual tahlil usullari asosida qayta ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Intellektual tahlil usullari – Text Mining, Natural Language Processing (NLP) va Data Mining – korpusdan ma'lumot chiqarish, kalit so'zlarni aniqlash, semantik munosabatlarni modellashtirish, diskurs va stilistik tendensiyalarni vizuallashtirish imkonini beradi. Ushbu metodlar yordamida muallif konseptosferasini rekonstruksiya qilish, terminologik tizimini aniqlash hamda uslubiy evolyutsiyasini statistik asosda ko'rsatish mumkin bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, E. Qilichev mualliflik korpusini yaratish va unda intellektual tahlil usullarini qo'llash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur maqolada E. Qilichev korpusining strukturaviy modeli hamda unda Text Mining, NLP va Data Mining metodlarini qo'llashning nazariy-metodologik asoslari yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mualliflik korpuslarini yaratish va ularni intellektual tahlil usullari asosida o'rganish masalasi zamonaviy korpus lingvistikasi va raqamli filologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda xalqaro miqyosda korpus lingvistikasi nazariyasi, mualliflik korpusi modeli hamda Text Mining, NLP va Data Mining metodlari keng qo'llanila boshladi. Ushbu tadqiqotlar matnni avtomatik qayta ishlash, statistik tahlil qilish hamda diskursiv xususiyatlarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytirdi[1].

Korpus lingvistikasi bo'yicha klassik ilmiy ishlarda korpusni shakllantirish prinsiplari, reprezentativlik, balanslilik va annotatsiya masalalari batafsil yoritilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa muallifga yo'naltirilgan (author-centered) korpuslar alohida e'tiborga olinmoqda. Bunday korpuslar muallifning individual uslubini, leksik boyligini, sintaktik modellarini va diskurs strategiyalarini aniqlashga xizmat qiladi. Statistik ko'rsatkichlar (chastota, dispersiya, kollokatsiya) asosida muallif konseptosferasini modellashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

O'zbek tilshunosligida ham milliy va mualliflik korpuslarini yaratish borasida muayyan tajriba to'plangan. Xususan, Alisher Navoiy merosiga bag'ishlangan milliy korpus mumtoz adabiy tilni tizimli o'rganish, poetik birliklarni semantik tglash va janriy tasniflash imkonini beradi. Mazkur korpusda devonlar, hikmatlar va ilmiy tadqiqotlar ruknlari orqali adabiy-estetik tahlil ustuvorlik kasb etadi. Shuningdek, Abdurauf Fitrat mualliflik korpusi lingvistik va statistik tahlilga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Unda konkordans, kengaytirilgan qidiruv, lemma va til statistikasi kabi modullar mavjud bo'lib, bu struktura muallif matnlarini avtomatik tahlil qilish va leksik-semantik qatlamni aniqlashga qulay sharoit yaratadi. Fitrat korpusida so'z chastotasi, morfologik shakllar va kontekstual qo'llanishlar statistik asosda ko'rsatilgan bo'lib, bu jihat uni tilshunoslik tadqiqotlari uchun samarali platformaga aylantiradi.

Ilmiy adabiyotlarda intellektual tahlil usullari – Text Mining, Natural Language Processing (NLP) va Data Mining – korpus tadqiqotlarining metodologik asosi sifatida e'tirof etiladi. Text Mining yordamida kalit so'zlar, tematik klasterlar va kollokatsiyalar aniqlanadi [4]. NLP texnologiyalari esa tokenizatsiya, lemmatizatsiya, morfologik tglash va sintaktik parsing orqali matnning lingvistik tuzilishini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Data Mining metodlari asosida esa yashirin qonuniyatlar, tematik modellar va diskursiv tendensiyalar aniqlanadi hamda vizual ko'rinishda taqdim etiladi. Shu bilan birga, o'zbek tilshunosligida mualliflik korpuslarini intellektual tahlil qilish bo'yicha kompleks tadqiqotlar hali yetarli darajada emas. Aksariyat ishlar korpusni yaratish va matnlarni jamlash bosqichida to'xtab qolmoqda. Statistik va semantik modellashtirish, konseptual tarmoqlarni qurish, diskurs dinamikasini vaqt bo'yicha tahlil qilish kabi yo'nalishlar esa endigina shakllanmoqda.

Demak, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mualliflik korpuslari tilshunoslik tadqiqotlarida muhim metodologik vosita sifatida qaralmoqda. Biroq E. Qilichev mualliflik korpusini intellektual tahlil usullari asosida o'rganish masalasi alohida, tizimli tadqiqotni talab qiladi. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, mualliflik korpusini zamonaviy raqamli metodlar asosida tahlil qilishning nazariy va amaliy asoslarini yoritishni maqsad qiladi.

Abdurauf Fitrat mualliflik korpusi yetti asosiy rukndan iborat bo'lib, u raqamli filologiya talablari asosida ishlab chiqilgan kompleks elektron platforma hisoblanadi. Korpusning "Asosiy" rukni bosh sahifa vazifasini bajaradi hamda unda asarlar soni, janrlar kesimidagi taqsimot va so'nggi qo'shilgan materiallar haqida umumiy ma'lumot beriladi. Mazkur bo'lim foydalanuvchiga korpus tarkibi va hajmi haqida dastlabki tasavvur hosil qilish imkonini yaratadi [7].

"Haqida" ruknida Abdurauf Fitratning tarjimai holi, ijodiy faoliyati, korpusning yaratilish maqsadi hamda undan foydalanish bo'yicha metodik ko'rsatmalar keltiriladi. Shuningdek, asarlar katalogi janr va yozilgan yil kesimida tizimlashtirilgan. Ushbu bo'lim nazariy-ma'lumotnoma xarakteriga ega bo'lib, korpusdan ilmiy foydalanish tamoyillarini belgilaydi.

"Konkordans" rukni korpusning lingvistik jihatdan eng muhim bo'limlaridan biri hisoblanadi. Unda muayyan so'zning kontekstual qo'llanishi, shakli variatsiyasi va chastotasi aniqlanadi. Masalan, "adabiyoti" leksemasi aniq yozilish shaklida 94 marotaba, so'z boshida 74 marotaba, so'zning istalgan qismida esa 73 marotaba uchragani statistik ko'rsatkich sifatida qayd etiladi. Bu modul til birliklarining funksional faolligini empirik asosda o'rganish imkonini beradi.

"Kengaytirilgan qidiruv" rukni esa muayyan asar doirasida, ma'lum janr kesimida yoki aniq yillar oralig'ida so'z va iboralarni izlash imkoniyatini taqdim etadi. Bu jihat korpusni ilmiy tadqiqotlar uchun moslashuvchan va ko'p parametrlil izlanish vositasiga aylantiradi.

"Asarlar" ruknida Fitratning barcha raqamlashtirilgan asarlari janrlar bo'yicha tasniflanib, har bir asarning to'liq matni va yozilgan yili ko'rsatiladi. Bu bo'lim adabiy merosni yaxlit elektron shaklda taqdim etishga xizmat qiladi.

"Lemma" rukni tilshunoslik nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega. Unda so'zlarning asosiy shakli (lemma), ularning morfologik variantlari hamda etimologik manbai beriladi. Masalan, "davlat" leksemasining arab tilidan o'zlashgani ko'rsatiladi. Mazkur bo'lim morfologik va etimologik tahlil uchun mustahkam asos yaratadi.

"Til statistikasi" rukni esa umumiy so'zlar soni, eng ko'p qo'llangan birliklar, so'z chastotasi hamda grammatik ko'rsatkichlarni qamrab oladi. Shunday qilib, Fitrat mualliflik korpusi lingvistik-statistik tahlilga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Alisher Navoiy milliy korpusi esa buyuk mutafakkirning badiiy va ilmiy merosini yagona elektron platformada jamlagan raqamli ilmiy manba sifatida shakllantirilgan[8]. Mazkur korpus Navoiy asarlarini tizimli ravishda o'rganish, uning individual uslubi, leksik boyligi va poetik xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Korpus sakkiz rukndan iborat: bosh sahifa, tarjimai hol, devonlari, asarlari, hikmatlari, ilmiy tadqiqotlar, yangiliklar va korpus haqida.

"Bosh sahifa" ruknida korpusning umumiy tavsifi, asarlar soni, devon va dostonlar haqida qisqacha ma'lumot beriladi. "Tarjimai hol" bo'limida Navoiy hayoti va ijodi, davlat arbobi sifatidagi faoliyati, ijodiy bosqichlari, tarixiy-adabiy muhit va lirik janrlar yoritiladi.

"Devonlar" ruknida "Xazoyin ul-maoniy" tarkibidagi devonlar, ularning janriy tarkibi va she'riy tasnifi beriladi. "Asarlar" bo'limida "Arba'in", "Vaqfiya", "Xamsa" va boshqa ilmiy-badiiy asarlar to'liq matn shaklida taqdim etiladi. "Hikmatlar" ruknida esa Navoiy hikmatli so'zlari va axloqiy-falsafiy qarashlari jamlangan. "Ilmiy tadqiqotlar" bo'limida Navoiy ijodi yuzasidan olib borilgan maqolalar va dissertatsiyalar o'rin olgan bo'lsa, "Yangiliklar" rukni korpus yangilanishi va ilmiy tadbirlar haqida ma'lumot beradi. "Korpus haqida" ruknida esa platformaning yaratilish maqsadi, tarkibi va metodologik asoslari bayon etiladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Abdurauf Fitrat va Alisher Navoiy mualliflik korpuslari o'zbek adabiy merosining ikki muhim tarixiy bosqichini aks ettiradi [7,8]. Navoiy korpusi mumtoz adabiyot va eski o'zbek tilining mukammal namunasini janriy va tematik tizimlashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa, Fitrat korpusi lingvistik-statistik tahlil imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Xususan, Fitrat korpusida "konkordans", "lemmalar" va "til statistikasi" ruknlarining alohida ajratilishi uning tilshunoslik tadqiqotlari uchun yuqori darajada moslashganini ko'rsatadi. Shunday qilib, Fitrat korpusi ko'proq lingvistik va statistik izlanishlar uchun qulay ilmiy platforma sifatida namoyon bo'lsa, Navoiy korpusi adabiy merosni janriy-tematik jihatdan mukammal tizimlashtirishga xizmat qiladi. Bu ikki korpus o'zaro uyg'un holda o'zbek adabiyoti va tilshunosligining turli tarixiy qatlamlarini raqamli muhitda tadqiq etish imkoniyatini kengaytiradi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida professor E.R.Qilichevning 30 ta ilmiy maqolasi va 10 ta kitobi mualliflik korpusi asosida tahlil qilindi. Shuningdek, 2000–2008-yillar oralig'ida e'lon qilingan

ilmiy ishlari statistik jihatdan umumlashtirildi. Tahlil jarayonida korpusning strukturaviy modeli (Bosh sahifa, Tarjimai hol, Qidiruv modullari, Muallif ijodiy merosi, Akademik meros va shogirdlar ijodi, Videomateriallar, Korpus haqida ma'lumot) hamda intellektual tahlil usullari (chastota tahlili, tematik guruhlash, konkordans va kengaytirilgan qidiruv) qo'llanildi ("1-rasm", "2-rasm" va "3-rasm"ga qarang). Yaratilgan mualliflik korpusi ko'p modulli tizim sifatida shakllantirildi. "Muallif ijodiy merosi" ruknida ilmiy maqolalar va kitoblar alohida tasniflanib, har bir matn metama'lumot (yili, janri, mavzusi) bilan ta'minlandi. "Konkordans qidiruv" moduli orqali kalit birliklarning kontekstual qo'llanishi, "Kengaytirilgan qidiruv" yordamida esa muayyan davr, janr va mavzu kesimida tahlil olib borish imkoniyati yaratildi.

Natijada korpus nafaqat bibliografik baza, balki lingvistik-statistik tadqiqotlar uchun funksional platforma ekanligi tasdiqlandi. Mazkur ko'rsatkichlar professor E. R. Qilichev faoliyatining asosan ilmiy-nazariy va metodik yo'nalishga ega ekanini ko'rsatadi. Ilmiy maqolalarning yuqori ulushi (40 ta) muallifning tadqiqotchilik salohiyati yetakchi o'ringda ekanini tasdiqlaydi.

Korpus asosida amalga oshirilgan tematik klasterlash natijalari professor E.R.Qilichev ilmiy merosining yo'nalishlar bo'yicha aniq tizimlanganini ko'rsatdi. Tahlil jarayonida 30 ta maqola va 10 ta kitob mazmunan guruhlashtirilib, ularning konseptual yaqinligi va terminologik faolligi inobatga olindi. Natijada ilmiy ishlar beshta asosiy tematik yo'nalishga ajratildi.

1-rasm. Mualliflik korpus interfeysi

Birinchi va yetakchi yo'nalish uslubshunoslik hamda nutq madaniyatiga oid tadqiqotlardir (18 ta ish). Mazkur guruhga uslubiy ma'no, fonostilistika, grafik vositalar, evfemik nutq, konnotativ ma'no kabi masalalarga bag'ishlangan ishlanmalar kiradi. Chastota tahlili ushbu yo'nalishda "uslub", "nutq", "ma'no", "ifoda", "vosita" birliklari yuqori statistik ko'rsatkichga ega ekanini ko'rsatdi. Bu holat muallif ilmiy konsepsiyasining markazida nutqning uslubiy tashkil topishi va ma'no qatlamlari turganini tasdiqlaydi.

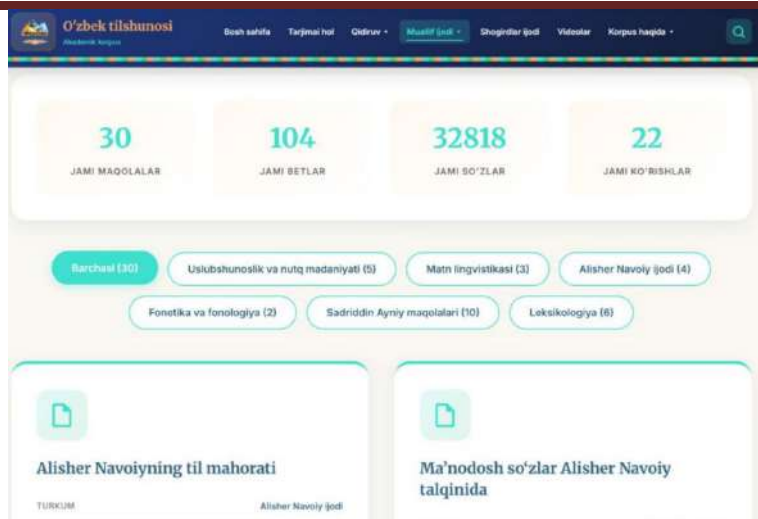
Ikkinchi yo'nalish onomastika va antroponimikaga oid ishlardan iborat bo'lib (8 ta ish), unda o'zbek tili onomastikasi, shaxs nomlari tizimi, toponimik birliklar hamda ayol antropoleksemalar masalalari yoritilgan. Mazkur tadqiqotlar muallifning nomshunoslik sohasiga ham nazariy va amaliy hissa qo'shganini ko'rsatadi.

Uchinchi tematik blok matn lingvistikasi bilan bog'liq bo'lib (6 ta ish), matnning lingvistik tahlili, badiiy matn sharhi va matn tuzilishining semantik-pragmatik xususiyatlari tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalish muallif ilmiy qarashlarida matnni yaxlit kommunikativ birlik sifatida talqin qilish tamoyili ustuvor ekanini namoyon etadi.

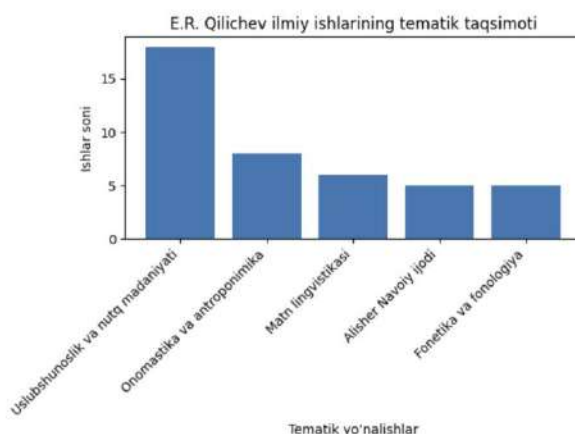
To'rtinchi yo'nalish Alisher Navoiy ijodining lingvistik talqiniga bag'ishlangan ishlardan iborat (5 ta ish). Bu tadqiqotlarda Navoiy asarlaridagi ma'nodosh so'zlar, fe'l kategoriyalari, til mahorati va uslubiy xususiyatlar tahlil qilingan. Mazkur blok muallifning mumtoz adabiyot tiliga ilmiy yondashuvi chuqur va tizimli xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Beshinchi yo'nalish fonetika va fonologiyaga doir ishlardan tashkil topgan (5 ta ish). Unda fonetik vositalar, intonatsiya va fonostilistik hodisalar tahlil qilingan bo'lib, ularning uslubiy ma'no hosil qilishdagi o'rni ochib berilgan. Bu esa fonetik qatlamning stilistik tahlil bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tematik nisbatlar uslubshunoslik va nutq madaniyati yo'nalishi muallif ilmiy faoliyatida yetakchi o'rinni egallashini ko'rsatadi. Ushbu yo'nalish umumiy ishlarning qariyb 27 foizini tashkil etadi va muallif ilmiy merosining konseptual yadrosini belgilaydi ("1-diagramma" qarang).

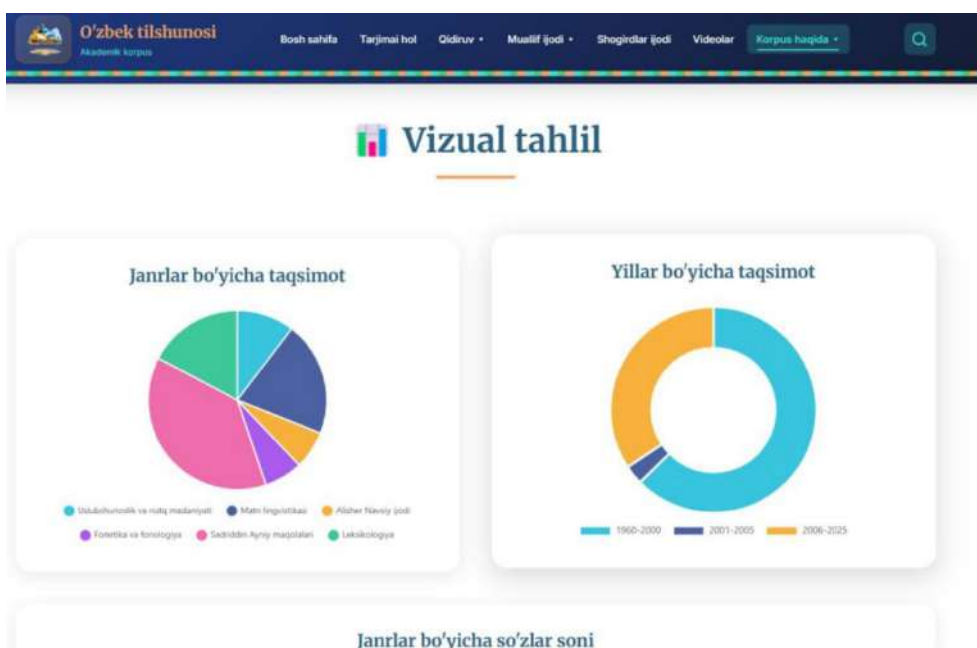

2-rasm. Statistika

1-diagramma.

Konkordans va chastota tahlili orqali muallif diskursida markaziy konseptlar aniqlanib, ularning o‘zaro semantik bog‘lanishi modellashtirildi. “Uslub – ma’no – nutq – ifoda” konseptual zanjiri muallif ilmiy tafakkurining asosiy paradigmasini tashkil etishi kuzatildi.

Janrlar bo'yicha so'zlar soni
3-rasm. Statistika

Kengaytirilgan qidiruv yordamida muayyan davrlarda terminologik intensivlik o'zgarishi aniqlandi. Masalan, 2006–2008-yillarda “fonostilistika” va “konnotativ ma'no” birliklarining qo'llanishi sezilarli darajada oshgan.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda Ergash R. Qilichev mualliflik korpusi modeli ishlab chiqilib, uning asosida intellektual tahlil usullari – Text Mining, NLP va Data Mining metodlari qo'llanildi. Korpus materiallari sifatida muallifning 30 ta ilmiy maqolasi va 10 ta kitobi tanlab olinib, ularning tematik, statistik va semantik xususiyatlari kompleks o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, muallif ilmiy merosi aniq konseptual tizimga ega bo'lib, unda uslubshunoslik va nutq madaniyati yo'nalishi yetakchi o'rin egallaydi. Chastota va konkordans tahlili orqali “uslub”, “nutq”, “ma'no”, “ifoda”, “vosita” kabi tayanch birliklar muallif ilmiy diskursining markaziy kategoriyalari ekanligi aniqlandi. Tematik klasterlash esa ilmiy ishlarni besh asosiy yo'nalishga ajratish imkonini berdi va ularning o'zaro nisbatini statistik jihatdan asoslab berdi. Yillar kesimidagi dinamik tahlil muallif ilmiy faoliyatining 2000 – 2008-yillarda ayniqsa sarmahsul bosqichga kirganini ko'rsatdi. Bu davrda nazariy-lingvistik tadqiqotlar bilan bir qatorda o'quv-uslubiy ishlar ham izchil rivojlangan.

Mualliflik korpusi modeli nafaqat bibliografik tizim, balki ilmiy merosni raqamli muhitda saqlash, tizimlashtirish va intellektual qayta ishlash imkonini beruvchi zamonaviy platforma sifatida o'zini oqladi. Text Mining va NLP metodlari yordamida muallif diskursining konseptual yadrosi, terminologik barqarorligi va uslubiy tendensiyalari aniqlashtirildi. Data Mining yondashuvi esa statistik qonuniyatlarni ochib berishga xizmat qildi. Umuman olganda, E. R. Qilichev mualliflik korpusini yaratish va uni intellektual tahlil qilish o'zbek tilshunosligida raqamli filologiya yo'nalishining rivojiga muhim hissa qo'shadi. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida mualliflik korpuslarini yaratish metodologiyasini takomillashtirish, lingvistik ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish va ilmiy merosni raqamlashtirish jarayonlarini yanada rivojlantirish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Атабоев Н.Б. Корпус тилишунослиги шаклланишининг диахроник тадқиқи // Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университетининг ахборотномаси. – Нукус. №4/ 2018. – Б. 147-150.
2. Грудева Е. В. Корпусная лингвистика: учеб. пос. 3-е изд., стереотип. М.: ФЛИНТА, 2017.
3. Джафарова Д.Ф. Модели лингвистического анализа текстов таджикского языка: на материале газелей Хафиза. Автореферат.
4. Захаров В. П. Корпусная лингвистика: учеб.-метод. пос. СПб.: Изд-во С.-Пе-терб. унта, 2005.- С. 45.
5. Хамроева Ш. Ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишининг лингвистик асослари. Монография. – 2020. Б. – 62.
6. Хамроева Ш.М. “Корпус лингвистикаси атамаларининг қисқача изоҳли луғати” Бухоро 2018. -30 б.
7. <https://fitratkorpusi.uz/advanced-search/>
8. <https://alishernavoicorpus.uz>

PRAGMATIC AND LINGUISTIC STUDY OF GASTRONOMY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

*Tolipova Shahnoza Shuhratovna,
Tashkent State Medical University
stolipova12@gmail.com*

Abstract. *This article explores the pragmatic and linguistic features of gastronomic vocabulary in English and Uzbek languages. Gastronomic discourse reflects cultural traditions, national identity, and communicative practices connected with food culture. The study examines lexical units, phraseological expressions, and communicative strategies used in gastronomic contexts such as restaurant menus, everyday communication, and media discourse. Comparative linguistic analysis is used to identify similarities and differences between English and Uzbek gastronomic terminology. Particular attention is paid to the pragmatic functions of food-related expressions, including politeness strategies, cultural symbolism, and marketing communication. The findings show that gastronomic vocabulary performs not only a nominative function but also a cultural and pragmatic role in communication.*

Keywords: *gastronomy, pragmatics, linguistics, English language, Uzbek language, food culture, discourse, communication, semantics, culture.*

ПРАГМАТИЧЕСКОЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГАСТРОНОМИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. *В статье рассматриваются прагматические и лингвистические особенности гастрономической лексики в английском и узбекском языках. Гастрономический дискурс отражает культурные традиции, национальную идентичность и коммуникативные практики, связанные с культурой питания. Исследование анализирует лексические единицы, фразеологизмы и коммуникативные стратегии, используемые в гастрономическом контексте, включая ресторанные меню, повседневное общение и медиадискурс. Сравнительный анализ позволяет выявить сходства и различия между гастрономической терминологией двух языков. Особое внимание уделяется прагматическим функциям гастрономических выражений, включая стратегии вежливости, культурную символику и рекламную коммуникацию.*

Ключевые слова: *гастрономия, прагматика, лингвистика, английский язык, узбекский язык, культура питания, дискурс, коммуникация, семантика, культура.*

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA GASTRONOMIYANING PRAGMATIK VA LINGVISTIK TADQIQI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi gastronomik leksikaning pragmatik va lingvistik xususiyatlari o‘rganiladi. Gastronomik diskurs milliy madaniyat, an‘analar va ovqatlanish bilan bog‘liq kommunikativ jarayonlarni aks ettiradi. Tadqiqotda restoran menyulari, kundalik muloqot va ommaviy axborot vositalarida qo‘llaniladigan gastronomik birliklar, frazeologizmlar va kommunikativ strategiyalar tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil orqali ingliz va o‘zbek gastronomik terminologiyasi o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari gastronomik leksika nafaqat nomlash vazifasini, balki madaniy va pragmatik funksiyalarni ham bajarishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *gastronomiya, pragmatika, lingvistika, ingliz tili, o‘zbek tili, ovqat madaniyati, diskurs, kommunikatsiya, semantika, madaniyat.*

Introduction. In modern linguistics, the relationship between language and culture has become one of the most significant areas of research. Language is not only a means of communication but also a reflection of the historical development, traditions, values, and worldview of a particular society. Cultural phenomena are often encoded in linguistic structures, lexical units, and discourse practices. One of the important cultural domains reflected in language is gastronomy. Gastronomy represents much more than the simple preparation and consumption of food. It is a complex socio-cultural phenomenon that includes culinary traditions, dietary habits, food rituals, and symbolic meanings associated with food. Throughout history, food has played a central role in shaping cultural identity, social interaction, and communal practices. As a result, the language

related to gastronomy forms a significant part of the vocabulary of any language. Gastronomic vocabulary includes the names of dishes, ingredients, cooking methods, utensils, and various expressions related to food consumption. These lexical units reflect cultural traditions and social practices associated with eating habits. In addition, gastronomic terminology often carries cultural connotations and symbolic meanings that go beyond its literal meaning.

The study of gastronomic discourse has become increasingly important in linguistic research due to globalization and intercultural communication. In today's globalized world, culinary traditions from different cultures interact and influence each other. As a result, many languages incorporate foreign culinary terms and expressions. This phenomenon is particularly evident in English, which has adopted numerous gastronomic terms from different languages. Despite belonging to different language families, English and Uzbek languages show both similarities and differences in their gastronomic vocabulary. English belongs to the Germanic branch of the Indo-European language family, while Uzbek belongs to the Turkic language family.

These linguistic differences influence the structure, semantics, and usage of gastronomic vocabulary. In English, many food-related terms originate from various international cuisines due to historical contact and cultural exchange. Words such as pizza, pasta, hamburger, sushi, and taco have become part of everyday English vocabulary. These borrowings reflect the multicultural nature of modern English-speaking societies. In contrast, the Uzbek language contains a rich set of traditional gastronomic terms that represent national culinary traditions. Uzbek cuisine has developed over centuries and reflects the cultural heritage of Central Asia. Words such as plov, lagman, somsa, manti, and shurva represent not only specific dishes but also elements of national culture and identity. Therefore, the study of gastronomic vocabulary in English and Uzbek languages provides valuable insights into the relationship between language, culture, and communication. By analyzing lexical units and discourse practices related to food, it is possible to understand how cultural values and traditions are expressed through language.

Research Methodology and Literature Review. The present research is based on several linguistic methods, including comparative analysis, semantic analysis, pragmatic analysis, and discourse analysis. These methods allow the researcher to identify similarities and differences between English and Uzbek gastronomic vocabulary and to examine their communicative functions. The empirical material for this study was collected from various sources, including gastronomic dictionaries, cookbooks, restaurant menus, food-related media texts, and examples of everyday speech. In addition, online resources such as food blogs, culinary websites, and restaurant advertisements were analyzed in order to observe how gastronomic vocabulary is used in modern discourse.

Theoretical foundations of this research are based on works in cultural linguistics, pragmatics, and discourse analysis. Several scholars have contributed to the understanding of how language reflects cultural practices related to food. For instance, **Anna Wierzbicka** emphasized the importance of cultural semantics in linguistic research. According to her theory, certain lexical units represent culturally specific concepts that cannot be fully understood without considering their cultural context. Food-related vocabulary often reflects such culturally specific meanings. Another important contribution to linguistic theory is provided by **George Lakoff** and **Mark Johnson**, who developed the theory of conceptual metaphor. According to their theory, many abstract ideas are understood through metaphors derived from everyday experiences, including food-related experiences.

This explains why food-related expressions are frequently used in idiomatic language. **M. A. K. Halliday** also contributed significantly to discourse analysis by emphasizing the social function of language. According to Halliday, language should be studied within its social and communicative context. From this perspective, gastronomic discourse can be analyzed as a social practice that reflects cultural norms and values. In addition, the theory of politeness developed by **Brown and Levinson** is relevant for the analysis of gastronomic communication. Food-related discourse often involves expressions of politeness, hospitality, and social respect. In Uzbek linguistics, scholars have also studied the cultural significance of national cuisine and its reflection in language. These studies emphasize that food terminology plays an important role in preserving cultural traditions and transmitting them to future generations.

Analysis and Results. The analysis of gastronomic vocabulary in English and Uzbek languages reveals several important linguistic and pragmatic characteristics. First, gastronomic vocabulary performs a **nominative function**, which involves naming food items, ingredients, cooking techniques, and culinary processes. For example, English contains numerous lexical units referring to cooking techniques such as boil, fry, grill, roast, and bake. These verbs describe different methods of food preparation and are essential for communication in culinary contexts. Similarly, Uzbek contains a variety of verbs describing cooking processes, such as qovurmoq (to fry), qaynatmoq (to boil), dimlamoq (to stew), and pishirmoq (to cook).

These verbs reflect traditional cooking practices and culinary techniques. Another important function of gastronomic vocabulary is the **cultural-symbolic function**. Many food-related lexical units carry cultural meanings that go beyond their literal definition. For example, the Uzbek dish plov is not simply a type of rice dish; it is a symbol of hospitality, celebration, and social unity.

Plov is traditionally prepared during weddings, holidays, and important social gatherings. Therefore, the word plov represents not only a dish but also a cultural tradition that brings people together. In English-speaking cultures, certain foods also have symbolic meanings. For instance, turkey is associated with Thanksgiving in the United States, while Christmas pudding is traditionally served during Christmas celebrations in the United Kingdom. From a semantic perspective, gastronomic vocabulary often includes descriptive adjectives that express taste, texture, and quality. Examples in English include spicy, sweet, bitter, sour, crispy, tender, and juicy. These adjectives help speakers describe sensory experiences related to food. Uzbek language also has rich vocabulary for describing taste and texture, such as shirin (sweet), achchiq (spicy), sho‘r (salty), and mazali (delicious). These words play an important role in everyday communication related to food.

Discussion. Gastronomic discourse performs various pragmatic functions depending on the communicative context in which it is used. Food-related language is not limited to describing dishes or cooking processes; it also expresses social relations, cultural values, politeness strategies, and emotional attitudes. In both English and Uzbek languages, gastronomic vocabulary frequently appears in everyday communication, media discourse, advertising, and idiomatic expressions. One of the most important pragmatic functions of gastronomic discourse is the expression of **hospitality and social solidarity**. In many cultures, sharing food is a fundamental social practice that strengthens interpersonal relationships. This is particularly evident in Uzbek culture, where hospitality is considered a central cultural value. The tradition of welcoming guests with a rich meal reflects respect and generosity. For example, the Uzbek expression “**dasturxonga marhamat**” literally means “please come to the table,” but pragmatically it expresses a warm invitation and hospitality. Another common expression, “**mehmon uchun dasturxon yo‘zish**”, refers to preparing a special meal for guests. These expressions emphasize the cultural importance of food in maintaining social harmony and demonstrating respect for visitors. Furthermore, the concept of **dasturxon** itself has a deep symbolic meaning in Uzbek culture.

The dasturxon is not only a physical tablecloth but also a cultural space where people gather, communicate, and share experiences. During family gatherings, celebrations, and religious holidays, the preparation of the dasturxon becomes an important ritual that reflects social unity and collective identity. Food-related discourse is also strongly connected with **celebrations and rituals**. For example, the traditional Uzbek dish **plov** plays a significant role in many social events, including weddings, national holidays, and community gatherings. Preparing plov is often considered a social activity that brings people together. In such contexts, gastronomic vocabulary reflects not only culinary practices but also social cooperation and cultural tradition. In English-speaking cultures, food also plays an important symbolic role in social and cultural traditions. For instance, **turkey** is strongly associated with the American holiday **Thanksgiving**, while **roast turkey** and **Christmas pudding** are traditional dishes during Christmas celebrations in the United Kingdom. These foods carry cultural meanings that go beyond their nutritional value. Another important pragmatic function of gastronomic vocabulary is its role in **idiomatic expressions and metaphorical language**. Many idioms in English are based on food-related concepts, reflecting how everyday experiences with food shape human cognition and linguistic creativity.

For example:

- piece of cake – something very easy
- spill the beans – to reveal a secret
- bring home the bacon – to earn money for the family
- have bigger fish to fry – to have more important matters to deal with
- butter someone up – to flatter someone
- cool as a cucumber – to remain calm in a stressful situation

These expressions illustrate how food-related imagery is used metaphorically to describe various aspects of human behavior and social interaction. Similarly, Uzbek language contains expressions related to food that convey figurative meanings.

For example:

- “oshini osh, toshini tosh qilmoq” – to treat someone with great respect and generosity
- “non-tuzini oqlamoq” – to repay kindness or loyalty
- “tuz totgan joyini unutmaslik” – to remember and appreciate hospitality

Such expressions demonstrate that food-related concepts are deeply embedded in cultural values and social ethics. Gastronomic vocabulary also plays an important role in restaurant discourse and advertising communication. Restaurants often use descriptive and persuasive language in order to attract customers and create a positive impression of their dishes. Menu descriptions typically include adjectives that emphasize taste, quality, and authenticity.

For example, English restaurant menus frequently use expressions such as:

- freshly prepared dishes
- authentic Italian pasta
- traditional homemade soup

These descriptions are designed to evoke sensory images and emotional responses from potential customers. In Uzbek restaurant menus, similar strategies can be observed. Descriptions often highlight freshness, tradition, and natural ingredients.

Examples include:

- milliy taomlar (national dishes)
- uy uslubida tayyorlangan ovqatlar (home-style dishes)
- yangi pishirilgan somsa (freshly baked samosa)
- an'anaviy o'zbek palovi (traditional Uzbek plov)

Such lexical choices emphasize authenticity and cultural heritage, which can influence consumer perception and decision-making. Moreover, globalization has contributed to the spread of **international culinary terminology**. English, in particular, has incorporated numerous foreign culinary terms such as *sushi*, *ramen*, *tacos*, and *croissant*. At the same time, Uzbek cuisine has also gained international recognition, and terms such as *plov* and *samosa* are increasingly used in international gastronomic contexts. Therefore, gastronomic discourse reflects not only cultural traditions but also ongoing processes of cultural exchange and globalization. The interaction between local and global culinary traditions enriches the vocabulary of both languages and contributes to the development of new forms of communication related to food.

Conclusion. The results of this research demonstrate that gastronomic vocabulary in English and Uzbek languages reflects a strong connection between language, culture, and communication. Food-related lexical units perform several important functions, including nominative, cultural-symbolic, descriptive, and pragmatic functions. The comparative analysis reveals that English gastronomic vocabulary is highly influenced by globalization and cultural exchange, resulting in the adoption of numerous international culinary terms. In contrast, Uzbek gastronomic vocabulary preserves traditional national concepts and reflects the cultural heritage of Uzbek society. In addition, the pragmatic analysis shows that gastronomic discourse plays an important role in social interaction, hospitality traditions, advertising communication, and intercultural dialogue. Future research may focus on the study of gastronomic discourse using modern linguistic approaches such as **corpus linguistics, cognitive linguistics, sociolinguistics, and intercultural communication studies**. Such research will contribute to a deeper understanding of how language reflects cultural practices related to food and culinary tradition.

REFERENCES:

1. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through their Key Words*. – Oxford University Press, 1997.
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 2003.
3. Kumar R. *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. – Sage Publications, 2011.
4. Розин В.М. Виды научных работ и критерии их оценки. // *Высшее образование сегодня*, 2003.
5. Новиков А.М. Структура педагогической деятельности. // *Инновационные проекты в образовании*, 2010.
6. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. – Cambridge University Press, 2019.
7. Halliday M.A.K. *Language as Social Semiotic*. – London: Edward Arnold, 1978.
8. Khudoyberganova D. *O'zbek milliy taomlari va ularning madaniy ahamiyati*. – Tashkent, 2018.
9. Safarov Sh. *Pragmatics*. – Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2008.
10. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge University Press, 1987.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЗВАНИЙ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Хушмуродова Камола Бахтиёровна,
преподаватель кафедры Иностранных языков университета Турон
khushmurodovakamola@gmail.com*

Аннотация. В статье рассматриваются семантические особенности лексики, обозначающей транспортные средства в русском и узбекском языках. Особое внимание уделяется происхождению и типам наименований, а также влиянию заимствований на формирование транспортной терминологии. Результаты исследования показывают, что в обоих языках наблюдается как общая тенденция к интернационализации терминов, так и сохранение национально-специфических названий, отражающих исторические и культурные особенности общества.

Ключевые слова: транспортные средства, семантика, сравнительный анализ, русско-узбекские языковые параллели, терминология, лексика.

SEMANTIC FEATURES OF THE NAMES OF TRANSPORT MEANS IN THE RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. The article analyzes the semantic features of vocabulary denoting transport means in the Russian and Uzbek languages. Special attention is paid to the origin, typology of names, and the role of borrowings in the formation of transport terminology. The research is based on comparative linguistic and component analyses, which make it possible to identify both common patterns and national-specific features in the use of transport terms. The results show that both languages demonstrate a tendency toward the internationalization of terminology while preserving unique national names that reflect the historical and cultural characteristics of each society.

Keywords: transport means, semantics, comparative analysis, Russian-Uzbek linguistic parallels, terminology, vocabulary.

RUS VA O'ZBEK TILLARIDA TRANSPORT VOSITALARI NOMLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada rus va o'zbek tillarida transport vositalarini bildiruvchi leksikaning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor nomlarning kelib chiqishi, turlari hamda transport terminologiyasining shakllanishida o'zlashmalarning o'rniga qaratilgan. Tadqiqotda qiyosiy-lingvistik va komponent tahlil usullari qo'llanilib, transport terminlarining umumiy qonuniyatlari va milliy o'ziga xos jihatlari aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda terminologiyaning internatsionallashuv tendensiyasi bilan bir qatorda tarixiy va madaniy xususiyatlarni aks ettiruvchi milliy nomlarning saqlanib qolishi kuzatiladi.

Kalit so'zlar: transport vositalari, semantika, qiyosiy tahlil, rus-o'zbek til paralellari, terminologiya, leksika.

Введение. В современном мире транспорт играет важную роль в развитии общества, обеспечивая мобильность, экономические связи и культурное взаимодействие народов. Наряду с развитием транспортных технологий активно формируется и обогащается соответствующая лексика, отражающая как технический прогресс, так и особенности национального мировосприятия. Изучение названий транспортных средств представляет интерес не только с точки зрения лексикологии, но и с позиции семантики, поскольку эти слова несут в себе культурно-историческую информацию о народе, его традициях, образе жизни и мировоззрении. Особое внимание заслуживает сопоставительное исследование транспортной лексики русского и узбекского языков. Оба языка имеют как общие тенденции в развитии терминологии, обусловленные процессами заимствования и интернационализации, так и уникальные черты, связанные с национально-культурной спецификой.

Актуальность данного исследования определяется необходимостью выявления сходств и различий в семантической структуре транспортных наименований двух языков, что способствует

более глубокому пониманию лексико-семантических процессов и особенностей языковой картины мира русского и узбекского народов.

Материалы и методы. Исследование основано на анализе лексических единиц, обозначающих транспортные средства в русском и узбекском языках, отобранных из толковых, двуязычных и отраслевых словарей, а также из современных текстов средств массовой информации и научных источников. В качестве основного материала использовались названия транспортных средств, относящиеся к различным видам транспорта: наземному, водному, воздушному и рельсовому. Применялись сравнительно-сопоставительный, описательный и компонентный методы анализа, которые позволили выявить семантические особенности, общие и различительные признаки транспортной лексики в обоих языках. Сравнительный анализ обеспечил определение структурных и семантических сходств и различий в системе номинации транспортных средств, а компонентный анализ позволил установить внутреннюю структуру значения слов и их семантические компоненты.

Результаты и обсуждение. Анализ показал, что лексика, обозначающая транспортные средства, в русском и узбекском языках имеет как общие, так и национально-специфические особенности. В обоих языках наблюдается чёткая систематизация транспортных наименований по видам: наземный, водный, воздушный и рельсовый транспорт. Наиболее многочисленной является группа наземного транспорта, что объясняется активным использованием этих средств передвижения в повседневной жизни.

В русском языке значительная часть транспортных терминов представляет собой заимствования из французского, английского и немецкого языков: *автомобиль* (фр. *automobile*), *трамвай* (англ. *tramway*), *троллейбус* (англ. *trolleybus*), *вертолёт* (от слов *вертеть* и *лётать*), *самолёт* (летает сам). В узбекском языке, напротив, наряду с интернациональными заимствованиями активно функционируют слова тюркского происхождения: *arava* — телега, *ot-arava* — конная повозка; *samolyot*, *mashina*, *avtobus*, *poeyzd*, *kema*, *velosiped*.

Структурно-семантические особенности русского языка включают словосложение с интерфиксами, такими как “-о-”, как “*тахограф*”, а также компрессивные модели с усечением: “электромобиль” от “*электрический автомобиль*” “*moped*” от “*мотор + велосипед*”.

Лексико-семантические поля (ЛСП) “*транспорт*” в обоих языках содержат периферию архаизмов, связанных с этнокультурным наследием: в русском это местные названия телег, в узбекском — термины для кибиток или арб, которые мигрируют в современные контексты. Неузальные названия, образованные деривацией, подчёркивают креативность: в русском это композиты вроде “*мотоколяска*”, в узбекском — аналогии с “*motorli arava*” (моторная повозка). Общим является влияние заимствований и метонимии, где функция (“*перевозка*”) доминирует над формой, но русский язык показывает большую ориентацию на эволюционную преемственность от органического к механическому транспорту. Это различие обусловлено историей: русский — славянско-индоевропейская основа, узбекский — тюркская.

На периферии лексико-семантических полей “*транспорт*” в обоих языках обнаруживается слой архаизмов, которые являются живым свидетельством исторического и этнокультурного наследия. Эти слова, когда-то обозначавшие обыденные средства передвижения, сегодня могут восприниматься как устаревшие или диалектные, но они продолжают существовать, нередко мигрируя в современные контексты.

В русском языке периферия ЛСП “*транспорт*” включает такие термины, как “*телега*”, “*повозка*”, “*бричка*”, “*дроги*”, “*сани*”. Эти слова отражают многовековую историю крестьянского быта и традиционных способов передвижения на Руси. Они не просто обозначают транспортные средства, но и несут в себе культурные коннотации, связанные с образом жизни, обычаями и фольклором. Например, “*телега*” может вызывать ассоциации с деревенской жизнью, трудолюбием, а “*сани*” — с зимними забавами и праздниками.

В узбекском языке аналогичную роль играют термины “*арба*” (традиционная двухколесная повозка) и “*кибитка*” (передвижное жилище, характерное для кочевых народов). Эти слова не только обозначают конкретные транспортные средства, но и являются важными элементами этнокультурного ландшафта Центральной Азии. Они отражают кочевой образ жизни, традиции торговли на Шелковом пути и особенности ведения хозяйства. Интересно, что “*кибитка*” (хотя и является русским заимствованием) исторически ассоциируется с кочевым бытом, характерным для региона, и потому прочно укоренилась в узбекском языковом сознании. Эти термины часто используются в исторических и этнографических текстах, а также в образной речи для придания колорита.

Оба языка активно заимствуют термины из других языков, особенно в сфере современных технологий и транспорта. Русский язык обогащается через международную терминологию, а узбекский активно интегрирует русские, арабские и персидские элементы, подвергая их морфологической и семантической адаптации. Заимствования позволяют быстро внедрять новые понятия и технологии в языковое поле.

Заимствованные термины играют важную роль в обеих языковых системах, однако степень их освоенности различна. В русском языке большинство заимствований полностью адаптированы и активно участвуют в словообразовательных процессах (*автобусный, автомобильный, автоаптечка, железнодорожный*), тогда как в узбекском языке иностранные слова часто сохраняют оригинальное звучание и грамматическую форму (*poyezdlar, avtobusda, samolyotlar*).

Семантический анализ показал, что в русском языке многие наименования имеют внутреннюю мотивированность и отражают функциональные признаки предмета: *пароход* (ходит на пару), *теплоход* (ходит на тепле), *снегоход* (ходит по снегу). В узбекском языке аналогичные понятия выражаются через заимствованные или описательные формы: *paroxod, muz ustida yuradigan mashina, avtomobil yo'li transporti*.

Отдельную группу составляют традиционные средства передвижения, сохраняющие национально-культурную специфику. В русском языке это слова *сани, телега, повозка*, а в узбекском — *arava, ot-arava, eshak arava*. Эти названия отражают исторический уклад жизни и особенности хозяйственной деятельности народов.

Традиционные средства передвижения не просто служат для перемещения из одной точки в другую; они являются живым отражением истории, культуры, географии и хозяйственной деятельности народов. Каждое такое средство, будь то русские сани или узбекская арава, рассказывает уникальную историю об адаптации человека к окружающей среде, его изобретательности и вековых традициях. Эти транспортные формы, сформировавшиеся под влиянием природных условий, технологических возможностей и социально-экономических потребностей, продолжают сохранять свою национально-культурную специфику, даже в условиях современной глобализации.

Выбор и развитие традиционных средств передвижения напрямую зависят от географического положения и климатических условий региона. Например, в России и других северных странах, где зимы долгие и снежные, сани стали неотъемлемой частью транспортной системы. Они идеально подходили для передвижения по заснеженным дорогам и льду рек. В то же время, в более тёплых регионах, особенно степных и пустынных, как в Узбекистане, развивались повозки, запряженные животными. Широкое распространение получили «arava» – деревянные повозки на колесах, а также «ot-arava» (конная повозка) и «eshak arava» (повозка, запряженная ослом), что подчёркивает роль тягловых животных в хозяйстве.

В современном мире традиционные средства передвижения сталкиваются с рядом вызовов, но также открывают новые возможности. Модернизация и урбанизация часто вытесняют эти формы транспорта, заменяя их более быстрыми и эффективными аналогами. Однако в то же время растёт интерес к культурному наследию и этнотуризму, что способствует сохранению и возрождению уникальных транспортных традиций. Некоторые традиционные средства, как например, собачьи упряжки в Сибири, могут уступать место снегоходам для повседневных нужд, но сохраняют ритуальное и туристическое значение.

Дальнейшее развитие этих средств передвижения будет зависеть от баланса между сохранением культурной идентичности, экономической целесообразностью и адаптацией к меняющимся условиям. Возможно, они будут продолжать развиваться как нишевые виды транспорта, связанные с экотуризмом, сохранением традиций и уникальным культурным опытом.

Сопоставительный анализ показал, что обе языковые системы демонстрируют тенденцию к интернационализации транспортной терминологии при сохранении этнокультурных элементов. Например, в обоих языках активно употребляются международные термины *автомобиль – avtomobil, метро – metro, авиалайнер – aviakompaniya samolyoti*, однако национально окрашенные слова продолжают существовать и употребляться в быту.

Заключение. Проведённое исследование позволило выявить как общие, так и различительные черты в семантике и структуре наименований транспортных средств в русском и узбекском языках. Анализ показал, что в обоих языках транспортная лексика формируется под влиянием социальных, исторических и культурных факторов, отражая развитие материальной и духовной культуры народов. Русский язык характеризуется более высоким уровнем словообразовательной активности и внутренней мотивированности терминов (*самолёт, пароход, теплоход*), тогда как в узбекском языке

преобладают заимствованные и интернациональные формы (*samolyot, poyezd, avtobus, mashina*), что связано с процессами глобализации и языковых контактов.

Обе языковые системы демонстрируют общие тенденции к интернационализации терминологии, однако сохраняют национально-специфические элементы, выраженные в традиционной лексике (*телега, сани — arava, ot-arava*), которые служат важным свидетельством исторической преемственности и культурной самобытности. Сравнительный анализ также подтвердил, что семантика транспортных наименований в обоих языках тесно связана с функциональными, структурными и культурными признаками объектов, которые они обозначают.

Таким образом, исследование транспортной терминологии в русском и узбекском языках имеет не только лингвистическое, но и культурно-познавательное значение. Оно способствует более глубокому пониманию процессов языкового заимствования, адаптации международной терминологии и сохранения национальной лексической традиции. Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением материала за счёт анализа терминов, обозначающих новые виды транспорта, а также изучением их функционирования в профессиональной и повседневной речи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. — М.: Советская энциклопедия, 1969. — 608 с.
2. Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. — М.: Наука, 1974. — 367 с.
3. Виноградов В. В. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. — М.: Высшая школа, 1986. — 640 с.
4. Normurodov A. *O'zbek tili leksikologiyasi*. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2014. — 256 b.
5. *Словарь современного русского литературного языка: В 17 т.* — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950–1965.
6. Ушаков Д. Н. *Толковый словарь русского языка: В 4 т.* — М.: Гос. издательство иностранных и национальных словарей, 1935–1940.

THE CONCEPT OF METHODOLOGY IN LINGUISTICS: EVOLUTION AND MODERN PERSPECTIVES

*Mustakimov Yusufbek Mansur ugli,
student of Bukhara State University
yusufbekmustaqimov1@gmail.com*

Abstract. *This article explores the concept of methodology in linguistics and analyzes its evolution from early linguistic traditions to contemporary research paradigms. The study aims to clarify the theoretical foundations of linguistic methodology and to identify the defining features of modern methodological approaches in linguistic research. Employing a qualitative theoretical research design, the study is based on historical-comparative analysis, conceptual examination, and systematic review of classical and modern linguistic literature. The results demonstrate that linguistic methodology has progressed from prescriptive and historical approaches to structurally, cognitively, and empirically oriented frameworks. Modern linguistics is characterized by methodological pluralism, interdisciplinary integration, and the increasing use of mixed qualitative and quantitative methods. The discussion highlights the dynamic nature of linguistic methodology and its crucial role in ensuring theoretical coherence, empirical validity, and scientific rigor. The article contributes to a deeper understanding of methodology as a core component of linguistic inquiry and provides a conceptual basis for future linguistic research.*

Keywords: *linguistic methodology, research methods, linguistic paradigms, modern linguistics, evolution.*

TILSHUNOSLIKDA METODOLOGIYA TUSHUNCHASI: EVOLYUTSIYA VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tilshunoslikdagi metodologiya tushunchasi tadqiq etilib, uning dastlabki lingvistik an'analardan tortib zamonaviy ilmiy paradigmalargacha bo'lgan evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi tilshunoslik metodologiyasining nazariy asoslarini aniqlashtirish hamda zamonaviy lingvistik tadqiqotlarga xos bo'lgan metodologik yondashuvlarning muhim xususiyatlarini belgilashdan iborat. Tadqiqot sifat jihatdan nazariy yo'nalishda olib borilib, tarixiy-qiyosiy tahlil, konseptual tahlil hamda klassik va zamonaviy lingvistik adabiyotlarning tizimli sharhiga asoslanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tilshunoslik metodologiyasi preskriptiv va tarixiy yondashuvlardan struktural, kognitiv hamda empirik yo'nalishlarga tomon rivojlangan. Zamonaviy tilshunoslik metodologik plyuralizm, fanlararo integratsiya va sifat hamda miqdoriy usullarni uyg'unlashtirgan aralash metodlardan keng foydalanish bilan tavsiflanadi. Muhokama qismida metodologiyaning dinamik tabiati hamda lingvistik tadqiqotlarda nazariy izchillik, empirik ishonchlilik va ilmiy qat'iylikni ta'minlashdagi muhim roli yoritib beriladi. Mazkur maqola metodologiyani lingvistik izlanishlarning asosiy tarkibiy qismi sifatida chuqurroq anglashga xizmat qiladi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun konseptual asos yaratadi.*

Kalit so'zlar: *lingvistik metodologiya, tadqiqot usullari, lingvistik paradigmalar, zamonaviy tilshunoslik, evolyutsiya.*

ПОНЯТИЕ МЕТОДОЛОГИИ В ЛИНГВИСТИКЕ: ЭВОЛЮЦИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. *В данной статье исследуется понятие методологии в лингвистике и анализируется её эволюция от ранних лингвистических традиций до современных научных парадигм. Основной целью исследования является уточнение теоретических основ лингвистической методологии и выявление ключевых характеристик методологических подходов, присущих современным лингвистическим исследованиям. Исследование носит качественный теоретический характер и основано на историко-сопоставительном анализе, концептуальном анализе, а также систематическом обзоре классической и современной лингвистической литературы. Полученные результаты свидетельствуют о том, что лингвистическая методология эволюционировала от прескриптивных и исторических подходов к структурным, когнитивным и эмпирически ориентированным направлениям. Современная лингвистика характеризуется методологическим плюрализмом, междисциплинарной интеграцией и широким применением смешанных методов,*

сочетающих качественные и количественные подходы. В разделе обсуждения подчёркивается динамический характер методологии и её ключевая роль в обеспечении теоретической последовательности, эмпирической достоверности и научной строгости лингвистических исследований. Настоящая статья способствует более глубокому осмыслению методологии как основополагающего компонента лингвистического познания и формирует концептуальную основу для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: лингвистическая методология, методы исследования, лингвистические парадигмы, современная лингвистика, эволюция.

Introduction. Methodology occupies a central position in linguistic science, as it determines the principles, strategies, and procedures through which language phenomena are observed, described, analyzed, and interpreted. In linguistics, methodology functions not merely as a technical instrument but as a conceptual framework that links theoretical assumptions with empirical investigation. The choice of methodology directly affects the formulation of research questions, the selection of data, and the interpretation of results, thereby shaping the overall scientific validity of linguistic inquiry. Without a clearly articulated and theoretically grounded methodology, linguistic research risks becoming fragmented, impressionistic, or internally inconsistent.

Linguistics, as a discipline devoted to the systematic study of language, relies on methodological frameworks to ensure reliability, validity, and objectivity. Since language is a complex, dynamic, and multifunctional phenomenon, its investigation requires carefully selected and theoretically justified research procedures. Methodology provides the necessary tools for organizing linguistic knowledge, distinguishing scientific analysis from intuitive observation, and establishing linguistics as an autonomous field within the humanities and social sciences. Consequently, methodological awareness is essential not only for empirical research but also for theoretical modeling and critical evaluation of linguistic theories.

The concept of methodology in linguistics has evolved in close connection with broader changes in scientific paradigms and philosophical approaches to knowledge. Early linguistic studies were predominantly prescriptive and descriptive, concentrating on grammatical norms, language correctness, and standardization. These early approaches reflected a normative understanding of language and were primarily concerned with establishing rules rather than explaining linguistic structures or processes. The emergence of comparative-historical linguistics in the nineteenth century marked a crucial methodological shift, as linguists began to adopt systematic and empirical procedures to study language change, genetic relationships, and language families through diachronic analysis.

The twentieth century represented a decisive turning point in the development of linguistic methodology. The rise of structuralism introduced a new methodological orientation that emphasized synchronic analysis and the systematic description of language as a structured system of interrelated elements. This approach significantly contributed to the scientific autonomy of linguistics by establishing formal analytical procedures and rejecting purely historical explanations. Subsequently, generative linguistics introduced formal, deductive, and theory-driven methodologies, focusing on linguistic competence, mental representations, and rule-based systems. In contrast, functional and cognitive approaches shifted methodological attention toward language use, meaning construction, communicative function, and cognitive processes, thereby expanding the scope of linguistic analysis.

As a result of these developments, contemporary linguistics is characterized by methodological diversity, flexibility, and pluralism. Rather than adhering to a single dominant methodological framework, modern linguistic research increasingly integrates multiple approaches in response to specific research questions and data types. This methodological plurality reflects the multifaceted nature of language as both a cognitive system and a social practice and underscores the need for continuous methodological reflection.

The aim of this article is to examine the concept of methodology in linguistics, trace its historical development, and analyze the defining features of modern methodological perspectives. By adopting a theoretical and analytical approach, the study seeks to contribute to a clearer understanding of methodology as a foundational component of linguistic research.

The evolution of linguistic methodology has also been influenced by broader developments in the philosophy of science. During the twentieth century, debates between positivist, structuralist, and interpretive paradigms significantly shaped methodological orientations in linguistics. Positivist traditions emphasized objectivity, empirical verification, and the discovery of universal linguistic laws. In contrast, interpretive approaches stressed the importance of context, meaning construction, and the social dimension of language use. These philosophical differences contributed to the emergence of multiple methodological traditions within linguistics.

Given these developments, a systematic examination of linguistic methodology is necessary for understanding the intellectual foundations of linguistic research. By analyzing methodological evolution, scholars can better appreciate how theoretical frameworks shape research practices and influence the interpretation of linguistic data. Therefore, the study of linguistic methodology contributes not only to theoretical clarification but also to the improvement of research quality and scientific rigor.

Methods. The present study employs a **qualitative theoretical research design**, which is particularly appropriate for the investigation of abstract scientific concepts and their historical and epistemological development. Since the object of analysis is the concept of methodology itself rather than specific linguistic data, the study does not involve the collection of primary empirical material. Instead, it is grounded in secondary sources and analytical reflection, allowing for a comprehensive examination of methodological frameworks that have shaped linguistic research across different periods.

A qualitative approach was selected because it enables in-depth interpretation, conceptual clarification, and critical comparison of theoretical positions. Such an approach is widely used in methodological and meta-theoretical studies in linguistics, where the primary aim is to analyze systems of ideas, research traditions, and paradigmatic shifts rather than to test hypotheses through experimental or statistical procedures. The study is thus positioned within the tradition of theoretical and analytical linguistic research.

To achieve the research objectives, three complementary methodological procedures were employed: historical-comparative analysis, conceptual analysis, and systematic literature review. Each method addresses a specific aspect of the research problem and contributes to a multidimensional understanding of linguistic methodology.

First, **historical-comparative analysis** was used to trace the evolution of methodological approaches in linguistics from early grammatical traditions to modern linguistic schools. This method made it possible to examine how methodological principles emerged, transformed, and diversified in response to changes in scientific paradigms and research priorities. Through diachronic comparison, the study identifies major stages in the development of linguistic methodology, including prescriptive, comparative-historical, structural, generative, functional, and cognitive approaches. The use of historical-comparative analysis also allowed for the identification of continuity and discontinuity in methodological thinking, as well as shifts in the understanding of language as an object of scientific inquiry.

Second, **conceptual analysis** was applied to clarify and systematize key theoretical notions central to the study, such as *method*, *methodology*, *theory*, and *research paradigm*. These concepts are frequently used in linguistic literature but are often interpreted inconsistently across different schools of thought. Conceptual analysis enabled the precise delineation of these terms and their functional roles within linguistic research. By examining how these concepts are defined and applied in various theoretical frameworks, the study establishes a coherent conceptual basis for discussing methodology as an integrative and organizing principle in linguistics.

Third, a **systematic literature review** was conducted to ensure comprehensive coverage of relevant scholarly work. The review included both classical foundational texts and contemporary publications in general linguistics, applied linguistics, and the philosophy of language. Sources were selected according to clearly defined criteria, including their academic relevance, citation frequency, theoretical influence, and direct contribution to methodological debates. Priority was given to peer-reviewed monographs and journal articles that address methodological issues explicitly or propose influential linguistic frameworks with distinct methodological orientations.

The integration of these three methodological procedures ensured both **diachronic** and **synchronic** perspectives on linguistic methodology. While historical-comparative analysis provided insight into the evolution of methodological thought over time, conceptual analysis and literature review facilitated the examination of current methodological practices and theoretical interpretations. This combined approach allowed the study to treat methodology not as a fixed set of research techniques but as a dynamic, historically situated, and theoretically informed component of linguistic science.

Another methodological consideration involves the criteria for selecting and evaluating scholarly sources. The literature review prioritizes influential works that have significantly contributed to methodological discussions in linguistics. Classical publications by early linguists provide historical context for methodological development, while contemporary studies offer insights into modern research practices and emerging methodological innovations. This balanced selection ensures that both historical foundations and current perspectives are adequately represented in the analysis.

An important methodological principle guiding the present study is theoretical triangulation. This approach involves examining a research problem from multiple theoretical perspectives in order to achieve a

more comprehensive understanding of the subject under investigation. By integrating insights from different linguistic traditions, the study aims to avoid methodological bias and to provide a balanced representation of the evolution of linguistic methodology.

Overall, the chosen methodological framework provides a systematic and transparent basis for analyzing the concept of methodology in linguistics. By combining historical depth with conceptual clarity and comprehensive literature coverage, the study aims to offer a balanced and theoretically grounded account of methodological evolution and contemporary perspectives in linguistic research.

Results. The analysis of linguistic literature reveals several major stages in the development of linguistic methodology, each characterized by distinct theoretical assumptions, research objectives, and analytical procedures. These stages reflect broader shifts in scientific paradigms and evolving conceptions of language as an object of study. The results demonstrate that linguistic methodology has progressed from normative and historically oriented approaches to structurally, cognitively, and empirically driven frameworks, culminating in methodological pluralism in contemporary linguistics.

The examination of linguistic literature indicates that methodological development in linguistics has occurred through a series of paradigm shifts, each introducing new analytical priorities and research strategies. These shifts reflect not only changes in linguistic theory but also broader transformations in scientific thinking and research methodology. As linguistic scholarship evolved, researchers increasingly sought more systematic, empirically grounded, and theoretically coherent approaches to the study of language.

Early Linguistic Methodologies. Early linguistic methodology was predominantly prescriptive and descriptive in nature. Language was examined primarily through grammatical rules and normative standards, often influenced by philosophical, logical, and rhetorical traditions. Linguistic inquiry during this period was closely associated with the teaching of grammar and rhetoric, and its main objective was to regulate language use by establishing correct forms and usage norms. As a result, language was treated as a static system of rules rather than as a dynamic and evolving phenomenon.

Methodologically, early linguistic studies relied heavily on introspection, authoritative texts, and established grammatical traditions. Empirical observation of language use played a limited role, and variation was often viewed as deviation from the norm rather than as a legitimate object of analysis. Consequently, early methodologies were limited in their explanatory power and lacked systematic procedures for analyzing language change and diversity.

Another important characteristic of early linguistic methodology was the strong influence of classical philological traditions. Scholars often focused on the analysis of literary texts, religious manuscripts, and classical languages such as Latin and Greek. Linguistic analysis during this period was closely connected with the study of literature, rhetoric, and philosophy, which shaped the methodological orientation of early linguistic inquiry.

A major methodological shift occurred in the nineteenth century with the emergence of the **comparative-historical method**, which marked the beginning of linguistics as a modern scientific discipline. Linguists began to study languages diachronically, focusing on sound change, morphological development, and syntactic evolution. By comparing related languages, scholars were able to reconstruct earlier language stages and establish genetic relationships among language families. This method introduced systematic comparison, empirical evidence, and regularity principles, significantly enhancing the scientific rigor of linguistic research. The comparative-historical approach laid the methodological foundation for subsequent linguistic studies by demonstrating that language change follows identifiable patterns and can be studied through systematic analysis. As a result, linguistics gradually shifted from a normative discipline toward an explanatory science concerned with language evolution and structure.

Structural and Formal Methodologies. The early twentieth century witnessed the rise of **structuralism**, which fundamentally transformed linguistic methodology. Structuralist linguistics rejected purely historical explanations and emphasized the synchronic analysis of language as a structured and self-contained system of interrelated elements. Language was analyzed at specific moments in time, with attention to phonological, morphological, and syntactic relationships within the system.

Methodologically, structuralism prioritized systematic description, classification, and segmentation of linguistic units. Linguistic analysis focused on identifying patterns, oppositions, and distributions, thereby establishing rigorous analytical procedures. This approach contributed to the institutionalization of linguistics as an autonomous scientific discipline with clearly defined methods and objectives. Structuralist methodology also promoted objectivity by emphasizing observable linguistic data rather than prescriptive norms.

Structural linguistics also emphasized the importance of methodological consistency and systematic classification. Linguists sought to develop rigorous analytical procedures that would allow for objective description of linguistic systems independent of prescriptive judgments. This methodological emphasis contributed to the development of phonological analysis, morphological classification, and syntactic pattern identification.

Furthermore, structuralism introduced the concept of language as a system of relations rather than a collection of isolated elements. This relational perspective encouraged linguists to examine how linguistic units interact within a structured network of oppositions and contrasts. As a result, structural methodology significantly advanced the analytical precision of linguistic research and established the foundations for modern linguistic theory.

The structuralist emphasis on systematic description also encouraged the development of standardized analytical procedures for linguistic research. Linguists working within the structuralist tradition sought to establish clear criteria for identifying linguistic units and determining their functional relationships within the language system. This methodological rigor contributed to the establishment of linguistics as an independent scientific discipline with its own analytical tools and theoretical foundations.

Building on structuralist foundations, **generative linguistics** introduced a new methodological orientation centered on formal modeling and theoretical abstraction. Language was conceptualized as an innate cognitive system governed by a set of universal principles and rules. Methodologically, generative linguistics relied on deductive reasoning and hypothesis testing, often using introspective judgments of grammaticality provided by native speakers. While generative methodology significantly advanced theoretical modeling and explanatory depth, it also reduced the role of naturally occurring language data. Empirical evidence was frequently limited to constructed examples, and language use in social and communicative contexts was largely excluded from analysis. Nevertheless, generative linguistics played a crucial role in expanding methodological discussion by emphasizing the relationship between linguistic theory, mental representation, and formal analysis.

Modern Linguistic Methodologies. In response to the limitations of purely formal approaches, modern linguistic methodologies increasingly emphasize language use, meaning, and communication. **Functional and cognitive linguistics** introduced methodologies that view language as a dynamic, usage-based system shaped by cognitive processes and communicative needs. These approaches prioritize empirical observation, discourse analysis, and experimental techniques to investigate how linguistic structures emerge from actual language use.

Methodologically, functional and cognitive approaches employ diverse data sources, including spoken discourse, written texts, psycholinguistic experiments, and cross-linguistic comparisons. This empirical orientation allows for a more comprehensive understanding of linguistic phenomena by integrating structural, semantic, and pragmatic dimensions. Language variation and change are treated as central objects of analysis rather than as peripheral phenomena.

In contemporary linguistics, methodological innovation is closely linked with technological advancement. The development of digital corpora and computational tools has transformed the scale and scope of linguistic analysis. Researchers can now analyze millions of words of authentic language data, allowing for more accurate identification of linguistic patterns, frequency distributions, and contextual variations.

Experimental methodologies have also become increasingly important in modern linguistic research. Psycholinguistic experiments, eye-tracking studies, and neurolinguistic investigations provide valuable insights into the cognitive processes underlying language comprehension and production. These experimental techniques enable linguists to examine how language is processed in real time and how linguistic structures interact with cognitive mechanisms.

In contemporary linguistic research, the integration of technological tools has become an essential component of methodological practice. Digital corpora, linguistic databases, and specialized software programs allow researchers to analyze vast quantities of linguistic data with a level of precision that was previously impossible. These technological resources facilitate large-scale empirical studies that contribute to a more comprehensive understanding of language patterns and structures.

A major methodological innovation in contemporary linguistics is the rise of **corpus linguistics** and **computational approaches**. The availability of large electronic corpora has enabled linguists to conduct quantitative analyses of authentic language data on an unprecedented scale. Corpus-based methodologies enhance objectivity, transparency, and replicability by relying on systematically collected and statistically analyzed data.

Computational methods further extend methodological possibilities by enabling automated data processing, pattern recognition, and modeling of complex linguistic phenomena. As a result, modern linguistics increasingly adopts **mixed methodologies** that combine qualitative interpretation with quantitative analysis. This integration reflects a broader trend toward methodological pluralism, allowing researchers to select and combine methods in accordance with specific research questions and data types.

Discussion. The findings of the present study demonstrate that linguistic methodology has evolved in close connection with changing theoretical paradigms, epistemological assumptions, and research objectives. The historical overview reveals that methodological development in linguistics is not linear but cumulative and adaptive, with each major paradigm contributing new analytical tools and perspectives rather than entirely replacing previous approaches. This observation supports the view that linguistic methodology reflects broader transformations in scientific thought and intellectual history.

One of the central implications of the results is the gradual shift from normative and prescriptive methodologies toward explanatory and empirically grounded approaches. Early linguistic traditions prioritized correctness and standardization, which limited their capacity to account for linguistic variation and change. The emergence of comparative-historical methodology marked a critical turning point by introducing systematic procedures for studying language evolution. This methodological innovation established linguistics as a scientific discipline and laid the groundwork for later theoretical developments.

The rise of structuralism further advanced methodological rigor by redefining language as a system of interrelated elements and emphasizing synchronic analysis. Structuralist methodology significantly contributed to the formalization and objectification of linguistic analysis. However, its relative neglect of language use and cognitive factors prompted subsequent methodological reconsiderations. Generative linguistics responded by introducing formal and deductive methodologies aimed at explaining linguistic competence and mental representation. While this approach achieved high levels of theoretical abstraction and explanatory power, its reliance on introspective data and constructed examples raised concerns regarding empirical representativeness.

The development of functional and cognitive methodologies can be interpreted as a response to these limitations. By foregrounding language use, meaning, and communicative function, these approaches expanded the empirical scope of linguistic research and reintroduced context as a central analytical dimension. The methodological emphasis on authentic data and interdisciplinary insights reflects a broader epistemological shift toward usage-based and experience-oriented models of language.

From a broader perspective, the findings underscore the role of methodology as a mediating force between theory and empirical data. Methodology not only determines how linguistic phenomena are studied but also shapes what aspects of language are considered analytically relevant. As linguistics continues to engage with digital technologies and interdisciplinary research, methodological innovation will remain a key driver of theoretical progress.

Another important implication of the present analysis concerns the relationship between methodological diversity and theoretical innovation. The coexistence of multiple methodological approaches allows linguists to examine language from different analytical perspectives, thereby enriching the overall understanding of linguistic phenomena. Rather than competing with one another, different methodologies often complement each other by addressing different dimensions of language structure and use.

For instance, corpus-based quantitative analysis can reveal large-scale statistical patterns in language usage, while qualitative discourse analysis can provide deeper insights into contextual meaning and communicative intention. Similarly, experimental methods contribute valuable evidence about cognitive processes involved in language production and comprehension. The integration of these complementary approaches enables researchers to develop more comprehensive and nuanced models of language.

The findings of this study suggest that methodological development in linguistics reflects broader intellectual shifts within the humanities and social sciences. As scientific knowledge expands and new technologies become available, researchers continually revise and refine their methodological approaches in order to address increasingly complex research questions. Linguistics, as a dynamic and interdisciplinary field, exemplifies this process of methodological evolution. At the same time, methodological diversity requires careful coordination between theoretical assumptions and analytical procedures. Researchers must ensure that the methods they employ are compatible with the theoretical framework guiding their investigation. Failure to maintain such coherence may result in methodological inconsistencies that weaken the explanatory power of linguistic research.

In sum, the discussion confirms that linguistic methodology is a dynamic and evolving construct that both reflects and influences the development of linguistic theory. The shift toward integrative and mixed methodological frameworks enhances the explanatory potential of linguistic research while accommodating

the complexity of language as a cognitive, social, and communicative phenomenon. Continued methodological reflection is therefore essential for advancing linguistic science and maintaining its theoretical and empirical integrity.

Conclusion. This article has examined the concept of methodology in linguistics, focusing on its historical evolution and contemporary manifestations within linguistic research. By adopting a qualitative theoretical approach grounded in historical-comparative analysis, conceptual clarification, and systematic literature review, the study has demonstrated that linguistic methodology is not a static set of procedures but a dynamic and evolving framework shaped by changing scientific paradigms, research objectives, and technological developments.

The analysis has shown that early linguistic methodologies were predominantly prescriptive and normative, reflecting an understanding of language centered on correctness and standardization. The emergence of the comparative-historical method marked a decisive shift toward systematic and explanatory approaches, establishing linguistics as a scientific discipline. Subsequent paradigms, including structuralism and generative linguistics, further refined methodological principles by emphasizing formal structure and theoretical abstraction. In contrast, functional and cognitive approaches expanded methodological scope by foregrounding language use, meaning, and communicative context.

A key conclusion of this study is that contemporary linguistics is characterized by methodological pluralism and integrative research practices. The increasing use of corpus-based, computational, and experimental methods has strengthened the empirical foundations of linguistic inquiry, while qualitative approaches remain essential for interpreting complex linguistic phenomena. This integration of diverse methodologies enhances analytical depth, empirical rigor, and theoretical coherence.

The evolution of linguistic methodology also illustrates the broader intellectual development of linguistics as a scientific discipline. As new theoretical frameworks emerged, they brought with them new methodological tools and analytical strategies. This dynamic interaction between theory and methodology has continuously expanded the scope of linguistic inquiry and deepened our understanding of language as a complex human phenomenon.

Future research in linguistics will likely continue to explore innovative methodological approaches, particularly in areas such as computational linguistics, artificial intelligence, and multimodal communication. The integration of advanced technological tools with traditional linguistic analysis may further enhance the precision, efficiency, and explanatory power of linguistic research. In conclusion, understanding the evolution and contemporary role of methodology in linguistics contributes to a more coherent and informed approach to linguistic research. The insights presented in this article provide a conceptual foundation for future studies and emphasize the pivotal role of methodology in shaping the direction and quality of linguistic scholarship.

REFERENCES:

1. Bloomfield, L. (1933). *Language*. Henry Holt and Company.
2. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.
3. Chomsky, N. (1986). *Knowledge of language: Its nature, origin, and use*. Praeger.
4. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803864>
5. Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics* (6th ed.). Blackwell Publishing.
6. De Saussure, F. (2011). *Course in general linguistics* (W. Baskin, Trans.). Columbia University Press. (Original work published 1916)
7. Evans V., Green M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
8. Hymes D. (1974). *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. University of Pennsylvania Press.
9. Labov W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press.
10. Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vols. 1–2). Cambridge University Press.
11. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511981395>
12. Newmeyer, F. J. (1986). *Linguistic theory in America*. Academic Press.
13. Palmer, F. R. (1991). *Mood and modality* (2nd ed.). Cambridge University Press.
14. Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace & Company.
15. Stubbs, M. (2001). *Words and phrases: Corpus studies of lexical semantics*. Blackwell.

LINGUISTICS

---

16. Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus linguistics at work*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/scl.6>
17. Trask, R. L. (1996). *A dictionary of phonetics and phonology*. Routledge.
18. Widdowson H. G. (2004). *Text, context, pretext: Critical issues in discourse analysis*. Blackwell Publishing.
19. Yule G. (2017). *The study of language (6th ed.)*. Cambridge University Press.
20. Zanuttini R., Campos H., Herburger E., & Portner P. (Eds.). (2012). *Crosslinguistic semantics of tense, aspect, and modality*. Oxford University Press.

COGNITIVE AND EMOTIONAL PERIPETEIA IN LITERARY DISCOURSE FROM A PSYCHOLINGUISTIC PERSPECTIVE

Saidov Sukhrob Samiyevich,

English Literature and Translation Studies Department

Bukhara State University

s.s.saidov@buxdu.uz

Abstract. This article examines cognitive and emotional peripeteia in literary discourse from a psycholinguistic perspective. Traditionally, peripeteia has been treated as a narrative reversal or a turning point in plot development. In the present study, however, it is interpreted as a psycholinguistic mechanism that activates the reader's restructuring of meaning, expectation, and affective response. The article argues that peripeteia should be understood not only as a compositional device within literary texts, but also as a dynamic mental event in which readers revise their situation models, causal assumptions, and emotional alignment with characters. This approach is grounded in narrative theory, cognitive narratology, text comprehension research, event perception theory, and appraisal-based theories of emotion. Research in narrative studies defines narrative primarily through eventfulness and change, while psycholinguistic models explain comprehension as the continuous construction and revision of mental representations.

Keywords: peripeteia, literary discourse, psycholinguistics, cognition, emotion, narrative reversal, event boundary, text comprehension.

КОГНИТИВНАЯ И ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ПЕРИПЕТИЯ В ЛИТЕРАТУРНОМ ДИСКУРСЕ С ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Аннотация. В данной статье когнитивная и эмоциональная перипетия в художественном дискурсе рассматривается с психолингвистической точки зрения. Традиционно перипетия интерпретируется как сюжетный поворот или резкое изменение хода событий. Однако в настоящем исследовании она трактуется как психолингвистический механизм, запускающий процесс когнитивной реконфигурации и эмоциональной переоценки у читателя. Показано, что в процессе восприятия художественного текста читатель формирует ментальные модели, включающие причинно-следственные связи, характеристики персонажей и временно-пространственные параметры. В момент перипетии данные модели подвергаются пересмотру вследствие нарушения ожиданий и возникновения предсказательной ошибки.

Ключевые слова: перипетия, художественный дискурс, психолингвистика, когнитивная реконфигурация, эмоциональная переоценка, нарратив, понимание текста, сегментация событий.

ADABIY DISKURSDA KOGNITIV VA EMOTSIONAL PERIPETIYA: PSIXOLINGVISTIK NUQTAYI NAZARDAN

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy diskursda kognitiv va emotsional peripetiya psixolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. An'anaviy ravishda peripetiya syujetdagi burilish yoki voqealar rivojidadagi keskin o'zgarish sifatida talqin qilinadi. Ushbu tadqiqotda esa u o'quvchi ongida kognitiv qayta konfiguratsiya va emotsional qayta baholash jarayonlarini faollashtiruvchi psixolingvistik mexanizm sifatida izohlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy matnni qabul qilish jarayonida o'quvchi sabab-oqibat munosabatlari, qahramon xususiyatlari hamda makon-zamon parametrlarini o'z ichiga olgan mental modellarga tayangan holda mazmunni shakllantiradi. Peripetiya yuzaga kelgan nuqtada ushbu modellarning barqarorligi buzilib, prognoz xatosi tufayli ularning qayta tuzilishi sodir bo'ladi.

Kalit so'zlar: peripetiya, badiiy diskurs, psixolingvistik, kognitiv qayta konfiguratsiya, emotsional qayta baholash, narrativ, matnni tushunish, voqea segmentatsiyasi.

Introduction. In literary studies, peripeteia has long been regarded as one of the central principles of plot organization. It usually denotes a reversal, turning point, or sudden change in the direction of action that transforms the meaning of events and the reader's perception of them. In classical poetics, this concept was associated with dramatic development and tragic recognition; in modern literary criticism, it is often

discussed in terms of plot shift, conflict intensification, or narrative transformation. Yet such interpretations, while important, do not fully explain what peripeteia does in the reader's mind during the act of reading.

A psycholinguistic approach makes it possible to interpret peripeteia as more than a formal or thematic category. From this perspective, literary reading is not passive reception but an active process of meaning construction. Readers build mental representations of characters, situations, motives, temporal relations, and emotional atmospheres as they process discourse. Narrative theory likewise treats eventfulness as the basis of narrative itself, and cognitive narratology studies how readers construct storyworlds and process change inside them. When an unexpected reversal appears in a text, the reader is compelled to revise those representations. Thus, peripeteia can be seen as a psycholinguistic trigger that causes cognitive updating and emotional reorientation.

This understanding is especially relevant for the study of literary discourse because literature often intensifies ambiguity, expectation, and emotional tension. The reader is led toward one line of interpretation, only to encounter a moment that destabilizes previous assumptions. At that point, comprehension is reconfigured. Event segmentation research argues that human beings naturally divide ongoing experience into meaningful events and detect boundaries when situational change or prediction error occurs. Narrative-boundary studies also show that readers track changes in events during reading. Literary peripeteia may therefore be understood as a special narrative form of such boundary-driven reorganization.

The aim of this article is to analyze cognitive and emotional peripeteia in literary discourse as a psycholinguistic phenomenon. The article seeks to define the concept, identify its main mechanisms, describe its linguistic and narrative markers, and demonstrate why this category is methodologically productive for literary and psycholinguistic analysis.

Theoretical foundations of peripeteia

Peripeteia is traditionally associated with reversal. However, the concept becomes more analytically fruitful when it is viewed not merely as a change in plot, but as a reorganization of meaning. Narrative theory emphasizes that narrative depends on events, and especially on meaningful events that transform states, relations, or interpretations. Abbott's introduction to narrative defines narrative through event representation, making change the indispensable basis of narrativity. Therefore, peripeteia is not simply an additional ornamental feature of narrative; it is one of the most concentrated forms of eventfulness.

From the viewpoint of cognitive narratology, literary discourse invites readers to construct a storyworld by integrating textual cues into a coherent model of action, consciousness, space, time, and value. Herman's work on cognitive narratology places this construction of mental worlds at the center of narrative comprehension. In such a framework, peripeteia is the moment when the storyworld can no longer be sustained in its earlier form and must be revised. This revision does not happen only in the text; it also happens in the reader.

Monika Fludernik's natural narratology is useful here because it stresses experientiality as a defining component of narrative. Her model is based on the idea that narratives are processed through human experiential frames rather than through purely formal structures. Routledge identifies *Towards a "Natural" Narratology* as a foundational 1996 work in narrative studies. In relation to peripeteia, this means that a turning point matters because it reshapes lived experience within the text and within the reader's processing of it.

Psycholinguistics complements this view by explaining how texts are comprehended. Kintsch's model of comprehension treats reading as the construction of meaning through the formation and adjustment of mental representations. Cambridge identifies *Comprehension: A Paradigm for Cognition* as a major account of human text comprehension. Graesser, Singer, and Trabasso likewise argue that narrative comprehension involves inferential construction, especially causal inference, during reading. These inferential operations are central to peripeteia because a reversal often forces the reader to reject an earlier causal explanation and replace it with a new one.

Thus, from a combined narrative and psycholinguistic perspective, peripeteia can be defined as a discourse event that compels the reader to reconstruct both the semantic and affective organization of the text.

Cognitive peripeteia as reconfiguration of the situation model

Cognitive peripeteia may be described as the moment when a reader's existing mental model of the narrative becomes inadequate and requires restructuring. During literary reading, readers develop expectations about what is happening, why it is happening, and what may follow next. These expectations are based on textual information, background knowledge, genre competence, and inferential projection. When the text introduces a decisive reversal, those expectations are disturbed.

This process may be explained through the concept of situation models. In discourse comprehension, readers do not merely decode sentences one by one; rather, they build integrated representations of events, agents, goals, and causal links. When a major contradiction, revelation, or inversion appears, the situation model must be updated. For example, a character previously interpreted as trustworthy may be revealed as manipulative; an action perceived as heroic may turn out to be destructive; an apparent coincidence may be understood as deliberate design. Such moments are cognitively disruptive because they require reinterpretation of prior textual segments.

Event segmentation theory strongly supports this explanation. Zacks and colleagues argue that perception and comprehension are structured around event boundaries, and that such boundaries emerge when predictions fail and the current event model loses its explanatory adequacy. In literary discourse, peripeteia often coincides with precisely this kind of breakdown. The reader reaches a boundary at which earlier coherence collapses and new coherence must be established.

This is why cognitive peripeteia should be treated as a psycholinguistic mechanism rather than only a narratological term. It refers to a measurable reorganization in the reader's processing: reanalysis, inferential correction, causal remapping, and renewed attention. In many cases, the reader mentally returns to earlier episodes and interprets them differently in light of the new information. Cognitive peripeteia is therefore retrospective as well as prospective: it changes both what came before and what is expected next.

Emotional peripeteia as affective reappraisal

If cognitive peripeteia concerns the restructuring of meaning, emotional peripeteia concerns the restructuring of feeling. Literary texts do not simply present information; they organize emotional experience. Readers feel suspense, pity, admiration, anger, hope, disgust, relief, or grief not as isolated reactions, but as responses shaped by evolving interpretation. A turning point often changes this affective configuration abruptly.

This process can be clarified through appraisal theory. Scherer's appraisal model explains emotion as the result of evaluative checking processes involving novelty, goal relevance, causation, norm compatibility, and coping potential. Oxford University Press identifies appraisal as a multilevel sequential process in emotion. When the evaluation of a situation changes, emotion changes with it. In literary discourse, peripeteia frequently causes exactly such evaluative transformation. The same event is suddenly understood differently; the same character is reclassified morally; the same relationship is emotionally reweighted.

Research on literary response further demonstrates that reading can modify self-understanding and emotional alignment. Miall and Kuiken argue that aesthetic and narrative feelings interact during reading and may reshape the reader's interpretive experience. Their article in *Poetics* explicitly proposes that narrative and aesthetic feelings can modify self-understanding. This is directly relevant to emotional peripeteia, because a reversal does not only alter what readers know; it alters how they feel and whom they identify with.

Emotional peripeteia may therefore include several forms of affective reorientation: sympathy may turn into distrust, fear into compassion, anger into sorrow, or confidence into uncertainty. In some literary texts, the emotional shift is immediate and dramatic. In others, it is delayed and accumulative, with peripeteia serving as the point at which previously latent tension becomes conscious. In both cases, the turning point functions as an emotional boundary that reorganizes reader response.

For this reason, emotional peripeteia must be analyzed together with cognitive peripeteia. Meaning and emotion in literary discourse are deeply interdependent. A new interpretation triggers a new feeling; a new feeling motivates a new interpretation. Their interaction is one of the most important mechanisms of literary impact.

Linguistic and narrative markers of peripeteia

Peripeteia is not an abstract force detached from language. It is realized through textual signals that guide the reader toward reversal and reconfiguration. These markers may operate at lexical, syntactic, stylistic, and compositional levels.

At the lexical level, contrastive and adversative connectors such as *but*, *yet*, *however*, and *instead* often introduce a break in expectation. Negation also plays a major role because it cancels or corrects an anticipated interpretation. Epistemic verbs such as *realized*, *discovered*, *understood*, *seemed*, or *turned out* are especially important in passages of recognition and reinterpretation. Such forms signal that a previous cognitive frame is being replaced by another.

At the level of focalization and narration, peripeteia may be marked by a shift in perspective. A sudden movement from external description to internal consciousness, or from one character's viewpoint to another's, can cause the reader to reassess events. Narrative pacing is also significant. Peripeteia is often

accompanied by abrupt slowing down, fragmentation, or condensation, which intensifies the reader's awareness that something decisive is occurring.

Stylistic foregrounding contributes to this effect as well. Literary language often deviates from routine discourse through metaphorical density, unusual syntax, repetition, or rhythmic emphasis. Such foregrounding makes the reader attend more closely to textual form and can heighten the force of interpretive change. Research in literary response has shown that stylistic prominence affects readers' reactions and interpretive processes.

At the macrostructural level, peripeteia may be signaled by chapter breaks, scene transitions, revelations, confessions, reversals of social hierarchy, or disclosures of hidden motives. In all such cases, the textual function is similar: the discourse redirects the reader's interpretive path.

Therefore, the study of peripeteia requires attention not only to themes and events but also to the linguistic mechanisms by which the text produces reversal as an experience.

The psycholinguistic significance of peripeteia in literary discourse

The concept of peripeteia becomes especially valuable when literary theory and psycholinguistics are brought into dialogue. Literary studies traditionally explain how texts are structured and what meanings they generate, whereas psycholinguistics explains how language is processed in real time. Peripeteia lies at the intersection of these two fields because it is at once a textual device and a processing event.

From a psycholinguistic standpoint, peripeteia is significant for at least three reasons. First, it demonstrates that literary comprehension is dynamic and revision-based rather than linear. Readers do not simply accumulate information; they reorganize it. Second, it shows that comprehension and emotion are inseparable in literary discourse. A narrative turning point changes the reader's interpretation and affect simultaneously. Third, it provides a useful analytical category for the study of reader response, inferencing, empathy, event cognition, and discourse segmentation.

This has methodological implications for future research. Peripeteia can be studied through close textual analysis, but it may also be approached experimentally. Reader-response protocols, segmentation tasks, retrospective summaries, eye-tracking, and affective rating studies could all be used to examine how literary reversals are processed. Event-boundary research already provides a strong basis for assuming that major narrative changes are cognitively salient. Combining this with literary analysis may open a productive line of inquiry within psycholinguistic literary studies.

Conclusion. The present article has argued that cognitive and emotional peripeteia in literary discourse should be interpreted as a psycholinguistic phenomenon. Rather than defining peripeteia only as a plot reversal, the article has shown that it functions as a point of cognitive restructuring and emotional reappraisal in the reading process. Narrative theory establishes the centrality of eventfulness to narrative form, cognitive narratology explains how readers construct storyworlds, text comprehension theory clarifies how mental representations are built and revised, and event segmentation theory shows how people detect and process boundaries in unfolding experience. Literary-response research further confirms that reading may transform feeling and self-understanding.

On this basis, peripeteia can be described as a textual and mental turning point at which the reader's existing interpretive model becomes unstable and is replaced by a new one. This replacement is both cognitive and emotional. It involves revision of causality, motivation, and expectation, as well as reorganization of sympathy, tension, and value. Such an approach is especially useful for the analysis of contemporary fiction and for the development of psycholinguistically informed literary studies.

REFERENCES:

1. Abbott H. P. *The Cambridge Introduction to Narrative*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 250 p.
2. Fludernik, M. *Towards a "natural" narratology*. Routledge. 1996.
3. Graesser A. C., Singer M., Trabasso T. *Constructing inferences during narrative text comprehension // Psychological Review*. – 1994. – Vol. 101, No. 3. – P. 371–395.
4. Herman D. *Cognitive narratology // Hühn P., Meister J. C., Pier J., Schmid W. (eds.). The Living Handbook of Narratology*. – Hamburg: Hamburg University, 2013.
5. Kintsch W. *Comprehension: A Paradigm for Cognition*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 461 p.
6. Miall D. S., Kuiken D. *A feeling for fiction: Becoming what we behold // Poetics*. – 2002. – Vol. 30, No. 4. – P. 221–241.

7. Saidov, S. *Peripeteia in narrative theory from Aristotle to cognitive narratology* // *Educator Insights: A Journal of Teaching Theory and Practice*. – 2026. – Vol. 2, No. 2. – P. 51–56. – ISSN (E): 3061-6964.
8. Saidov, S. *Theoretical Approaches to the Study of Lingua-Cultures Based on Corpus Analysis*. 2024. *Best journal of innovation in science, research and development* 3 (6), 365-370 11.
9. Saidov, S. *An overview of corpus linguistics and its benefits in language teaching*. 2024. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 45, 45 12.
10. Saidov, S. *Benefits of extroversion in second language acquisition*. 2023. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 27 (27) 13.
11. Saidov, S. *Semantic Precision of Procedural Legal Terms in Uzbek and English Judicial Texts*. 2025. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology* 5 (6), 2541-2544 14.
12. Saidov, S. *The Role of Linguistic Expertise in the Interpretation of Procedural and Legal Terminology*. 2025. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(11), 629–633. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17656314> <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/5733> 15.
13. Saidov, S. *Linguo-cultural studies and corpus linguistics: Interdisciplinarity*. 2024. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 53 (53) 16.
14. Saidov, S. *The Application of Corpus Linguistics in Language Learning and Teaching*. 2023. *International journal of language learning and applied linguistics* 2 (6), 4-8
15. Scherer K. R. *Appraisal considered as a process of multilevel sequential checking* // Scherer K. R.,
16. Schorr, & T. Johnstone, *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*. Oxford University Press. (pp. 92–120).
17. Speer, N. K., Zacks, J. M., & Reynolds, J. R. *Human brain activity time-locked to narrative event boundaries*. 2007. *Psychological Science*, 18(5), 449–455.
18. Zacks, J. M., & Swallow, K. M. *Event segmentation*. 2007. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 80–84.
19. Zacks, J. M., Speer, N. K., Swallow, K. M., Braver, T. S., & Reynolds, J. R. *Event perception: A mind-brain perspective*. 2007. *Psychological Bulletin*, 133(2), 273–293.

2030

UZBEKISTAN RESEARCH ONLINE

uzjournals.edu.uz

® digital object
identifier

Google
scholar

ROAD

DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

ADVANCED SCIENCES INDEX

**"SCIENTIFIC REPORTS
OF BUKHARA STATE
UNIVERSITY"**

The journal was composed
in the Editorial and
Publishing Department of
Bukhara State University.

Editorial address:

Bukhara, 200117
Bukhara State University, main
building, 2nd floor, room 219.
Editorial and Publishing
Department.
[https://buxdu.uz/32-buxoro-
davlat-universiteti-ilmiy-
axboroti/131/131-buxoro-davlat-
universiteti-ilmiy-axboroti/](https://buxdu.uz/32-buxoro-davlat-universiteti-ilmiy-axboroti/131/131-buxoro-davlat-universiteti-ilmiy-axboroti/)
e-mail:
nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Printing was permitted
29.04.2026 y. Paper format
60x84,1/8. Printed in express
printing method. Conditional
printing plate – 35,30.
Circulation 70. Order № 30.
Price is negotiable.

Published in the printing house
"BUKHARAHAMD PRINT" LLC
Address: Bukhara, Hofiz tanish
Bukhari street, 190 B-house